

Nya vatten, dunkla speglingar

Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad
i renkötselområdet 1910-1968

Åsa Össbo

Institutionen för idé- och samhällsstudier
Umeå 2014

Nya vatten, dunkla speglingar

Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i
renskötselområdet 1910-1968

Åsa Össbo

Institutionen för idé- och samhällsstudier
901 87 Umeå
Umeå 2014

Copyright©Åsa Össbo
ISBN: 978-91-7459-799-8
ISSN: 1651-5455 Skrifter från Centrum för Samisk forskning nr 19
Omslag: "Djupa smutsvatten" av Anders Sunna
Layout omslag: Hans Karlsson, Print och Media, Umeå universitet
Elektronisk version tillgänglig på <http://umu.diva-portal.org/>
Tryck/Printed by: Print och Media, Umeå universitet
Umeå, Sverige 2014

Ráfehísvuođa siste

Ráfehísvuođa siste vuoigná siida
ođđáčázi baluin báhtaraddet
Dulvi báisa oruhagaide
Váigatvuodain gođiid sirdit
jalges dievaidd, ruonas gittiid
losses mielain fertejit guođđit
Golgangeainnut váivin šaddet
lossa noađđebáttiid vuolde
ođđa báikái saji dahkat
Árpmukeahhta sápmelaččat
rissejuvvun johtimii
Luonddueanan, jogat, jávrrit
fávlin, nuorrin, áhpín šaddet
oaidnemeahtun ravddat
Jávrrí dulvi lahkanadda
ráfehísvuođa biekkat bossut

Ofredad by

I vanda andas byn
flyr i skräck för nya vatten
Vattnet stiger högt mot boplatserna
Med möda flyttas kåtorna
släta backar, gröna vallar
måste de lämna med tungsint håg
Vandringsvägarna blir svåra
under tunga bördors band
till ett nytt ställe för en boplatz
Után nåd är samerna
piskade att flytta
Landskapet, bäckar, sjöar
blir djup, sund, öppet hav
osynliga vid randen
Sjöns högvatten närmar sig
ofredsvindar blåser

Paulus & Inger Utsi, *Giela Gielain* 1974

Svensk översättning: Elli Sivi Näkkäljärvi & Per Mikael Utsi

FÖRORD

Kristallklart fjällvatten, jag lutar mig över fören på båten för att se gamla landsvägen som vi ljudlöst svävar över. Far ror, mor vittjar näten, syster spår fångsten. Först vill jag tacka min familj, Tommy, Ossian, och Astor, vi har nu äntligen kommit fram till att skriva dessa avslutande och inledande rader.

Jag har varit förunnad att ha tillgång till tre engagerade handledare under hela min doktorandperiod. Oräkneliga tack till Patrik Lantto som bär ansvaret för att detta avhandlingsarbete ursprungligen kommit till. Din kunskap, förhållningssätt och tilltro har varit oersättlig under denna resas gång! Erland Mårald har med konstruktiv kritik och en underlättande noggrannhet skärskådat mina texter. Jon Moen, har möjliggjort resor och kurser som vidgat vyerna, och vid tillfällen jag behövt det, visat ett stort förtroende för det jag gör. Stort tack till er båda! Denna avhandling är en del av ett större forskningsprojekt med ett långt namn. Givande resor och diskussioner har jag haft med mina doktorandkollegor i projektet, tack till Annette Löf, Tim Horstkotte och Isabelle Brännlund. Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande, Formas, och Humanistiska fakulteten vid Umeå universitet har finansierat min forskarutbildning. Göran Gustafssons stiftelse för natur och miljö i Lappland och Stiftelsen J.C. Kempes minnesfond har bidragit med resemedel.

Kollegorna, genom åren, på Centrum för Samisk forskning, Per Axelsson, Isabelle Brännlund, Gretha Gustafsson, Eva J:sson Lönn, Lena Karlsson, Patrik Lantto, Gabriella Nordin, Åsa Nordin Jonsson, Moa Sandström, Kristina Sehlin MacNeil, Peter Sköld, Krister Stoor, Charlotta Svonni och Maria J. Wisselgren har bidragit till en lärorik och fantastisk tid med givande arbetsrelaterade diskussioner såväl som vardagsprat. Ett stort tack också till er alla uppe på "finfyran" dvs. DDB och CBS, för trevlig avkoppling från avhandlingsarbetet vid luncher, fika och korridormöten. Stort tack till Gullan Olofsson, Berit Eriksson och Berith Abrahamsson på DDB för hjälp med boende på sluttampen.

Utan kunnig och hjälpsam arkivpersonal skulle denna avhandling vara tunnare. Stort tack till Carola Jonasson på Mark- och miljödomstolen, Östersunds tingsrätt och Britt-Marie Granberg på Mark- och miljödomstolen, Umeå tingsrätt. Tack till Cuno Bernhardsson och personalen på forskningsarkivet, Umeå universitet samt till Gertrude Kuhmunen på Åjttes arkiv och Britt-Marie Barruk på SSR. Tack till Klas Persson och Kjell-Ove Klemensson, Jovnevaerie sameby, tack också till Vilhelmina Norra sameby. För värdefulla referenser vill jag tacka Christina Allard, Finn Olav Nystad, Sverre Fjellheim och Ingvar Åhrén. Tack till Annette Löf, Tore Andersson och

Tommy Streling för värdefulla diskussioner och referenser. Stort tack till två ovärderliga kollegor, Gretha Gustafsson och Kicki Adolfsson Jakobsson, som med tålmod har rätt ut mina projektfinansiella och anställningsmässiga frågor.

Under denna avhandlingstid har jag haft många goda läsare som kommenterat mina texter. Förutom ett stort kollektivt tack till Cesam-seminariet, Norrsam-nätverket och seminariet på Idé- och samhällsstudier vill jag tacka Bosse Sundin, Henrik Åström Elmersjö och Åsa Nordin Jonsson, som gav synpunkter i ett tidigt stadium. Anna-Lill Ledman, AnnaSara Hammar, Anna Sténs och Helena Ekerholm läste utkast till artiklar då avhandlingen skulle bli en sammanläggning, tack för det. Tack till May-Britt Öhman och Finn Arne Jørgensen som gav värdefulla och uppmuntrande kommentarer vid mittseminariet. Min slutläsgrupp, Martin Hultman, Björn Norlin och Krister Stoor får ett särskilt stort tack för att rikta in mig på slutspåret. Ett stort tack också till Bertil Bengtsson som i textens olika skeden, dock mot sluttampen, gett mycket givande kommentarer. Otaliga tack riktas till er som ställt upp i slutskedet: Isabelle Brännlund, Anna-Lill Ledman och Elsa Reimerson har läst delar av manuset; Maria J. Wisselgren hjälpte mig med tabellerna och gjorde sifftertexter mer begripliga; Kristina Sehlin MacNeil språkgranskade engelskan. Jag vill även tacka Stefan Sandström för kartor, Anders Sunna för att jag fått använda ”djupa smutsvatten”, samt Miliana Baer, Nils-Olof Sortelius, Kenneth Saarstav och Valborg Wiinka för översättning.

*Åter till upprinnelsen, ett barndomslandskap vid ett industrialiserat vattendrag.
Denna bok tillägnas vindpinade, snart bortvittrade barndomsstigar.*

Gäcka och Ubmeje, februaridagar 2014

TJOAHKKÁJGÄSOS

Ádå tjátje, tjáhppis spiejildime. Industrijalasj kolonialissma dáttja tjáhtjefábmobidjtjima tjadá boatsojsujttoednamin 1910-1968

Gå dáttja jávrijt ja änojt dulvadahtjin de álgij akta dajs vuostasj plánidum stuoráp ekploaterima ma sjaddin állo sajijn boatsojsujttoednamin Svieriga rájij sinna. Dán diedalasj tjállaga vuodo manná mañjekolonialak gähttamguovlos gännå Svieriga politijikka ja praktijikka sámij, rájnárij ja Sámeednamij vuostáj guoradaláduvvi kolonialissman tjáhtjefábmobidjtjima gávttuj.

Átsádallam álggá daj vuostasj stuoráp bidjtijij boatsojsujttoednamin 1910-lågon, ja joarkká gehtjadimijn lågaj hárráj ma álkkeidin tjáhtjefábmobidjtijij nubbe väráldoaron. Mañutjissaj guoradaláduvvi vuosteháhko ja vuojnno ma sjaddin máhttelis 1950- ja 1960-lågojn, iehtjádij siegen gå vuododij rijkkalihtov svieriga sámijda. Gehtjadibme manná 1968 rádjáj ja sämmi jage bádjij árvádallam ádå boatsojäláduslåga birra.

Gå dáttja jávrijt ja änojt dulvadahtjin boatsojsujttoednamin de tjadáduvvin institutalaj rábmaverkajn tjáhtjelågas, boatsojguohtomlågas ja stáhta boatsojäláduusadministrasjåvnå mindárimes, ma vuojnodibmen dahkin boatsojsujtov äládussan ja rájnárij rievtesvuodajt tjáhtjeriektáássijn. Fábmutdagá ja bidtjijiddje háladin ja barggin industrikolonialak diskursas gännå rievtesvuoda ja histárjå máhttin bånjudallat bidtjijiddjemiellogisvuoda ávkkáj. Hålådime tjadá ”álmuga buoremussan” bidtjiduvvin Svieriga tjáhtjefábmovuogádagá, vuododum hálbes energiddjaj nuorttat ja dassta sjattaj riektálasj ålgustjuolldemin ja unnediddje riektáájgádin ja miellodiddjen. Dán vuogádagán oadtjun rájnára nievrep riektásajádagáv ednambarggijs, ja sáme boatsojsujto ålggolin nuppástallin ienebut. Dulvvadime unnedin boatsojguohtomednamijt vaj binnáp sáme máhttin boatsojäláduván barggat.

Sáme riektáoajbbom 1950- ja 1960-lågojn dagáj vaj ulmutja juorrulahtjin jus bidjtjima lidjin diehttelis. Sáme rievtesvuoda hárráj de ávdedibme suojmabut manáj gå muhtem riektáássje ettjin guoradaláduvá tjielggidusáj jut lidjin juo duobbmståvlån. Industrikolonialak diskurssa ja stivrrim tjáhtjefábpolitijikas hásteduvvin huoman rievddadit muhtemijt sijá vuojnojs boatsojsujto ja rájnárij hárráj. Valla sáddnan la de báhtsin ietjá vuojno málggadij gå sáme vuornoduvvin saje ja bájnatjibme sámefoanndabiednigij badjel ma galggin ekploaterima vahágit unnedit.

Översättning: Nils-Olof Sortelius

ABSTRACT

Urre tjaatjieh, tjiellketet vuõjneme. Faamoen vallteme jeänoede tsieekedeme saamien ätneme sisnie 1910-1968.

Aneteme jeänoiheste lih maitie vuosts stuore aneteme guh ussjedemme lih, guh narreth stuore oasieh saamien ätnemeste Ruotsienne. Dahte leh supsteteb guktie tsieekedeme jeätjtatteih saamieh, buutsesaamieh jah saamien ätneme jah Ruotsie faamoen dahkeme jah vihtietit, aj giehtjetdihke mierreteme jeänoih faamoeh.

Giehtjete allka vuosts stuore tsieekedemeh buutsätmenenne 1910 - 1920 jaapienne jah jorrkeleh giehtjetemeh laagahenne guh tsieekedeme giehpetin muppie ätneme doaroenne. Mahketennie giehtjedihke vuössietietib jah mieletib guh tjuöttjelit 1950 jah 1960 jaapienneh. 1968 urre buutselaagab tjaaledihke.

Tsieekedeme jeänoesne dahkedihke viehketalleh tjaatjielaagaeste buutsegootemelaagaeste jah oajvedemes laapeveäsoemeste. Gautan sjatteih buutsebarrkeme jah buutsebuõrie ieh gihtjeih elltie riekte eretvalltedihke. Faamoe jah veäsoke riektesvuote jah autebiejvieih veäsoede jiiitjide dahkein. Dah jiehteih tsieekedemeb gaihke allmetjeh hevonemes lin. Gaihke otjoin alpies njuõie saamien ätnemeste jis riektesvuote juhteih faamoesse jah veäsokesse. Buutsebarrkoejah riektesvuoteh unnebe sjatteih. Tsieekedemeste gaihkeh barrskeh dahkeih gootemeb unnebe jah dahkeih juhtemin garhtjies sjatteih jah buutsebuõrie uhttseteih.

Saamien doaroe 1950 - 1960 jaapienne viehkieih juoremeh lassanit tsieekedemesne. Saamien riekte böõteih suõjmielaaka auteles. Faamoe jiehteih tsalloe lih lagastoahpoesne guh tsakkestieih. Dah naggatalleme tsieekedejan huoloeme jah jeätjatatteh vuõjnie buutsebarrkoejah jah buutsebarrkoe. Lihkan lik dohkoe ieh buutsebarrkoejah faamoe bietnegenne buutsebarrkoesse vattedihke.

Översättning: Kenneth Saarstav och Valborg Wiinka

ABSTRACT

New Waters, Reflections of Obscurity. Industrial Colonialism through the Swedish Hydropower Development in the Reindeer Herding Areas 1910-1968.

Hydropower development was one of the first systematic large-scale exploitations in the reindeer herding areas within Swedish borders. Therefore, this thesis departs from postcolonial approaches wherein the Swedish state policy and practice towards Sami, reindeer herders and Sápmi, the Sami homeland, is analysed as colonialism in relation to hydropower development.

The study spans over the first large-scale hydropower projects in the reindeer herding area during the 1910's and 1920's, continuing with the decreased legal security during the second world war, and finally the opposition and opinion in the 1950's and 1960's, enabled by the establishment of a national association for Swedish Sami, SSR.

The industrialisation of watercourses in the reindeer herding areas were brought about by the works of an institutional framework consisting of the Water Act and the Reindeer Grazing Act together with the tutelage of a Lapp Administration. These institutions made invisible both reindeer herding as an industry and the herders rights. Authorities as well as hydropower companies acted and argued within an industrial colonial discourse. One technique was the re-writing of history and of the herders' rights in favour of power developers. The Swedish hydropower system was built up based on cheap energy from the North, at the expense of stakeholders' rights. This was made possible by arguing that exploitation was for the sake of "the common good". When reindeer herders eventually were noted in the process, reindeer herding was regarded as a vested interest and reindeer herding rights as a privilege given to the Sami by the state. In this system reindeer herders were given a more vulnerable legal position than farmers, in addition non-reindeer herding Sami were in some aspects even more affected by discriminating structures. By damming the watercourses, the grazing lands were reduced which affected the amount of herders that could practice reindeer husbandry and thereby also the amount of individuals holding Sami rights.

During the 1950's and 1960's the self-evidenced hydropower development was questioned by a Sami struggle for justice. With regards to Sami rights, the situation was more stagnant due to the state avoiding official investigation of certain legal issues that were object for trial. However, the industrial colonial discourse and the governing of hydropower politics were challenged and the authorities changed some of their notions of reindeer herders. Nevertheless, the Sami were denied representation and

involvement in governing the finances that were aimed at alleviation of the consequences of various interferences in the herding area.

Keywords: Sami History, Reindeer Husbandry, Hydropower Development, Industrial Colonialism, Governmentality, Discourse Analysis.

Språkgranskning: Kristina Sehlin MacNeil

ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR

ÅA	Åjttes arkiv
CA	Civildepartementets arkiv
HLA	Landsarkivet Härnösand
JuA	Justitiedepartementets arkiv
JorA	Jordbruksdepartementets arkiv
KVS	Kungliga Vattenfallsstyrelsen
LJA	Lappfogden i Jämtlands arkiv
LNNA	Lappfogden i Norrbotten Norras arkiv
LNSA	Lappfogden i Norrbotten Södras arkiv
LNÖA	Lappfogden i Norrbotten Östras arkiv
LVA	Lappfogden i Västerbottens arkiv
LW	Lennart Wallmarks arkiv
MVD	Mellanbygdens vattendomstol
NLLA	Norrbottens läns landskanslis arkiv
NVD	Norrbygdens vattendomstol
PP	Porjus Pionjärverket
RA	Riksarkivet
RBL	Renbeteslagen
RNL	Rennäringslagen
SBL	Svenskt Biografiskt Lexikon
SET	Samefolkets Egen Tidning
Sf	Samefolket
SO	Sameombudsmannen
SSR	Svenska Samers Riksförbund
SVKF	Svenska Vattenkraftföreningen
SVV	Statens Vattenfallsverk
UTR	Tingsrätten i Umeå
VL	Vattenlagen
YK	Yngre kommittéarkivet
ÖLA	Landsarkivet Östersund
ÖTR	Tingsrätten i Östersund

INNEHÅLL

1. INLEDNING	1
Syfte och frågeställningar	3
Vetenskapssyn	6
Den postkoloniala utgångspunkten	7
Teoretiskt ramverk	12
Reflexiv forskning	19
Metod	25
Forskningskontext	28
Disposition	36
2. FRÅN JORDBRUKSKOLONISATION TILL INDUSTRIELL KOLONIALISM	37
Samerna och staten	37
Renbeteslagen och dess institutioner	46
Renskötsel i historiskt perspektiv	58
Industrialiseringen av vattendragen	63
3. DE FÖRSTA INDUSTRIALISERINGARNA AV VATTENDRAGEN I RENSKÖTSELOMRÅDET	72
Det första steget mot industrialisering av Stora Luleälv	74
Försöken att dämna Nean 1912-1922	81
Suorvas första dämning 1919-1923	85
Institutionell struktur för kolonialmaktens suveränitet	95
Sammanfattning	102
4. TILLFÄLLIGA DÄMNINGAR MED KRIGET SOM FÖREVÄNDNING	104
Beredskap och kris 1939-1943	106
Förändringsarbetet påverkar vattenlagen 1944	121
Förlängd kris 1945-1952	123
Det tillfälliga och kritiska läget som förevändning	130
Sammanfattning	136
5. RÄTTSSÖKERHET OCH OSYNLIGGÖRANDE: KRISLAGENS TILLÄMPNING I RENSKÖTSELOMRÅDET	138
Burvattengruppen	139
Ringselet och Sädvajasure	148
Suorvas tredje dämning - regleringar och anpassningar	151
I de tillfälliga dämningarnas tid	156
Sammanfattning	160
6. MOTSTÅNDET MOT INDUSTRIALISERINGEN AV VATTENDRAGEN OCH KAMPEN FÖR RÄTTIGHETERNA	162
Riksförbundets inledande arbete	164
Folkbildningsaktioner och folkrörelser i opinionen	170

Nya tongångar i vattenkraftdiskussionen	186
Sammanfattning	191
7. UTREDNINGAR MEDAN UTBYGGNADERNA PÅGÅR	193
Norrländska vattenkraftfrågor	194
Västerbottens län, VASO och Lilla Lule älv	199
Renbetesmarkerna	201
Mot en rennäringslag	213
Industrialiseringen och renskötselrättens rationalisering	226
Sammanfattning	231
8. INDUSTRIELL KOLONIALISM GENOM VATTENKRAFTUTBYGGNAD	233
Industrialiseringen av vattendragen i renskötseområdet	235
Möjligheter att tillvarata rättigheter och intressen	240
Aktioner och genomslag	246
Konsekvenser för rennäringsen och det samiska samhället	248
Slutord	252
Sammanfattning	253
9. ČOAHKKÁIGEASSU	255
10. SUMMARY	259
11. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	263
Otryckta källor	263
Tryckta källor	265
Elektroniska källor	284
12. BILAGOR	1
Bilaga 1.	1

1. INLEDNING

Det samiska landet fortsätter att förödas och skändas, allt i namn av den ekonomiska nyttan. Men nyttan är icke för samerna, som dock har den första rätten till landet, utan för folk och landamärena långt borta från samernas land. De ekonomiska krafterna – manifesterade i den statliga kapitalismen och handhavda av teknokraterna – driver sitt blinda spel på samernas land och vatten.

”Det är dyrt att vara same” i Sf 1966:11/12, s. 202.

Det finns en lång erfarenhet av utifrån kommande naturresursexploatering i Sápmi, samernas land,¹ ingrepp som utfördes på uppdrag eller med godkännande av svenska myndigheter, statliga verk samt riksdag och regering. Exploateringarna antog storskalighet under 1900-talet, främst genom utbyggnad av vattenkraft. Gynnsamma hydrologiska och geografiska förhållanden i framförallt norra Sverige bidrog till att vattenkraften tidigt blev basen i det svenska elsystemet,² ett faktum som kvarstår ännu idag. Under nederbördsrika år bidrar vattenkraft med upptill 50 % av elproduktionen i Sverige.³ Vattenkraftens betydelse förväntas dessutom att öka av den planerade utbyggnaden av vindkraften, som reglerkraft vid de tillfällen vindkraft inte kan användas.⁴

Det inledande citatet från den samiska tidskriften *Samefolket*, skrevs i samband med rättsprocessen kring den fjärde dämningen av Suorvasjöarna. De flesta av remissinstanserna hade avrått exploatering, även själva beslutsinstansen, vattendomstolen, hade funnit dämningen otillätlig med hänsyn till inverkan på rennäringsen. Frågan hänsköts till regeringen vars första åtgärd var att för Riksdagen föreslå ett intrång i Stora Sjöfallets nationalpark, ett indirekt godkännande av en ytterligare dämning vid Suorva.⁵ Citatet och dess sammanhang kunde lika gärna vara hämtat från 2010-talet, en tid av etableringar och prospekteringar av gruvor i Sápmi.

¹ Sápmi är nordsamiska, (*Sábme* och *Saepmie* på lule- respektive sydsamiska) och en tämligen ny benämning för Samernas land i Norge, Sverige, Finland och Ryssland som tidigare kallades *Sameätnam*. Som sin föregångare har ordet Sápmi mer än en innebörd, det refererar till samernas land, samernas språk och samiska folket. Andrea Amft, *Sápmi i förändringens tid* 2000, s. 13.

² Se Nils Forsgrens *Porjus: Pionjärverket i ödemarken*, 1982; *Suorva: dammbygget i vildmarken*, 1987; *Harsprånget: storverket som aldrig höll på att bli av*, 1995. samt *Krafttag i norr*, 1992; Jonas Anshelm, *Vattenkraft och naturskydd* 1992; Eva Jakobsson, *Industrialisering av älvar* 1996; Evert Vedung och Magnus Brandel, *Vattenkraften, staten och de politiska partierna* 2001.

³ Svensk Energi <http://www.svenskenergi.se/sv/Om-el/Elproduktion/> [2011-08-24].

⁴ Energimyndigheten <http://energimyndigheten.se/sv/Forskning/Kraftforskning/Vattenkraft/> [2012-06-12].

⁵ ”Det är dyrt att vara same” i *Sf* 1966: 11/12, s. 202.

Rennäringen är en arealkrävande näring och i dagens Sverige bedrivs renskötsel inom ett område som motsvarar närmare hälften av landets yta. Områdets storlek kan bedra, eftersom hela ytan inte kan användas till renbete. Stora arealer utgör impediment och vattendrag bortsett från de ytor som upptas och fragmenteras av infrastruktur och annan samhällsutbredning. De ytor som kan användas för renskötsel till renbete nyttjas heller inte med samma intensitet året runt, utan säsongsmässigt och ibland olika från år till år. Genom sina specifika egenskaper erbjuder markerna också olika kvaliteter som betes- och uppehållsland för renarna.⁶ Områdena utgör emellertid en helhet som vid ingrepp av olika slag störs, inte bara i närområdet utan oftast också helheten och områdets arrondering.

Ett vedertaget synsätt inom forskning med samisk tematik är den samiska rådhögheten, över individuellt och kollektivt hävdvunna marker, som bestod fram till slutet av 1700-talet. Då kom samiska rättigheter i Sverige att urholkas allteftersom statens intressen i området ökade.⁷ Detta intresse kom till uttryck i en politik som uppmanade till jordbrukskolonisation och sedermera industrialisering. Samtidigt skedde en överföring till kronan av det som tidigare erkänts som samers enskilda och kollektiva marker genom att myndigheten som skötte inskrivningar på dessa land, häradsrätten, förlorade inskrivningsuppgiften till länsstyrelserna under tidigt 1800-tal. Den samiska renskötseln i Sverige utövades från 1800-talets slut under statlig kontroll genom renbeteslagar – utarbetade utan samiskt inflytande – och sedermera med en särskild myndighet för dess övervakande, lappväsendet. Genom renbeteslagarna, RBL, kollektiviserades samernas land till renbetesenheter, så kallade lappbyar, där rensköterna endast tillerkändes nyttjanderätt till markerna.⁸ Eftersom den allmänna uppfattningen hos lagstiftaren vid 1800-talets slut var att nomader inte kunde förvärva äganderätt, kunde staten överta rätten till rikedomarna som man såg i gruvmöjligheter, skogsbruk och vattenkraft.⁹ Genom lagförändringar 1971 försvann en

⁶ Enligt Sametingets hemsida är den totala arealen som samebyarna använder ca 240 000 km², vilket motsvarar drygt 50 % av Sveriges areal. <http://www.sametinget.se/1129> [2013-10-04].

⁷ Se Nils-Johan Päiviö, *Lappskaatteländans rättsliga utveckling i Sverige* 2001; Mattias Åhrén, "Indigenous Peoples' Culture, Customs, and Traditions and Customary Law – The Saami People's Perspective." *Arizona Journal of International & Comparative Law* 21 (2004): 63–112; Lennart Lundmark, *Samernas Skatteländ* 2006; Nils-Johan Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt* 2011, s. 91. Se även Israel Ruong, *Samerna i historien och nutiden* 1982, s. 51f.

⁸ Sedan rennäringslagen 1971 kallas lappbyar samebyar. Lappbyar hade i vissa områden funnits innan renbeteslagen medan termen och indelningen var helt ny för andra områden. På vissa håll, företrädesvis i de nordligaste delarna, bedrevs redan renskötseln mer kollektivt, Päiviö 2011, s. 185.

⁹ Eivind Torp, "Renskötselrättens grunder" SvJT 2012, s. 712; I Sverige och övriga Norden kan den allmänna uppfattningen om äganderätt till renbeteslanden sägas vara likartad fram till skattefällsdomen 1981. Se närmare NJA 1981, s.1 (Skattefällsmålet). Att samerna vid avvittringen inte skulle tillräknas någon äganderätt hängde samman med förhoppningen om framtida utvinningar av de rikliga mineraltillgångarna. Patrik Lantto, *Lappväsendet* 2012, s. 51.

del av förmynderiet och möjligheter öppnades för ett mer självständigt näringsutövande, även om förändringen till en början var begränsad.¹⁰ Förloppet bär tydliga koloniala drag som kan jämföras med andra kolonialstaters agerande gentemot urfolk. Kolonialism kan beskrivas som implementeringen av en utifrån kommande makts utövande av politisk dominans och inlemmandet av undersåtar i sin ekonomiska struktur.¹¹

Den ständigt pågående störningen av vattendragen för elproduktion i renskötseområdet har under en lång tid orsakat problem i form av fragmenterade marker, förstörda och farligare flyttleder samt dränkning av kulturlandskap. Sametinget som är den samiska befolkningens folkvalda organ sedan 1993, har understrukit att myndigheter och bolag till övervägande del bortsåg från renskötselns och det samiska samhällets behov, vid planeringen och genomförandet av vattenkraftutbyggnaden.¹² Tidigare forskning rörande vattenkraftutbyggnad har främst fokuserat på fenomenet utifrån ekonomiska, teknologiska och sociala aspekter.¹³ När det gäller forskning som berör vattenkraftutbyggnad i renskötseområdet är det enstaka dämningprojekt som studerats, exempelvis Suorva inom Norrbottens län. Dämningen genomfördes i flera etapper från 1919 till 1971 och medförde omfattande, kontinuerlig inverkan för renskötseln i området.¹⁴

Det saknas således för Sveriges del en mer övergripande studie som synliggör hela det samiska området inom landets gränser, i relation till förändringar på vattenkraftens och renskötselns områden samt den allmänna samhällsutvecklingen. I en sådan studie är det också viktigt att väga in koloniala aspekter av den svenska vattenkraftutbyggnaden i renskötseområdet.

Syfte och frågeställningar

Avhandlingens syfte är att studera och analysera den svenska vattenkraftutbyggnadens politik och praktik i renskötseområdet samt reaktioner inom renskötseln och det samiska samhället mellan åren 1910 till 1968. Vattenkraftutbyggnaden sätts in i ett kolonialt sammanhang som under den undersökta tidsperioden övergår från jordbrukskolonisation till industriell kolonialism. Undersökningen går inte in i detalj på

¹⁰ Lantto 2012, 381.

¹¹ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism* 2002, s. 2f; Robert J. Hind "The Internal Colonial Concept" i *Comparative Studies in Society and History* Vol. 26 (3): 543-568, 1984 s. 547f.

¹² "Sametingets syn på vindkraft" 2009.

¹³ Staffan Hansson, *Porjus – en vision för industriell utveckling i övre Norrland* 1994; Anshelm 1992; Jakobsson 1996; Vedung & Brandel 2001.

¹⁴ Patrik Lantto, *Att göra sin stämma hörd* 2003; May-Britt Öhman, *Taming Exotic Beauties* 2007.

hur vattenkraften har påverkat renskötseln, det har redan varit föremål för både offentliga utredningar och mer interna undersökningar,¹⁵ snarare analyseras de tidigare studierna utifrån fokus på kumulativa konsekvenser för rennäringens utövare. Genom att använda maktkritiska verktyg som governmentalitets- och diskursanalys riktas fokus mot uppbyggandet och upprätthållandet av ett institutionellt ramverk för politikområdena vattenkraftutbyggnad och renskötsel.

Framväxandet av en modern välfärdsstat och det så kallade folkhemmet är en process som löper genom denna avhandlings undersökningsperiod och utbyggnaden av vattenkraft utgör en beståndsdel i detta bygge. Trots att kolonialstaters utnyttjande av kolonier varit förutsättningar för välstånd och kapitalism är det sällan koloniala aspekter har analyserats kring exploateringen av Norrlands naturresurser som grund för skapandet och upprätthållandet av välfärdssamhället.¹⁶ Det hänger troligen samman med dels den i forskningen överlagrade föreställningen om Sverige som icke-kolonialmakt, dels den ovilja att i politiska sammanhang artikulera en skuld som i så fall borde återbördas.¹⁷ Med tanke på att vattenkraften utgör en betydande del i Sveriges elproduktion tillsammans med mineralutvinning och virkesuttag inom renskötselområdet handlar det om avsevärda summor.

Industrialiseringen av vattendragen i Sverige har en lång och sammanflätad historia med renskötseln. Vid en jämförelse med övriga Sápmi finns det emellertid ingen studie som ger en överblick och beskriver den samlade utbyggnadshistorien med särskild hänsyn till samisk renskötsel. Kolahalvön anträdde sin industrialisering under 1930-talet och den hårda deporteringspolitiken som fördes under Stalintiden. De områden där samisk renskötsel bedrivs på Kolahalvön är också rika på vattenkraftresurser och under slutet av 1930-talet byggdes de första vattenkraftstationerna för att elektrifiera järnvägen till Murmansk.¹⁸ I Norge blev regleringen av Tunnsjøen 1946 början på arealinskränkningar för rendriften i Østre Namdals reinbeitesdistrikt i Nord-Trøndelag fylke, även om mindre regleringar och kraftverk hade utförts inom vissa

¹⁵ Se bl.a. HLA, NLLA, Dlb:36, Utredning av de skador, som kunna antagas uppkomma på renbete genom kraftverksbygget vid Harsprånget i Norrbottens län, 25/10 1950; HLA, NLLA, Dlb:37 Utredning om värdet av de skador som uppkommit på renbete genom reglering av Suorva-sjöarna i Norrbottens län, 28/6 1951; *Vattenbyggnadsföretags inverkan på renskötseln i Västerbottens län 1960*; SOU1966:12; *Vattenfalls skrift Vattenkraften och rennäringen 1986*, som bygger på den då tjugo år gamla renbetesmarksutredningen.

¹⁶ Hind 1984, s. 547f; W. M. Adams & Mulligan, M. (eds.) *Decolonizing Nature*, 2003, s. 22f; Taiaiake Alfred & Jeff Cornstassel, "Being Indigenous. Resurgences against contemporary Colonialism" i *Government and Opposition* Vol. 40(4) 597-614, 2006 För Sverige se exempelvis Sverker Sörlin, *Framtidslandet 1988*; se även David Loeffler, *Contested Landscapes/Contested Heritage 2005*; Öhman 2007.

¹⁷ Peter Johansson, *Samerna – ursprungsfolk eller minoritet?* 2008, s. 154.

¹⁸ G. P. Luzin, M. Pretes & V. V. Vasilev, "The Kola Peninsula: Geography, History and Resources" i *Arctic* vol. 47, no 1, (pp 1-15) 1994, s. 5.

reinbeitesdistrikt redan under 1910-talet.¹⁹ En av de första utbyggnaderna som berörde renskötseln i Nordlands fylke var Røsvatnet 1953-1957, nära gränsen till Sverige i Hattfjeldal och Hemnes kommuner.²⁰ Utbyggnaden av Altevatn (inte att förväxla med den kända utbyggnaden av Altaälven) i Troms fylke 1957 berörde främst svenska samer.²¹ Under 1950-talet skedde Lokka och Porttipahta-dämningarna i Finland, Enareträsk hade reglerats 1946 med konsekvenser för fisket. Den första stora reduktionen av renbetesmark för samer i Finland kom med Sompi-reservoaren i slutet av 1950-talet.²²

Den storskaliga vattenkraftutbyggnaden kan således sägas tidigt drabbat renskötselområdet inom Sveriges gränser. Det gäller även sett utifrån den statliga vattenkraftens historia, då den nyligen inrättade Kungliga Vattenfallsstyrelsen 1909 projekterade en kraftstation vid Bårjås/Porjus i Sirges/Sirkas respektive Unna Tjerusj/Sörkaitums samebyars renbetesland. Samebyarna kom snart att möta intrånget av de extensiva dämningarna av Suorvasjöarna och, jämte andra samebyar, sedermera den totala industrialiseringen av Luleälvarnas vattensystem. Den första delstudien berör uppbyggandet av det institutionella ramverket kring, och styrningen av, vattenkraftutbyggnad och renskötsel genom att studera tre tidiga utbyggnader. Fallstudierna utgörs av Porjus kraftverk under åren 1910 till 1915 och Suorva-dammen som byggdes 1919-1923, båda i Norrbottens län, samt försöken av dämna Nean i Jämtlands län under åren 1912 till 1922.

I samband med andra världskrigets utbrott tillkom en krislagstiftning där det gavs möjlighet att utan långdragna tillståndsförfaranden utföra tillfälliga regleringar vid redan existerande dammar. Denna tidsperiod är omnämnd i tidigare forskning men har inte djupgående studerats med fokus på det område som kom att drabbas hårdast, nämligen Norrland.²³ I den andra delstudien genomförs dels en diskursanalys av

¹⁹ Sverre Fjellheim, Nord-Trøndelag fylke. Reindrift och arealbruk, 1984, s. 26, 30, 53f.

²⁰ Bård A. Berg, *Mot en korporativ reindrift: Samisk reindrift i Norge i det 20. Århundre eksemplifisert gjennom studier av reindrift på Helgeland*, 2000, s. 268f.

²¹ Kjell Haagensen & Atle Midttun, *Kraftutbygging, konflikt og aksjoner*, 1984, s. 23f; Se även Bård A. Berg, "Norsk reindriftpolitikk etter 2. Verdenskrig – en politikk for utvikling eller avvikling?" i Thomassen & Lorås (red.) *Spenningen land. Nord-Norge etter 1945, 1997*; Bård A. Berg, "Den samiske retten til reindrift i Norge og Sverige ved overgangen til et nytt århundre" i Lantto, P. & Sköld, P (red) *Befolkning och bosättning i norr*, 2004.

²² Jukka Nyssönen, *Everybody recognized that we were not white* 2007, s. 162 ff.

²³ Mats Rolén, "Vattenkraft och naturskydd" i *Återblickar*, 1991, s. 189-209; Anshelm 1992; Lena Bäckman, "Opinioner om vattenkraft" i Rolén, M. & Boden, B. *Dragkampen om vattenkraften* 2000, s. 178-207; Vedung & Brandel 2001, s. 52f; Margareta Biörnstad *Kulturminnesvård och Vattenkraft 1942-1980* 2006; Bosse Sundin & Richard Pettersson "Sigurd Curman, Nämforsen och 'Det kultiverade kraftverket'" i Märald, Erlend (red.) *När dalen var röd och kusten blev hög* 2008 s. 103-137.

krislagens tillkomst och diskussionerna kring lagförändringarna som kom att följa från 1939 till 1952, dels en undersökning av krislagens tillämpning i renskötselområdet.

Den stora vattenkraftutbyggnadsepoken brukar dateras till 1950- och 1960-talen och det är också då ett organiserat motstånd blir alltmer synligt både bland samiska aktörer, bland annat genom etableringen av Svenska Samers Riksförbund, SSR, men också i samhället i stort. Den tredje delstudien fokuserar dels den fortsatta styrningen av vattenkraftutbyggnadspolitiken i renskötselområdet men även reaktionerna från samiska aktörer på styrningen och exploateringarnas inverkan på renskötelsen. Studien sträcker sig till 1968 och betänkandet om en ny rennärlingslag som presenterades samma år.

Övergripande frågeställningar som kopplas till de olika empiriska delstudierna är:

- Hur har den svenska industrialiseringen av vattendragen i renskötselområdet gått till över tid? Hur har frågor kring vattenkraftutbyggnad representerats i argument och vilka metoder har använts för att legitimera utbyggnader?
- Hur har renskötarnas möjligheter att tillvarata sina rättigheter och intressen förändrats över tid?
- På vilka sätt har renskötelsens utövare agerat och reagerat och vilket genomslag och bemötande har handlingarna fått?
- Vilka konsekvenser har industrialiseringen fått för rennärlingen och för det samiska samhället?

Vetenskapssyn

Att det förflutna är i ständig förändring genom att människor studerar det utifrån nya perspektiv, sina egna biografier och positioner är ett fenomen som diskuterats flitigt inom historievetenskapen. Det förgångna är inte bortgånget eller dött, utan lever kvar i nuet på samma sätt som samtidens värderingar och synsätt påverkar uppfattningen om historien.²⁴ Att finna historien i en sann form någonstans i det förflutna strävar troligen få av dagens historiker efter. Spår av fragment ur skärvor sätts samman till historievetenskap men meningarna är ändå delade kring hur mycket tonvikt som ska läggas på den enskilde forskaren och samtiden. Att utgå från historikerns egen samtid åtföljs inte sällan av skällsord som anakronism och ifrågasätts utifrån en för historieämnet förgivet tagen obligatorisk strävan mot objektivitet. En inställning som i grunden har att göra med en lojalitet mot ett inneboende värde i det förflutna som

²⁴ Se bl.a. Sara Edenheim, *Anakronismen. Mot den historiska manin* 2011; Kim Salomon "Den kulturella användningens provokationer" i *Scandia* 75:1, 2010 s. 61-85; Keith Jenkins, *Refiguring History* 2003; Nick Tosh "Anachronism and retrospective explanation: in defence of a present-centered history of science", *I Stud. Hist. Phil. Sci.* 34 (2003) 647-659.

(ändå!) anses gå att nå och överföra till samtiden i en så ren form som möjligt. Utövandets av historia som enbart epistemologi – läran om hur man kan nå kunskap och vad man kan veta – lever kvar, när historieskrivandet kunde ses som öppet och just i ständigt skrivande.²⁵

Att studera idéer, praktiker, institutioner och strukturer i det förflutna som påverkar nutiden snarare än att söka vad som faktiskt hände i det förflutna, kan enligt Mats Beronius sägas vara ett genealogiskt förhållningssätt.²⁶ Detta förhållningssätt har sin källa i Michel Foucaults tankegångar som i sin tur till stor del inspirerades av Friedrich Nietzsche. Utan att fördjupa mig alltför mycket kring genealogin enligt Foucault, är tanken att visa ingången till de teoretiska utgångspunkterna och analytiska verktygen som kommer att användas i avhandlingen och hur det hänger samman med min syn på historieskrivning. Genealogin tar sin utgångspunkt för uttolkandet av det förflutna i nuet och vad som i nuet är levande från en viss tid och på vilket sätt. När jag fäster blicken på politiken kring rennäringsen, samers rättigheter och naturresursutvinning är de strukturer, praktiker, institutioner och idéer som lyser igenom tiderna präglade av ojämna maktförhållanden baserade på maktcentrum och periferi.

Den postkoloniala utgångspunkten

För att belysa dessa maktförhållanden är utgångspunkten tankegångar som utvecklats inom ett postkolonialt teoretiskt fält. Istället för att se kolonialismen som ett avslutat kapitel vill jag i likhet med vad Ania Loomba påpekat angående postkoloniala perspektiv, se kolonialismen som en pågående process där post-prefixet understryker en medvetenhet om att en viss avkolonialisering ägt rum som fått olika konsekvenser i olika områden.²⁷ Den postkoloniala utgångspunkten utgör ett specifikt sätt att belysa hur makt verkar i och mellan samhällen.²⁸ Även om historikern kanske inte kan komma undan att själv kolonisera det förflutna genom att påtvinga det de egna tolkningarna, definitionerna och förståelsen, ofta med en känsla av ett slags facit i hand sker detta trots allt i temporal asymmetri. En senare författare kan inte påverka en tidigare, bara tolkningen av dennes verk och tolkningen av denne som person vilket påverkar en ny historieskrivning, och det är först när historieskrivningen, dess uppgift

²⁵ Jenkins 2003, s. 11, 26-30.

²⁶ Mats Beronius, *Genealogi och Sociologi* 1991, s. 50.

²⁷ Loomba 2002, s. 7f, 12, 18ff; Johansson 2008, 60f, 88, 245.

²⁸ Hanna Wikström, *Etnicitet* 2009, s. 61.

eller syfte diskuteras, som det blir synligt.²⁹ Det innebär utifrån en postkolonial utgångspunkt en medvetenhet om att inte helt kunna frigöra sig från den koloniala diskursen.

Under mellan- och tidig efterkrigstid sökte anti-koloniala teoretiker och praktiker alternativ till västvärldens dominans. Koloniala och postkoloniala studier har till stor del utvecklats med utgångspunkt i bland andra Aimé Césaires och Frantz Fanons tankegångar.³⁰ Koloniala studier utfördes under 1970-talet ofta med marxistisk utgångspunkt som betonade ekonomiska strukturer och centrum-periferi beroenden.³¹ Nya tankegångar fick genomslag som påverkade och diversifierade fältet, vilket kan kännetecknas av Edward Saids *Orientalism* (1976). En gemensam utgångspunkt kan ändå sägas vara att trots att avkolonialisering har skett på många håll, påverkar den koloniala periodens diskurser, maktförhållanden och strukturer fortfarande världen.

Post-prefixet i postkolonial teori har ofta kopplats ihop med det post-strukturalistiska projektet, *den språkliga och kulturella vändningen* och sanningen som föränderlig och multipel beroende på ifrån vilken position du talar.³² Ella Shohat har framhållit att den koloniala erfarenheten riskerar att relativiseras då den används i postkoloniala termer som verktyg om människor och områden som förtryckts i olika utsträckning.³³ Vändningen har också delat upp det koloniala och postkoloniala fältet, och kritik har riktats från bland andra Benita Parry och Shohat mot lingvistiskt orienterade postkoloniala teoretiker för att inte betona ekonomiska och materiella förutsättningar och erfarenheter.³⁴ Postkoloniala studier har även ansetts till stor del vara av urban härkomst vilket gör att de kan passa sämre för glest befolkade områden, det kan därför uppkomma centrum-periferi problem i att inta en generaliserande, global postkolonial position.³⁵

Postkoloniala teoretiker som Homi K. Bhabha och Gayatri Chakravorty Spivak har tagit avstånd till försök att akademiskt återupprätta pre-koloniala kulturer utan analyserar skärningspunkten mellan kolonialmakten och de koloniserade, det så kallade tredje rummet. Det pre-koloniala tillståndet anses alltid omarbetat av den

²⁹ Edenheim 2011, s. 12f; Det går dock inte att förneka att i vissa fall vet nutidsmänniskan vad som hände efteråt, vilket den historiske aktören inte gjorde. Samtidigt utgör dem en av länkarna till det historiska skeendet, se Tosh 2003, s. 653.

³⁰ Benita Parry, "The Postcolonial: Conceptual Category or Chimera?" *Yearbook of English Studies* Vol.27, (3-21), 1997, s. 18.

³¹ Young 2001, s. 350.

³² Anne McClintock, "The Angel of Progress: Pitfalls of the term 'Post-colonialism'" *Social Text* No. 31/32 (84-98), 1992, s. 86ff; Ella Shohat, "Notes on the 'Post-colonial'" *Social Text* No. 31/32, (99-113) 1992, s. 105f

³³ Shohat 1992, s. 103f.

³⁴ Loomba 2002, s. 17; Shohat 1992, s. 107f; Parry 1997, s. 8.

³⁵ Parry 1997, s. 19.

koloniala perioden och erfarenheten så att det inte längre är tillgängligt i sin ursprungliga form.³⁶ Både Spivak och Bhabha har rönt kritik från bland andra Parry för att underbygga och bidra till en pågående kolonialisms effekter och att frånskriva den koloniserade aktörskap och röst.³⁷ Hybriditet, mimicry och det tredje rummet, begrepp som Bhabha har lanserat, kan ses utifrån den mittemellanplacering som den koloniserade ges, en placering som också påverkar kolonistören men, enligt kritiker som Arif Dirlik, utan att rucka på maktbalansen.³⁸

Under senare tid har det strukturella synsättet inom fältet kritiserats för att undanta individens roll och en föränderlig social kontexts betydelse i koloniala och neokoloniala projekt.³⁹ Problemet med att balansera aktörs- och strukturperspektiv är något jag märkt i min undersökning. Därför söker jag nyansera det koloniala och använda det specifikt med hänsyn till de förhållanden som har format kolonialismen och den koloniala erfarenheten i det område som undersöks. Med dessa utgångspunkter vill jag rikta fokus på hur materiella och immateriella faktorer samverkar och underbygger varandra; den koloniala situationen är både en djupgående ekonomisk och sedermera kapitalistisk intervention och en kulturell omdaning efter kolonialmaktens idéer om vad som ska gälla i området, en slags kolonial internalisering som Valentin Mudimbé har kallat en ”kolonisation av sinnen”.⁴⁰

Kolonialism i svensk kontext

Användandet av begreppet kolonialism i denna avhandling kräver en närmare definition. Utgångspunkten är att det område som idag utgör renskötselområdet i Sverige, är ett område vars tillhörighet är omstridd. Enligt vedertagen uppfattning har Jämtland varit svenskt sedan 1645 och Lappland har enligt den svenska historieskrivningen ansetts som herrelöst land, vilket genom skatteuppbörder och jordbrukskolonisation kommit att betraktas som svenskt, åtminstone sedan Karl IX:s tid.⁴¹ Genom att undvika begreppen kolonialism och kolonialisering i traditionell

³⁶ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?” I Morris (red.) *Can the subaltern Speak? Reflections on the history of an idea* 2010, s. 256f; Homi K. Bhabha intervjuad av Rutherford, J. “Det tredje rummet” I Thörn, H. m.fl. (red.) *Globaliseringens kulturer*, 1999, s. 285ff.

³⁷ Benita Parry, “Problems in Current Theories of Colonial Discourse” i *The Post-Colonial reader* 1995, s. 37f.; Se även Stephen Legg, “Beyond the European Province” I *Space, Knowledge and Power* 2007a, s. 277f.

³⁸ Se Homi K. Bhabha, *Location of Culture* 1994, s. 85-92; Arif Dirlik, “...” 1994, s. 336.

³⁹ W. Beinart, K. Brown & D. Gilfoyle, “Experts and expertise in colonial Africa reconsidered: Science and interpretation of knowledge” *African Affairs* 108/432, 2009 (413-433).

⁴⁰ Valentin Y. Mudimbe, *The Idea of Africa* 1994, s. 54f, 213.

⁴¹ Flera forskare framhåller också att uppfattningen om Lappland som herrelöst land är en bakvänd historieskrivning från 1800-talet och att det finns många belägg som talar för erkännande av samers äganderätt till sina marker, Lennart Lundmark ”Formlös förvaltning och flyktiga rättigheter” i Lundmark, L.

historieskrivning har förhållandet till andra staters agerande och dominans över folk och kulturer slätats över till förmån för neutralare begrepp, som kolonisation och kolonisering, vilka då avsett den svenska statens strävan att befolka områden och utvinna naturresurser i utkanterna av det uppfattade kungariket.⁴² Begreppen *intern kolonisation/kolonialism*⁴³ kommer inte att användas i föreliggande avhandling, då det innefattar ett förgivet tagande av Sápmi som ett svenskt territorium, vilket i förlängningen legitimerar den svenska mjukare kolonialismen och den kanoniserade historien om nationalstaten Sverige. Ur det perspektivet kan svensk historieskrivning sägas anammat "The Blue Water Thesis" eller idén om saltvattenskolonialism, enligt vilken kolonialism bara kan ske på andra sidan hav och inte inträffa inom ett lands uppfattade gränser.⁴⁴ Denna tes osynliggör förhållandet att även nybyggarna i lappmarken, oavsett ursprung, också kan betraktas som koloniala subjekt och tillskrivas en kolonial erfarenhet. I Sverige, med stora glest befolkade ytor finns exempel på kolonial maktutövning i synnerhet gällande Norrland.⁴⁵

Befolkningstäthet och närhet till centralmakten ger bättre förutsättningar medan annan etnicitet än svensk och från normen avvikande livsföring, beteende och utseende kan medföra sämre förutsättningar. Det är alltså inte enbart en etnisk-/minoritetsdimension i kolonialismen utan även en centrum-periferi dimension, där vissa områdens befolkning kan utsättas för kolonial politik oavsett vilka som bor där. Tydligast är dock den etniska dimensionen. Men när det gäller samer handlar det om den statliga synen på renskötare som de enda samerna och att de icke-renskötande samerna oftast ansågs som svenskar och innehade då en annan position.⁴⁶

Med den exploatering, bland annat genom vattenkraftutbyggnad, som följer under 1900-talet framstår begreppet *industriell kolonialism* som användbart.⁴⁷ Samtidigt

& Rumar, L., *Mark och rätt i Sameland* 2008, s. 117f; Kaisa Korpiljakko-Labba, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland* 1994; Pääviö 2011.

⁴² Lindmark 2000, s. 15f; Gunlög Fur *Colonialism in the Margins* (2006) s. 6ff.

⁴³ För Sápmi och Sverige, se Lawrence, 2009, artikel 4, s. 7f; Lantto 2000; för internationella förhållanden se Hind 1984; Hechter, Michael, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British national development*. 1999; Minnerup & Solberg (red.), *First World, First Nations*, 2011; Rebecca Hall, "Diamond Mining In Canada's Northwest Territories: A Colonial Continuity" I *Antipode* vol. 45(2) 376-393, 2013.

⁴⁴ James Anaya, *Indigenous peoples in international law* 2004, s. 54; Johansson 2008, s. 84.

⁴⁵ Se exempelvis Lennart Lundmark, *Koloni i norr* 1971; Sörlin 1988; Lundmark 1982; Kenneth Awebro & Tim Senften, *Gamla gruvor i Jokkmokk*, 1995; Bäärnhielm 1978. Se även Bo Malmberg *Kronotorparlandet* 1980.

⁴⁶ Ulf Mörkenstam, *Om "Lapparnes privilegier"* 1999, s. 234; Erik-Oscar Oscarsson "Osynlighetens dilemma" i *Nordisk Ekumenisk Orientering* 1994:4, s. 18-21.

⁴⁷ Begreppet har använts i studier kring kolonialism i Afrika, se Anthony D. King, "Colonial Urban Development: Culture, Social Power and Environment" I *The Journal of Modern African Studies* 1978, Vol. 16:03 (518-520); se även Åsa Össo & Patrik Lantto, "Colonial Tutelage and Industrial colonialism" i *Scandinavian Journal of History* 2011, 36:3 (324-348). Begreppet *Industriell kolonisation* har använts av

måste poängteras att den period jag undersöker är en period då medvetenhet om rasismens och kolonialismens följder i andra länder successivt växer sig starkare.⁴⁸ Av vikt att belysa blir därför dels myndigheternas goda vilja som blir paternalistisk då den anser sig veta bättre, dels okunskapen om de egna åtgärdernas konsekvenser, vilket omnämns som etnisk blindhet.

All historieskrivning kan betraktas som etnisk. Det är när en utifrån majoritetssamhällets perspektiv bortglömd eller oskriven historieskrivning presenteras som det kan bli uppenbart att den historieskrivning som vanligen möter människor har ett kön, en etnicitet eller ras, en klass, en sexualitet, ett mått av förmåga och en tids-rumslig plats.⁴⁹ Den som passar in i och ställer upp på majoritetsbeskrivningen behöver sällan visa, förklara eller försvara den positionen. Denna undersökning är inte inriktad på samer som grupp utan främst på renskötseln, men eftersom renskötseln i Sverige är en näring begränsad till en specifik etnicitet bör begreppet klargöras.

Det finns många olika sätt att närma sig begreppet etnicitet. Företrädare för olika teoretiska perspektiv använder begreppet på skilda sätt. Kultur och etnicitet kan ses som statisk, där kulturer är möjliga att avskilja från varandra.⁵⁰ Andra mer organiskt fungerande definitioner ser etnicitet som beteckning av befolkningsgrupper som kulturellt skiljer sig och som främst genom social organisering, har bevarat sin särprägel under längre tid.⁵¹ Den postkoloniala teoretikern ser kulturell tillhörighet som stadd i ständig förändring och är kontext- och situationsberoende. Etnicitet ses inte som en egenskap utan något som uppstår i förhållande till något annat. Det finns även skillnad i om gruppen ser sig själv som grupp och gemenskap, eller om det är en utomståendes kategorisering.⁵²

Den svenska politiken kan sägas ha skapat eller institutionaliserat en viss etnisk kategori när renskötande samer gavs samiska rättigheter och andra ställdes utan. Etnicitet får därför många bottnar i de samiska sammanhangen, där renskötseln i vissa kretsar anses vara ett bärande fundament, medan andra grupper i det samiska

flera författare varav vissa har kolonialismen med som en fond, se bl.a. Rebecca Hall 2013; Liza Piper *Industrial Transformations in Subarctic Canada* 2008.

⁴⁸ Lantto 2000, 266f; Lantto 2003, 205.

⁴⁹ Se exempelvis Jenkins, Keith, *Re-thinking History* 1991, s. 17; Nira Yuval-Davies, "Belonging and the politics of belonging" i *Patterns of prejudice* 2006:3 (199-202); Lee Edelman, *No Future. Queer theory and the death drive* 2004.

⁵⁰ Wikström 2009, s. 23, 25.

⁵¹ Fredrik Barth, *Ethnic groups and Boundaries* 1969; Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism* 1998, s. 13f; Wikström 2009, s. 23.

⁵² Wikström 2009, s. 23, 28.

samhället anser att det samiska innebär många andra aspekter.⁵³ Detta visar på att samer och renskötare inte är beteckningar för en homogen eller statisk grupp. Begreppet etnicitet och etnisk används i avhandlingen då personer tillskrivs eller väljer tillhörighet till en grupp men även beträffande vad som inte uppfattas av en utifrån kommande, just på grund av personens etnicitet och etnocentrism. Etnocentrism, förgivettaganden med utgångspunkt i den egna kulturen, ses här ha en grogrund, och kommer främst till uttryck, i majoritetsbefolkningars omedvetenhet om eller förnekande av en egen etnicitet.⁵⁴ Etnocentrism kan uppfattas som oskyldigare än rasism men att kategoriseras och särbehandlas på grund av etnicitet eller ras kan ses ha likadana sociala effekter.⁵⁵ Här uppstår då frågan om de kulturhierarkiska synsätt som genomsyrat den svenska politiken gentemot samer inte är att likställa med rasism, om nu skillnaden endast gäller att ordvalet ras inte förekommer så ofta i källmaterialet.⁵⁶

Det är sällan majoritetsbefolkningar talar om sina etniciteter, åtminstone inte i Sverige, där synsätten har gått i vågor från flera befolkningsgrupper under kungen till föreställningen om en etnisk svensk befolkning med landskapsmässiga skillnader i slutet av 1800-talet. Ändå står normen och pekar på den som synes avvika. I forskning som analyserar arkeologins förändrade värdegrunder diskuteras att den svenska förhistorien inte behövde förklaras till skillnad från den samiska och andra minoriteters förhistoria som ofta uppfattats som, och blivit bricker i, legitimitetsanspråk gällande rätt till land.⁵⁷

Teoretiskt ramverk

Den för undersökningen aktuella tidsperioden kännetecknas bland annat av att Sverige övergår från att vara en parlamentarisk kungamakt till att vara en parlamentarisk demokrati. I följande avsnitt introduceras en analytisk ram som sedan övergår i en presentation av de redskap och den analysmetod som används. För denna avhandling krävs verktyg som kan analysera hur makt fungerar samt hur makt och kunskap produceras och reproduceras.

⁵³ Christina Åhrén, *Är jag en riktig same?* 2008, s. 18, 18of.

⁵⁴ Wikström 2003, s. 26.

⁵⁵ Wikström 2003, s. 41; Rasbegreppet är en social konstruktion som fortfarande har implikationer i den fysiska världen och människors tankevärld.

⁵⁶ Se exempelvis Lundmark 2002; Lantto 2012, s. 25f.

⁵⁷ Se Carl-Gösta Ojala, *Sami Prehistories*, 2009, s. 103; se även Sara Hagström Yamamoto, *I gränslandet mellan svenskt och samiskt*, 2010, s. 50ff.

Maktrelationer, maktutövning och styrning

För Michel Foucault och de som burit hans tankegångar vidare, manifesteras maktbegreppet för den tidigmoderna perioden i suveränen och kungamakten och karaktäriseras av dominans där den underordnade har litet eller inget manöverutrymme. Vad som sedan konstituerar en maktrelation i det moderna samhället är inte längre hotet om våld även om det kunde vara dess primitiva form, sista utväg eller sanna jag. Snarare utgör maktrelationen ett sätt att agera, vilket inte riktas direkt och omedelbart emot andra, "Instead, it acts upon their actions: an action upon an action, on existing actions or on those which may arise in the present or the future".⁵⁸

En maktrelation kan endast artikuleras gentemot fria, erkända handlande subjekt. Samtidigt försvinner friheten när makt utövas och makten är sålunda produktiv i skapandet av sociala subjekt med varierande handlingsutrymmen.⁵⁹ Styrandemakten utgår från fria individers handlingar men likväl kan vålds- och styrandemakten inte helt separeras från varandra, snarare underbygger de varandra med styrandemakten som överlägsen härskarmakten och disciplineringsmakten i den moderna perioden. Styrandemakten bygger på kunskap/maktrelationer integrerade i särskilda institutioner alltifrån staten till familjen. Makt existerar inte *i sig* utan manifesteras i maktrelationer som är beroende av olika kunskaper, arkiv och krafter att relatera till. Denna makt definieras som *biomakt*, makten över livet som riktar in sig på individen och samhället med särskilda tekniker. Styrandemaktens reglering av den individuella så väl som samhälleliga kroppen utövas inom skiftande områden som kan uppfattas som självständiga från staten, såsom ekonomi, samhälle och befolkning.⁶⁰ I fråga om den svenska politiken och tillämpningen av politiken gentemot samer är biomakten påtaglig, exempelvis i de uppgifter som lappfogden ålades inhämta kring renskötarens reninnehav och tillhållsorter under olika delar av året, familjeförhållanden samt övervakning av samebarnens utbildning.⁶¹

Maktutövning är enligt Foucault "a way in which certain actions modify others."⁶² Att styra är i dessa termer att strukturera ett möjligt handlingsfält för andra. Det märkliga förhållandet mellan maktrelationer, maktutövning och frihet som både förutsätter och utesluter varandra, bottnar i ett system av sociala nätverk som staten

⁵⁸ Michel Foucault, "The Subject and Power" *Critical Inquiry* vol. 8 (4) 1982, s. 789.

⁵⁹ Foucault 1982, 789f; Michel Foucault *Power/Knowledge* 1980, s. 118 ff. En plantageägare som fångar in en förrymd slav utövar inte makt, det är i Foucaults mening istället en våldshandling.

⁶⁰ Stephen Legg, *Spaces of Colonialism* 2007b, s. 2f; Mitchell Dean *Governmentality: Power and Rule in modern Society* 2010, s. 63.

⁶¹ Instruktion för lappfogden i Jämtland, 1885; Instruktion för lappfogden i Norrbotten, 1889; Instruktion för lappfogden i Västerbotten, 1895; Instruktion för lappfogdarna 1938, bilaga 3 i Lantto 2012.

⁶² Foucault 1982, s. 788.

tar över under denna period. Maktförhållanden har blivit *governmentaliserade*, det vill säga framarbetade, effektiviserade och centraliserade under statliga institutioners beskydd. Det är en makt som staten tar över från kyrkan som Foucault därför har benämnt *pastoral makt*. Men det är också i detta förhållande, maktrelation – maktutövning – frihet, som motstånd och konfrontation kan återfinnas.⁶³

Stephen Legg sammanfattar en del av kritiken som framförts från det postkoloniala fältet av bland andra Said, Spivak och Bhabha, mot den koloniala frånvaron och eurocentrismen i Foucaults tankeverk om makt. I kritiken reglerar tanken om kolonialism som en saltvattenskolonialism, då Foucault kritiseras för en inriktning på *komplexitet*, skillnad inom samhällen, snarare än *multiplicitet*, skillnad mellan samhällen vilket kritikerna förordar. Legg ser medvetenheten kring kolonialismen emellertid som en ”frånvarande närvaro” hos Foucault. Under ytan finns utrymmet för kritik och studium av koloniala maktstrukturer även om Foucault mycket sällan explicit uttalar orden.⁶⁴ Studiet av skillnad både inom och mellan samhällen blir möjligt utifrån den geografiska kontext jag undersöker där det går att skilja mellan ett majoritetssamhälle som tvångsinkluderar alla och ett minoritetssamhälle eller ett perifert samhälle som existerar utanför majoriteten.

En annan kritik kretsar kring aktörskap och tolkningar av Foucaults maktbegrepp som ett ”spindellöst nät”. Said menar att diskursens förgivet tagna anonymitet måste utmanas och att människors vilja till makt situeras.⁶⁵ Enligt Mitchell Dean som arbetat vidare med begreppet governmentality, är frågan ”vem styr” inte aktuell då den bortser från maktens och styrandeteknikers öppna och föränderliga karaktär.⁶⁶ Legg menar att motståndets lokala gestaltning blir viktig, där medvetenheten om aktörskapet och motståndet hos de individer som styrandet riktas mot aldrig kan ses helt konstituerad av makten och styrandet.⁶⁷ Foucaults kritik av det västerländska tänkandet är implicit en icke-västerländsk positionering som bidragit till att begreppen trots kritik funnit grogrund och utvecklats inom det postkoloniala fältet.

Governmentality

Det moderna styrandets politiska rationalitet, av Foucault benämnt governmentality, fokuserade inte som det äldre furstestyret på att införa lagar utan snarare användes lagar taktiskt i det arrangemang de ingick för att uppnå särskilda mål, “the conduct of

⁶³ Foucault 1982, s. 790ff.

⁶⁴ Legg, Stephen, ”Beyond the European Province” 2007a, s. 266ff.

⁶⁵ Edward W. Said, *The World, The Text, and the Critic* 1991, s. 220, 245ff.

⁶⁶ Dean 2010, s. 39f.

⁶⁷ Legg 2007a, s. 282.

conduct”.⁶⁸ En uppsjö mångfaldiga taktiker blir styrandets instrument, där kunskap om det och dem som makten riktas mot blir avgörande för att legitimera maktutövningen. Denna strävan efter kunskap skapar kategoriseringsbehov som resulterar i inkludering och exkludering, vilket kan exemplifieras av hierarkin mellan fjällsamer och skogssamer i renbeteslagstiftningen samt uteslutningen av icke-renskötande samer från de samiska rättigheterna.⁶⁹ Governmentalitet undersöker hur makt och auktoritet utövas i det moderna samhället och blir användbar för att belysa hur medborgarna regleras i välfärdsstaten.⁷⁰

Governmentalitet har använts i en kolonial miljö av bland andra David Scott och Stephen Legg, som har fokuserat de historiskt konstituerade *kunskap/makt* komplex vilka har format den politiska suveräniteten i koloniala projekt.⁷¹ Den avgörande tekniken är inte exkludering av människor i klassiska koloniala termer utan snarare “*the introduction of a new game of politics*”. För att räknas som politiska subjekt måste de koloniserade rätta sig efter de regler som sätts utifrån. Grundvalen för detta nya politiska spel är “the construction of a legally instituted space where legally defined subjects could exercise rights, however limited those might have been.”⁷² Rättssystemet och dess officiella rum – i föreliggande avhandling exemplifierat i renbetes- och vattenlagstiftningen – ristar in en ny slags rättvisa i det koloniserade området med regler som de koloniserade måste svara emot. Den koloniala politiska rationaliteten tränger undan de ursprungliga verksamheterna och organisationssätten på sådant sätt att de gamla vanorna bara är tänkbara och realiserbara genom den nya ordningen.⁷³ Genom denna nya ordning kan de sägas ha kolonialiserats.

I den koloniala institutionella terrängen är styrandemakten snarare ett samspel mellan ett eller flera center och lokaliteter än en vertikal envägskommunikation där även de styrande kan finna sig styrda.⁷⁴ Governmentalitetens analysen handlar egentligen inte om hur styrning fungerar eller ser ut, snarare är den enligt Rose, O’Malley och Valverde just en diskursanalys som undersöker varför ett visst fenomen problematiserats, varför det blivit objekt för vetenskaplig kunskap och varför det lett till att olika sociala praktiker utvecklats. Den identifierar framväxten av ett särskilt system,

⁶⁸ Foucault, “Governmentality” i *The Foucault Effect* 1991 s. 90ff., 104; Dean 2010, s. 17f. belyser ännu ett av Foucaults användande av dubbel betydelse i ordet conduct som hänför både till utövande och uppförande.

⁶⁹ Foucault 1991, s. 95f, 103; Mörkenstam 1999, s. 45f.

⁷⁰ Kenneth Hultqvist & Kenneth Pettersson, *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik* 1995, s. 25f.

⁷¹ David Scott, “Colonial Governmentality” *Social Text*, 1995(43) 191-220; Legg 2007b.

⁷² Scott 1995, s. 193, 208. Kursiv i original.

⁷³ Scott 1995, s. 212f, 215; Se Kerstin Eidlitz Kuoljok, *Den samiska sitan – en utmaning*, 2011, s. 80f.

⁷⁴ Lawrence 2009, s. 35f; Dean 2010, s. 38.

och utforskar dess konstituerande element och kunskapen som systemet är beroende av och ger upphov till.⁷⁵ Vidare undersöks de makttekniker som styrningen använder och vad som är nödvändigt för en särskild regim av styrandepraktik, bland annat hur de som ska styras formas och till vad - men också hur och utifrån vilken kunskap styrningen motiveras.⁷⁶ På så sätt korresponderar flera dimensioner i en governmentalitetsanalys med diskursanalys, genom *synlighet* som inriktar sig mot hur frågor och problem representeras, hur vissa saker framhålls medan andra undanhålls, genom *epistem*, karaktäristiska sätt att tänka för att producera sanning och ändrande av praktik, genom *identifikation* där vissa identiteter förutsätts inom styrandepraktiker och ger upphov till nya, genom *etos* som utgör de värderingar som är inneslutna i och som investeras i den tillfälligt vinnande diskursen och dess avlagringar. Att identitetsformer främjas och förutsätts av olika praktiker och styrandeprogram ska inte förväxlas med ett reellt subjekt, subjektivitet eller subjektspostion; styranderegimer bestämmer inte former av subjektivitet, snarare lockar de fram, främjar, understöder, premierar och tillskriver olika kapaciteter, kvaliteter och status till olika aktörer.⁷⁷

Slutligen vill jag markera ett avsteg jag gör från governmentalitetsanalysen vars syfte är att studera styrningstekniker och inte själva implementeringen av och reaktioner på styrningen. I avhandlingen är det främst de diskursiva förutsättningarna och diskursiva effekterna av exploateringarna som står i fokus. Det handlar om hur det institutionella ramverket kring vattenkraftutbyggnad och rennärningen byggts upp, och hur styrningen av vattenkraftutbyggnadspolitiken och rennäringspolitiken har sett ut i relation till varandra. Men det handlar också om reaktioner på styrningen genom motståndet mot vattenkraften och kampen för rättigheterna under 1950-talet och framåt.

Aktörer och intressegrupperingar

För att konkretisera aktörer och intressegrupperingar i undersökningen tar jag inspiration från en modell över en hybrid ekonomi som har utvecklats i studiet av hållbara utvecklingsmöjligheter i urfolksområden i Australien.⁷⁸ I stället för att se två sektorer, *state* och *market*, utgöra ekonomin läggs en tredje sektor till, som kallas

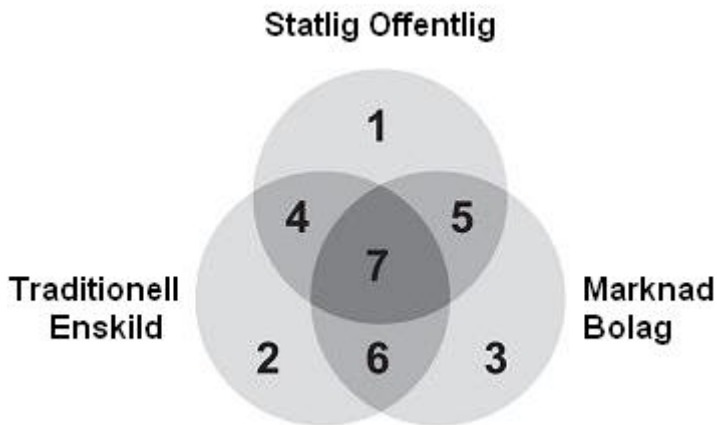
⁷⁵ Nikolas Rose, Pat O'Malley & Marina Valverde "Governmentality" *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2006. 2.83-104, s. 84f; Foucault 1980, s. 118 ff; Dean 2010, s. 30f.

⁷⁶ Dean 2010, s. 40f; Rose, O'Malley & Valverde 2006, s. 84f.

⁷⁷ Legg 2007b, s. 12; se även Dean 2010, s. 33, 41ff

⁷⁸ Altman, Jon C. "Development options on Aboriginal land: Sustainable Indigenous hybrid economies in the twenty-first century." I L.Taylor, G.Ward, G.Henderson, R.Davis, & L.Wallis (eds.) *The Power of Knowledge, the Resonance of Tradition*, (34-48), 2005, s. 35f.

customary. Sektorerna genomskär varandra och visar på hur en aktör kan ha sin hushållning och sina intressen inom olika sfärer eller flytta mellan dem. I min användning ser den ut som nedan.

Figur 1: 1. Aktörs- och intressegrupperingar. Efter Altman 2005.

Med denna modell kan aktörerna i denna avhandling placeras i tre olika intressesfärer som genomskär varandra (1,2,3). Tre aktörsgrupper ges till en början en till synes statisk karaktär, som modellen hjälper till att nyansera. Statliga institutioner, administrationen och dess utövare som länsstyrelser, samt lagstiftningen och domstolsväsendet hamnar i den statliga/offentliga sfären (1), där Vattenfall i sin statliga planerings-, utrednings och förvaltningsfunktion initialt också hamnar. Renskötseln och dess utövare utgör den traditionella sfären (2) jämte småbrukare och andra enskilda intressenter. Privata kraftbolag och dess organisationer hamnar i marknads sfären (3). Det är dock möjligt för ageranden och aktörer att hamna i de mellansfärer som visas, där är lappfogden ett exempel på en aktör som ofta står mellan den statliga och den traditionella (4), men kan också hamna i den mittersta (7) på grund av aktörens egna men också den offentliga intressesfärens del i marknadsintresset. Enskilda renskötare och renskötare som grupp kan också ha intressen som sammanfaller med både marknaden (6) och det offentliga (4). Vattenfall utgör också en sådan aktör i sin funktion som affärsdrivande statligt verk vars intressen sammanfaller med marknaden (5).

Modellen tydliggör dock inte skillnader inom den traditionella sfären, där renskötseln, jordbruket och andra enskilda intressen kan antas ha varierande och motstående intressen. Småbrukarintresset får därför ingå i den traditionella sfären när det inte direkt understöds från ett offentligt eller marknadsintresse.

I den moderna staten är den verkställande makten antingen vald av folket eller utsedd av ett folkvalt parlament och fattar beslut som överförs till praktik av en professionell och nominellt neutral förvaltning. Verkställandet är underkastad en konstitution och rättsregler samt är redovisningsskyldig gentemot den lagstiftande församlingen, riksdagen. Lagarna som beslutas av riksdagen uttolkas och verkställs i sin tur av domstolssystemet och säkerhetsinstitutioner som polisen. Statsformeringen, skapandet av dessa enhetliga institutioner, är en långdragen komplex process med drag av tvång och underkastelse och vars centrala motiveringar varit i behov av erkännande från staten att den primära målsättningen för styrandet är dess befolknings hälsa, lycka, välgång och välfärd. Likväl ses staten inom governmentalitetsanalysen som en mytifierad abstraktion, där olika grupper har olika möjlighet att påverka. Problemet med legitimitet är knutet till en uppfattning om staten som ett lagstiftande organ och nyansering av denna uppfattning tar fasta på den mängd aktörer som genomför det reella styrandet.⁷⁹ En problematisering av styrande är i högsta grad något som är både lokalt och materiellt men även centralt och mer abstrakt. Det ifrågasätter hur vi själva formar och inriktar vårt eget och andras "conduct" - utövande av uppförande, genom att lika mycket fokusera utövandet av styrande och styrandet av uppföranden.

Den teoretiska ramen av kolonial, pastoral makt och governmentalitet kan belysa situationen i Sverige, där kolonial politik karaktäriserats som mjukare, kännetecknat av uteslutande av lokala kunskapers roll, vilket förvandlade människor till icke-aktörer i vissa frågor. Istället privilegierades en hegemonisk planeringsmentalitet mellan parter med likartade intressen som negligerade och exkluderade potentiellt motstående parter.⁸⁰ En mentalitet som har tagit närmast korporativa former, som till exempel samarbetet att utveckla teknologi mellan Statens Vattenfallsverk och ASEA.⁸¹ Det koloniala för denna avhandling definieras därför som inte bara berörande vad och

⁷⁹ Dean 2010, s. 33f. 36f.

⁸⁰ James C. Scott *Seeing like a State* 1998, s. 6.

⁸¹ Här avses inte den korporatism som kännetecknade det fascistiska Italiens statsideologi 1923-1944, utan snarare vad som kallas en liberal korporatism där organisationer anses frivilligt grundade. Staten ses inte ha inflytande på hur val av ledning eller vilka som utses som representanter. Bo Rothstein, *Den korporativa Staten*, 1992, s. 20. Däremot är det omvända förhållandet ifråga, att organisationerna har inflytande på hur statens områden utformas. Fridlund 1999; Erland Märald, *Svenska miljöbrott och miljöskandaler 1960-2000*, 2007, s. 19.

hur stater och myndigheter beslutar, verkställer och administrerar utan även aktörer inom en marknadssfär utgör tentakler i och styrs av en kolonial diskurs, politik och praktik. Vattenfallsstyrelsens agerande i utbyggnadsmål måste ses både som den ekonomiske aktörens, men även det statliga bolaget och verket som ska tillvarata allmänhetens intresse.

Hur stater agerat för att genomföra storskaliga samhällsförbättringar har analyserats av James C. Scott som framhållit hur kartläggningar, själva synliggörandet är en viktig beståndsdel i vad som kallas "high modernism". Denna modernism tar sin utgångspunkt i tilltron till kontinuerligt vetenskapligt såväl som tekniskt framåt-skridande, den ökade kontrollen av naturen men även den mänskliga naturen när tekniska och sociala ingenjörer riktade sin blick mot samhället. Scott fokuserar på "Authoritarian High Modernism" vilken analyseras inom främst fördemokratiska och auktoritära stater.⁸² Därigenom skapas ett motsatsförhållande där demokratiska samhällsskick verkar vara lyhörda inför lokal opinion gällande implementerandet av storskaliga samhällsförbättrande åtgärder. Scott riskerar därför att missa den subtila styrningen av vissa frågor. Men som Tina Loo och Meg Stanley har framfört angående vattenkraftutbyggnad i Kanada, handlade high modernism inte om att utesluta lokala kunskaper utan snarare att annektera och använda vissa delar av dem strategiskt och översätta dem till en "high modernist" diskurs.⁸³ Denna omvärdering av Scotts tolkning av högmodernismen faller inom ramen för den governmentalitetsanalys som används i föreliggande avhandling, där uppmärksamhet även vänds mot osynliggörande. Med medvetenhet om att kartor är en del av en strategisk omvandling av utvald lokal kunskap till vad jag vill kalla ett industrikolonialt synliggörande och läsliggörande, kommer den följande framställningen ändå använda kartor för att synliggöra renskötselområdet och de industrialiserade vattendrag som förekommer i avhandlingen. I kartorna och i bilagan anges vattendragen med de namn som återfinns i källmaterialet vilket i många fall återspeglar en försvenskad ortografi.

Reflexiv forskning

En utgångspunkt för denna avhandling är således att det existerar och reproduceras ett ojämnt maktförhållande mellan de inblandade aktörerna, vilket har rötter i ett pågående kolonialt förflutet. Under en lång tid var forskning med samisk tematik ett verktyg i och för kolonialiseringen och en del av den koloniala diskursen. Idag har

⁸² Scott 1998, s. 2f, 87f, 97, 102, 183.

⁸³ Tina Loo with Meg Stanley, "An environmental history of progress: Damming the Peace and Columbia Rivers" i *The Canadian Historical Review* 92, 3, 2011, (399-427) 404-409.

forskningen möjlighet att, som Rauna Kuokkanen föreslår, vara en del av en avkolonialiseringprocess där metoder och verktyg, etiska riktlinjer och ett ömsesidigare utbyte av kunskap ges prioritet.⁸⁴ En sådan utgångspunkt riktar fokus mot såväl forskarna som akademien där forskare oavsett bakgrund måste foga sig i den meny av möjligheter som erbjuds inom de akademiska disciplinernas diskurser.

Värdet av att släppa in andra perspektiv, metoder och kunskapssyner är något som artikuleras genom postkoloniala studier. Det kan som Ragnvald Kallenberg har föreslagit, handla om att inta en intellektuellt ödmjuk position, där insikten om de egna begränsningarna och de förgivettagna metoderna öppnar för en dialog med andras och annat slags vetande.⁸⁵ Men inkluderingsprocesser kan vara lika genomsyrade av maktrelationer som exkluderingens processer.⁸⁶ Inkluderandet kan till exempel medföra osynliggörande och exkludering av andra, och detta representativitetsproblem är karaktäristiskt för samernas situation i Sverige där stora delar av den samiska befolkningen står utanför de rättigheter som fåtalet samebymedlemmar innehar och kan utöva. I föreliggande avhandling har jag strävat efter synliggörande dels av människor och dels av exkluderingsmetoder. Eftersom undersökningen behandlar renskötelsen vägs även situationen för icke-renskötande samer i relation till renskötelsen in i beaktandet, då vattenkraftutbyggnad med reducerade marker som följd bidragit till en ökad exkludering av samer från renskötelsen och därigenom de samiska rättigheterna. Som Ritu Birla skriver:

How can we write a history of colonialism that does not presuppose a constant, undifferentiated and/or homogenous postcolonial victim, while still accounting for the violent transformations and the effectivity of colonialism?⁸⁷

Birla fångar här med sin fråga en viktig problematik som mynnat ur reflektioner kring Gayatri Spivaks arbete som handlar om representationens dubbla karaktär, den filosofiska, konstnärliga som finns i framställandet samt den mer politiska, företräddet.⁸⁸

⁸⁴ Rauna Kuokkanen, "From Research as Colonialism to reclaiming autonomy" in *Ethics in Sámi and Indigenous Research* 2008, s. 49; Linda Tuhiwai Smith, *Decolonizing Methodologies* 1999.

⁸⁵ Ragnvald Kalleberg, "Om vitenskapelig ydmykhet" i *Samisk forskning og forskningsetikk* 2002, s. 152.

⁸⁶ Richard Howitt & Sandie Suchet-Pearson, "Ontological Pluralism in Contested Landscapes" in Anderson, Domosh et. Al (eds.) *Handbook of Cultural Geography*, 2003, s. 559.

⁸⁷ Ritu Birla, "Postcolonial Studies: Now that's history" i Morris, Rosalind C., *Can the subaltern speak?* 2010, s. 89.

⁸⁸ Gayatri C. Spivak, "Appendix: Can the subaltern speak?" i Morris, Rosalind C., *Can the subaltern speak?* 2010, 242ff.

I denna avhandling är det viktigt att den svenska industriella kolonialismen kan beskrivas nyanserat utan att framställa samer som offer eller passiva. Det krävs en balanserad syn på aktörskapets förutsättningar över tid och därför är det viktigt att också definiera vad som kan vara handling och motstånd då källmaterialet i den tidiga perioden oftast är statligt producerad. Det går inte att bortse från att renskötare i början av undersökningsperioden innehade en ekonomisk, social och kulturell ställning som till stor del hindrade möjligheterna att agera samt att ett förmynderitänkande och praktik från myndigheternas sida länge hängde kvar.⁸⁹ Men allteftersom erfarenheterna ökade, ökade också erkännandet och efterfrågan av renskötarnas kompetens. Politikutformningen i det moderna samhället är mer ömsesidig än tidigare perioder och uppbyggt av olika parters ageranden, även om det ligger en tröghet i institutioner. När det gäller relationen mellan samerna och staten kan denna tröghet vara mer utpräglad.

Det koloniala arkivet

Under arbetets gång har jag återkommit till tankegångar kring den akademiska historievetenskapsproduktionen och den enskilda forskarens ansvar men också makt-position som del av denna produktion. Ann Laura Stoler visar på ett sätt att närma sig området,

In treating colonialism as a living history that informs and shapes the present rather than a finished past, a new generation of scholars [...] 'prowl' new terrain as they re-imagine what sort of situated knowledge have produced both colonial sources and their own respective locations in the 'historiographic operation'.⁹⁰

Den historiografiska operationen i sin tur synliggörs av Michel deCerteau som "a combination of a social *place*, 'scientific' *practices* and *writing*"⁹¹ och i den koloniala terräng vi fortfarande befinner oss i, finns anledning att fästa uppmärksamhet mot dessa platser, praktiker och skrivningar. "It is in terms of this place that its methods are established, its topographies of interest can be specified, its dossiers and its

⁸⁹ Se Mörkenstam 1999; Lantto 2001; Lantto 2011.

⁹⁰ Ann Laura Stoler, "Colonial Archives and the arts of Governance" *Archival Science* Vol.2 (1-2) 2002 (87-109), s. 89.

⁹¹ Michel deCerteau, *The Writing of History* 1988, s. 57. Kursiv i original.

interrogation of documents are organized.”⁹² Det postkoloniala perspektivet och källmaterialet kräver en metod som inser sin egen innefattning i det som studeras. Med insikten om omöjligheten att helt förflytta sig själv ut ur den diskursiva praktik forskaren och individen befinner sig i, blir en historieskrivning med en genealogisk ansats också en berättelse om samtiden.⁹³

Källmaterial

En omläsning av det ”koloniala arkivet” har företagits,⁹⁴ där dess byråkraters och aktörers röster sätts i en kontext av andra koloniala strukturer som inbegriper medvetande kring och synliggörande av vissa aktörers tolkningsföreträden, av mötesordningar, protokollgenres samt dokumentations- och utredningskulturer. Alternativa vägar som det till synes inte blev någonting av, är också viktiga för att belysa individers påverkan och tillfälligheterna i processen som lett fram till dagens situation.⁹⁵ I detta sammanhang har det framstått som viktigt att lyfta fram de samiska aktörer som gör sina röster hörda i detta material. Jag vill instämma med urfolksforskaren Peter Kulchyski som menar att “Decolonization involves a righting and a writing of names”,⁹⁶ även om jag inte kan garantera att föreliggande historieskrivning är ”rättvisare” utifrån den enskilda individen eller det samiska samhället.

En risk som jag tar i min avgränsning av undersökningen till renskötelsen, är att i vattenkraft- och exploateringssammanhang, ja, överhuvudtaget gällande samiska frågor har staten, lagstiftare och myndigheter främst haft renskötande samer och renskötelsen i åtanke när det kommer till frågor om rättigheter och ersättningar. Det är ett synsätt som jag riskerar att reproducera om det inte tydligt framhålls att renskötelsen alltid varit en del av ett större samiskt sammanhang. Sammanhang som rymmer många fler näringar och levnadsätt som fiske, jakt, handel, hantverk, sedermera jordbruk, boskapsskötsel och vanligt förvärvsarbete såväl som eget företagande. Därmed ingår också fler aktörer än renskötande samer. Jag behåller därför min avgränsning då det är svårt att i det källmaterial jag behandlar dela upp sakägare efter etnicitet, som inte alltid anges. Det är då enklare med klart angivna lappbyar och dess medlemmar. Etnicitet anges när det nämns i materialet såsom

⁹² deCerteau 1988, s. 58.

⁹³ Iver Neumann, *Mening, Materialitet, Makt* 2003, s. 137.

⁹⁴ Stoler 2002; Mudimbe 1994, s. 17, 213, har använt begreppet ”Colonial library” för att referera till den uppsjö av källor som berättar kolonialmakternas historia om och beskrivning om ”Afrika”.

⁹⁵ Stoler 2002, s. 88f; Se även diskussion om källmaterialet i Nordin 2002, s. 36f; Neumann 2003, s. 137.

⁹⁶ Peter Kulchyski, *Like the Sound of a Drum* 2005, s. 21.

gällande samiska nybyggare, fiskare, torpare och arbetare. Eftersom avgången ur renskötelnäringen är en central faktor i analysen, ringas en del konsekvenser in för det samiska samhället.

Källmaterialet består främst av domstolsmaterial från Norr- och Mellanbygdens vattendomstolar som hanterade tillstånd för utbyggnad av vattenkraft. Arkiven finns hos mark- och miljödomstolarna vid tingsrätterna i Umeå respektive Östersund. Det är dels domböcker där samtliga sammanträden i olika vattenmål finns samlade årsvis. Dessa som har använts för att kartlägga utbyggnader då det saknas diarium över ansökningarna. Dels akter från själva vattenmålen som utgör en väsentlig del av källmaterialet. Somliga akter kan vara tiotusentals sidor, vilket gör det svårt att kunna sätta sig in i alla aspekter, och en del utbyggnader har också utförts i flera etapper. Eftersom den tidigaste utbyggnaden utfördes innan vattendomstolarna hade inrättats, har Vattenfallsstyrelsens arkiv, Porjus pionjärverket använts där den rättsliga processen kring utbyggnaden återfinns.

Lappfogdens arkiv i de olika renskötellänerna har använts med medvetenheten om att lappfogdens förmyndarposition lämnar ett begränsat utrymme för att spåra renskötarnas åsikter och agerande. I den tidiga perioden av vattenkraftutbyggnaden, då samtida jämförande samiska källor är svåra att komma åt,⁹⁷ är det främst lappfogdens agerande som kan utläsas och analyseras. Konseljakter från justitiedepartementet har använts för att studera underlagen till och diskussionerna vid lagförändringsarbetet gällande krislagen.

För att få samiska perspektiv på förändringarna och exploateringarnas konsekvenser används protokoll från SSR:s landsmöten som finns tryckta och tidskriften *Samefolkets Egen Tidning*, SET, från 1961 *Samefolket*, Sf. Även arkiv från Samernas folkhögskola och tillhörande Lennart Wallmark som var rektor på folkhögskolan används för den senare perioden.

Protokoll, utredningar, brev och remisser analyseras kontextuellt utifrån de källkritiska betänkligheter som reser sig kring detta material. Materialet följer en viss genre, till exempel lappfogdens protokoll från de lagstadgade mötena med lappbyarna. Dessa mötesprotokoll skulle innehålla vissa element såsom upprättande av renlängd, anmälan om flyttning, hörande om arrenden med mera. Husbönderna och renskötarna fick oftast inte i förväg veta vilka frågor som skulle behandlas och gavs därför inte tillräckligt med tid att överväga och diskutera frågorna. Dessutom skrevs protokollet av lappfogden som kunde, där han ville, korrigera avvikande eller oönskade åsikter

⁹⁷ *Samefolkets Egen Tidning* började ges ut 1918. Men tidskriften berör vare sig Suorvädämningen eller andra regleringar i renbetesområdena förrän på 1950-talet. Lantto 2003, s. 103ff.

innan det sändes in till myndigheterna.⁹⁸ Det kan då vara vanskligt att låta mötesprotokollen reflektera renskötarnas åsikter och ageranden. De bör istället främst betraktas som de åsikter renskötarna lyfte på mötena, vilka sedan lappfogden valde att lägga fram.

Eftersom denna avhandling undersöker tiden fram till 1968 används termen *lappby* i undersökningen. Med 1971 års rennäringslag, RNL, infördes sameby som legal term vilket innebar rättigheter och skyldigheter som skiljde sig från lappbyns. De två begreppen har därför olika innebörd ur ett rättsligt perspektiv.⁹⁹ Inom rennäringsnämnden och SSR hade man emellertid i början av 1960-talet börjat använda sameby och kämpade för att detta skulle bli den nya beteckningen i RNL. Mot bakgrund av styrningen av rennäringspolitiken anser jag att det finns ett syfte att behålla den koloniala beteckningen till dess att ett skifte sker inom politikområdet. Däremot vill jag i samband med att lappbyarna nämns första gången hänvisa till den by som idag berörs, i den mån det går eftersom byindelningen idag är annorlunda än vid 1886 års RBL.

Protokollen från Vattendomstolen kan vara dels syneförrättningar som utgör långa vandringar genom terrängen, där man allteftersom studerar problem och möjliga lösningar och där ett antal personer kommer och går under färdens gång. Dels kan protokollen innehålla domslut eller andra beslut, där det är lättare att identifiera vilka som närvarade, och texten följer oftast en viss given uppställning.

Muntliga källor kan vara viktiga för att studera renskötelsens villkor då de samiska samhällena inte i någon större utsträckning lämnat skriftligt källmaterial efter sig.¹⁰⁰ Egna företagna intervjuer är också en metod som har övervägts för att skapa nytt material. För de delstudier som ingår i avhandlingen har intervjuer främst varit möjliga för den senare tidsperioden, medan behovet av samiskt perspektiv är mest akut i den period som ligger, enligt min mening, för långt tillbaka i tiden för att nå genom intervjuer idag. För att metoderna och materialet i de olika delstudierna inte ska skilja sig för mycket har jag därför avstått från att göra egna intervjuer. Det hade dock kunnat balansera den officiella prägel som källmaterialet har och öppnat för samiska renskötarperspektiv som fattas under den tidiga perioden. I den senare tidsperioden finns mer tillgång till samiska perspektiv genom Samefolkets egen tidning och SSR:s protokoll.

⁹⁸ Lantto 2003, s. 174f.

⁹⁹ Lantto 2012, s. 35.

¹⁰⁰ Se Amft 2000; Nordin 2002, 36f.

Metod

I diskursanalys är språket navet allt kretsar kring, språkets huvuduppgift är att skapa mening, till skillnad från andra sociala praktiker, vilka skapar mening som en slags biprodukt. Där mening är en förutsättning för handlingar blir också diskursanalysen ett studium av förutsättningar för att handlingar ska äga rum.¹⁰¹ Minsta gemensamma nämnare för diskursanalytisk forskning kan därför sägas vara att språket anses ha en avgörande betydelse för verkligheten, då det är genom språket, i någon form, verkligheten får mening och förmedlas till andra.¹⁰² Detta innebär en socialkonstruktivistisk grundinställning som inte behöver medföra att det inte skulle finnas något utanför språket, snarare att vi inte har tillgång till eller kan kommunicera verklighet utanför språket (i någon form). Att ingenting skulle existera utanför texten kan förstås som att detta något/ingenting måste sökas i sin av mening fyllda sociala manifestation. Diskursens räckvidd stannar inte vid språket utan innefattar också den materiella världen, där *tal* och *text* har fysiska och sociala konsekvenser som, i den mån de institutionaliseras, underbygger och blir en del av en (tillfälligt) vinnande diskurs.¹⁰³

Diskurs är i den kritiska diskursanalysen en social praktik som också står i dialektiskt förhållande till andra sociala dimensioner, vilket innebär att den både är en handling som påverkar och konstituerar den sociala världen och en handling som är socialt och historiskt situerad och konstitueras av andra sociala praktiker.¹⁰⁴ Från den kritiska diskursanalysen hämtar jag främst Norman Faircloughs analys av den diskursiva praktiken. Den tar fasta på vilken sorts text eller tal det är fråga om, texten/talets sammanhang och dess *intertextualitet*, det vill säga att en text eller ett uttalande alltid är beroende av historiska texter och tal, och formar även de framtida utsagorna.¹⁰⁵

Den kritiska diskursanalysens fokus riktas både mot de praktiker som konstruerar föreställningar om världen, om sociala subjekt och relationer, om maktrelationer samt mot den verkan dessa konstruktioner har i främjandet av särskilda gruppers intressen. I detta ingår således en förändringssträvan då uppgiften är att belysa den diskursiva praktikens upprätthållande av en social värld och dess relationer som tillgodoser

¹⁰¹ Neumann 2003, s. 37.

¹⁰² Marianne Winther Jørgensen & Louise Philips, *Diskursanalys som teori och metod* 2000, s. 15.

¹⁰³ Johansson 2008, s. 13

¹⁰⁴ Norman Fairclough, Norman, *Discourse and Social Change* 1992, s. 39f, 71, 84; Winther Jørgensen, & Philips 2000, s. 66 ff.

¹⁰⁵ Fairclough 1992, s. 75f.

ojämlika maktförhållanden.¹⁰⁶ Det är således människors förståelse av verkligheten och hur dessa exempelvis artikuleras, kommuniceras och kodifieras i lagar, politik och institutioner, som analyseras. Denna grundinställning riktar återigen fokus på forskningen och forskaren som en del av det som ska förstås, och vars förståelse strukturerar forskningsresultaten. En viktig diskursanalytisk ståndpunkt är därmed att inta en mot-ställning i förhållande till metod i vanlig mening som innebär att analysen inte kan företas från en utifrån-position. Tillvägagångssättet kunde hellre benämnas strategi än metod, och har att göra med vad diskursanalysen anser sig kunna undersöka, nämligen hur vi får kunskap om världen.¹⁰⁷ Diskursanalysen involverar analytikern i det som analyseras. För genomskinlighetens skull följer en närmare beskrivning av tillvägagångssättet i följande sektion.

Den koloniala texten och arenan

En viktig språngbräda från den anonymiserade diskursen som Foucault (och andra) har kritiserats för, är att balansera ”subjektets död” och de epistem som subjekten enligt diskursanalysen ses enrollerade i. Det handlar om att kontextualisera, se sammanhangen kring, aktörer och texter. Textens materialitet är knutet till arkivet, som enligt Foucault inte utgörs av dokument utan manifesterar gränserna ”för vad som är möjligt att uttala, bevara, minnas, reaktivera och tillägna sig.”¹⁰⁸ Men var slutar arkivet och var börjar den sociala praktiken är en fråga som infinner sig, när relationen mellan arkivens karaktär och komponenter och dess relationer knutet till grupper och institutioner, analyseras. Arkivet utmanas också av andra röster, de tystade och uteslutna. En diskursanalys av vattenkraften och renskötseln i ett arkiv av tystnad kring rennäringsen måste någonstans ha en genealogisk utgångspunkt, en utgångspunkt i en nutida kunskap om långvariga konsekvenser för rennäringsen och den samiska kulturen.¹⁰⁹ Därför undersöks diskurs och praktik parallellt, som till exempel i kapitel fyra, som är en undersökning av diskursen kring, och vattendomstolarnas tillämpning av, krislagen i renbetesområdena.

De diskursiva arenor jag studerar är dels den offentliga politiken kring vattenkraft som institutionaliseras genom lag, dels den tillämpning och uttolkning som sker genom domstolarna, myndighetsutövare, kraftbolag och olika sakägare. Den svenska politikens arena för samefrågor har studerats av Ulf Mörkenstam som framhåller

¹⁰⁶ Winther Jørgensen & Philips 2000, s. 69 ff.

¹⁰⁷ Neumann 2003, s. 13f.

¹⁰⁸ Neumann 2003, s. 77.

¹⁰⁹ Neumann 2003, s. 90.

materialet, bland annat förarbeten till lagar, lagtexter och offentliga utredningar som en specifik typ av text, författad av utsedda personer, strukturerade efter viss ordning där sammanhanget, den kommenterande karaktären och intertextualiteten framhävs.¹¹⁰ Här kommer också den specifikt koloniala intertextualiteten att vara en analysaspekt som genom undersökningens tidsperiod utgörs av en *agrarkolonial* diskurs, med jordbruket som utgångspunkt, vilken utmanas och efterträds av den *industrikoloniala*. Hugh Beach har använt begreppet *ekokolonialism* för att fånga uppfattningen hos många samer om att den ekologi som framhålls, både i medier och bland beslutsfattare idag, blir ännu ett kolonialt verktyg där samernas rättigheter kommer i skymundan.¹¹¹ Det kan då vara intressant att spåra en ekokolonial diskurs, även om den ligger utanför denna avhandlings undersökningsperiod.

Diskurs utgör ett särskilt sätt att kommunicera en förståelse av världen, som samtidigt bottenar i och etablerar mänskliga praktiker och institutioner. Diskursanalys spårar debatters språkliga regelbundenheter och utforskar de sociala rum där dessa regelbundenheter verkar. Det "koloniala arkivet" är en fysisk och mental lämning som samlar och manifesterar en sådan diskurs. En viktig funktion blir då att uppmärksamma dem det varken skrivs eller talas om.¹¹² Det kräver en kompletterande kunskap och problemställning: exempelvis genom en vetenskap om ifall vattenkraftregleringar utfördes i renbetesområden, hur kom det sig att renskötseln inte omnämns i debatten kring lagar och lagförändringar? I detta sammanhang blir tillträde och tillgång till diskursen viktig, och vad som där definieras och anses vara legitim kunskap och legitimt aktörskap som samtidigt belyser demokratiska dimensioner av den specifika förståelsen eller kommunikationen.¹¹³ Ännu en diskursiv arena jag studerar är således den motbild som möjliggjordes genom samerörelsens, SSRs och Samernas folkhögskolas arbete.

En av diskursanalysens fördelar som berörts ovan, är att möjliggöra studier av språkets betydelse för politiken och den spårbarhet som uppkommer när diskurs institutionaliseras i lagar och politiska inriktningar. Politik kan, enligt Maarten Hajer och Wytse Versteeg inte reduceras enbart till strategiska beteenden. Det måste ses utifrån att det finns "discursive categories that have an 'epistemic' quality, inaccessible to subjects" som ändå styrs av dessa strukturer i sitt tänkande och handlande i relation

¹¹⁰ Mörkenstam 1999, s. 61f.

¹¹¹ Hugh Beach, "Political Ecology in Swedish Saamiland" i Anderson, D.G. & Nuttall, M. (eds.) *Cultivating Arctic Landscapes. Knowing and Managing Animals in the Circumpolar North*, 2004, s. 121 (110-123).

¹¹² Maarten Hajer & Wytse Versteeg. "A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics: Achievements, Challenges, Perspectives" in *Journal of Environmental Policy and Planning*. Vol. 7, No. 3, (175-184). September 2005, 175ff; Foucault 2002, s. 25.

¹¹³ Hajer & Versteeg 2005, s. 175ff.

till *diskursiva element* som är föremål för ständiga överväganden, förhandlingar och konflikter.¹¹⁴ *Diskursiva kategorier* ses då som mer tröga, närmast oföränderliga komponenter i en diskurs då dess betydelse är mer fastlåst i relation till andra betydelser i den totalitet som utgör diskursen. Det är i dessa trögrörliga kategorier som jag anser att intertextualiteten återfinns. Diskursen utmanas av spårformerande händelser eller *dislokationer* som exempelvis kriser och krigsutbrott, där en *diskursiv kamp* om att låsa fast vissa betydelser kan uppstå. Samtidigt modereras möjligheten till förändring av den intertextualitet och spårbundenhet som återfinns i institution- aliserade diskurser såsom lagstiftning och policys.¹¹⁵

För denna undersökning blir det centralt att analysera den same- och rennärings- politiska diskurs och praktik, samt den vattenkraftpolitiska diskurs och praktik såsom invävda i varandra och vilka skapar och upprätthåller subjekspositioner och institutioner, för de som involveras i dessa.¹¹⁶ Subjektens självständighet i förhållande till dessa diskurser och praktiker kan variera men också deras ständiga arbete med att finna den egna positionen inom diskursen.¹¹⁷ Diskursanalysen möjliggör således dels att ställa *hur-frågor* men också att analysera konsekvenser och effekter. Exempelvis hur vattenkraftutbyggnad har motiverats över tid, och dess uppgift blir då att undersöka de processer där kampen om fastställandet av utsagornas betydelse pågår och där vissa fixeringar närmast uppfattas som givna eller ”naturliga”.¹¹⁸ I förlängning- en kan också konsekvenser studeras av dessa motiveringar för politik och praktik. Trögheten, där vissa procedurer eller tillstånd blivit rutin, konsekvenser blir ett upprätthållande, en makt, ett normaliserat tillstånd där aktörers intressen skapas utifrån vad som i en varaktig diskurs uppfattats som det följdriktiga. Den politiska maktaspekten som diskursanalysen söker fånga kan definieras som ”striden om att låsa fast diskursen i syfte att uppnå en önskad effekt” och därpå följer att striden om vad som är följdriktigt inte är det avgörande utan snarare effekterna av den striden.¹¹⁹

Forskningskontext

I detta avsnitt förhåller jag mig till den forskning som utförts när det gäller relationen mellan samerna och den svenska staten, ursprungsfolk och naturresursexploatering främst med tonvikt på samiskt relaterad forskning och vattendragens industrialisering

¹¹⁴ Hajer & Versteeg 2005, s. 181f.

¹¹⁵ Torfing 2001, s. 289f.

¹¹⁶ Neumann 2003, s. 104.

¹¹⁷ Neumann 2003, s. 109.

¹¹⁸ Hajer & Versteeg, 2005 s. 176; Winther Jørgensen & Philips 2000, s. 32.

¹¹⁹ Neumann 2003, s. 119, 143, citat 148.

i Sverige. Slutligen presenteras det tema som ligger närmast avhandlingen, studier kring rennäringen och industrialisering-en av vattendragen i renskötseområdet.

Samerna, renskötseln och den svenska staten

Den svenska politiken gentemot samer har studerats utifrån olika ämnen och perspektiv. Statsvetaren Ulf Mörkenstams avhandling *Om "Lapparnes privilegier"* är en diskursanalys av föreställningar kring samiskhet hos lagstiftaren och hur dessa har format den svenska politiken gentemot samer. Studien visar på komplexiteten när det gäller särskilda rättigheter och dess konsekvenser över tid inom ett politikområde.¹²⁰ Ett postkolonialt perspektiv framkommer i freds- och utvecklingsforskaren Peter Johanssons avhandling, *Samerna – ett ursprungsfolk eller en minoritet?* Johansson behandlar de svenska officiella diskurserna kring samernas folkrättsliga ställning, som ursprungsfolk eller minoritet, från 1980-talet till 2005. Individens rättigheter anses skyddad av minoritetsdiskursen medan kollektivet aldrig riktigt accepteras som ett folk i folkrättens fulla betydelse, då detta kunde innebära rätten till eget landområde eller rätt till självbestämmande.¹²¹

En studie som går närmare in på politiken gentemot samer, dess konsekvenser och reaktioner bland de berörda, är historikern Patrik Lanttos avhandling, *Tiden börjar på nytt*, där samernas politiska mobilisering fram till 1950 analyseras.¹²² Lantto har också fortsatt sin studie av den politiska mobilisering bland samer efter det att Svenska Samers Riksförbund, SSR, bildades och belyser den inriktning riksförbundet valde som gick i linje med statsmaktens syn på samer som renskötande, då organisationen grundades på lappbyarna.¹²³ De båda studierna visar både anpassning till och motstånd mot statligt satta ramar för samisk näring och kultur. I boken *Lappväsendet* studerar Lantto den statliga administrationen av renskötseln från tillblivelse intill myndighetens upphörande 1971. I fokus står motiven för lappväsendets tillkomst och utveckling, hur lappväsendet betraktade samerna som grupp och hur renskötseln och renskötare beskrevs. Lappväsendets roll i den svenska politiken gentemot samer undersöks också samt hur relationen var mellan myndigheten och den politiska samerörelsen. Lantto bedömer att lappväsendets och lappfogdarnas position var självständigare i jämförelse med USAs och Kanadas liknande myndigheter. Åtminstone fram till till 1962 då lappväsendet lades under en central myndighet, lantbruks-

¹²⁰ Mörkenstam 1999.

¹²¹ Johansson 2008, s. 2f, 110, 137ff, 250ff.

¹²² Lantto 2000.

¹²³ Lantto 2003.

styrelsen. Den svenska koloniala myndigheten beskrivs som mindre centralt styrd, och att den enskilde lappfogden hade stor betydelse för politikens genomförande. Om det var upp till varje individ att applicera en central politik och förordningar,¹²⁴ vad utgör då det koloniala om det koloniala enbart ses som en central maktutövning? Den svenska kolonialismen mot samer bör därför ses som ett idé- och åtgärdsprogram producerad initialt på central nivå för att allteftersom även utformas på lokal nivå då lappfogdarna, när de etablerat sig som tjänstemän i början av 1900-talet, fick stort inflytande på utformningen av politiken riktad mot samer och rennäringen.

Urfolk och naturresursexploatering

I forskning kring urfolk och naturresurser har exempelvis Eivind Torp ringat in hur renskötselrätten i Sverige står i förhållande till mark- och resursanvändningsrätt.¹²⁵ En stor skillnad mot andra länder är dock att samerna inte fullt ut är accepterade som urfolk i bemärkelsen att de har vissa landrättigheter som till exempel har blivit resultatet av ratificeringen av ILO 169 i Norge och av urfolkspolitiken i USA, Kanada, Australien och Nya Zeeland. Det handlar också om den svenska statens politik som ensidigt fokuserat på renskötseln och därmed bidragit till att försvåra en uppgörelse med den koloniala historien.

När det gäller studier kring vattenkraft och vattenrätt utifrån ett urfolksperspektiv i Västra Kanada, menar Kenichi Matsui att äldre forskning med fokus enbart på kolonialmaktens förtryck alltmer frångås till förmån för studier med aktörsperspektiv. Vissa aspekter går dock inte att frångå, till exempel rätten att utnyttja naturresurserna som har utvecklats utifrån ett äganderättscentrerat perspektiv, där 1800-talets nybildade regionala politiska och rättsliga kulturer uppfångade äldre koloniala/imperialistiska ekonomiska strukturer. En huvudingrediens i den processen var omformandet av allmänna lagar till att gynna statens användande av naturresurser, det vill säga en omdefiniering av gemensamma resurser till privat eller statlig egendom.¹²⁶ För denna undersökning är det viktigt att studera om industrialiseringen av vattendragen i Sverige bär likheter med den processen.

I efterdyningarna av World Commission on Dams,¹²⁷ skrev Patrick McCully *Silenced Rivers* som ger en internationell överblick av större dammbyggnaders politiska, sociala

¹²⁴ Lantto 2012, s. 22.

¹²⁵ Eivind Torp, *Renskötselrätten och rätten till naturresurserna*, 2008.

¹²⁶ Kenichi Matsui, *Native Peoples and Water Rights. Irrigation, Dams and the Law in Western Canada*, 2009, s. 8ff. 14f.

¹²⁷ Ursprunget till *World Commission on Dams* var det hårda motstånd mot "large dams", dvs. dammar högre än 15 meter, hos påverkade samhällen och de utomparlamentariska organisationerna i världen, särskilt de som inriktade sin kritik mot Världsbankfinansierade projekt, sedan mitten av 1980-talet och framåt. En

och ekologiska aspekter. McCully pekar på maktaspekterna, att det ofta är urfolk, etniska minoriteter eller marginaliserade grupper som drabbas av dammprojekt, eftersom områden med rika och inflytelserika människor inte utgör bra dämmningsplatser. Fördrivning på grund av dammbyggnationer är ofta särskilt hård mot dessa grupper och kan vara dödsstöten mot redan hårt exploaterade samhällens marker och resurser. Tvångsförflyttningarnas trauma fördjupas med ursprungsfolkens starka andliga band till sina marker. På ett övergripande kulturellt plan rubbas också de samhälleliga relationerna och sedvänjorna då de är baserade i det gemensamma handhavandet av resurserna vilket utgör grunden för ekonomin.¹²⁸

Rebecca Hall har i en studie av diamantgruvor i Nordvästra Kanada använt begreppet industriell kolonisation mot bakgrund av en kontinuitet i urfolkens förluster och fördrivning, till följd av en kanadensisk kolonialism med välvilja som argument.¹²⁹

Vattendragens industrialisering i Sverige

Studier kring politiska och sociala aspekter av vattenkraften i Sverige har gjorts av historikern Eva Jakobsson i avhandlingen *Industrialisering av älvar*. Jakobsson analyserar den omvandling av älvar till tekniska system som blev möjlig till viss del genom 1899 års förordning om kungsådresresolutioner men som kom att förverkligas helt i 1918 års vattenlag. I studien understryks naturuppfattningar som kulturellt betingade, jordbrukarna som förlorade sina betes- och odlingsmarker var inte ”en grupp i pakt med naturen” utan hade sin egen instrumentella syn på naturen. Men rytmen i vattensystemet låg bortom de ingrepp som jordbrukarna själva kunde utföra, den räckvidd som industrialiseringen nådde separerade tiden från naturen.¹³⁰ Jakobsson belyser den tidiga perioden, innan vattenlagen 1918 som en tid då mer lokala hänsyn kunde tas i utbyggnadsprocesser då häradsrätten var den beslutande instansen.¹³¹ En slutsats som kan stämma för de södra delarna av landet dit Jakobsson förlagt sin närstudie. Men med ett postkolonialt perspektiv kan en sådan slutsats ifrågasättas gällande just samiska lokala intressen då renskötande samer genom 100

första uppgift var att ordna en oberoende översikt av alla Världsbankfinansierade stora dammprojekt. Kommissionen kom att bestå av både motståndare och förespråkare. En slutrapport upplyste om vilka åtgärder som skulle vidtas för drabbade människor, behovet av att utreda rättvisefrågan i distribueringen av vinster och förluster av projekten, samt behovet av att förbättra de sociala och ekologiska tillstånden vid befintliga dammar. De centrala figurernas uppgifter och hemvister blev också fastställda. McCully analyserar och kritiserar denna utredning i sin utökade upplaga som kom 2001: Patrick McCully, *Silenced Rivers* 2001, s. xix, xxii.

¹²⁸ McCully 2001, s. 70.

¹²⁹ Hall 2013.

¹³⁰ Jakobsson 1996, s. 26, citat 247.

¹³¹ Jakobsson 1996, s. 161; Eva Jakobsson ”Norsk och svensk vattenkraftutbyggnad. En komparativ studie” i *Polhem: Tidskrift för teknikhistoria* 1992 (10), s.252.

år av jordbrukskolonisation bytts ut mot assimilerade samer eller inflyttade personer som nämndemän i häradsrätten.¹³²

Evert Vedung och Magnus Brandel har studerat 1900-talets utbyggnadsepok med fokus på de politiska partierna och statens agerande.¹³³ Författarna delar in 1900-talets kraftutbyggnadsepok i fem vattenkraftregimer, som börjar med *grundartidens regim* 1880-1918, *den obrutna utbyggnadens regim* 1918-1961 som slutar med freden i Sarek, *partsavtalens regim* 1961-1972, *Det statliga riksplaneskyddets regim* 1972-1975, och *Den energipolitiska planhushållningens regim* från 1975.¹³⁴ Med ett strikt fokus på politikens aktörer är frågan om inte det motstånd suddas ut som faktiskt kom till stånd under 1950-talet och särskilt ur lokala och samiska aktörers perspektiv.

I en studie kring kulturminnesvårdens relation till vattenkraftutbyggnaden har förra riksantikvarien Margaretha Biörnstad analyserat framväxten av den exploateringsarkeologi som sades ge en helt ny kunskap om och syn på Norrlands förhistoria. 1939 års krislag och oppositionen mot den snabba utbyggnaden i mellan-norrland lyfts fram som en bidragande orsak till att samarbete mellan regleringsföreningar och riksantikvarieämbetet inleddes. Det framstår som om fornminnesvården fick en skjuts av de i utbyggnaderna inblandade aktörerna som den inte skulle ha fått annars, trots att en ny fornminneslag fanns som stöd. Biörnstads framställning visar också på att en närmast korporativ tanke fanns hos många av ämbetsmännen, som resulterade i en tämligen okritisk inställning till utbyggnaderna ifråga om bevarande av natur- och kulturmiljö.¹³⁵

Jonas Anshelm har analyserat opinionen mot vattenkraft genom tidskrifter från naturskydds-, hembygds-, miljö- och älvräddarrörelser fram till 1990-talet.¹³⁶ En närmast enig mening rådde enligt Anshelm, om det goda i vattenkraftutbyggnad fram till 1940-talets slut. Ett mer utbrett motstånd vaknade dock under 1950-talet och det stämmer även tidsmässigt överens med när frågan börjar artikuleras inom samerörelsen. Även om viktiga motståndsansatser markeras, är fokus liksom i Vedung och Brandels studie, på ett riksplan där lokala och folkgruppsinitiativ lätt överskuggas för en allmänare riksdebatt. Historikern Lars J. Lundgren har i en studie av naturskyddspolitikerna i Sverige uppmärksammat de protester mot vattenkraftutbyggnaden

¹³² Lundmark 2008, s. 109; Lundmark 2006, s. 105f; Nils-Johan Päiviö pekar på förlusten av häradsrätten som "lokal rättslig arena där samerna haft ett direkt inflytande över sin egen markanvändning till en regional myndighet där de fick ett ringa inflytande." Päiviö 2011, s. 196.

¹³³ Vedung & Brandel 2001.

¹³⁴ Vedung & Brandel, s. 404-410.

¹³⁵ Biörnstad 2006, s. 322ff.

¹³⁶ Anshelm 1992.

som restes under 1910-talet. Bland de etablerade naturskyddare som höjde sina röster mot vattenkraften och ingreppet i Stora Sjöfallets nationalpark med den första Suorva-dämningen, noteras även de invändningar mot företaget lappfogden gör såsom talesperson för renskötelsen och renskötarna.¹³⁷ Dessa invändningar kan behöva nyanseras utifrån lappfogdens ämbete och vad lappväsendet var för slags myndighet.

Teknikhistorikern Staffan Hansson har i sin avhandling studerat tillkomsten av Porjus kraftverk som en del av en vision för industriell utveckling i Norrland. Studien inriktas på aktörer och nätverk men fokuserar främst på de aktörer som rör sig inom en industriell och teknisk intressesfär. Samer och renskötare, länsstyrelse och lappväsande, är inte närvarande i det fokus på mer centrum-präglade aktörer som karaktäriserar Hanssons framställning. Det är de stora aktörerna, de centrala och slagkraftiga argumenten och motiven som kommer till uttryck även om vissa enskilda mindre mäktiga aktörer också märks. Men samiska aspekter på Porjus fortsatta historia, efter att den förste samiske ägaren tvingas sälja sin fallrätt, lyser med sin frånvaro.¹³⁸ Nils Forsgren har i en rad böcker beskrivit Porjus, Suorva och Harsprångets utbyggnader samt kraftutbyggnad i Mellannorrland på uppdrag av Vattenfall och Porjus arkivkommitté men inte utan att en viss kritik av utbyggnaderna går att läsa mellan raderna.¹³⁹

Renskötsel och industrialiseringen av vattendragen

Den tidigare forskningen om svensk vattenkraft i renskötelsesområdet är inte omfattande. Historikern Patrik Lantto har behandlat hur SSR och samerörelsen gav sig i kast med frågorna och i den undersökningen har Suorva studerats närmare.¹⁴⁰ Teknikhistorikern May-Britt Öhman har också Suorva som exempel när svensk utvecklingsassistans till Tanzania analyseras. Öhman menar att samerna inte var osynliga utan att de osynliggjordes av svenska staten när de opponerade sig mot omvandlingen av vattendragen samt att protesterna mot vattenkraften från 1950-talet ledde till att samerna synliggjordes.¹⁴¹ Osynliggörande är ett begrepp som vuxit fram inom det feministiska teoretiska fältet och förtar inte ett aktörskap. Snarare pekar osynliggörande i likhet med de begrepp som kommer att användas här, på aktörers och strukturers sätt att orkestrera möjliga fält att agera på.¹⁴² Gertrude Hanes har beskrivit

¹³⁷ Lars J. Lundgren, *Staten och naturen: Del II, 1919-1935*, 2011(b), s. 33f., 63f.

¹³⁸ Hansson 1994.

¹³⁹ Forsgren 1982; Forsgren 1987; Nils Forsgren, *Den effektfulla älven 1989*; Forsgren 1992; Forsgren 1995.

¹⁴⁰ Lantto 2003, s. 91-136.

¹⁴¹ Öhman 2007, s. 76ff.

¹⁴² Se även Oscarsson 1994:4, s. 18-21.

dämningarna av Suorva baserad på egen tidigare forskning och genom att använda intervjuer och domstolsmaterial i boken *Vaisaluokta under 100 år*, vilken ger inblick i de direkta konsekvenserna för samerna och renskötseln.¹⁴³

Renskötseln och vattenkraft som forskningsfält har blivit mer uppmärksammat i Norge, där Altakonflikten är ett återkommande tema för de som skriver på området. Detta är rimligt då tillkomsten av det norska Sametinget kan ses som ett, om något fördröjt men direkt, resultat av kontroverserna kring Altautbyggnaden.¹⁴⁴ Bland andra Ivar Bjørklund, Terje Brantenberg och Robert Paine har skrivit om det statliga ingrepp som Altautbyggnaden innebar med explicit fokus på renskötseln och samisk kultur. Hotet mot den samiska kulturen och inte bara mot renbetet, är en viktig aspekt.¹⁴⁵ I en antologi har Kjell Haagenen och Atle Midttun sammanställt essäer om vattenkraftskonflikter i Norge.¹⁴⁶ Bård A. Berg har i sin avhandling om förändringar i renskötseln vattenkraftutbyggnad på Helgeland som ett exempel.¹⁴⁷ Arvid Holte har i en hovedfagsoppgave i geografi tagit fram en metod för bedömning av ingreppen genom ett antal fallstudier av utbyggnadsprojekt.¹⁴⁸ I dessa studier saknas emellertid en analys av de koloniala aspekterna.

I Finland har historikern Jukka Nyssönen behandlat vattenkraften som en del av samernas politiska rörelse. Under 1950-talet skedde Lokka och Porttipahtadämningarna. Enareträsk hade reglerats 1946 med konsekvenser för fisket. Men den första stora reduktionen av renbetesmark för samer i Finland kom med Sompireservoaren i slutet av 1950-talet.¹⁴⁹ När det gäller renskötseln och andra exploateringar har sociologen Rebecca Lawrence behandlat vindkraften med paralleller till tidigare exploateringar. Lawrence lyfter fram den svenska demokratiska modellen och tron på att kunna balansera konkurrerande intressen. Denna modell har inte lyckats tillvarata samernas rättigheter och intressen utan har ständigt agerat utifrån vad den politiska majoriteten uppfattat vara det allmännas bästa.¹⁵⁰

¹⁴³ Hanes 2000, se även Hanes B- och C-uppsatser: Gertrude Hanes Nutti, "Karesuandosamer i Vaisaluokta och Änonjalme. Dislokationens och vattenregleringarnas inverkan på deras näringar och hushållning" Opubl. B-uppsats i historia, Umeå Universitet 1987; Hanes-Nutti "Samernas rättsliga ställning vid de tre första Suorva regleringarna". Opubl. C-uppsats i historia, Umeå Universitet 1988.

¹⁴⁴ Einar Niemi, "Kategorienes etikk og minoritetene I nord. Et historisk perspektiv" i *Samisk forskning og forskningsetik* 2002, s. 35.

¹⁴⁵ Ivar Bjørklund & Terje Brantenberg, *Samisk reindrift – Norske ingrepp* 1981; Robert Paine, *Dam a river, damn a people?* 1982.

¹⁴⁶ Haagenen & Midttun 1984.

¹⁴⁷ Berg 2000.

¹⁴⁸ Arvid Holte, *Reindrifta og virkinger av kraftutbygging - et metodeforsøk*. 1983.

¹⁴⁹ Jukka Nyssönen, *Everybody recognized that we were not white* 2007, s. 162 ff.

¹⁵⁰ Lawrence 2009, s. 43.

Eftersom industrialiseringen av vattendragen har inverkat på stora områden och många människors liv i Sápmi ingår den jämte andra faktorer i olika studier.¹⁵¹ Andrea Amfts avhandling *Sápmi i förändringens tid* tar upp förändringar inom renskötelsen och det samiska samhället med fokus på genus- och etnicitetsrelationer. Här framhålls övergången till en penningekonomi som en betydelsefull faktor jämte andra orsaker till de stora förändringar som det samiska samhället mött under 1900-talet.¹⁵² En tendens finns dock att reproducera vad jag uppfattar som en statligt konstruerad syn på både samer och på rennäring: rennäringen sågs som ett system mellan kris och relativ balans och där avsikten var att renskötelsen successivt skulle avvecklas och de överflödiga renskötarna assimileras. Amft väger inte in den historiska dynamiken i rennäringen såsom en del bland andra samiska näringar som haft en rytm av ingång och utgång innan statens regleringar gav upphov till ett sårbarare system. Amfts ambition att framhålla samiskt aktörskap och interna förklaringsfaktorer tenderar att förta de externa faktorernas inverkan och lägger också skuld på samernas eget handlande utan att till fullo beakta koloniala strukturer. Icke desto mindre är Amfts analyser och framställning av intervjumaterialet, särskilt gällande exploateringar, en värdefull referens för denna avhandling.

Jan-Åge Riseth har studerat två områden i Norge med olika utkomst av rennäringen trots liknade förutsättning under en period som kännetecknas av teknologisk förändring. Riseth pekar på några moderniseringsfaktorer inom renskötelsen från 1960 till 1990, som står att finna i ett mer bofast levnadssätt, den ökade motoriseringen i det dagliga arbetet, en utökad marknad för renprodukter, införande av konsumtionsvaror samt en integrering i det nordiska välfärdssamhället. Renskötelsen har förändrats från att ha varit ett sätt att leva till att bli en yrkessysselsättning.¹⁵³ Åsa Nordin har däremot framhållit att renskötelsen fortfarande är ett sätt att leva, en livsform som man väljer att vara kvar i, och att valet inte kan reduceras till ekonomiska bevekelsegrunder.¹⁵⁴

Sammanfattningsvis kan det konstateras att när det gäller renskötelse och vattenkraft har forskningen ofta fokuserat samma projekt, Suorva för Sverige och Alta för Norge, vilket är motiverat då det var kända projekt med tydliga konsekvenser för såväl de samiska som de omgärdande samhällena. I dessa skildringar ter sig dock de tidiga utbyggnaderna och faktorerna kring den forcerade utbyggnaden under 1950-

¹⁵¹ Skildringar om renskötelsen förändring över tid i olika samebyar finnas att tillgå, exempelvis Bergstrand 1984; Beach 1981; Dahlström 1979; Andersson 1978.

¹⁵² Amft 2002, s. 66.

¹⁵³ Jan-Åge Riseth, *Sami Reindeer management under technological change 2000*, s. 3.

¹⁵⁴ Åsa Nordin, *Renskötelsen är mitt liv. En analys av den samiska renskötelsens ekonomiska anpassning 2007*, s. 131f., 144f.

och 1960-talen såsom underutforskade, samtidigt som koncentrationen kring vissa projekt ger skenet av att övriga delar av området varit tämligen förskonade. Det är en uppfattning som undersökningarna inom ramen för denna avhandling ska nyansera. Vad jag vidare gör, jämte de kanoniserade nationalekonomiska och teknologiska argumenten och perspektiven, är en skrivning av den svenska industrialiseringen av vattendragen i ett kolonialt sammanhang där fokus även riktas mot geografisk, tidsmässig och kulturell distansering och diskriminering. På så vis kan denna studie lägga ytterligare en pusselbit till historieskrivningen om vattendragens industrialisering, om rennärigen och de samiska samhällena.

Disposition

Ett bakgrundskapitel följer närmast efter denna inledning. Arbetet har sedan delats in i tämligen kronologiska delstudier som var för sig undersöker olika delar av frågeställningarna. Den första delstudien, kapitel tre, behandlar de tidigaste industrialiseringarna av vattendragen i renskötseområdet utifrån de institutionella utrymmen som bereddes aktörer såsom myndigheter, bolag, tjänstemän, renskötare och lokalbefolkning. Tidsmässigt rör den sig i de första decennierna av 1900-talet.

Utbyggnaden av vattenkraft i norra Sverige i samband med elproduktion för fjärrkonsumtion, kom att bli möjligt först med överföringstekniken under 1930-talet. Den andra delstudien, kapitel fyra, behandlar därför tiden under och efter andra världskriget och den krislag som stiftades vid krigsutbrottet samt det lagförändringsarbete som skedde under perioden på vattenkraftutbyggnadens område. I kapitel fem följer en fallstudie av tillämpningen av krislagen i tre fall där Burvattnet, Sädvajaure och Suorvas tredje dämning studeras.

De sista empiriska kapitlen sex och sju behandlar 1950- och 1960-talen då renskötarens motstånd mot vattenkraftutbyggnad synliggjordes och underlättades dels genom etableringen av Svenska Samers Riksförbund och förbundets samarbete med naturskydds-, hembygds- och turistintressen på regional och nationell nivå.

Övergripande förändringar för dessa områden skisseras i det följande kapitlet där en bakgrund tecknas och uttolkas och en överblick ges av de förändringar som sker inom renskötelsen respektive på vattenkraftutbyggnadens område. En avslutande diskussion sker i kapitel åtta i förhållande till tidigare forskning och sammanfattar också resultaten.

2. FRÅN JORDBRUKSKOLONISATION TILL INDUSTRIELL KOLONIALISM

Står vid en strand En strandlös strand

Se dig omkring! Gamla stränder finns inte mer

Främlingar har tagit dem Deras behov är gränslöst

Jag ser människors kamp i det öppna vattnets storm

Se dig omkring! Den rätt som var vår finns inte mer

Främlingar har tagit den Deras behov är gränslöst

Ur "Strandlös strand", Paulus Utsi *Följ Stigen*, 2000.

Den samiska befolkningens historia är sammanvävd med en förlust av land och naturresurser allteftersom de nordiska kungamakternas intressen i området ökade och de respektive staternas gränser formerades. Statsmakternas syn på, och behandling av, samerna har varierat genom århundradena mellan ett självständigt organiserat samhälle som skatteuttag fördelades på, och en utdöende folkspilla i behov av lagskydd.¹⁵⁵ I detta kapitel ges först en bakgrundsteckning rörande samer i Sverige med fokus på relationen till staten, därefter presenteras rennäringens institutionella rum och renskötseln beskrivs kortfattat. En beskrivning av vattenkraftutbyggnadens institutioner och dess regelverk följer därpå.

Samerna och staten

Samerna är ett ursprungsfolk som bor i fyra länder, Sverige, Norge, Finland och Ryssland. I dagens forskning och diskussion kring urfolksrätt handlar det inte om vem som var först på en specifik plats för att beteckna ett urfolk utan att "en grupp ska ha en historisk koppling till de folkgrupper som fanns på platsen vid tiden för kolonisering eller erövring av den grupp som idag dominerar området".¹⁵⁶ Samerna anses ändå vara de som först mer än tillfälligt uppehöll sig i fjällmarkerna och de omgivande

¹⁵⁵ Patrik Lantto, "Nationell symbol, etnisk markör eller utdöende näring?" I Lantto, P. & Sköld, P (red) *Befolkning och bosättning i norr*, 2004; Bertil Bengtsson, *Samerätt* 2004, s. 31ff; Lennart Lundmark, "Från ursprungsbefolkning till invandrargrupp. Samerna i svensk forskning under 1800-talet" i Brändström, Kjell-Arne (red.), *Bilden av det samiska, samerna och det samiska i skönlitteratur, forskning och debatt*, 2000.

¹⁵⁶ Johansson 2008, s. 106f. Kursiv i original.

skogsmarkerna i det som kom att bli Sveriges nordliga områden.¹⁵⁷ Det är också tydligt i den första renbeteslagen från 1886. Syftet med lagen var att minska konflikterna mellan jordbruket och renskötseln och i förarbetena erkändes med självklarhet samernas besittningsrätt till sina betesområden i Lappmarken, den var utan tvekan äldre än kronans. Det var vinterbetesområdena och om de skulle lagfästas som diskussionen rörde. Men den tidens lagstiftare var influerade av de kulturhierarkiska och rasistiska tankegångar som florerade vid 1800-talets slut i Europa och västvärlden, om att nomadiserande folk inte kunde upparbeta äganderätt till de marker de använde.¹⁵⁸ Därför förbisågs den gamla samiska rätten i renbeteslagen, en rätt som genom århundradena successivt skurits ner. Man förbisåg även det faktum att på flera håll både i Jämtland och Lappland var renskötare redan bofasta och bedrev jordbruk vid sidan om renskötseln.¹⁵⁹

För denna framställning är det dock viktigast med en beskrivning från den tid, 1500-tal, när kungamakten börjar agera kring det område som samerna levde i. Det är också då ett skriftligt källmaterial uppkommer i form av dokumenterade uppbörder som visar vilka som befann sig i dessa områden.¹⁶⁰

Tiden före kolonisationen

Även om meningarna går isär om vad som kan sägas vara ursprungligt samiskt, finns källor som belägger ett kollektiv, som i forskningen getts namnet *siidasamhället*.¹⁶¹ Detta samhälle disponerade ett område vilket övervakades och styrdes av en byarätt eller kätating som fördelade marker och fiskevatten inbördes mellan hushållen. Familjer eller släktgrupper använde olika resursområden under olika tider på året och huvudnäringarna varierade mellan jakt och fiske, insamling av växter och bär, småskalig semi- och nomadiserande renskötsel samt handel med pälsverk och torr fisk. I Jämtland finns även tecken på en tidig bofasthet.¹⁶² En släktgrupp använde samma

¹⁵⁷ Bengtsson 2004, s. 31, hänvisar till det svåra källäget och den omstridda historien men vill ändå sluta sig till ett sådant uttalande. Tidigare forskning har gått i vågor om huruvida samerna var först på plats. Den så kallade "fremrykningsteorin" som Yngvar Nielsen lanserade på 1890-talet och som fick stort genomslag menade att samerna kommit österifrån och sedan gått söderut för att komma till området kring Trondheim på 1700-talet. Den teorin gick emot de förhärskande uppfattningarna om samerna som ett ursprungligt folk i norr. Lundmark 2000, s. 16.

¹⁵⁸ Torp 2012, s. 712

¹⁵⁹ Gudrun Norstedt, *Lapps kattelanden på Geddans karta* 2011; Ingvar Åhrén, *Kraantje – Gransjön* 2011.

¹⁶⁰ Lundmark, Lennart, *Uppbörd, utarmning, utveckling* 1982 s. 7f, 171f; Statens rätt till "ödemarkerna" i norr diskuteras av Lennart Stenman, *Avvittringen i Västerbottens län* 1983, s. 25.

¹⁶¹ Siida är nordsamiska, inlånat till svenska som sita, och betyder by eller flyttlag. Siida/Sita avser gruppen eller flyttningslaget samt tillhörande renhjord men också dess betesland. Se Berit Inga & Ida Sunna, *Renskötarkvinnor. Om renen, landskapet och språket* 2013, s. 10.

¹⁶² Se Eidlitz Kuoljok 2011; Lundmark 2006, s. 20f; Bertil Marklund, "Några teoretiska aspekter vid studiet av skogssamiska lapps katteland" 2005, s. 62-65; Åhrén 2011.

områden år efter år och rätten till markerna kunde även föras över till nästa generation. Om stora förändringar skedde i gruppstorleken kunde byarätten överföra ett område från en krympande grupp till en växande grupp. Vid midvinter samlades byns grupper på en bestämd plats för att bland annat hålla ting och idka handel. Det var till de här vintervistena som kronans uppbördsmän kom i mitten av 1500-talet då den svenska statsmakten började agera i Lappmarken. Dessa samlingsplatser centraliserades av kronan 1605, då exempelvis Jokkmokk, *Dálvvadis* vilket betyder vinterboplatz på lulesamiska, utsågs till vinterviste för samer i Lule lappmark.¹⁶³

Den tidiga kolonisationen

Från kronans perspektiv fanns till en början inget intresse eller vinst i att förändra samernas samhällsorganisation. Det var dessutom svårt att kontrollera fångst-samhällen och nomadiska kulturer som använder stora svåråtkomliga områden. Skinnhandeln med samerna var mycket lönsam och kronan var därför försiktig i sin behandling av samerna. Det gick inte att komma över skinnen genom förtryck, då skulle samerna istället handla med konkurrenterna Norge eller Ryssland. En relativt varsam hållning från svenska kronans sida gentemot samerna bestod till slutet av 1700-talet. Det fanns dock undantag till exempel i början av 1600-talet då Karl IX prövade orimliga skattehöjningar eftersom matvaror ansågs mest lämplig ur krigshushållningssynpunkt, men också i samband med kronans gruvdrift i fjällområdet.¹⁶⁴

Den svenska överhögheten befästes initialt genom samer som handlade med och skattade till svenskutsända birkarlar och fogdar i ett område utan några specifika gränser dragna, sedan även genom nybyggare, som odlade jorden och skattade till svenska kronan. Vissa trakter såsom Jämtland hade dessutom nyligen tillhört Danmark-Norge.¹⁶⁵ Förändringar i skatteuttagen påverkade samerna, i mitten och i slutet av 1500-talet tog kronan ut skatten främst i skinn och pälsverk som efterfrågades på den europeiska marknaden. Omställningen blev därför stor med Karl IX:s skatteordning 1602 då matvaror ansågs mest lämplig ur krigshushållningssynpunkt.¹⁶⁶ Torrfisk, renkött och renar som uppbörd ställde helt andra krav på samerna. Detta har enligt Lennart Lundmark påverkat ett samiskt fångstsamhälles övergång till ren-nomadism.¹⁶⁷ Det är en teori som har ifrågasatts dels utifrån geografiska skillnader inom Sápmi, dels eftersom ett skriftligt källmaterial inte fanns att tillgå som visar

¹⁶³ Lundmark 2006, s. 21; Ulla Svedell, *Finska och samiska ortnamn i Sverige* 2001.

¹⁶⁴ Lundmark 2008, s. 108.

¹⁶⁵ Lars Rumar, "Avradsland, skattefjäll och avvitring i Jämtlands län" 2008, s. 172f.

¹⁶⁶ Päiviö 2011, s. 93; Lundmark 2006, s. 40.

¹⁶⁷ Lundmark 1982, s. 169ff.

situationen innan övergången.¹⁶⁸ År 1695 lades skatten åter om att gälla kollektiv upp-
börd och skatteländ samlades till *Lappbyar* där sådana inte förut funnits, på vissa
ställen, i Jämtland till exempel, kom de att fortsätta ha formen av siitor.¹⁶⁹

Häradsrätten

Den svenska häradsrätten påbörjade sin verksamhet i Lappmarken under första
hälften av 1600-talet och det svenska rättsväsendet hade då anpassat sig till
byorganisationer i hundratals år. Genom nämndemännen hade böndernas lokala
sedvanerätt stort inflytande på rättskipningen, vilket även gällde för Lappmarken.
Domstolens uppgift var att finna en balans mellan ortens sedvanerätt och rikets lag. I
Lappmarken, där häradshövdingen bara besökte varje tingslag några dagar per år,
bestod hela nämnden av samer. De enskilda familjernas områden döpte de svenska
myndigheterna till lappskatteländ. Men varken domaren eller fogden hade kännedom
om de geografiska förhållandena och de släktförhållanden som åberopades vid tvister.
Därför skötte även i fortsättningen lappbyn i praktiken fördelningen av lappskatte-
länden men efter 1695 års reform även själva skattefördelningen.¹⁷⁰

Så länge samerna stod ekonomiskt starka kunde de upprätthålla de oreglerade
rättsliga förhållandena. Men samerna fick en svagare ekonomisk ställning från 1700-
talets sista decennier. Det berodde på intensivare renskötsel, det vill säga att hjordarna
hölls för tätt när vajorna skulle mjölkas så att sjukdomar spreds. Det berodde också på
svåra vargångar och ökad nybyggeskolonisation som delade skatteländen och ledde till
tvister om beteslånd samer emellan. Samernas nyckelroll i handelssystemet gick alltså
tillbaka samtidigt som andra näringar började utvecklas i Norrland. Då stod de
oreglerade förhållandena öppna för länsstyrelsen att begagna sig av eftersom det inom
den myndigheten funnits missnöje sedan 1600-talet kring häradsrättens hantering av
lappskatteländen. Under en tid då en ung, oerfaren och till på köpet olämplig härads-
hövding tillträdde sin tjänst, passade länsstyrelsen på, enligt Lennart Lundmarks
beskrivning, att ta över inskrivningarna på lappskatteländ från häradsrätten. Jord-
naturen, vem som stod som ägare till fastigheten, blev betraktad annorlunda, vad som
hade betraktats som skattejord blev kronojord. Samernas rätt urholkades. Markerna
kom att betraktas som kronans.¹⁷¹

¹⁶⁸ Lars Rumar, *Historien och Härjedalsdomen*, 2014, kap 5.4 [under utgivning].

¹⁶⁹ Päiviö 2011, s. 97; Vintersitan som tillkommen genom kolonialmaktens påverkan diskuterats i Eidlitz
Kuoljok 2011, s. 85-93; Lundmark 1982; Lundmark 2006, s. 147. Observera olika stavningar av siita respektive
siida beror på geografisk och språklig belägenhet. Siida är den nordsamiska stavningen; Lantto 2012, s. 43.

¹⁷⁰ Lundmark 2008, s. 108f; Päiviö 2011, s. 98.

¹⁷¹ Lundmark 2006, s. 98-101, 117; Ruong 1982, s. 52, 60.

Idéer kring rätten till markerna

Kolonisationsförloppet i samernas land har formats av idéerna kring rätten till det som av staten betraktades som ödemarker men också av prioriteringen av vissa näringar som förväntades ge staten bäst avkastning. Till en början respekterades samernas rätt till marken, den var att betrakta som skatteböndernas rätt, vilken under 1600-talet inte var jämförbar med en modern äganderätt.¹⁷² Kronan gav bergsbruket och gruvnäringen företräde framför jordbrukskolonisation och jordbruk genom olika slags privilegier samt med 1683 års *Skogsordning* som syftade till att säkra skog för bergsbrukens bränslebehov.¹⁷³ Sedan åtminstone *Lappmarksplakaten* 1673 och 1695 men främst *Lappmarksreglementet* 1749 har områdena bebyggts och uppodlats av människor av olika ursprung som i någon mån gjort intrång på den ursprungliga befolkningens levnad. Bland dessa nybyggare var många samer som slog sig ner på sitt eller någon annans skatteland. Vissa byar, åtminstone i Västerbottens län, bestod till stor del av samer som tagit upp nybyggen, blivit klockare i kyrkan eller samer som gift sig med bybor och sina bofasta släktingar.¹⁷⁴

Idén om att nybyggare och nomadiserande samer kunde samsas om samma livsrum eftersom de förde så pass olika näringar – den så kallade parallellteorin – kom till uttryck i lappmarksplakaten. Samer förutsattes ägna sig åt renskötsel och nybyggare företrädesvis kreaturshållning och odling men fick även idka jakt och fiske i liten utsträckning. Staten gav frihet från skatt ett antal år och livslång frihet från knektutskrivning till den som satte sitt bo och odlade upp Lappmarken. Men bosättaren skulle alltså inte inkräkta på samernas näringar, renskötsel, jakt och fiske.¹⁷⁵ Men då tog myndigheterna inte i beaktande att förutsättningarna var små att livnära sig på enbart jordbruk i området och att jakt och fiske i stor utsträckning skulle bli nödvändiga komplement till det svåruppodlade området. Dessutom var de bästa odlingsplatserna ofta mjölkningvallar som användes med jämna mellanrum av renskötaren som var innehavare av det skattelandet. Det var kring jakt, fiske och

¹⁷² Lundmark 2006, s. 20-35, 47ff; Päiviö 2011, s. 197f.

¹⁷³ Stenman 1983, s. 26f, 29; Lennart Lundmark, "Skogsordningen 1683 och äganderätten till Lappmarken", i Lundmark, L. & Rumar, L. *Mark och rätt i sameland* 2008, s. 13ff.

¹⁷⁴ Se Norstedt 2011; Ossian Egerbladh, *Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria Stensele 1741-1860* 1972 s. 161. Johan Thomasson, "Skattlapp" från Granbyn insynade nybygge på Mårten Nilssons, Umbyn, skatteland 1744 utan Nilssons samtycke; Se även Gunnar Lindgren, *Kolonisationen av Umbyn* 1995.

¹⁷⁵ Lantto 2000, s. 36f; Nordin 2002, s. 42f; Lennart Lundmark, "Samernas jakt- och fiskerätt i Lappmarken och Jämtland före 1928" i Lundmark, L. & Rumar, L. *Mark och rätt i sameland* 2008, s. 149.

nybyggarnas odlings- och slätterställen de stora konflikterna skulle gro.¹⁷⁶ Myndigheterna fick efterhand överge parallellteorin och gjorde det till nybyggarnas fördel.

När en modern äganderätt uppkommer, i slutet av 1700-talet med Gustaf III förenings- och säkerhetsakt, hade samernas ställning försvagats och de kom att nonchaleras i uppgraderingen. Men innan dess upprätthöll lappbyn och häradsrätten gammal praxis för att samerna hade en stark ställning och renskötelsen expanderade, samernas näringar var viktiga för kustlandets ekonomi. Därför fick också samerna goda villkor när nybyggesstadgan förnyades i lappmarkreglementet 1749 och vid gränsuppgörelsen med Danmark-Norge 1751.¹⁷⁷

Mellan åren 1751 och 1753 drogs Lappmarksgränsen och denna gränstragning har tolkats som en protektionism, som inte specifikt var riktad mot samerna utan för att skydda lappmarkens skattelandsinnehavare mot kustböndernas fiskeräder i samernas och nybyggarnas område. Samtidigt lagstiftades om den gränsoverskridande renskötelsens betes-, fiske, jakt och handelsrätt mellan konungarikena Sverige-Finland och Danmark-Norge i ett tillägg till gränstraktaten 1751. Detta tillägg, kallat Lappkodicillen, har betraktats som ett mycket viktigt dokument för samernas sedvanerätt men flera forskare har även lyft fram negativa konsekvenser för samerna. Lappkodicillen kan ses dels som ett fastslående av att samerna kunde vara ägare till lapps katteland, och dels ur perspektivet av ett påtvingat val av medborgarskap som innebar att land i princip bara kunde ägas i "hemlandet". Detta medförde, åtminstone i norra Lappland, att de renskötande samerna använde markerna inom lappbyn mer kollektivt.¹⁷⁸

Länsstyrelsen styr

Kolonisationen i Lappmarken tog sakta fart för att eskalera under första hälften av 1800-talet, vilket föranledde samverkan men också konflikter mellan nybyggare och renskötare.¹⁷⁹ Under denna period förändrades också Kronans anspråk på markresurser. Ekonomiska och fastighetsrättsliga principer började tillämpas och de gamla fursteanspråken översattes gradvis till en modern äganderätt. Behandlingen av lapps katteländen där länsstyrelsen slutade ge samer besittningsrätt till sina skatteland, helt utan direktiv från högre ort, visar att rätten till mark hanterades på ett mer godtyckligt

¹⁷⁶ Lars Rumar, "Kampen om hässjorna" I Lundmark, L. & Rumar, L. *Mark och rätt i sameland* 2008, s. 59f.

¹⁷⁷ Päiviö 2011, s. 197f; Lundmark 2008, s. 111f; Lundmark 2006, s. 20-35, 47ff;

¹⁷⁸ Lantto 2000, s. 36ff; Päiviö 2011, s. 195; Lantto 2010, s. 9; Kodicillen åberopas ofta till stöd för att samerna kunde ha äganderätt till marken, en annan uppfattning om kodicillens betydelse kommer fram hos HD i Skattefjällsmålet, se NJA 1981, s. 203ff.

¹⁷⁹ Nordin 2002 har studerat skötesrens systemet som en viktig länk mellan befolkningsgrupperna, se s. 179ff.

sätt än i övriga Sverige. Föreskrifterna från 16- och 1700-talen om jordeböcker tillämpades inte i Lappmarken förrän 1825. Lappbyarna började föras in i jordeböckerna under rubriken "kronojord under enskild disposition" 1858 vilket betydde åborätt eller upplåtelse på grund av särskilda stadganden. Hela lappbyar lades nu in som skatteland i jordeboken med en skattesumma och jordnaturen uppgavs vara kronojord.¹⁸⁰

Den överordnade rätten till jakt och fiske var lappskattelandsinnehavarens, en rätt som kunde inskränkas genom att nybyggare fick en begränsad rätt till husbehovsfiske och jakt. Men det var också något som ändrades i och med att länsstyrelsen övertog hanteringen av lappskatteländen. Fisket i Lappmarken blev formellt fritt för alla 1852 och jakten 1864. Dessa stadgor gällde på oavvittrad kronomark där det inte var annat bestämt exempelvis genom urminnes hävd. Hela lappmarken var dock oavvittrad, och samernas urminnes hävd till fisket och jakten åsidosattes vilket en jakt och fiskeritutredning konstaterar på 1920-talet. Trots att också 1886 års renbeteslag borde ha förnyat kunskapen om dessa rättigheter hos lokala myndigheter, förbisåg man samernas förstlingsrätt till jakten och fisket.¹⁸¹

Avvittringen

Avvittringen var en administrativ åtgärd som innebar att vad som betraktades som kronans mark avskiljdes från enskildas och samfälligheters marker. Det innebar bland annat att nybyggen skulle skattläggas, få sina gränser fastställda och tilldelas den andel skog som krävdes för att hemmansägaren skulle klara sig på sin lott. Den inleddes under mitten av 1600-talet i södra Sverige och blev en långdragen process som avslutades i Norrbotten 1915 och på 1920-talet i Västerbottens län.¹⁸² Avvittringen utfördes efter skilda principer i olika delar av landet och den fick därför olika konsekvenser även i de tre renskötselänen. I 1824 års avvittringsstadga framkommer att en annan syn på vad som ansågs vara ödemarker hade fått genomslag, att den uppodlingsbara marken i enskild ägo gav mest nyttan för staten då den genererade skatteintäkter till kronan och gynnade befolkningsutvecklingen.¹⁸³ Enligt denna stadga, som inte tog renskötelsen med i beräkningen, inleddes avvittringen i Jämtlands län på 1820-talet. Därför förlorades stora renbetesarealer, främst vinterbete, till privat ägo och avvittringen fick avbrytas 1841.¹⁸⁴ Staten insåg efterhand konsekvenserna för renskötelsen, efter samers klagan, och sökte minska förlusterna genom att avkastningen från avverkning av skog

¹⁸⁰ Lundmark 2008, s. 123-125.

¹⁸¹ Lundmark 2006, s. 156-158.

¹⁸² Päiviö 2011, s. 199-206; Lundmark 2006, s. 139f.

¹⁸³ Päiviö 2011, s. 200f; Lundmark 2006, s. 147 f; Stenman 1983, s. 30f, 34.

¹⁸⁴ Lundmark 2008, s. 158.

på kronans mark fonderades för inköp av renbetesfjäll, vilka i den processen blev omdefinierade till statlig mark.¹⁸⁵ Jämtlands läns skogsfond slogs samman med Jämtlands läns lappfond och sedan samman med de andra länens lappfonder till Statens Lappfond 1943, sedermera Samefonden från 1971.¹⁸⁶

I avvitringsstadgan för Västerbottens och Norrbottens län 1873 hade myndigheterna tagit lärdom av konsekvenserna i Jämtland och tog större hänsyn till rennäringen. Samerna fick använda renbetet på kronans mark under hela året, men dock enbart vintertid på mark i enskild ägo som de av sedvana använt.¹⁸⁷ Förutom att en tidig kolonisering uppstått kring de gruvor som etablerades under 1600-talet i Torne, Lule och Pite Lappmark hade kolonisationen hunnit längre i Västerbottens län än i Norrbottens län.¹⁸⁸ Sälunda kunde staten ”behålla” större områden i norra Lappland än i södra utan att nybyggarna och lapps kattelandsinnehavarna för den skull fick behålla alla sina insynade ströängar och de med markerna följande strand- och fallrätterna.¹⁸⁹ Stora skogsarealer i Mellannorrland föll i privata händer under när avvitringen genomfördes där, vilka kunde realiseras i reda pengar när trävarupriserna steg under mitten och slutet av 1800-talet och då bolagen insett värdet av skogen. Även statligt ägda bruk kunde inköpas av bolag vilket blev utvecklingen i Norrbotten. Den framväxande skogsindustrin började utnyttja de norrländska inlanden genom flottning.¹⁹⁰

När avvitringen vunnit laga kraft erhöll kronan fullständig äganderätt till de marker som inte tilldelats andra. De kallades överloppsmarker eller kronoparker och var egentligen avsedda att indelas i nybyggen där så var möjligt.¹⁹¹ I det här sammanhanget kan *kolonial agrarianism* nämnas som en diskurs och ett effektivt verktyg att skilja människor från människor och människor från land och vatten.¹⁹² Kenichi Matsui har i studier från andra urfolksområden hänvisat till den *lockeanska naturrätten* som grunden till jordbrukets utveckling och ideologiska dominans i den koloniala expansionen på bekostnad av urfolkens moderjord och sätt att nyttja markerna. Äganderätten till land etablerades enligt John Locke genom investerat arbete för nyttigt bruk av landet med särskilt avseende på jordbruk. Tanken att inte

¹⁸⁵ Se Israel Ruong, *Samerna i historien och nutiden* 1982, s. 60f.

¹⁸⁶ Prop. 1943:110; Kungl. Maj:t:s rennäringsskuggörelse SFS 1971:438 §16.

¹⁸⁷ Päiviö 2011, s. 201; Lundmark 2006, s. 141.

¹⁸⁸ Erik Bylund, *Koloniseringen av Pite Lappmark t.o.m. år 1867* 1956, s. 47ff, se karta s. 49.

¹⁸⁹ Stenman 2004, s. 69f. I kompensation tilldelades nybyggarna del i allmänningsskogen.

¹⁹⁰ Jan Jörnmark, *Skogen, staten och kapitalisterna*, 2004, s. 31, 271ff; Nordin, 2002, s. 63

¹⁹¹ Stenman 1983, s. 279.

¹⁹² Matsui 2009, s. 18.

äga mer än vad man kunde bruka, stammar också från Locke och skapar en fundamental skillnad mellan nybyggare och icke-agrara urfolksamhällen. I början av 1900-talet blev den koloniala äganderättsprincipen en avgörande faktor i föreställningar om urfolkens vattenrätt i västliga Nordamerika.¹⁹³ Samma äganderättsprinciper som underlättat för jordbrukskolonialismen möjliggör en övergång till industriell kolonialism och sålunda jordbrukets tillbakagång över tid. En process som troligen liknar den svenska. I analysen kring industrialiseringen av vattendragen kommer därför, som tidigare nämnts, begreppen *agrarkolonial* respektive *industriekolonial* diskurs, att användas.

Gränser och gränsöverskridande

Struktureringen av nationalstaternas gränser i samernas land utfördes till en början med respekt för samernas sedvana och hävd men i slutet av 1800-talet framstår de alltmer som brickor i ett stormaktspolitiskt spel. I Norge, som efter Freden i Kiel 1814 löstes från den politiska föreningen med Danmark och tvangs in i en union med Sverige, bedrevs en medveten förnorskningspolitik, främst riktad mot kvänerna, där exempelvis jord enbart såldes till norsk-talande. "Hotet" från öster ansågs bäst kunna tryggas med en norsk befolkning och samer och kväner, finskättade i Nordnorge, sågs närmast som en säkerhetsrisk.¹⁹⁴

Norska staten ville även begränsa eller upphäva svenska samers betesrätt i Norge. 1751 års gränstraktat kom att utredas från 1843, och 1883 stiftades den svensk-norska renbeteslagstiftningen, *Faellesloven*. Då hade redan de första ryska gränsstängningarna skett mot Norge 1826, i och för sig genom avtal, och 1852 stängdes den norsk-finska gränsen. Ryssland stängde slutligen den svensk-finska gränsen även för svenska samer 1888.¹⁹⁵ Stängningen blir början till det som Lars Norberg har beskrivit som en svensk undfallenhetspolitik gentemot Norge gällande det gränsöverskridande renbetet.¹⁹⁶ Svenska samer förlorade därmed successivt alltmer av sitt sedvanebete, med stor konsekvens för den samiska befolkningen då tvångsförflyttningar av samer inom Sverige använts som en lösning istället.¹⁹⁷ Innan renbeteslagen kom till var en samisk

¹⁹³ Matsui 2009, s. 8ff, 14f.

¹⁹⁴ Einar Niemi, Einar, "Kategoriernes etikk og minoritetene i nord. Et historisk perspektiv", i *Samisk forskning og forskningsetikk* 2002, s. 27f; Johannes Marainen, "Tvångsförflyttning av samer", i *Norrbottnen* 1996 (62-79), s. 65.

¹⁹⁵ Lantto 2010, s. 545f; Lantto 2000, s. 38.

¹⁹⁶ Udtja Lasse, *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure* 2007.

¹⁹⁷ Hanes 2001; Marainen 1996; Åhrén, Ingvar, "Tvångsförflyttning eller dislokation", i *Norrbottnen* 1976/77 (107-143).

strategi att byta medborgarskap till det som passade renskötsel och utkomst-möjligheter bäst.¹⁹⁸

Odlingsgränsen

För att skydda renbetesmarkerna beslöt statsmakten 1867 att en odlingsgräns skulle dras i Lappland, väster om den fick inte fler nybyggen anläggas. Men inte förrän 1890 hade den definitiva odlingsgränsen beslutats och trots det beviljades upplåtelse av olika slag därefter.¹⁹⁹ Odlingsgränsen hade diskuterats sedan tidigt 1800-tal och det motiverades inte utifrån att skapa en gräns ovanför vilken renarna skulle befinna sig efter sista april, utan främst för att skydda renbetesmarkerna mot fler nybyggen. Den så kallade parallellteorin hade definitivt övergetts. Under tidigt 1800-tal hade det även varit tal om att skydda vinterbetesmarker för renskötseln men den frågan blev det inget av med förrän renbeteslagen 1886.²⁰⁰

Men den statliga protektionismen gentemot renskötseln bör ses utifrån ekonomiska perspektiv, initialt gällande att renskötseln var en näring som kunde bedrivas i områden där andra näringar inte kunde bedrivas. Beskyddet kan också betraktas utifrån en agenda som visar sig allt mer i slutet av 1800- och början av 1900-talet, om naturresurser som skulle utnyttjas. Staten skulle då tillhandahålla en rätt för renskötseln, där det fanns möjlighet att undanta mark för samhällliga eller industriella behov. Det kan jämföras med naturskydds- och nationalparksstiftningens utformning 1909, där de områden vilka kom i fråga utgjordes av mark som betraktades som ekonomiskt värdelös.²⁰¹ När den agrarkoloniala diskursen hade decimerat utrymmet för skogsrennskötseln men även fjällrennskötseln främst i skogslanden eftersom jordbruk i fjällen var mycket svår, kom den begynnande industrikoloniala diskursen som återfinns i vattenlagen 1918 och renbeteslagen 1928 att ta sikte mot fjällrennskötselns året-runt-område.

Renbeteslagen och dess institutioner

Sedan den svensk-norska renbeteslagen och den första renbeteslagen (RBL) stiftades i Sverige 1886 har staten reglerat renskötseln och dess utövare och på många sätt kontrollerat den samiska befolkningen. Att lösa konflikter mellan bönder och rensköt-

¹⁹⁸ Päiviö, 2001, s. 12f; Marainen, s. 67.

¹⁹⁹ Lundmark 2006, s. 154; Lennart Stenman, *Ströängar – ett svenskt exempel på rättssäkerhet* 2004, s. 31.

²⁰⁰ Lundmark 2006, s. 122-125.

²⁰¹ Lars J. Lundgren, *Staten och naturen. Naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935. Del I 1869-1919*, 2011, s. 290ff, 305f.

are har ansetts vara lagstiftarnas ursprungliga intention samt att säkra renskötelsen som en specifik samisk sysselsättning, med områden avsatta för detta ändamål där det följde särskilda rättigheter. Renbeteslagarna gav kollektiv nyttjanderätt till de områden som sameer hade bebott och använt för sina olika levnadssätt långt innan staten gjorde några territoriella anspråk i området. En huvudtanke bakom kollektiviseringen var effektivare utnyttjande av de tidigare enskilt och ojämnt använda markerna. I senare tid har detta utbyte av individuell rätt till en andelsrätt i lappbyn karaktäriserats som ett rättsövergrepp.²⁰²

I 1886 och 1898 års lagar antydde att endast vissa i den samiska befolkningen, aktiva renskötare, hade tillgång till rättigheterna, och det blev explicit uttalat i 1928 års lag. Denna regel skapade grupper med olika rättigheter inom det samiska samhället och gäller fortfarande som rättighetsgrund.²⁰³ Ulf Mörkenstam har belyst hur dåtidens lagstiftare resonerat, att renbeteslagen innebar särrättigheter som måste motiveras utifrån ett tydligt särskiljande från den övriga befolkningen av den grupp som tillerkändes rättigheterna. Ett annat viktigt inslag var att rättigheterna och skyldigheterna var kollektiva, vilket fick stor betydelse för en enskild sames rättigheter.²⁰⁴

I RBL stadgades om tiden för vinterbetet – det vill säga tiden då renarna tilläts vistas utanför året-runt-markerna som låg ovanför odlingsgränsen i Västerbottens och Norrbottens län samt inom renbetesfjällen i Jämtlands län och på kronans mark nedom odlingsgränsen – från den första oktober till sista april.²⁰⁵ Områdena som avsatts till renbetesland delades in i lappbyar oavsett om det funnits sådana sammanlutningar i området innan, med det förbehållet att endast de som själva erhållit rätt till det eller vars förfäder tillhört lappbyn eller ägt rätt att vistas inom området fick uppehålla sig där under sommartid.²⁰⁶ I varje lappby skulle en ordningsman finnas som utsågs av medlemmarna. Ordningssmannen skulle vara länken mellan renskötarna och myndigheterna och bland annat ”befordra god ordning” inom byn och anmäla förseelser mot lagar.²⁰⁷

Självklarheten i att tränga undan och omforma det ursprungliga samhället är en kolonial tanke som återfinns i renbeteslagen.²⁰⁸ 1886 års renbeteslag utgick från att

²⁰² Bengtsson 2004, s. 37.

²⁰³ Lantto & Mörkenstam, 2009; Åhrén 2008, s. 89ff.

²⁰⁴ Mörkenstam 1999, s. 94f, 110 ff.

²⁰⁵ Odlingsgränsen var inte beslutad vid RBL 1886, men i RBL 1898 inbegriper lydelsen gränsen som en markör för året-runt-markerna.

²⁰⁶ Termen refererar inte till en by i vanlig bemärkelse utan både till ett geografiskt område där medlemmar i byn har renskötelsrätt samt till medlemmar i denna samfällighet. Åhrén 2008, s. 90ff.

²⁰⁷ SFS 1886:38, § 1, 5, 9.

²⁰⁸ Hind 1984; Scott 1995, s. 193f.

markerna ovan odlingsgränsen var statliga och renskötselrätten kodifierades som en nyttjanderätt. Områdena bestod både i av sedvana kollektivt och individuellt utnyttjade områden samt individuella skatteland. Rent formellt blev skatteländen avskaffade i och med RBL 1886 och hade på myndighetsnivå försvunnit i Norrbotten. Däremot använde lappfogden i Västerbottens län skatteländen strategiskt i samband med upprättandet av byordningar, för att hålla renskötarna lugna med att förespegla att den gamla ordningen gällde. Det var en metod som samerna snart genomskådade beaktat den kritik som riktades från vissa lappbyar då gränserna mellan olika skatteland var okända för renskötarna.²⁰⁹ I lappfogdeinstruktionen inom Västerbottens län 1895 omnämns lappskatteländen explicit som delar av betesområdet.²¹⁰

Avsikten var alltså att avskaffa skatteländen och det har i forskningen visat sig att lagstiftaren trodde sig ha gjort detta, men de efterföljande årens praktik vittnar om att så inte var fallet. Skatteländen fortsatte att vara enheter och gränser som användes både av myndigheterna och av samerna själva. Bland annat i Arjeplog, Jokkmokk och Gällivare levde skatteländen kvar i renskötarnas dagliga praktik långt in på 1900-talet.²¹¹ Om det uppstod betesbrist eller trängsel på markerna hade länsstyrelsen rätt att besluta om överflyttning av renskötare till närmaste lappby där utrymme fanns, principen var att den som ägde egna renar eller hade andra samers renar i sin vård samt hade längst koppling till området i fråga, fick stanna kvar. I praktiken fungerade det dock inte på det viset utan det fanns utrymme för godtycke.²¹²

Vidare reglerade lagen renskötarnas kollektiva rättigheter och skyldigheter: en sådan rättighet var att använda skog, men inte till att uppföra bostad, visthus eller stängsel utan tillåtelse från skogsförvaltare, samt att jaga och fiska i de områden de uppehöll sig med renarna. Renskötarnas skyldighet var bland annat att ta den minst skadliga vägen över enskild mark och att betala ersättning för intrång på annans mark och uppehåll i vinterbetesområdet utöver lagstadgad tid. Renskötseln hade också skyldighet att vika undan för jordbruk, så till vida att de skulle få andra marker anvisade. I lagen fanns också en paragraf som stadgade att skogsrenskötsel måste vika för fjällrenskötsel och var ett uttryck för hur myndigheterna till en början idealiserade och prioriterade fjällrenskötseln. Denna inställning kom att ändras under 1930-talet då synen på skogsrenskötseln förändrades och en lappfogdetjänst tillsattes för skogs-

²⁰⁹ Lundmark 2006, s. 168; Lantto 2012, s. 131-135.

²¹⁰ *Kungl. Förordningar m.m. gällande Lappväsendet inom Västerbottens län*. Transumt av nådigt brev den 18 oktober 1895 rörande Lappfogdens äligganden, Umeå 1914, s. 88.

²¹¹ Lantto 2000, s. 39 samt not 10, s. 58; År 1897 godkände länsstyrelsen i Västerbottens län en inrymning på skatteland. Lundmark 2006, s. 168ff; Lantto 2012, s. 131-135.

²¹² SFS 1886:38 § 7; Patrik Lantto, "Rotlösa nomader" i *Oknytt* 2006:3-4, s. 38-63.

området. Under 1950- och 1960-talet blev skogsrenskötseln snarast en förebild för rationaliseringen och den framtida rennärigen. Trots det stod ändå paragrafen kvar i lagen, vilket blev föremål för många debatter och bidrog till att många skogssamebyar under SSR:s tidiga år inte anslöt sig till riksförbundet.²¹³

De marker som var möjliga att använda till slätter och bete vilket tillsvidare inte orsakade renskötseln skada, kunde upplåtas för arrende. Det gällde även fiske och jakt. Sådana upplåtelser kom att beslutas av länsstyrelsen efter att renskötarna hördes i ärendet. Samerna ansågs inte kapabla till gemensamma beslut om avtal utan fråntogs rätten att själva upplåta sina forna marker. Avgifterna från upplåtelseerna inflöt till lappfonderna och användes till förmån för renskötseln.²¹⁴

Andra inbyggda mekanismer, som fick effekter i senare uttolkningar av lagen och i senare lagar, var att samerna skulle vara tacksamma för statsmakternas välvilliga behandling. Staten upplät sina marker till renbete och avlönade lärare till samernas barn. Allt utan att samerna ”behövde” betala skatt. Dessa koloniala, patriarkala tankegångar, som korresponderar till Kiplings berömda ord ”the White mans burden”, benämndes ”Lappprivilegiet”. Att samerna enligt myndigheternas syn privilegierades, samtidigt som de nekades betala skatt, snarare skapade och upprätthöll en konfliktnivå gentemot dem som inte erhöll dessa rättigheter. Idén om lappprivilegiet, att de rensköttande samernas rättigheter var en förmån förlänad av staten, var tydligt etablerat i förarbetena till 1928 års renbeteslag.²¹⁵

Kolonialt förmynderi

Lappfogden var den statligt utsedde tjänsteman som skulle övervaka lagens efterföljd bland renskötarna. Ämbetet kom till 1885 för att lösa konflikter som uppstått i Jämtland före den första renbeteslagstiftningen 1886. Lappväsendets och lappfogdens förmynderi kan ses manifesterat bland annat i att de förde renskötarnas talan i olika frågor samt hade rätten att besluta om tvångsslakt av renar och tvångsförflyttning av familjer som en lösning i områden med för högt renantal.²¹⁶ Detta myndighetsstyre reser frågan som Lars Thomasson har ställt angående fogdeväldet ”som passiviserade samerna och förhindrade, i varje fall allvarligt fördröjde, den utveckling mot självansvar och delaktighet som genom demokratiska processer i övrigt samtidigt växte fram på andra samhällsområden.”²¹⁷ Ett exempel som visar lappfogdens långtgående

²¹³ Lantto 2012, s. 176f.

²¹⁴ SFS 1886:38, §§ 2, 19, 21, 22; Bengtsson 2004, s. 37; Lantto 2012, s. 42.

²¹⁵ Lantto 2012, s. 47, 146f.

²¹⁶ Lantto 2000, s. 36ff, 48, 284 ff; Lantto 2012, s. 42, 116.

²¹⁷ Lars Thomasson, *Ur jämtlandssamernas nutidshistoria. En mer än hundraårig kulturkamp* 2002, s. 77

befogenheter var övervakningen av de åtgärder som myndigheterna ansåg nödvändiga "för att främja lappbarnens *ändamålsenliga* uppfostran och undervisning."²¹⁸ Citatet från lappfogdeinstruktionen för Västerbotten från 1895 vittnar om det helhetsgreppet den svenska renskötselpolitiken kopplade kring renskötande samer och även kring de icke renskötande samerna i sitt osynliggörande av dem: det är "lapp-ska-vara-lapp"-politiken som börjar göra intåg under denna tid. Det var kyrkoherden i Karesuando, Vitalis Karnell, som myntade begreppet i den feministiska tidskriften *Dagny* 1906:

Gynna gärna lapparna på allt sätt i deras näring, gör dem till sedliga, nyktra och nödortfärdigt bildade människor, men låt dem icke läppja på civilisationen i öfrigt, det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall lapp vara.²¹⁹

Politiken fick sin tydligaste inramning i retoriken kring utbildningsfrågorna och nomadskolan. Illustrerande i sammanhanget är det faktum att ingen lappfogde var uttalat same. Torkel Tomasson ansökte men fick avslag just på grund av att han var same och förutsattes vara för partisk för uppdraget.²²⁰

Den svenska samepolitikens framväxt tog sig administrativa uttryck: främst med etablerandet av en myndighet som implementerade politiken, lappväsendet. Denna myndighet förlades till länsstyrelsen i de tre nordligaste länen, Norrbotten, Västerbotten och Jämtland men var i verkligheten tämligen självständig. Från början bestod lappväsendet endast av lappfogdar, en i varje län och hade tillkommit som en tillfällig lösning för att hantera problem i de respektive länen.²²¹ Patrik Lantto har beskrivit lappväsendet som den "oplanerade myndigheten" och länsstyrelserna kom att betrakta det övervakningsarbete lappfogdarna utförde som viktigt och värdesatte den kunskap om renskötelsens frågor som de bidrog med.²²² Det ledde till att lappväsendet blev en mer permanent myndighet och fick sedermera utökade resurser. Med tillkomsten av en underordnad befattning i form av lapptillsyningsmän 1913, vilkas huvudsakliga uppgifter var att mer direkt övervaka och assistera renskötarna ute i renskogen, samt delningen av Norrbottens lappfogdedistrikt 1916 för att stärka lappväsendets administrativa räckvidd, kan arbetet sägas alltmer inriktas mot att övervaka

²¹⁸ *Kungl. Förordningar m.m. gällande Lappväsendet inom Västerbottens län 1914*, s. 88, min kursiv. I de båda äldre instruktionerna för Jämtland (1885) och Norrbotten (1889) talas om att "främja det uppväxande släktets undervisning".

²¹⁹ Vitalis Karnell "Lapparna och civilisationen" i *Dagny* 1906, s. 48.

²²⁰ Lantto 2012, s. 170f, 362.

²²¹ Lantto 2000, s. 51.

²²² Össbo & Lantto 2011, s. 329; Lantto 2012, s. 85ff, 358ff.

renskötarna och samerna.²²³ Eftersom lappväsendet innehade en relativt självständig position inom ramen för länsstyrelserna, kom de personer som utnämndes till lappfogdar under de tidiga decennierna att utöva ett stort inflytande över hur arbetet strukturerades och hur RBL och andra lagar tolkades.²²⁴

Lappfogden och tillsyningsmannen – som bland annat skulle hålla sig väl insatt i förhållanden som rörde samerna och deras renar samt vara ett stöd i vissa frågor som de inte ansågs klara själva såsom ekonomi och gemensamma beslut – avspeglar den herdeuppgift som staten övertagit från kyrkan och delegerar ut lokalt. Michel Foucaults *Pastoral power* begrepp ringar in hur subjektiveringen av individen sker genom att den moderna staten tar upp tankegods och uppgifter från den kristna kyrkan och dess institutioner som var stadd på tillbakagång i ett alltmer sekulariserat samhälle.²²⁵ Denna makt har frälsning som sitt yttersta syfte och är inte kommenderande, dess utövare framstår istället som beredda att offra sig för församlingens frälsning. Trots det ser inte makten enbart till hela samhället utan också till varje individ specifikt och genom hela livet. Den pastorala makten utövas genom kännedom om människors tankar, deras insida och innebär en kunskap om individerna och en förmåga att styra dem vilket den svenska politiken riktad mot samer och uppbyggnaden av dess administration visar. Den moderna staten ska dock inte ses som en storhet utvecklad ovan huvudet på individer utan som en raffinerad struktur där individer kan integreras, villkorat av att individualiteten kan stöpas i en ny form och underkastas en uppsättning specifika mönster.²²⁶ Här anknyter begreppet till governmentalitetsanalysens identifikation, där vissa identiteter förutsätts och ger upphov till nya identiteter inom olika styrandepraktiker. Den anknyter också till synlighet, vilka idéer och föreställningar som präglar beslutsfattare och verkställare inom ett styrningsområde. Denna typ av utveckling förespeglar deltagande och demokrati inom ramen för ett förmynderibaserat system.

Den framväxande svenska välfärdsstatens politik som ingrep i människors privatliv riktades inte enbart mot samer. Etniska svenskar med vad som uppfattades som avvikande beteende eller fysik blev också föremål för ingripanden, bland annat genom tvångssterilisering. Den diskriminerande politik, till exempel på utbildningsområdet, som riktades mot folkgrupper som resande, romer och tornedalsfinnar visar att

²²³ Lantto, 2000, s. 51-54; Lantto 2012, s. 159-166.

²²⁴ Össbo & Lantto 2011, s. 329.

²²⁵ Engelskans *subject* har dubbla betydelser vilket Foucault uppmärksammar. Han verkar dock vara ute efter just dubbelheten i ordets innebörd av å ena sidan underkastelse, å andra sidan självmedvetande och samvete. Michel Foucault, *The Subject and Power* 1982, s. 781.

²²⁶ Foucault 1982, s. 783; Dean 2010, s. 91f.

samerna inte var ensamma som utsatt grupp under denna tid.²²⁷ Att lägga till den koloniala aspekten till denna biomakt blir då intressant för att se hur det kan nyansera uppbyggnaden av den svenska välfärdsstaten.

Inom politiken och även i forskningen har det länge ansetts att den svenska statens agerande mot samerna inte går att jämföras med kolonialmaktens ageranden och behandling av länders ursprungliga invånare. Ett synsätt som utgår från en tanke om saltvattenkolonialism, att det måste ligga ett hav emellan kolonialmaktens moderland och koloni och därmed förutsätter att Sápmi alltid varit en del av Sverige, Norge, Finland eller Ryssland. Kolonisationen av samernas land har i forskningen framställts som fredlig under en lång tid, med övervägande drag av assimilation.²²⁸ Men om renbeteslagarna betraktas, dess motiv och konsekvenser både på kort och på lång sikt, med en urskiljning av vilka slags rättigheter vissa samer tillerkändes samt hur kronans syn på Norrland som Sveriges Indien, framstår begreppskomplexet kolonialism som användbart för att uttolka händelseförloppet.²²⁹

Konsekvenserna av detta statliga agerande spelar fortsatt stor roll i dagens samhälle, där fråntagande av ansvar över egna förehavanden och resurser är det främsta exemplet. Skatteuttagen under 1500- och 1600-talen är exempel på kolonialmaktens politiska dominans, liksom inlemmande av samer i en ekonomisk struktur. Mer tydligt blir det vid slutet av 1700-talet då upplåtelse på lappskatteländ övergick från att hanteras av häradsrätten, en instans som historiskt hade stark samisk och lokal anknytning, till länsstyrelsen vilket medförde att landen förlorade statusen som skattejord och kom att betraktas som kronans mark.²³⁰ Här hänger politisk dominans samman med samernas förlust av land och resurser: där statens planer för omvandling av naturresurser till ekonomi – gruv-, skogs- och vattenkraftexploatering men också jordbrukskolonisation för skatteintäkter – blir en förutsättning för kapitalism.²³¹

Tydliga inslag är också det parallella fördrivandet av traditioner, språk och vanor som företogs genom bland annat kristnandet och skolväsendet i det svenska nationsbyggandet i norr. I undervisningen var det centrala att samerna skulle kristnas för att

²²⁷ Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta* 2010; Maja Runcis, *Steriliseringar i Folkhemmet* 1998; Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan, intervention och romantik* 2002; Bo Hazell, *Resandefolket* 2011; Sara Edenheim, *Begärets lagar* 2005; Maja Hagerman, *Det rena landet* 2006; David Nilsson Ranta, *Nödhyll på villovägar* 2008; David Sjögren, *Den säkra zonen* 2010.

²²⁸ Se Johansson 2008, s. 149f, 245ff., för en diskussion om Sveriges självbild som en icke-kolonialmakt.

²²⁹ Orden "I Norrland hava vi inom våra gränser ett Indien, blott vi forstå att bruka det" tillskrivs Axel Oxenstierna utan egentliga belägg, medan ett uttalande om att Pite Lappmark kunde bli svenskarnas Västindien kan tillskrivas riksrådet och bergsbrukssakkunnige Carl Bonde 1635. Se Göran Bäärnhielm, *I Norrland hava vi ett Indien* 1978, s. 5.

²³⁰ Lundmark 1982, s. 172f; Lundmark 2006; Ruong 1982, s. 52.

²³¹ Robert J. C. Young *Postcolonialism* 2001, s. 23f; Loomba 2002, s. 6ff.

bli undersåtar, snarare än att överkomma språkliga barriärer. Det var viktigt att de samiska katekterna, vandrare lärare, behöll sitt språk för att kunna kristna sina fränder.²³² I Indien var kolonialmaktens utbildningsmotto att forma mellan kolonialisterna och ”the millions whom we govern; a class of persons, Indian in blood and colour, but English in taste, in opinions, in morals and in intellect”,²³³ vilket kan jämföras med kyrkans och statens utbildande av samer till präster, tolkar och lärare för andra samer.²³⁴

Sedan samerättsutredningen 1986, då tolkningen gjordes att samerna inte hade utsatts för kolonialism i samma utsträckning som andra koloniserade folk, har dock en minister, Annika Åhnberg, bett om ursäkt för statens agerande genom tiderna och även Svenska Kyrkan bad samerna om ursäkt 2006 för sin koloniala mission.²³⁵ Dessa händelser är uttryck för de böjningsmönster som präglat en motsägelsefull svensk politik men också för att undgå vad som kommit att kallas ”the politics of embarrassment” eller ”national shame” i olika aktionssammanhang.²³⁶

Vad Samerättsutredningen bland annat anförde mot tankegångar kring en svensk kolonialism var att övertagandet av samernas land skedde successivt och långsamt,²³⁷ en process som förmodas varit utan våld. Men administrativa, assimilerande metoder kolonialiserar genom osynliggörande, tystande och skambeläggande av kulturella uttryck. Dessa förment fredliga metoder skymmer dock inte de långsiktiga konsekvenserna och den fördjupning av kolonialismen som sker under 1900-talets industrialisering och modernisering, med en framväxande välfärdsstat som inkluderade människor i olika utsträckning.

Att belysa denna, av statliga utredningar nedtonade eller onyanserade sida av förhållandet mellan staten och samerna, vilket kan ses ha skapat en spårbundenhet – en slags institutionell trögrörlighet – med starka koloniala inslag, kan fördjupa tolkningarna av det förflutna och förståelsen av dagens situation.²³⁸

Moderna avtal som uppmuntrar till urfolks delaktighet i vattenkraftutbyggnad kan ses både som en utmaning av den gamla koloniala relationen mot något nytt, eller som

²³² Mörkenstam 1999, s. 81; Lindmark 2000; Se även Sjögren 2010, s. 27.

²³³ Thomas B. Macaulay, 1835, citerad i Spivak 2010, s. 250.

²³⁴ Lindmark 2000; Lindmark, Daniel, *En lappdrängs omvändelse* 2006, 23ff, 100f; Ruong 1982, 58f.

²³⁵ Johansson 2008, SOU 1986:39; *Samiska frågor i Svenska kyrkan. Svenska Kyrkans utredningar* 2006:1, s. 9.

²³⁶ Günther Minnerup & Pia Solberg *First world, first nations* 2011, s. 9-11; Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 2004, s. 108f; Sara Ahmed, "Declarations of Whiteness, the Non-Performativity of Anti-Racism", *Borderlands* Vol. 3 (2), 2004.

²³⁷ Johansson, 2008, s. 153f.

²³⁸ Se Jacob Torfing "Path-Dependent Danish Welfare Reforms" in *Scandinavian Political Studies* vol. 24(4) 277-309, 2001, s. 289f.

en risk att följa i samma spår med en mer legitimerad exploatering som följd.²³⁹ Etablerandet av vattenkraft har i forskning setts som det sista steget i en fördrivningsprocess, mot bakgrund av att den ursprungliga befolkningen tvingades lämna avsevärda delar av sitt land åt jordbrukare så att deras jaktområden blev lidande. När de själva sedan slog sig ned som jordbrukande kom en ny våg nybyggare och tog den mest produktiva marken.²⁴⁰ I jämförelse med den samiska historien har de nordamerikanska koloniala relationerna dock haft en avtalstradition där urfolken har erkänts som part och därmed en tidig urfolksrätt, om än begränsad och med segregeringseffekter i realiteten.²⁴¹ Den moderna internationella urfolksrätten är tillkommen i en, om än kulturellt sammanflätad, kolonial diskurs som inte kan negligeras. Kanske är Altautbyggnaden i Norge det främsta exemplet, när utbyggnaden väl genomfördes blev den norska staten tvungen att gå med på utredning om samernas rättigheter som kom att leda till upprättandet av ett sameting i Norge.²⁴²

I den svenska koloniala situationen, kan den pastorala aspekten belysas trots att Foucault menade att det knappast rörde sig om en omsorg för alla utanför kretsen av koloniserare.²⁴³ Det handlar inte om en överenskommelse mellan två likvärdiga parter vilket kan belysas av förarbetena till den första RBL 1886 där det ansågs vara svenskarnas ansvar som det folk som hade makten att stifta lagar vilka skulle gälla för "båda folken" inom nationen.²⁴⁴ Snarare handlar det om en hegemonisk process, där subjektet ska läras och därmed förstå sitt eget bästa, något som särskilt gällde dem tillhörande en grupp som ansågs stå lägre i hierarkin. Ett fördolt icke-konsensus, en kolonisation av sinnena.²⁴⁵ Det behövdes också en kader av herdar som kunde materialisera statens vägledande men självupppoffrande uppgifter.²⁴⁶ Till denna kader kan länsstyrelsens, lappväsendets och ibland även kammarkollegiets tjänstemän föras.

²³⁹ Stephen M. Hoffman, "Engineering Poverty: Colonialism and Hydroelectric development in Northern Manitoba" in Martin, T & Hoffman, S. M. (eds.) *Power Struggles: Hydro Development and First Nations in Manitoba and Québec* 2008, s. 119.

²⁴⁰ Brian Craik, "Governance and Hydro Development in Québec and Manitoba" in Martin, T & Hoffman, S. M. (eds.) *Power Struggles: Hydro Development and First Nations in Manitoba and Québec* 2008, s. 282.

²⁴¹ Björklund & Brantenberg 1981, s. 125 ff; Lennart Lundmark, "Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm" – svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv, 2002, s. 71f; Minnerup & Solberg (red.) *First World, First Nations*, 2011, s. 3.

²⁴² Eva Josefsen, "The Norwegian Sámi Parliament and Sámi Political Empowerment" i Minnerup, Günther & Solberg, Pia (eds.) *First World, First Nations* 2011, s. 33.

²⁴³ Legg 2007a, s. 23.

²⁴⁴ Eivind Torp, "Renskötselförordningens grunder", *Svensk juridisk tidskrift* 2012, s. 711.

²⁴⁵ Mudimbe 1994, s. 213.

²⁴⁶ Pastoral power har ofta använts inom forskning som har att göra med kyrkans och religiösa sammanslutningars arbete. Se Miika Pyyhkkönen, "Deportation vs. Sanctuary. The Rationalities, Technologies, and Subjects of Finnish Sanctuary Practices" *Refuge* Vol. 26 (1): 20-33, 2009; Lynn A.

Från att kungen fordom hade krävt undersåtens uppoffring för att skydda tronen, iklädde sig den moderna, avpersonifierade staten herdeuppgiften och utövade och distribuerade den pastorala makten genom sina olika avdelningar och tjänstemän. En relation skapas mellan individen och helheten, och en möjlighet förankrat i ett *epistem*,²⁴⁷ att tala och styra i termer av det allmänna och det allmännas bästa. I en sådan relation framställs staten, genom dess företrädare, som beredd att offra sig för både individen och det allmänna. Och omvänt kan individen förväntas att offra sig, inte längre för nationen eller kungatronen, utan just för det allmännas bästa.²⁴⁸ James Waldram har visat att den land- och resursalienation som urfolk i Västra Canada utsattes för gällande både landfördrag – så kallade *treaties* – och senare, vattenkraftavtal, utfördes primärt genom att vädja till det allmännas bästa. I förhållande till urfolk som ur flera perspektiv kan betraktas som åsidosatta, blir då frågan: hur allmänt det allmännas bästa egentligen kan tänkas vara?²⁴⁹

Motstånd och mobilisering

De överlagrade svårigheter som jordbrukskolonisationen åsamkat renskötelsen ledde till kritik. Den politiska mobiliseringen bland samer började under det tidiga 1900-talet med bland andra Elsa Laula, Torkel Tomasson, Gustaf Park och Karin Stenberg som förgrundspersoner. Patrik Lantto har uppmärksammat att industrialiseringen inte blev föremål för protester inom den tidiga rörelsen utan exploateringen av renbetes-markerna var en fråga som man tog itu med först när Svenska Samernas Riksförbund, SSR, bildades 1950. Den första artikel som berör vattenkraftutbyggnad i *Samefolkets Egen Tidning*, SET, kom först 1953 och tidningen började ges ut 1918. Detta har förklarats med tidningens redaktör, Torkel Tomassons svårighet att ensam täcka in många områden samt den mindre kontakten med, och det man uppfattat som ett svalare politiskt engagemang från de delar av Sápmi, främst Norrbottens län, där vattenkraft och gruvsdrift tidigt gjort avsevärda intrång.²⁵⁰

Det kan också, som Johannes Marainen påpekat, ha att göra med det spända läge som uppstod i renbeteskonventionens bakvatten, där frågan om tvångsförflyttningarna som just *påtvingade* för Karesuandosamerna, överskuggades av de problem som uppstod när två renskötelsesmetoder kolliderade. Problematiken med kolliderande

Blake, "Pastoral Power, Governmentality and Cultures of Order in Nineteenth-Century British Columbia", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 24, (1): 79-93, 1999.

²⁴⁷ Epistem definierar villkoren för kunskap genom att sälla ut vad som är möjligt att uppfatta som legitim kunskap. Michel Foucault, *Power/Knowledge* 1980, s. 197.

²⁴⁸ Scott 1995, s. 201

²⁴⁹ James Waldram, *As Long as the Rivers Run* 1988, s. 174ff, 179.

²⁵⁰ Lantto 2000, s. 71, 115, 272; Lantto 2003, s. 104, 208.

metoder fick stor plats i tidningen.²⁵¹ Kanske kan det förklara att utrymme inte gavs eller energi fanns för vattenkraftkritik. Mer troligt är att även om kritiken inte återfinns i de källor som undersökts, kan motstånd inte bortskrivs. Senare uppgifter tyder på, att det fanns underlag för missnöje och kritik redan tidigt, som vid lappriksdagen 1942 i Arvidsjaur, till exempel. Dessutom måste den tillsynes frånvarande opinionen eller motståndet också ses utifrån att endast fyra sjöar i Norrland hade reglerats för elkraftutvinning fram till 1936, då kraftöverföringen från Norrland till Svealand och Götaland blev möjlig.²⁵² Innan dess utgjordes vattenkraftutbyggnaden i Norrland främst av enstaka större kraftverk och mindre lokala kraftstationer.²⁵³

Ett intressant exempel är dock den otillåtna reglering som gjordes vid Rappen och Labbas, *Rahppen-Lábbás*, i Piteälven, av och för Sikfors Aktiebolag redan 1931. Bolaget använde den flottningsdamm som uppförts 1919 och tilltaget uppdagades när det uppstod problem för renskötseln i Luokta-Mavasvuomas lappby, idag *Luokta-Mávas sameby*. Renarna gick över den torrlagda strömmen och det krävdes ett stängsel för att inte merarbete skulle uppstå med renströvningar. Bolaget hävdade dock att det fanns ett gammalt stängsel och att de inte åsamkat renskötseln några svårigheter. Länsstyrelsens rekommendation till vattendomstolen blev på inrådan av lappfogden att bolaget som villkor för dämningen skulle uppföra och för framtiden underhålla ett renstängsel mellan sjöarna Rappen och Skärfajaure. Vid ett vattendomstolssammanträde beskylldes renskötarna för att inte vakta renarna som de borde och därav följde att renarna sprang över strömmen. ”Numera voro de så förvildade att de ej kunde vaktas” uttalar en av hemmansägarna i bygden. Bolaget fick dock bekosta uppförande och men inte underhåll av stängslet, ett krav som drogs tillbaka efter överklagan.²⁵⁴ Att renskötseln åsamkades framtida kostnader genom underhåll av stängsel, för att minska verkningarna av externa ingrepp, var ingen fråga som länsstyrelsen tog långvarig strid för.

Under 1900-talets första decennier var utbildningspolitiken gentemot samerna en fråga som tillsammans med andra förmyndariaspekter gett upphov till uttrycket ”lapp-ska-vara-lapp”-politiken, där barn till fjällrenskötande samer inte tilläts att gå i vanlig

²⁵¹ Marainen 1996, s. 76ff

²⁵² Dessa var Suorva i Stora Lule älv, Hotagen i Indalsälven samt Havern och Holmsjön i Ljungan. Erik Upmark, ”Vattenkraft och Sjöregleringar”. *Svenska Vattenkraftföreningens publikationer* 381. 1945, s. 3f.

²⁵³ Tidiga större kraftverk var exempelvis Hissmofors 1896 i Indalsälven; Sikfors 1912 i Piteälv; Porjus 1914 i Stora Luleälv; Norrfors 1926 i Umeälv; Hammarforsen 1928 och Sillre 1933 i Indalsälven.

²⁵⁴ UTR, NVD, Ans. D. 33/1937 Rappen och Labbas, Skrivelse från lappfogde Erik Malmström till länsstyrelsen i Norrbottens län 6/9 1935, aktsid 50; Skrivelse från lapp tillsyningsman Nils Ranberg 23/7 1935, aktsid 51-53; Skrivelse från Munksunds aktiebolag till Länsstyrelsen i Norrbottens län 30/8 1934, aktsid 55; Vattendomstolens protokoll den 18/8 och utslag den 20/10 1937, citat aktsid 88; Vattenöverdomstolens dom 13/5 1938.

skola, utan skulle hållas vid de näringar som ansågs passa dem bäst. Nomadskolans kvalitativt sämre undervisning i förhållande till folkskolan och dess hälsovådliga miljö var en viktig fråga för den tidiga rörelsen. I Sverige höll samer landsmöte den första gången 1918 med anledning av 1917 års revideringsförslag av RBL. Ett andra landsmöte hölls 1937 i kölvattnet av 1936 års lapputredning och det tredje landsmötet kallades med anledning av köttbesiktningskommittén. Det fjärde landsmötet 1950 blev också SSR:s konstituerande.²⁵⁵ Från 1950-talet involverades samerna och renskötarna mer i de frågor staten behandlade som berörde dem. Frågan om exploateringsmotståndet har satts i samband med ett förändrat klimat efter andra världskrigets slut och det faktum att det nu fanns en organisation som kunde sägas representera samerna, SSR. Trots det ifrågasatte lappfogdar, både före och efter förbundets tillkomst, rörelsens drivande personer såsom icke-representativa för samerna. Därför blev det också viktigt att grunda förbundet på lappbyarna och renskötseln efter statsmaktens definition av samer som renskötare, och särskilt fjällrenskötseln vilket föranledde splittring internt.²⁵⁶

Rationaliseringen i efterkrigstidens Sverige kom också att påverka renskötseln och här kan vattenkraftens konsekvenser ha varit en bidragande faktor, vilket kommer att beröras i kapitel sex och sju. Rationaliseringssträvanden exemplifieras i att den nya lagstiftningen 1971 kom att benämnas *Rennäringslag*, RNL. Lappbyarna blev ekonomiska sammanslutningar och bytte namn till *Samebyar*. I RNL var det dock tydligt att det enbart var renskötsel som fick bedrivas inom samebyn som ekonomisk förening. Som individer kunde renskötarna bedriva annan verksamhet. Lappfogdarna som vid reformen 1962 hade ändrat beteckning till *Förste konsulent i renskötselrådgör*, behöll då i stort sett sin funktion. Samtidigt som RNL stiftades avskaffades lappväsendet i en separat förordning och konsulenterna men även övriga tjänstemän som önskade, kom att ingå i lantbruksnämnderna.²⁵⁷ Lagändringen i det avseendet kan karaktäriseras som kosmetisk, åtminstone till en början, då samma personer bytte i stort sett bara titlar och administrativ kontext.²⁵⁸ Däremot kom samebyn som associationsform och dess interna struktur att förändras radikalt och gavs ett självstyre inom givna ramar.

²⁵⁵ Lantto 2000, s. 81f, 197, 257f, 265, 276-279.

²⁵⁶ Lantto 2003, s. 199ff, 219f.

²⁵⁷ Lantto 2012, s. 304.

²⁵⁸ Lantto 2012, s. 354ff.

Renskötsel i historiskt perspektiv

Renskötselns fundament är relationen mellan omgivningen, renen och människan och rensens beteende som till stor del utformar hur rennäringens verksamheter bedrivs. De säsongsmässiga flyttningarna styrs av rensens biologi och fysiologi i samklang med andra ekologiska faktorer som beteskvalitet, insektsmängd, temperatur, vind- och snöförhållanden.²⁵⁹ Beroende på sedvanerätten hos antingen en fjällrenskötande eller en skogsrenskötande grupp, vilket i sig formades av geografiska aspekter som var sommararbetet fanns, vandrade fjällsamerna med sina djur från skogsregionen och kustområdet där de varit under vintern, följande älddalar nordväst till fjälls där de stannade under sommaren, medan skogssamerna migrerade inom ett mindre område nedanför fjällkedjan.²⁶⁰

I en del forskning görs skillnad mellan renskötsel och rennäring som begrepp. Med renskötsel avses då den omvårdnad, omsorg och uppsyn som riktas mot renarna ute i markerna medan rennäringen avser renhjorden som ägarnas avkastningsgenererande resurs och inbegriper ekonomi.²⁶¹ I föreliggande avhandling görs dock inte den åtskillnaden, utan termerna används synonymt. I den statliga begreppsanvändningen står renskötsel för allt inom näringen och lagstiftningen kallas renbeteslagar innan rennäringslagen 1971 då användandet av begreppet näring blir dominerande.

Det finns också en distinktion mellan intensiv och extensiv renskötsel, där den intensiva metoden oftast avser ett småskaligt, traditionellt sätt att hålla djuren under nära övervakning för att kontrollera avel, möjliggöra tämning av drag- och packdjur, och för att mjölka vajorna. Med extensiv skötsel menas oftare en storskalig djurhållning som under vissa tider kan skötas av ett fåtal personer. Dessa två skötselvarianter är dock inte varandras motsatser, de bör idag snarare ses som grader på en skala som ändras under olika delar av renskötselns årscykel och i relation till olika variabler som klimat och rovdjurstryck.²⁶²

Medan det är möjligt att tala om dessa skötseltypers samexistens och samverkan på senare tid i teorin, har dessa varianter en historiografi i Sverige som daterar den extensiva renskötselns genombrott i norra Norrbotten redan under 1800-talet. Även om det fanns tendenser till extensivering redan tidigare även längre söderut, blev den ett inslag när nordsamiska renskötare tvångsförflyttades under första halvan av 1900-talet. Under 1930-talet hade det extensiva renskötselsättet blivit ett tongivande inslag,

²⁵⁹ Nordin 2002, s. 51.

²⁶⁰ Aronsson, Kjell-Åke, *Forest reindeer herding AD 1-1800: an archeological and palaeoecological study in northern Sweden* 1991, s. 6f.

²⁶¹ Beach 1981, s. 36f.

²⁶² Beach 1981, s. 36 ff.

vilket skapade problem när två skötselpraktiker kolliderade. Från statligt håll sågs den intensiva initialt som den genuinare formen medan den extensiva verkade förslappande och uppmuntrade renskötarna att bli bofasta då de inte längre behövde följa renens minsta rörelse.²⁶³ Efter landsmötet i Arvidsjaur 1937 kom en av samerörelsens främsta företrädare, Gustaf Park, att alltmer förespråka den extensiva renskötseln och under 1950-talet kom nya ideal att influera renskötselpolitiken. Rationalisering och effektivisering blev viktiga och riktade in renskötseln mot storskalig köttproduktion. Mjölkning och intensiv vaktning ansågs som gammalmodig och att hålla hjordarna samlade för längre perioder var ohälsosamt för renarna. Det ansågs även att kalvarna fick mindre mjölk, vilket invercade negativt på deras tillväxt.²⁶⁴

En av förutsättningarna för rennäringen har alltid varit tillgången till fungerande beten. Tillgången har varit begränsad av svårartat klimat och strategierna att klara av vädrets och klimatets dynamik är en generationsöverförd kunskap hos renskötare, men konkurrerande markanvändning och en pågående devalvering av rättigheter som hotar tillgången, är av en annan karaktär vilket kräver andra strategier.²⁶⁵ Staten har dock under en lång tid strukturerat förutsättningarna för renskötseln, vilket historikern Lennart Lundmark uppmärksammar i sin avhandling. Skatteuttagen från samerna kan ses som ett exempel, där behovet från kungamakten många gånger kom att styra vilken livsföring som var lämpligast.²⁶⁶ Senare tids kartläggning av lappska skatteland visar på hur kolonisationen av samernas skatteland, där en skogssamisk renskötseltyp i högre grad samexisterade med fjällrenskötseln, tränger undan en del samer upp till fjälls medan andra samer blir nybyggare på sina eller andras skatteland.²⁶⁷

Renskötselåret

En generaliserad årscykel för renskötseln kan beskriva årets början vid kalvningstiden som vanligen inträffar i maj på lågfjällens sydsluttningar för fjällrenar eller i skogslandet för skogsrenar där tillgång till bete för årstiden är god. Det är en tid då vajan, renkon, är känslig för störningar vilket kan leda till att kalvar lämnas, därför är det viktigt med rikligt bete i vajans närområde.²⁶⁸ Beroende på rovdjurstryck blir ren-

²⁶³ Lantto 2012, s. 180-186.

²⁶⁴ Lantto 2000, s. 33, 142ff, 174-181, 188f, 203f.

²⁶⁵ Nordin 2007; Brännlund, Isabelle & Axelsson, Per, "Reindeer management during the colonization of Sami lands: A long-term perspective of vulnerability and adaptation strategies" 2011.

²⁶⁶ Lundmark 1982, s. 172f.

²⁶⁷ Marklund 2000, s. 74; Se även diskussion i Norstedt, Gudrun, *Lappska skattelanden på Geddas karta* 2011, 36-41.

²⁶⁸ Ruong 1982, s. 99; Se även SSRs hemsida: http://www.sapmi.se/nar_1_o.html [2011-08-30].

skötaren upptagen med att på avstånd övervaka renarna. Härfter inträder en lugnare period under försommaren för både renar och renskötare, innan värmen kommer med alltför mycket insekter i björkskogen.

Sommaren innebär att renen söker sig till högfjället eller på vidder där värme och insekter kan undkommas. Under sommaren samlas kalvarna till märkning där det gäller för renskötaren att identifiera sin vaja och märka kalven med det egna renmärket vilket består av en unik kombination snitt i renens öron. Märkningen företas i hagar på fjälltoppar eller som var vanligare förr, på uddar i sjöar som i stor utsträckning försvann vid vattenkraftutbyggnad. Kalvmärkning och höstskiljning är idag vanligtvis de tillfällen då flertalet i samebyn involveras i arbetet. Renskötaren får under sommaren ofta vända på dygnet för att använda den svalaste tidpunkten för arbete.²⁶⁹ Naturliga gränser mellan olika samebyars områden förstördes av vattenkraftutbyggnad genom torrlagda älvfåror vilket resulterat i att stängsel eller merarbete fått sättas in.²⁷⁰

Bild 2:1 Vid kalvmärkningstid. Foto: Författaren.

När frostnätterna kommer börjar renen söka sig till björkskog och myrar, där tillgång till gräsbete, löv och örter är god men även svamp lockar. Renen bygger nu upp det fettlager som ska ta den genom vintern och det är då viktigt med betesro och de får då

²⁶⁹ http://www.sapmi.se/nar_1_o.html [2011-08-30].

²⁷⁰ Se exempelvis ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Porsi 1956-1960, Yttringar och erinringar, Jokkmokks sameförening till Kammarkollegium 29/11 1956.

ofta vara i "vildan".²⁷¹ Före brunstperioden som infaller under senare delen av september, samlas de ännu av sommarbetet feta sarvarna till slakt. När frosten kommer under sensommaren försämras betets näringshalt och renen går över till annan föda. Under renarnas brunstperiod infaller en lugnare period för renskötarna som kan ägna åt andra saker inom företaget.²⁷²

När snön har lagt sig söker sig renarna till kvarvarande grönska i skogsområden och på myrar så länge kylan inte är för sträng och snötäcket är relativt tunt. Därefter sker en gradvis övergång till lavbete. Vattenkraftutbyggnad i dessa områden kan leda till att värdefulla betesmarker, bland annat älvbeten, inte längre kan brukas vid de tidpunkter renarna passerar på flyttningen eller uppehåller sig på höstvintr eller vårvinterbete.²⁷³ De öppna älvarna skapar högre luftfuktighet, med dimbildning som följd som i förlängningen kan orsaka isbeläggning på lavar och i ett senare skede under vinter blir skaren svårare att gräva igenom. Även om det övre snötäcket är mjukt kan det nedersta lagret svårigen grävas genom. Vattenfall har i skriften *Vattenkraften och rennäringen* dementerat att så kallad nedisning skulle uppstå vid utbyggda vattendrag, men vittnesmål om och oro kring detta förekommer ofta i källmaterialet som undersöks i föreliggande avhandling.²⁷⁴

Vandringen påbörjas nu mot vinterlandet och renarna samlas för skiljning till vintergrupper och till slakt. Denna skiljning företas i ringhagar försedda med särskilda hägnader dit de olika renskötarlagen drar sina renar. Nuförtiden är många flyttleder avskurna av vägar och de frusna vattendrag, vilka tidigare tjänat som flyttväg är öppna på grund av vattenreglering. Detta leder till att vinterflytten av renar måste ske med lastbil för många samebyar, vilket skapar merkostnader i form av dyra transporter och utfodringar samt fördröjningar i arbetet.²⁷⁵

Oreglerade vattendrag är vanligen uppdelade i forsar och större sel, lugnvatten eller sjöar. Det var över isbelagda sel eller sjöar samt längs med vattendragen man kunde flytta innan vattendragen reglerades och isar och strandlinjer blev mer förrådiska och många gånger förstörda.²⁷⁶ På samma sätt utgjorde det oreglerade, under vintertid

²⁷¹ Ruong 1982, s. 99.

²⁷² http://www.sapmi.se/nar_1_o.html [2011-08-30].

²⁷³ Se ÅA, LW, F:15, E:1 Messaure, Protokoll vid undersökning 28/5 1958; ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Porsi 1956-1960, Yttringar och erinringar, Jokkmokks sameförening till Kammarkollegium 29/11 1956.

²⁷⁴ *Vattenkraften och rennäringen* 1986, s. 12; För ett annat perspektiv se: HLA, LNÖA FXVI: 50 Suorvas första reglering, PM rörande älvregleringarnas sannolika inverkan på klimatet i Norrland; "Kommittéprotokoll rörande vattenregleringar" i SET 1956:1, s. 7; Protokoll från SSR:s landsmöte 1958, s. 19.

²⁷⁵ Apmut Ivar Kuoljok, *Mitt liv som renskötare* 2008, s. 129; Amft 2002, s. 44; Protokoll från SSR:s landsmöte 1958, s. 19.

²⁷⁶ "Suorvaregleringen i riksdagen" i *Sf* 1967:1, s. 13; Kuoljok 2008, s. 129.

öppna strömdraget en gräns mellan olika samebyars betesmarker. När älvar dämdes upp med tillskapade sjöar och sel samt torrlagda älvfåror som resultat skedde ofta sammanblandningar mellan byarnas renar vilket ledde till merarbete för renskötarna. Dämningarna störde renarnas invanda vandringar och det kunde ta flera år innan renarna upptäckt att isen blivit en säker gångbro där det förut varit strömt och lömskt.²⁷⁷ Inverkan av vattenkraftutbyggnader måste därför ses som en total kullkastning av renskötelsens markanvändning och en omvandling till vad Eva Jakobsson karaktäriserat som storsamhällets industriella användning av naturen.²⁷⁸

Uppdämda vattendrag inverkar som nämnts på klimatet som blir mildare under hösten och försenar isläggningen och bärigheten just under flytten till vinterlandet. Milt väder innebär ofta snö som förorsakar issörja på vattendragen. Flyttade man över sjöarna som brukligt var, medförde det stora umbäranden för renarna eftersom sörjan frös fast och skadade klövarna på djuren. Renarna kunde också frysa fast och dö i den svallis och issörja som uppstod när vattennivån höjdes under isen.²⁷⁹ När vattenståndet varierar, kan vakar bildas överallt på isen och vid snöfall trycks isen ned och vattnet upp. Enligt närboende vid Storavan-Uddjaur, *Stuoráván-Ujják*, blev det ingen bra is av det vattnet som kommit upp på isen.²⁸⁰

I mindre grupper (siidor) hålls renarna under vintern åtskilda och flyttas mellan olika betesmarker i barrskogsområdet som även de ofta är fragmenterade av olika slags ingrepp. Senhösten och höstvintern när snön har fallit har av Israel Ruong karaktäriserats som renskötarens hårdaste arbetsperiod. I mars och april, beroende på snö- och betesförhållanden, påbörjas åter färden mot vår- och kalvningslanden i fjällregionen eller skogssamernas renars kalvningsland i skogsområden.²⁸¹ Vårflyttning sker oftare än vinterflytten på marken, som i äldre tid. Älvnära beten som blir tidigt snöfria är synnerligen viktiga för djurens överlevnad under vårvintern och för att få

²⁷⁷ ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Porsi 1956-1960, Yttringar och erinringar, Skrivelse från Serri lappby till Norrbygdens Vattendomstol, 29/6 1957; Kuoljok 2008, s. 129; Gällande torrlagda älvfåror och strömmar som renhinder, se UTR, NVD, Ans.D. 33/1937 Rappen och Labbas, Skrivelse från lappfogde Erik Malmström till länsstyrelsen i Norrbottens län 6/9 1935, aktsid 50; Skrivelse från lapptillsyningsman Nils Ranberg 23/7 1935, aktsid 51-53.

²⁷⁸ Jakobsson 1996, s. 22ff.

²⁷⁹ "Suorvaregleringen i riksdagen" i *Sf* 1967:1, s. 13.

²⁸⁰ ÅA, LW, F15, G1 Västerbotten vattenreglering 1955-1964, Skrivelse från Gustaf Park och Israel Ruong till Norrbygdens Vattendomstol 29/4 1957 samt bilaga 3, Bofasta svenska sakägares vittnesbörd om regleringarna, fördärvade isar på Storavan-Uddjaur, Yrkanden om ersättning för intrång på renskötelnäringen.

²⁸¹ Ruong 1982, s. 97ff.

kraft att vandra till vår- och kalvningslandet. Det var dessa beten som dränktes först vid kraftverksbyggen och sjöregleringar.²⁸²

Industrialiseringen av vattendragen

Kring sekelskiftet 1900 betraktades Norrland i den offentliga debatten som ett "framtidensland" med naturresurser som vattenkraft, gruvmöjligheter och skog.²⁸³ Sett från den framväxande industrins perspektiv vid denna tid fanns det hinder för utnyttjandet av vattenkraften. Här nedan följer en överblick av förändringen på vattenrättsområdet från slutet av 1800-talet och framåt.

Strandägarrätten, det vill säga "jordägares rätt till vatten å hans grund" har historiskt sett haft en stark ställning i svensk vattenrätt jämte principen om det naturliga flödet. Det innebar också att ingen strandägare fick förstöra annan strandägares intresse vid vattendraget. Det skandinaviska rättsinstitutet *Kungsådran* illustrerar detta: en del av det strömmande vattnet, en tredjedel, som ansågs vara kungsådra fick inte hindras, det låg utanför strandägarens kontroll och var både en inskränkning i äganderätten och en garant för det naturliga flödet. Denna vattenfördelningsprincip hör till stor del samman med det förindustriella samhället.²⁸⁴

I 1880 års vattenrättsförordning kom kungsådran att ges ny definition vilken gjorde det svårt att bestämma dess omfång. Förordningen kritiserades som hämmande för industrin. Sjöar gick inte att reglera när en tredjedel av vattendragens bredd på det djupaste måste hållas öppen. Utbyggnaden av vattenkraften ansågs ha avgörande betydelse för Sveriges framtidsutsikter då energiproduktionen i landet var beroende av import av kol vilket belastade ekonomin och i förlängningen hindrade utvecklingen för industrin - de stora kraftkonsumenterna. Genom 1899 års kungsådrerförordning tilläts överbyggnad av kungsådra genom regeringsbeslut. Industri- och agrarintresset hade nalkats en tillfällig kompromiss.²⁸⁵

Kungsådreresolutionerna visade sig leda till långa utredningar och principen om naturligt flöde hindrade möjligheten att reglera efter efterfrågan och behov. Vattenfallskommittéen tillsattes 1899 för att utreda möjligheter att införa *skäligt bruk* som fördelningsprincip och en större möjlighet för strandägare att tillvarata vattenkraften.

²⁸² Se bl.a. HLA, LNÖA BI:24, Till Norrbygdens vattendomstol ang Vattenfallsstyrelsens ansökan om tillstånd att anlägga en kraftstation med damm vid Porsiforsen i Jokkmokks sn. 26/11 1956. Bilaga Serri skogslappbys erinringar och påminnelser; ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Porsi 1956-1960, Yttringar och erinringar, Jokkmokks sameförening till Kammarkollegium 29/11 1956; ÅA, LW, F: 15, D:1 Vattenregleringar Porsi 1956-1960, Om Suorva fyra, Renskötsel, s. 4.

²⁸³ Sörlin 1988.

²⁸⁴ Jakobsson 1996, s. 120, 124, 126f.

²⁸⁵ Jakobsson 1996, s. 120, 124, 126f; Lantto & Össbo 2011, s. 62f.

Detta hade föregåtts av frågan om privata eller offentliga intressen skulle tillåtas eller ges förtur i kampen om vattenkraften. Betänkandet 1903 betonade försiktighet och fortsatt utredning då den överföringsteknik som hade slagit igenom på 1890-talet ännu inte var tillfredställande när det gällde långa sträckor, något som karakteriserar Sveriges geografi med de vattenrikaste och brantaste forsarna i ett otillgängligt norr.²⁸⁶

En permanent vattenfallsstyrelse föreslogs 1908 för att förvalta statens vattendrag som kunde bli föremål för arrendering för vattenkraftutvinning. Kungliga Vattenfallsstyrelsen inledde sin verksamhet 1909 med att för statens räkning projektera ett kraftverk i norr som skulle säkra kraft till elektrifieringen av malmbanan. Samma år skapade de privata vattenkraftintressena sin organisation, Svenska Vattenkraftföreningen (SVKF).²⁸⁷

Vattenfallsstyrelsen var också verksam och delaktig i att under nästan hela 1910-talet utreda en ny vattenlagstiftning som skulle underlätta för den framväxande industrin. Vid krigsutbrottet 1914 blev kraftbolag och myndigheter också varse det man stundtals hade använt som argument för att underlätta vattenkraftutbyggnad, att Sverige innehade en sårbar position ifall importen av kol beskars. Vattenkraften uppfattades som det inhemska "vita kolet" och blev alltmer viktigt att utnyttja.²⁸⁸ 1918 var den nya lagstiftningen klar att sjösättas och den utgjorde ett mastodontverk på 14 kap, där vissa kapitel kunde uppgå till 113 paragrafer, karakteriserat som "ogenomträngligt även för den juridiskt bevandrade".²⁸⁹ 1918 års vattenlag tillkom under tiden då demokratiska principer ännu inte slagit igenom i samhället. Det faktum att lagen inte genomgick några större förändringar förrän 1954, till förmån för utbyggnadernas motstående intressen, gör att lagen framstår som välvillig mot industrin. Idag försvårar den gamla vattenlagens tillstånd, som gavs för *all framtid*, miljöanpassning och effektivisering av gamla kraftverk då kraftbolagen är rädda att förlora dessa evighetstillstånd genom den gamla lagen, vilket en nyprövning enligt miljöbalken kunde innebära.²⁹⁰

²⁸⁶ Vedung & Brandel, 2001, s. 29f.

²⁸⁷ Vedung & Brandel 2001, s. 30f.

²⁸⁸ Lars J. Lundgren, *Staten och naturen. Naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935. Del II 1919-1935*, 2011, s. 64; Lantto & Össbo 2011, s. 62.

²⁸⁹ Bertil Bengtsson, citerad av Vedung & Brandel 2001, s. 43; Karl Henrik M. Högstedt *Vattenlagen av den 28 juni 1918* 1923.

²⁹⁰ Olga Petriks, "Future of Hydropower in Sweden" 2010, s. 10.

Vattenkraftindustrialiseringens regelverk

Trots att regelverket kring industrialiseringen av vattendragen – som i allra högsta grad rörde Norrland – och renbeteslagen var barn av samma tid, slutet av 1800-talet, syns det vara vattentäta skott dem emellan. Renskötseln återfinns inte i vattenlagstiftarnas efterlämnade diskussion i utredningar och förberedande arbeten.²⁹¹ Med 1918 års vattenlag kom de hinder som fanns i tidigare förordningar att starkt reduceras men strandägarerättsprincipen behölls. Syftet var att underlätta utnyttjandet av vattenkraft även om det fanns vissa begränsningar i förhållanden till allmänna intressen. De privata och allmänna intressenas position kring vattendragen hade dock försämrats i den nya lagen då utbyggnad för elektricitetsalstring gavs företräde framför andra former av vattenföretag, vilket medförde expropriationsrätt för, eller tvångsdelaktighet i, en enkel vattenkraftutbyggnad majoritet. Detta innebar att om hälften av ägarna av ett strömfall vill bygga ut tvingades den andra hälften med i företaget.²⁹²

Fem vattendomstolar tillsattes i landet,²⁹³ vilka bestod av en vattenrättsdomare, två vattenrättsingenjörer samt två vattenrättsnämndemän som hade lokal anknytning. Den lokala anknytningen var viktig, vilket bland annat Carl Lindhagen kämpade för att inkludera i vattenlagen. Lindhagen från socialdemokratiska arbetarepartiets vänsterflygel och även en tid borgmästare i Stockholm, gjorde sig känd som ”samernas riksdagsman” och som försvarare av naturresurserna i norra Sverige både mot privata bolagsintressen och mot kallsinnig socialisering, vilket kom till uttryck i skyddet för småbrukares rätt till jord.²⁹⁴ Därmed behölls en viss lokal insyn i dessa ärenden då vattenmålen flyttades från häradsrätterna till specifika vattendomstolar. Lindhagen arbetade under 1920-talet bland annat med att få tidsbegränsade koncessioner istället för de evighetstillstånd som gavs genom vattenlagen samt att den ”döda” tillåtlighetsuträkningen skulle överges, utan gehör i riksdagen.²⁹⁵

Enligt vattenlagens materiella beslutsregler skulle den *ekonomiska tillåtlighetsprincipen* gälla, vilket innebar att nyttan av ett företag måste uppgå till byggkostnaderna, skadan på den byggandes egen egendom, tre gånger skadan på annans åker

²⁹¹ Lantto & Össbo 2011, s. 80f.

²⁹² Vedung & Brandel 2001, s. 44.

²⁹³ Söderbygdens med säte i Växjö, Österbygdens med säte i Stockholm, Västerbygdens med säte i Vänersborg, Mellanbygdens med säte i Östersund (lades ner mellan 1932 och 1949), Norrbygdens med säte i Umeå och senare även ett i Luleå (1946).

²⁹⁴ Sörlin 1988, s. 237, 245 ff; Jakobsson 1996, s. 164 ff; Det fanns en kluvenhet hos narodnikern/folkvännen Lindhagen mellan vattenkraftradikalismen och omsorgen om den produktiva fädernesjorden. Jörnmark 2004, s. 123.

²⁹⁵ FK 1929:192. Lindhagen använder ordet ”döda” i sin framställan och syftar på den ekonomiska uträkningsmetoden.

och äng samt två gånger skadan på övrig egendom tillhörande andra.²⁹⁶ Denna princip var gynnsam för kraftbyggarna, vilka kunde finna strategier för att få skadan bedömd så låg som möjligt genom förhandsförvärv av fastigheter som kunde skadas och att propagera för omöjligheten att på förhand beräkna skada på renbetesland. Förutom det knappa hinder som tillåtlighetsprincipen utgjorde, där jordbruk innehade en särskild position, fanns också skadan på allmänna intressen som ett hinder för utbyggnad. Dessa var ifall: Ett avsevärt antal bofasta personer berövades sina bostäder; En större verksamhet där många hade sitt uppehälle måste läggas ned eller minska sin drift väsentligt; Odlad jord av betydande omfattning sattes under vatten eller skadades; Fiskerinäring av stor betydelse försämrades; Naturförhållanden varaktigt förändrades så att minskad trevnad uppstod för närboende; Förlust för landets flora och fauna befarades; Förändrade klimatförhållanden uppstod.²⁹⁷

Dessa formuleringar gav stort utrymme för tolkningar: hur bedömdes vad som skulle betraktas som ”avsevärt”, ”större verksamhet”, ”många”, ”betydande omfattning”? Praktiken visar också att dessa paragrafer inte efterlevdes, då hela byar kunde dränkas om nyttan betraktades som avsevärd.²⁹⁸ Det ställdes snarare i relation till den förväntade nyttan av företaget och en glest befolkad landsända eller fåtaliga sakägare hade liten möjlighet att påverka tillåtligheten. På ett antal punkter negligerar också dessa bestämmelser intressen och livsföring som ligger utanför en jordbrukande befolknings; renskötseln, kultur- och rekreationsvärden samt de forskningsmässiga värdena av vattendragen får först på 1970-talet större vikt i dessa sammanhang.²⁹⁹

Beslutsvägarna var genom vattendomstolen enbart, genom vattendomstolen med underställning till regeringen, samt genom vattendomstolen med förbehållsbeslut från regeringen (Kungl. Maj:t under föreliggande undersökningsperiod).³⁰⁰ På detta vis avlastade det politiska systemet sig själv, men när det gällde statliga vattenkraftutbyggnader måste Vattenfallsstyrelsen äska medel för varje enskilt företag och genom denna ordning kunde riksdagen avgöra en utbyggnadsfråga i dess linda genom godkännande eller avslag i statsbudgeten. Alla beslutsvägar kunde överklagas till högsta instans utom beslutet från regeringen.³⁰¹

²⁹⁶ SFS 1918:523, 2 kap, § 3.

²⁹⁷ SFS 1918:523, 2 kap. §§ 3, 12.

²⁹⁸ För Gardikens och Ajaures reglering se Ivar Strand, *Kraftens tid* 1992; Se även romanen Birger Ekerlid, *De tvångsflyttade* 2013; För Storjuktans reglering, se Gunda Sjögren, *Åbacka* 1975. Se även Bo Rosén, *Den glömda miljödebatten*, 1987, s. 52f.

²⁹⁹ Vedung & Brandel 2001, s. 43 ff.

³⁰⁰ Vedung & Brandel 2001, s. 43-48.

³⁰¹ Vedung & Brandel 2001, s. 16.

Ytterligare tre bestämmelser i vattenlagen är viktiga att nämna för vad som undersöks i denna avhandling, dels tillhandahållandet av kraft åt kringliggande bygd, den så kallade *bygdekraften* och dels de avgifter som ålades utbyggaren för regleringar som orsakade skada, *regleringsavgifter*. Båda dessa faller under lagens fjärde kapitel som rör särskilda villkor beträffande större vattenkraftanläggningar och vattenregleringar. Den tredje bestämmelsen handlar om fiskeavgifter. Ifall ett utbyggt strömfalls ursprungliga vattenkraft uppgick i oreglerat lågvatten till minst 500 turbinhästkrafter skulle byggnadens ägare vara skyldig att tillgodose kringliggande bygds behov av kraft. För detta ändamål kunde intill en tiondel av den årliga kraftproduktionen, storleken bestämdes av vattendomstolen, avsättas för att användas av bygdens hantverk, småindustri eller lantbruk, eller till belysning eller uppvärmning.³⁰²

Om en reglering ökade den uttagbara kraften i ett strömfall med 500 turbinhästkrafter ålades strömfallsägarna att utbetala en årlig avgift om minst tio öre och högst tre kronor per turbinhästkraft som vattenkraften ökades med.³⁰³ Beloppet bestämdes av vattendomstolen och hänsyn togs till ändrade avrinnings- och vattenståndsförhållanden samt den olägenhet och fördel som uppstod för omkringliggande bygd. Hänsyn togs också till kostnaden för företaget samt den betydelse utbyggnaden hade för varje strömfall. Avgifterna skulle användas för förebyggande, minskande och gottgörelse av skada, eller olägenhet som vållades genom företaget där domstolen inte utdömt ersättning.³⁰⁴ Tillgodoseende av andra ändamål för den drabbade bygden kunde åtgärdas om avgifterna räckte till, såsom åtgärder för jordbrukets främjande eller beredande elkraft för samfärdsel, jordbruk, hantverk eller annat för befolkningens behov.³⁰⁵

Årliga fiskeavgifter skulle utbetalas vid dammbygge med ett belopp som varierade mellan tio och högst etthundra kronor för varje sekundkubikmeter som kunde uttas vid lågvattenmängd. Hänsyn skulle tas till om fiske fanns och ifall det skadades samt graden av inverkan av byggnaden.³⁰⁶

Tekniska termer i vattenlagen

Vattenreglering avser i vattenlagen en ändring av vattenföringen i ett vattendrag till förmån för ett annat *vattenföretag*, med vilket menas kraftanläggning, vattentäkt eller industri. För kraftändamål delas vattenregleringar in i tre olika typer, flerårsreglering,

³⁰² SFS 1918:523, 4 kap, § 1.

³⁰³ Beloppslatituden ökade med tiden.

³⁰⁴ Avgifterna användes dock inte alltid för dessa ändamål.

³⁰⁵ SFS 1918:523, 4 kap § 14; 15.

³⁰⁶ SFS 1918:523, 2 Kap, § 10.

årsreglering och korttidsreglering. *Flerårsreglering* sparar vatten i ett magasin – en sjö eller annan naturlig vattensamling, eller en genom uppdamning av ett vattendrag tillskapad bassäng – under ett vattenrikt år för att ta ut det under senare, vattenfattiga år. *Årsreglering* innebär att vatten magasineras under vattenrika delar av ett år, särskilt i samband med vårflood, för att avtappas när vattenföringen för kraftverken är otillräcklig. *Korttidsreglering* sker genom att vatten sparas under tider av veckan eller dygnet då kraftbehovet är litet, exempelvis söndagar, helgdagar samt nattetid för att utnyttjas då kraftverkens belastning och sålunda kraftens värde är som högst.³⁰⁷

Vattenlag och renskötsel

Mellan åren 1918 och 1954, då lokala myndigheter och organisationer gavs mer insyn på planeringsstadiet, utgör vattenlagen en rigid struktur till förmån för utbyggarna. Den har karaktäriserats som en ”ordnad diskurs med en utvald krets av deltagare”,³⁰⁸ där renskötselns intressen och utövare inte ingick eller representerades. Vattenlagen specificerade detaljerat hur en ansökan skulle utformas och bestämde vilka som var legitima sakägare. Vidare fastslogs hur ansökan skulle behandlas av övriga offentliga instanser. Ett förfarande etablerades som började med sökandens fullgörande av ansökan, följt av en kungörelse av projektet. Efter det startade domstolen de undersökningar som bedömdes nödvändiga för att avgöra företagets tillåtlighet. Sakkunniga utsågs på olika områden som till exempel vattenbiologi, isförhållanden och vintervägar, skogsbruk och flottning.³⁰⁹ Frågor rörande vad som kallades ”lappväsendet” kom snart att behöva sina experter, vilka ofta var lappfogdarna som senare biträdades av renskötare. Det är dock viktigt att hålla i åtanke att i vattenmål talades om renskötseln och rennäringen som lappväsendet, vilket inte hade att göra med myndigheten som sådan.³¹⁰

Beaktat lagstiftningens materiella utgångspunkter och ensidiga fokus på jordbruket, uppstod problem för renskötselns intressen. Hur kunde renskötseln inkluderas i den ordnade diskurs av kategorier som vattenlagen erbjöd? Skulle betesmarken betraktas som åker och äng; renar, båtar och kåtor – skulle dessa betraktas som övrig egendom? Hur förhöll sig regler om markersättning då renbeteslagarna endast gav kollektiv nyttjanderätt och inte privat ägande? Hur garanterades sedvanerätten på privatmark

³⁰⁷ Rolf Strömberg, *Vattenlagen med kommentar* 1984, s. 194, 28.

³⁰⁸ Vedung & Brandel 2001, s. 51.

³⁰⁹ Vedung & Brandel 2001, s. 51.

³¹⁰ Lars Thomasson understryker i sina artiklar om vattenregleringar att man under en viss tid talade om lappväsendet som både den myndighet som var satt att övervaka samerna och såsom samernas gemensamma civilrättsliga rättigheter. Se exempelvis *Sf* 1995:1, s. 21

om den överdämades? Kom någon värdering av skadan till stånd ifall Staten, genom Vattenfallsstyrelsen, var utbyggare och följande RBL hävdade sig som ägare till markerna och ansåg renskötarna som arrendatorer? Enligt VL skulle penningersättningen för fast egendom som var ”besvärad av nyttjanderätt eller rätt till servitut” bestämmas var för sig, arrendatorn eller nyttjanderättsinnehavaren skulle få gottgörelse.³¹¹

Förändringar i vattenlagen

En del förändringar av lagstiftningen skedde dock. Avvittringen fick som nämnts konsekvenser för vattenrättigheter och 1926 stiftas en lag som skulle återbörda de utmål – fastigheter för tänkta kraftverk eller dammfästen – som staten skurit ut från hemman och fastigheter vid avvittringen i Västerbotten efter 1916, men dock inte i Norrbotten. Det visar sig enbart vara bokstavsbekännelser då staten behöll största delen av dessa fastigheter.³¹²

Under andra världskriget tillkom en beredskapslag vars motivering, användning och efterdyningar är föremål för kapitel fyra. Denna lag kan sägas vara ett ordentligt steg tillbaka i en utveckling som kunde ha gått mot större rättssäkerhet för andra sakägare än exploatörerna. Krigstidens lag hävdades i och med 1952/54 års ändringar som också innebar att lokala myndigheter, organisationer och enskilda skulle ges mer insyn i projektplanerna. Men krislagen fanns ändå kvar, redo att användas, fram till 1962 då den förändrades.

Till följd av den opinion som väckts mot vattenkraftutbyggnad under det tidiga 1950-talet kan en ny tid skönjas i början av 1960-talet. Bland annat krävde SSR att rennäringen skulle skrivas in i vattenlagen. Resultaten blev inte bokstavligen utan att ”andra näringar av betydelse” skrevs in med 1961 års vattenlagändring. Därmed ansågs rennäringens och SSR:s krav vara tillgodosedda.³¹³ Lagen innebar också ett förbud mot det som blivit praxis för utbyggarna: att igångsätta stora arbeten på land innan tillstånd till byggande i vatten hade godkänts av vattendomstolen.³¹⁴ Förhandlingar hade tagits upp mellan exploatörer och naturskydd, turistintresse och SSR och ett avtal träffades, skämtsamt kallat *Freden i Sarek* 1961 som samerna inte godtog då man ansåg att den slöts enbart mellan ”vattenkraftintresset” och ”naturskydds-

³¹¹ Högstedt 1923, citat s. 177; SFS 1918:523, 9 kap. § 52.

³¹² Fallet med Abelvattnet och Gejmåns kraftstation finns diskuterat i Svante Isaksson, *När staten stal markerna* 2001.

³¹³ Lantto 2003, s. 112.

³¹⁴ Prop. 1961:13; SFS 1961:48.

intresset”. Stora renbetesområden skulle fortsätta att offras för vattenkraften.³¹⁵ Ren-skötande samer vann dock en viktig delseger samma år, när Högsta Domstolen i målet om Malmesjaures reglering fastslog att lappbyn kunde agera som juridisk person och föra talan inför domstol samt tilldömas ersättning för förlorat renbete.³¹⁶

Riksdagen avslag 1963 motioner om värn av Talma- och Saarivuoma-samernas intressen i det norska vattenmålet Altevatn. Motionerna berörde också Bjerka-Plura projektet som skulle inverka på Umbyn, idag *Ubmeje tjeälddie*, Ran, Gran och Svaipa lappbyar. Ansvaret förlades till Lappväsendet att hålla reda på vilka norska utbyggnader som berörde svenska samers norska renbete men skulle dock betäckas i konventionsarbetet med Norge. Sedermera fick Talma och Saarivuoma av Høyesteretts dom 1968 ersättning för förlorat renbete i Norge.³¹⁷ En dom som skyddade Talmas rätt till området i renbeteskonventionen med Norge 1972.³¹⁸ Riksdagen avslår 1965 motioner om utredningar kring Vindelälvens utbyggnad. Enligt Vedung och Brandel kom Vindelälven att räddas genom ett komplext samspel mellan elkraftsdiskursens förändringar, den ekologiska forskningens etablering bland annat vid Umeå universitet, samt att vindelälvskonflikten hade sitt ursprung i en allmän diskurs om den yttre miljös sårbarhet.³¹⁹

Riksdagen bemyndigade nytt intrång i Stora Sjöfallets nationalpark 1966 för den fjärde Suorva regleringen.³²⁰ När vattenlagsutredningen tillsattes 1968 skulle den ta tag i de krav på förändring av lagen som länge hade rests. Lagförändringsarbetet har satts i samband med ett stärkande av den offentliga sektorns grepp över samhällsutvecklingen, vilket kan ses exemplifierat av den fysiska riksplaneringen som påbörjades 1965, bygglagsutredningen 1968 och miljöskyddslagen 1969.³²¹ I förslaget till miljöskyddslag fanns vattendomstolarna med som tänkbar prövningsmyndighet för miljöskyddsärenden – en gemensam prövningsinstans för vatten- och miljömål som senare blev fallet i Miljöbalken 1999 – men förslaget blev utbytt mot en koncessionsnämnd för miljöskyddsärenden. Vattenlagsutredningen fick i uppdrag att tillse behovet att foga in utbyggnadsverksamheten i samhällsplaneringen, vilket också medförde att prövningssystemet och det materiella innehållet i 1918 års vattenlag

³¹⁵ Lantto, 2003, s. 135; Rosén, 1987, s. 85 anser att även naturskyddet skrev under med blandade känslor då avtalet innebar att 28 ”objekt” räddades från utbyggnad medan lika många offrades.

³¹⁶ Nytt Juridiskt Arkiv 1961:59, s. 444ff; Lantto 2003, s. 128.

³¹⁷ FK 1963:379; AK 1963:450; 3LagU 1963:43, 26f; Tomas Cramér & Gunnar Prawitz, *Studier i renbeteslagstiftningen* 1970, s. 99f, 105f.

³¹⁸ Tom G. Svensson, *Samernas politiska organisation* 1973, s. 103f.

³¹⁹ Vedung & Brandel, 2001, s. 123.

³²⁰ Prop. 1966:152

³²¹ Vedung & Brandel 2001, s. 165.

skulle ses över. Utredningens delbetänkande SOU 1970:40 föreslog en tillfällig reform i väntan på en övergripande lagändring och gällde främst regeringens prövning rörande byggande i vatten och att vattendomstolarna skulle inordnas i den nya tingsrättsorganisationen. Lagändringen 1971 ledde bara till att regeringens obligatoriska prövningsrätt skulle utvidgas till att gälla företag (utbyggnadsprojekt) av betydande beskaffenhet och inte enbart de större sjöarna som förut. "Kronärtskockprincipen" gällande stora företag – att bygga ut en sträcka i taget utan helhetssyn på ett vattensystem, frångicks i och med att regeringen måste ta hänsyn till projekt som aktualiserades av det som förelåg för prövning.³²²

³²² Vedung & Brandel 2001 s. 167f.

3. DE FÖRSTA INDUSTRIALISERINGARNA AV VATTENDRAGEN I RENSKÖTSELOMRÅDET³²³

Motiven för storskalig vattenkraftutbyggnad i Sverige har ofta förklarats i termer av tron på framsteg och utveckling tillsammans med ett ökat behov av energi för att föda industrialisering och modernisering.³²⁴ I början av 1900-talet omgärdades vattenkraften med förväntningar som kan jämföras med dagens förhoppningar kring vindkraft. Vattenkraften framställdes som en frälsare, inte för naturen och miljön som i dagens ekomoderna diskurs utan för nationen, varande en i stort sett outnyttjad inhemsk resurs vilken skulle lösa industrins energiproblem. Eftersom kol användes för att generera kraft var Sverige, som saknade tillräckliga inhemska kolkällor, beroende av import från bland annat Storbritannien.³²⁵ En utbyggnad av vattenkraft för elektricitetsproduktion ansågs som en uppgift av stor nationell betydelse eftersom det förväntades befria landet från importberoendet.³²⁶ För att uppnå detta mål riktade staten uppmärksamheten mot norra Sveriges inland och fjällområden där merparten av de utbyggnadsbara vattendragen i statlig ägo var belägna.³²⁷

I detta kapitel studeras de första storskaliga vattenkraftutbyggnaderna som skedde i renbetesområdena med utgångspunkt i hur renskötseln och renskötarna uppmärksammades och involverades i utbyggnadsprocessen. I utbyggnadsprojekten Porjus, Nean och Suorva analyseras de förutsättningar som tillhandahölls genom det regelverk som under denna tid etablerades kring renskötseln och kring vattenkraftutbyggnad samt de handlingar olika aktörer företog. Svenska statens incitament för, och ageranden och praktik kring, vattenkraftutbyggnad i renbetesområdena står i fokus samt problematiken att staten kan betraktas som "rättsvärdare"³²⁸, utbyggare samt representant för en "andra sida" i vattenmål, det vill säga ett allmänt intresse. Här väcks också frågan om inte maktanspråk och särintressen gömmer sig bakom argument som "det allmänna intresset".

³²³ Kapitlet bygger till viss del på Össbo & Lantto 2011, 324-348. Samma fallstudier ligger till grund för artikeln men avhandlingskapitlet utgör en djupare studie med fler detaljer och större omfång i material och analys.

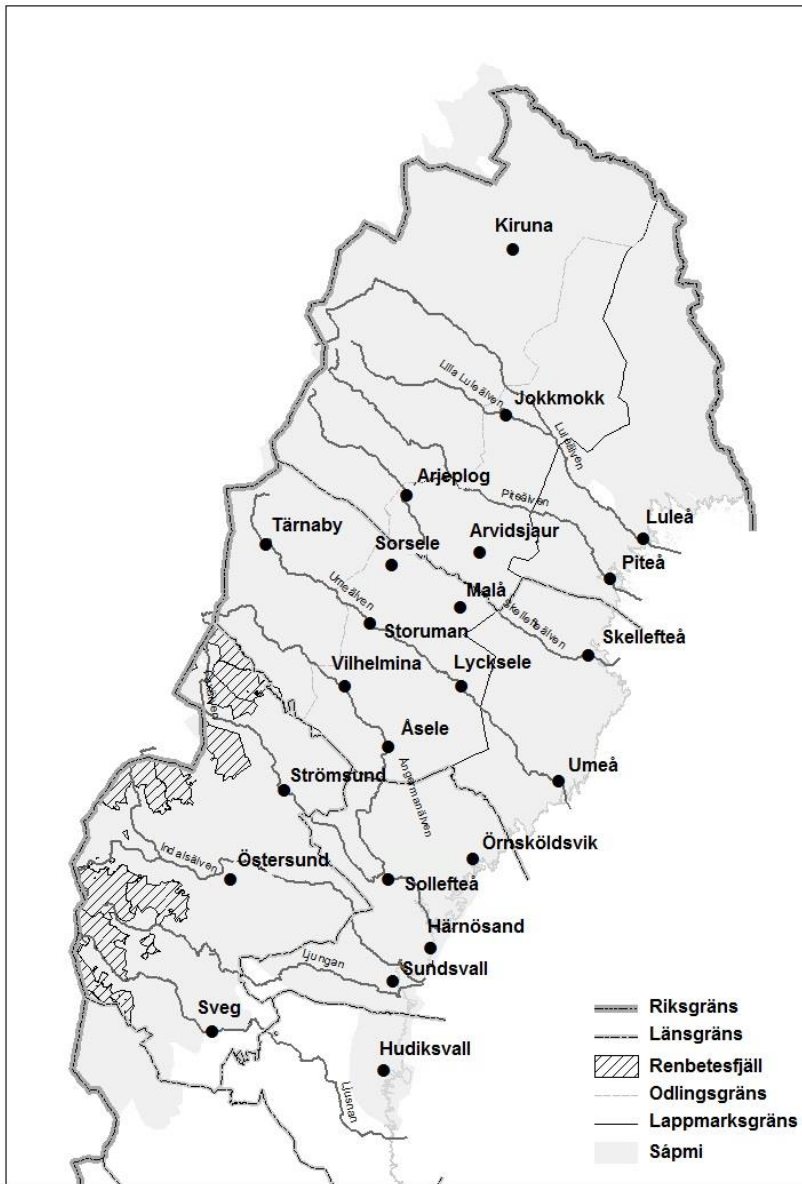
³²⁴ Forsgren 1982, 1987, 1992, 1995; Jakobsson 1996; Anshelm 1992; Vedung & Brandel 2001.

³²⁵ Jörnmark 2004, s. 103; Arrhenius 1901, s. 5-26.

³²⁶ *Förslag till grunder för upplåtelse av dels viss vattenfall, beträffande vilka Kronans äganderätt är eller kan förväntas bli föremål för tvist, dels ock av vissa Kronan tillhötiga strömfall m.m.*, 1915, s. 21-22.

³²⁷ *Betänkande afgifvet den 17 mars 1903*, s. 2-3, 87, 96, 114. För de förväntningar som i den offentliga debatten riktades mot Norrlands naturresurser vid sekelskiftet, se Sörlin 1988, s. 9ff.

³²⁸ Rosén, 1987, s. 64.

Karta 3:1. Sápmi - Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Skapad av Stefan Sandström

Med en *governmentalitätsanalys* riktas fokus mot styrande och uppbyggandet av ett ändamålsenligt institutionellt ramverk där människor inkluderas villkorat av att de måste rätta sig efter regler som sätts utifrån. Detta har i koloniala studier av David Scott kallats ett politiskt spel eller arrangemang vilket har som yttersta syfte att legitimera en kolonialmakts suveränitet.³²⁹ Suveräniteten i detta fall gällde rätten att utnyttja och utvinna vattenkraften. Det institutionella ramverket består här av renbeteslagen, RBL, det relativt unga och expanderande lappväsendet, 1918 års vattenlag med Norrbygdens vattendomstol, samt den statliga exploatören Vattenfallsstyrelsen. Frågeställningarna rör *hur och varför renskötarens rättigheter, intressen och kunskaper uppmärksammades och inkluderades i projektplaneringarna och domstolsprocesserna* samt *hur renskötarna agerade och vilka möjligheter som fanns för dem att tillvarata sina rättigheter*.

Källmaterialet består av Vattenfalls arkiv, Porjus Pionjärverket, och lappfogden i Norrbottens läns norra och södra distrikts arkiv för att studera Porjus kraftverk som utfördes mellan 1909 och 1915. För att studera försöken att dämna Nean 1912 till 1922 har lappfogden i Jämtlands läns arkiv, särskilt inkommande skrivelser och mötesprotokoll, använts. Suorva-akten från Norrbygdens Vattendomstol, Vattenfalls arkiv och lappfogden i Norrbottens läns norra och södra distrikts arkiv har använts för att studera processen kring den första dämningen vid Suorva 1919 till 1923. Vattenfalls Porjus-arkiv är mycket omfångsrikt och mina sökningar har inriktat sig på det som rör rättsliga förhållanden kring Porjusutbyggnaden och där har jag upptäckt att frågor kring renskötseln kallat "lapparnas förhållanden" tas upp först senare, i anslutning till första dämningen av Suorva. När det gäller Suorva har jag sökt i Vattenfalls arkiv för att komplettera det som saknas i Vattendomstolens akter. Förfarandet och praktiken inom den institutionella inramning som utgörs av dels RBL och dels vattenlagen, ska nu studeras närmare.

Det första steget mot industrialisering av Stora Luleälv

Porjusselet och området kring Porjus, lulesamiskans *Bårjås* betyder segel,³³⁰ användes som betesmark och flyttningsled för Sirkas och Sörkaitums lappbyar, idag *Sirges* och *Unna tjerusj samebyar*. Det visar Petter Ivarsson Tuolja från Sirkas, då han 1918 anmäler att den vanliga flyttvägen förbi Porjus var stängd så att de nu kunde flytta över

³²⁹ Scott 1995, s. 208,

³³⁰ Svedell 2001, s. 51.

Porjusselet som de brukat göra innan kraftverksbygget.³³¹ Detta retroaktiva tillkännagivande får stå som inledning till processen om kraftverket i Porjus.

En av de första uppgifter som Kungliga Vattenfallsstyrelsen fick på sitt bord var att säkra den elektriska energin för malmtransporten med järnväg i norra Sverige. Valet stod mellan två förslag: ett kraftverk i Vakkokoski i Torneälv – Järnvägsstyrelsens förslag, och Vattenfallsstyrelsens förslag, Porjus i Stora Luleälv. Porjus ansågs ha många fördelar enligt ett synsätt som satte agrara näringar främst, beläget i vad Vattenfallsstyrelsen i ansökan ansåg vara vildmark där få berördes till skillnad från den jordbruksbygd som påverkades i Torneälvdal där älven utgjorde gräns mot Finland. Det avgörande var dock de framtida möjligheter till utbyggnad som erbjöds uppströms Porjus i Stora Lulejaure och relaterade sjöar, och nedströms ingick planerna på ett kraftverk vid Harsprånget.³³² Riksdagen gav tillstånd till projektet 1910. Porjus kan därigenom ses det första steget mot den totala industrialiseringen av Stora Luleälv och i synnerhet det extensiva intrång i renskötseln, och i den nyligen tillkomna nationalparken Stora Sjöfallet, som dämningarna vid Suorva skulle komma att innebära.

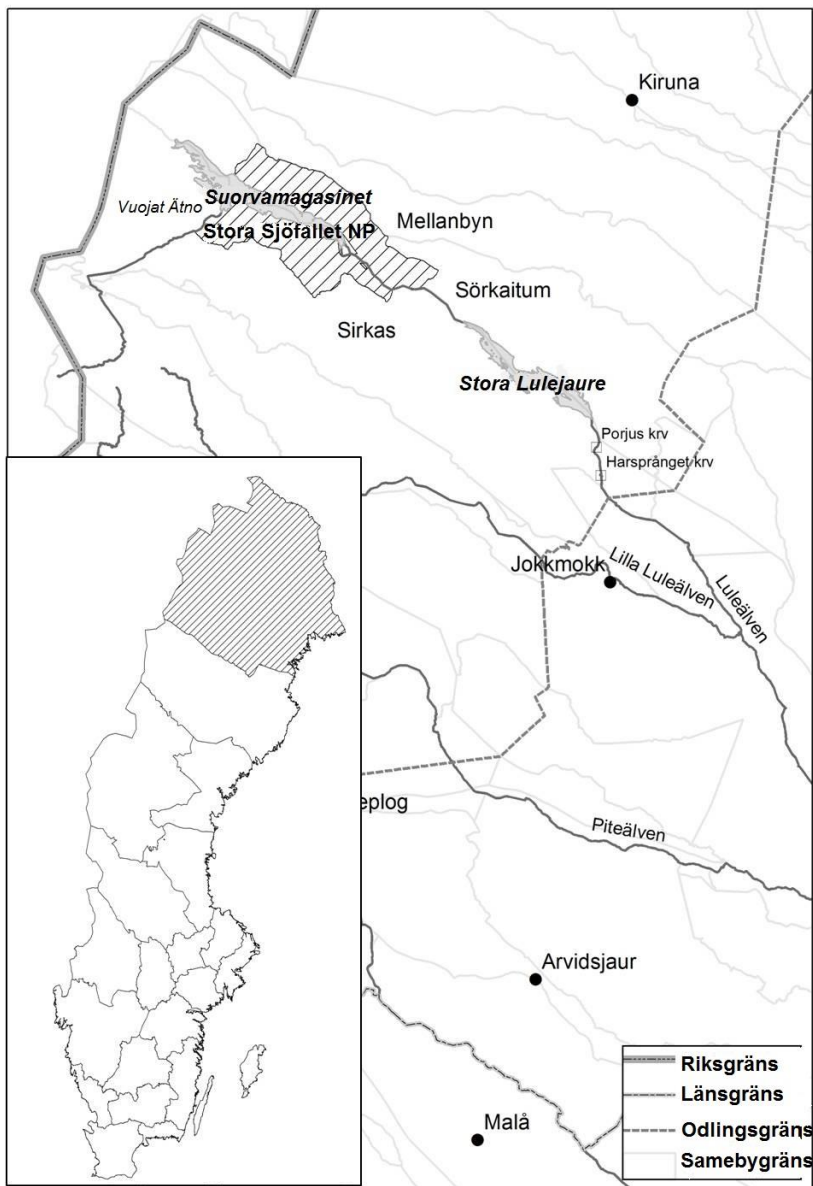
Den samiske nybyggaren vid dammfästet

Att lokala sakägare hade liten möjlighet att försvara sina rättigheter kan åskådliggöras av de rättsliga turerna och motståndet som ägaren av marken vid dammfästet bjöd utbyggarna. Den samiske nybyggaren Erik Abraham Olofsson Rim, som enligt Nils Forsgren kallade sig Olsson, vägrade länge att sälja sin vattenrättsfastighet vid älven. Porjushemmanet, om nittiofem hektar, förvärvades dock av Vattenfallsstyrelsen i december 1909 efter långvariga försök. Enligt ett brev 17 december 1909 till konungen hade underhandlingarna inte avlöpt väl och man övervägde att motivera en expropriation av hemmanet. Olofsson Rim omnämndes som ”Porjuskungen” då han ansågs ha gjort en förtjänst både på försäljningen av fastigheten och att sedan förse anläggningsarbetarna med bostäder och mat. Vattenfallsstyrelsen inköpte snart också hela hemmanet för att kunna kontrollera bland annat bostadsfrågan.³³³

³³¹ HLA, LNSA, AI:2, Protokoll fört vid sammanträde med Jokkmokkslapparna 1-3/2, 1918.

³³² Prop. 1910:119, s. 30f, 56.

³³³ Forsgren 1982, s. 20f, 32f.

Karta 3:2. Sirkas och Sörkaitums betesområde med Stora Sjöfallets national park, Porjus kraftstation och Suorva dammen. Skapad av Stefan Sandström.

Genom avvittringen hade vattenrätten tillskrivits kronan 1890, under de senare motsägelsefulla förbehållen om att kunna användas för ”farleders öppnande [Porjus kraftverk täppte till farleder], sjöars uttappning, ovanför belägna ägors befrielse från öfversvämningar [Porjus översvämmande ovanför belägna ägor] m.m.”³³⁴ Att kronan fick använda vattenrätten till kraftutvinning som just orsakade de skyddade förbehållen skada är ett exempel på omskrivning av historiska överenskommelser. Olofsson Rim inledde en rättslig process mot Vattenfallsstyrelsen om fallrätten, som prövades ända upp i Svea Hovrätt, vilken han slutligen förlorade.³³⁵ Relationen mellan Vattenfallsstyrelsen och Olofsson Rim blev alltmer problematisk, Olofsson Rim hade varit anlitad som meteorologisk observatör vid de förberedande undersökningarna men han hade enligt Vattenfallsstyrelsen kommit att ”försumma” dessa uppgifter och fråntogs arbetet 1911.³³⁶ Försummelsen kan utifrån omständigheterna ses som ett direkt motstånd mot ett intrång vars konsekvenser inte kunde förutses vid processens början. Erik Abraham Olofsson Rim vägrade sedermera att medverka vid invigningsceremonin för kraftverket 1915, en protest i sin frånvaro vilket rönt stor uppmärksamhet i tidningarna.³³⁷

Porjusverkets vidare bygg- och rättsprocess

Förfarandet i byggnadsprocessen visar att Vattenfallsstyrelsen förutsatte att få göra utbyggnaden, domstolsbedömningarna gällde bara hur. Redan 1911 hade Vattenfall hunnit med avsevärda landskapsomvandlande arbeten, som uppförande av bostadshus, reservkraftverk, hängbro samt sprängningar och betonggjutningar för dammar med mera.³³⁸ Häradsrätten höll synegång i Porjus samma år för prövning av de villkor dammbyggnaden och tunneln skulle utföras på. Det var således inte fråga om tillstånd eller ej, implicit var beslutet i riksdagen nog. Sakkunniga biträdde häradsrätten i handläggningen men bland fiskeriintendent, flottningschef, jägmästare och ingenjörer finns ingen representant för renskötseln eller lappväsandet.³³⁹

Utbyggnadsprojektet innebar en uppdämning av Stora Porjusselets vattenstånd varigenom en del av dess stränder dränktes. Området ansågs av häradsrättsutredningen vara beläget ”inom kronopark, består af skogsmark och mindre värdig

³³⁴ Prop. 1910:119, s. 68.

³³⁵ Forsgren 1982, s. 21.

³³⁶ Meddelanden från Kungl. Vattenfallsstyrelsen no. 8, *Redogörelse för arbetena med Porjus kraftverksbyggnad intill utgången af år 1911* 1913, s. 58, 70.

³³⁷ Forsgren 1982, s. 21.

³³⁸ Kungl. Vattenfallsstyrelsen 1913, s. 70, 78ff, 95.

³³⁹ HLA, SVV, PP, F I: 41, akt 95: Utdrag av protokollet vid Jokkmokks lappmarks tingslags häradsrätts syn i Porjus, 25/11 1911.

äng, hvarför den skada, som åstadkommes genom uppdämningen, är synnerligen ringa i förhållande till den nytta, som vattenverket vinner genom densamma.”³⁴⁰ Därigenom uppmärksammades inte området som renbetesland. Enligt de dåtida expertutlåtandena existerade varken allmänna vattenvägar eller transportvägar på vattendraget:

Som allmän farled för närvarande ej förekommer i den del av vattendraget, som af anläggningens första utbyggnad, kommer att beröras, hvarken längs efter eller tvärs över älven, kan någon inkräktning i berörda afseende ej i frågakomma³⁴¹

De rättsliga ramarna tillät ett osynliggörande av den samiska markanvändningen. Men trots att det samiska mark- och resursanvändandet inte uppmärksammas i utredningarna för Porjus kraftverk, vilket ovanstående citat visar, vittnar det ökade antalet arrenden för jakt, fiske och slätter som godtogs eller avlogs av lappbyns husbönder vid mötet inför lappfogden om ett ökat tryck på resurserna i deras område. Avslagen motiverades oftast utifrån om upplåtelsen orsakade intrång på renbetet eller flyttvägarna.³⁴²

Kunskapsproduktionen i utredningen var inställd på utbyggarnas tolkningsföreträde: inverkan på fisket i övre Porjusselet bedömdes som ”helt säkert ringa, helst i rättsligt hänseende, enär stränderna ju tillhöra kronan.”³⁴³ Utredningsmannen, fiskeriintendent I. Arvidsson saknade kunskap om eller ignorerade det faktum att renskötarna hade fiskerättigheter längs med de vattendrag de flyttade efter. I synnerhet ovan odlingsgränsen på det som ansågs vara kronans mark tillfrågades renskötarna om upplåtelse av fiske på dessa områden. Vad som var viktigt i ett sammanhang föll bort i vattenkraftsammanhanget. Staten uppmärksammade och såg sig som beskyddare av samernas rätt i förhållande till tredje part ifråga om arrende men inte när det gällde situationer där staten ”återtog” sina rättigheter i fråga om exploatering. Ett statligt förhållningssätt som var grundat i dåtidens syn på de samiska rättigheterna som ett privilegium givet av staten.

³⁴⁰ Ibid., s. 4.

³⁴¹ HLA, SVV, PP, FI:95: Utdrag av domboken vid Jokkmokk lappmarks tingslag, 1/2 1912, s. 7.

³⁴² HLA, LNSA, BI:1 Skrivelse till konungen från Lappfogden 1930-10-17, aktsid 684; HLA, LNNA, BI:1 Utgående skrivelser, Concept protokoll III 1910-1918; HLA, LNNA, A I:1, Protokoll Sammanträde med lappbyarna i Gellivare socken, 22/3 1922.

³⁴³ HLA, SVV, PP, FI:95: Utdrag av domboken vid Jokkmokk lappmarks tingslag, 1/2 1912, s. 7.

I utredningen nämns inte heller inverkan av järnvägen som 1911 hade nått Porjus förråd. 1914 var kraftstationen färdig att börja producera elektricitet, och följande år ansökte Vattenfallsstyrelsen om en ny reglering av sjöarna ovanför Porjus.³⁴⁴ Tillstånd till den utökade dämningen av Porjusselet beviljades 1915. Sökandens äganderätt deklarerades över stränderna längs med Lulejaure som var

beläget inom skogsområdet, men ovanför odlingsgränsen. Stränderna utgöras till huvudsaklig del av kronomark och bebos av enstaka lappar och svenska nybyggare, som livnära sig medelst fiske. De av nu ifrågavarande reglering medförda förändringarna [...] framkalla icke någon skada å jord.³⁴⁵

Domstolens etnocentrism framkommer i synen på jordbruket som modernäring då eventuell inverkan på samernas och nybyggarnas fiske inte diskuteras. Följande en agrarkolonial diskurs, diskuterades inte heller överdämningen av renbetesmark och flyttvägar. Tillståndet beviljades då domstolen beräknade att dämningarna varken skulle orsaka skada för någon som ägde jord uppströms eller nedströms och heller inte inverka menligt på annan egendom, fiske eller allmänna intressen i vattendraget. En av anledningarna till detta var att

[E]n del ägare [sic!] vid Luspen och vid sjön som disponerats av enskilda, hade Kronan numera genom ägoutbyte förvärvat, så att all mark som komme att beröras av anläggningen [...] befunne sig under Kronans omedelbara disposition.³⁴⁶

I domstolsmaterialet nämns varken renskötare eller lappväsendet och det framstår som att länsstyrelsen och lappväsendet var passiva i denna process. I lappfogdematerialet finns ingen information om de planerade eller pågående byggnationsarbetena för husbönderna i byarna att ta ställning till under åren 1910-1914. Eventuellt motstånd eller frågor kring utbyggnaden var en icke-fråga belägen på avstånd från renskötarnas påverkan. Järnvägen till Porjus å andra sidan som byggdes rakt genom Sirkas urgamla flyttled skapade svårigheter. Renskötare krävde ett stängsel för att skydda renar från att bli överkörda av tåget. Det stora antal människor som nu uppehöll sig i Porjus var också ett problem, eftersom nykomlingarnas hundar jagade,

³⁴⁴ Kungl. Vattenfallsstyrelsen 1913, s. 66; Forsgren 1982, s. 76.

³⁴⁵ HLA, SVV, PP, FI:40, akt 89: Domslut Jokkmokk häradsrätt 18/10 1915, s. 9.

³⁴⁶ HLA, SVV, PP, FI:40, akt 89: Domslut Jokkmokk häradsrätt 18/10 1915, s. 10.

stressade och ibland också dödade renar. Erik Nilsson Kuoljok och flera andra renskötare krävde att lappfogden skulle agera.³⁴⁷ Lappfogden informerade inte häradsrätten om dessa problem, men i ett fall agerade han, när husbönderna i Sörkaitum 1914 krävde att broar skulle byggas för att med ackjorna kunna komma över de djupa järnvägsdikena. Lappfogden fick löfte om snar lösning från landshövdingen. Dessförinnan hade Sörkaitums byakassa fått bekosta fjärdingsmannen Gustaf Nordwalls utstakande av var dessa broar skulle placeras med bästa hänsyn till samernas flyttningvägar.³⁴⁸

Olika faktorer kan förklara lappväsendets passivitet inför Porjusutbyggnaden. Lappfogden i Norrbotten under denna tid, Julius Hultin, var född 1856 och hade tidigare tjänstgjort som länsman i Jukkasjärvi, norr om Kiruna innan han utsågs till lappfogde 1897. När Porjus diskuterades och initierades närmade sig Hultin slutet av sin karriär, arbetet framstår som ostadigt vilket kan spåras i hans årsberättelser som blev kortare och mer oberäkneliga under de sista åren. Detta kan troligen ha haft att göra med åldern och yrkets fysiska påfrestningar, särskilt i Norrbotten vilket var det geografiskt största distriktet, där lappfogden förväntades resa över stora ytor, ofta till fots eller med skidor. I detta kan delvis förklaringen till Hultins begränsade inblandning i arbetet omkring utbygganden i Porjus återfinnas. Hultin var dessutom kritisk mot renskötselns organisering och utveckling i länets sydligare områden, vilket inbegrep Jokkmokk och Gällivare, där samerna enligt Hultin blivit alltmer försumliga i skötseln av renarna. Denna attityd kan ha bidragit till det ointresse gentemot de tänkbara konsekvenserna av Porjus-utbyggnaden som materialet avspeglar. Projektet sågs dessutom troligen som en isolerad händelse och inte som den första av många framtida kraftutbyggnader i området.³⁴⁹ Men lappfogdens och lappväsendets ointresse för intrånget inverkar på renskötarnas möjligheter att agera och tillvarata sina rättigheter. Lappfogdens uppgift att vid möten med renskötarna förmedla och lägga vikt vid andra aktörers och myndigheters ageranden och krav på renskötseln ska inte negligeras vid denna tidsperiod då lappväsendet visserligen ännu är ungt men ändå etablerat i sin roll som övervakande myndighet gentemot renskötarna.

³⁴⁷ HLA, LNNA, BI:1 Concept protokoll III 1910-1918, 342, Utkast till protokoll Jokkmokk, 1/2 1911; EII:1a: Erik Nilsson Kuoljok m.fl. till Lappfogden, 16/5 1911.

³⁴⁸ HLA, LNNA, BI:1, Concept protokoll III 1910-1918, 412, Utkast protokoll sammanträde med lappbyar i Gällivare socken, 28/12 1914; Bok IV, 718, 720, Yttrande till KB 12/2 1915; Bok IV, 777, Svar från KB, Walter Murray, 15/3 1915;

³⁴⁹ Össbo & Lantto 2011, s. 331f.

Renskötare involveras i arbetet

Per Persson Parffa och hans hustru Brita Johanna Sikku i Tuorpons lappby med sommarviste i Staloluokta vid Virijaure, hade från år 1913 och in på 1920-talet anlitats som vattenståndsobservatörer av Vattenfallsstyrelsen. Vattenfallsstyrelsens kontrollanter uppvisar dock en ambivalens över tillförlitligheten av observationerna trots att Parffa var både läs- och skrivkunnig samt besatt erforderliga kunskaper för uppgifterna. Det berodde mer i att ”meddelade instruktioner till observatören tycktes också en del hava brustit” än vad som ändå inte underlät att påpekas, att man av observatörerna ”av här ifrågavarande slag ej får begära alltför mycket”.³⁵⁰ Trots den paternalistiska inställningen låter Vattenfallsstyrelsen tidigt en del viktiga uppgifter skötas av samer som bodde i det berörda området, där en aspekt är att det troligen inte fanns några andra att tillgå i dessa milsvida, glest befolkade trakter.

Även om Vattenfall indikerar att regleringar av högre belägna sjöar i vattensystemet planerades vilket bland annat vattenståndsmätningar i Virijaure indikerar, nämndes inte renskötseln i relation till en reglering av Lulejaure.³⁵¹ Sökanden underlät att göra en utökad utredning om inverkan på fisket i Lulejuare samt om vattenvägar och transportleder. Det diskuterades inte heller huruvida de ägoutbyttas och på så vis bortkopplade landägarna och arrendatorerna endast var fiskare eller ifall de nomadiserande renskötarna i området överhuvudtaget kunde bli ägoutbyttas från sina fiskerättigheter. Andrea Amft har i sin avhandling lyft fram en kombination av renpest, dåliga betesår och rovdjursangrepp som anledningar till att många i Lulesamiskt område under 1910-talet förlorade renar och övergick till bofasthet med fiske som basnäring.³⁵² För dessa samer kom en vattenreglering med negativa följder på fisket att slå mot deras nuvarande näring samt genom en reduktion av marker, även försvåra ett återinträde i rennäringen vilket på sikt innebar en förlust av samiska rättigheter.

Försöken att dämna Nean 1912-1922

Det norska *Trondheims elektrisitetsverk* ämnade vid planeringen av en reglering av Nean i Jämtland, att skapa en 13 kilometer lång sjö med en yta av 20 km².³⁵³ Renskötarna i Mittådalen och Handölsdalens lappbyar involverades tidigt i frågan och avslog Trondheimsverkets första ansökan 1912. Lappfogden informerade länsstyrelsen att

³⁵⁰ HLA, SVV, PP, FI:43, Åtgärder, Reseberättelser, Reseberättelse 1920, s. 4; Citat s. 5; se även Bilaga 7, s. 8.

³⁵¹ Planer på att reglera Suorvajaure och närbelägna sjöar, Virijaure och Satisjaure framkommer i material från 1914 där nämns ingenting om renskötseln men dock om Svenska och samiska nybyggare utefter stränderna. HLA, SVV, PP, FI:43, Förslag till reglering av Stora Luleälvs källsjöar. 9/2 1914.

³⁵² Amft 2002, s. 40.

³⁵³ RA, YK, No. 193, Volym 3: Lappkommittén yttrande om Nean 14/5 1921.

renskötarna hade understrukt förlusten av det bästa gräsbetesområdet men hade instämt att det skulle kunna kompenseras med ett stängsel som utbyggaren föreslagit.³⁵⁴ Stängslet som ämnades dras längs den Svensk-norska gränsen, skulle underlätta för renskötseln och göra dämmningsföretaget förmånligt inte bara för renskötarna och Trondheims elverk, men också för svenska staten som annars skulle behöva finansiera den dyra avgränsningen. När Trondheimverkets ansökte om utbyggnad en andra gång 1917, artikulerades lappfogdens inflytande och övertalningsförsök, men renskötarnas motstånd kan också märkas:

Tilladelse blev dengang ikke givet, da opdæmningen blev fraraadet av de lapper, som hadde ret til renbeite paa det omraade, som ville bli oversvømmet. Dette forhold er imidlertid nu ændret, idet lapperne sidste sommer gjennem forhandlinger med lappfogden i Jämtland har faat nærmere forklaring angaaende opdæmningen.³⁵⁵

Vid ett möte med Trondheimsverket 1917 uttalade renskötarnas representanter, Olof Liljedahl och Nils Jonasson Ringdahl, ett starkt stöd för att ett effektivt stängsel skulle byggas för att hindra renar att vandra in i Norge. Även om det mesta av byarnas bete i Neadalen skulle förloras, fanns det liknande betesmarker tillgängliga på andra platser i deras distrikt. Ett stängsel skulle innebära att andra områden kunde användas på bättre sätt och därför kunde effekterna av stängslet uppväga förlusten av gräsbetet i dalen. Den konstgjorda sjön kunde tjäna som en naturlig barriär mellan de båda byarna och hindra att renarna blandades under tiden som betet längs riksgränsen användes.³⁵⁶

I fallet med Nean var lappfogden, Abraham Staaff mer aktiv i förhandlingarna än sin kollega Hultin i Norrbotten, vilket kan förklaras med en klar skillnad i deras situation. Staaff hade även han en bakgrund som kronolänsman innan han blev utsedd till lappfogde 1905, han var åtta år yngre och fortfarande i början av sin yrkesbana i vilken han skulle stanna till 1929 och visa sig mycket aktiv. Renskötselområdet i Jämtland är i förhållande till Norrbotten relativt litet, vilket underlättade arbetet för lappfogden. Staaffs syn på samerna, hur de skulle leva och utöva renskötseln kan sägas vara paternalistisk i den meningen att han ansåg sig som utomstående veta deras bästa och han tog tillfällen i akt att förändra förvaltningen efter sina egna principer.³⁵⁷ År

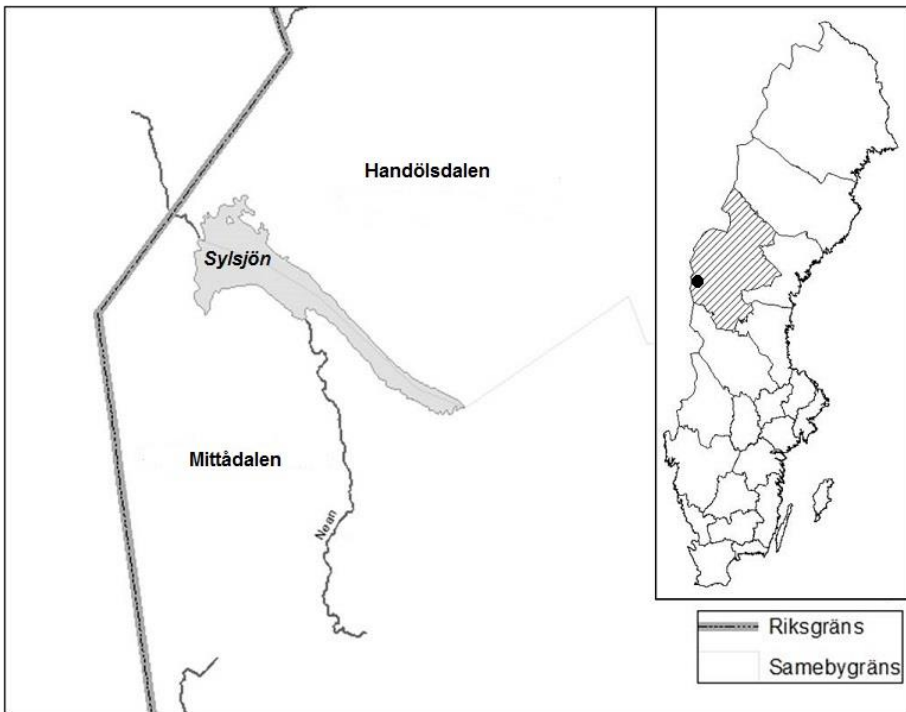
³⁵⁴ ÖLA, LJA, BI:1. Dnr 77 till Länsstyrelsen 7/11 1912.

³⁵⁵ ÖLA, LJA, FIX b: 16: Magistraten i Trondhjem till Länsstyrelsen i Jämtland, Ansökan 10/2 1917, s. 4.

³⁵⁶ ÖLA, LJA, AI:7, Protokoll sammanträde med Mittådalens Lappby, 12/3 1917.

³⁵⁷ Lantto 2000, s. 284ff.

1915 initierade han till exempel en uppdelning av de existerande åtta lappbyarna till fjorton för att förbättra övervakningen av renskötarna och deras näring.³⁵⁸ Staaff ikläder sig den pastorala maktutövningen i det att han såg det som sin plikt att agera som förmyndare för samerna och att skydda dem från externt inflytande vilket kan ha påverkat honom i fallet med Nean, där initiativet kom från Norge. Under denna tid pågick dessutom förhandlingar mellan Sverige och Norge gällande den gränsöverskridande renskötselns och även om en konvention inte skulle komma att undertecknas förrän 1919 var det sannolikt att samerna i Jämtland kunde förlora sin rätt till renbetes i grannlandet. Gränsen skulle då behöva stängslas längs vissa sträckor för att hindra renarnas överfart till Norge. I vattenmålet Nean fanns en möjlighet för svenska staten att uppnå detta och samtidigt undslippa kostnader. Renskötseln vid Nean blev då en bricka i spelet om renbetet mellan länderna.

Karta 3:3. Nean med Handölsdalens och Mittådalens samebyar samt Sylsjön, det magasin som tillskapades under 1950-talet. Skapad av Stefan Sandström.

³⁵⁸ Össbo & Lantto 2011, s. 332.

Förhandlingarna kring Nean skulle dock inte leda till någon enkel och snabb lösning. Under de följande åren dök nya aktörer upp på den svenska sidan. Vattenfallsstyrelsen ålades ett remissyttrande 1918 där man som villkor för dämningen föreslår en överenskommelse mellan länderna som tillförsäkrade en svensk reglering av Neans norska motsvarighet, Femunden, Klarälvens källsjö på norska sidan.³⁵⁹ Återigen blir renskötseln vid Nean en spelmark men nu i ett vattenkraftpolitiskt spel. Trondheimsverkets svar på förslaget var att Vattenfallsstyrelsen uppenbarligen negligerade dem vars intressen hotades mest, nämligen renskötarna i området, för att säkra svenska intressen och framtida kraftprojekt som inte ägde någon jämförbarhet, då en reglering av Femunden ansågs mer värdefull än Nean ur ett kraftutbyggnadsperspektiv.³⁶⁰

Ännu en remissinstans var den statliga Lappkommittén som under åren 1919 till 1923 utredde den ”interna lappfrågan” när den externa frågan ansågs vara löst genom beteskonventionen med Norge.³⁶¹ Kommittén förespråkade en skyndsam behandling av ärendet. Intrånget på betesmarkerna ansågs vara betydande men på grund av att renantalet i området var relativt lågt bland annat på grund av svåra vintrar,³⁶² bedömdes de resterande markerna tillräckliga i kombination med nyttan av det utlovade stängslet. Frånsett användandet av områden i direkt anslutning till riksgränsen skulle jämtlandssamernas betesrätt i Norge upphöra 1923 och hårdare regler för skadeersättning skulle införas. Att förhindra en ”reninvasion” till Norge blev nu viktigt och stängslet som Trondheimsverket utlovade betraktades som en lämplig åtgärd för att uppnå detta mål. Eftersom områdena var avsatta till renskötselns exklusiva nyttjande borde all kontant skade- och intrångsersättning samt arrendeavgiften gå till Jämtlands läns lappfond. Kommittén var enig om många frågor som renskötarna hade lyft fram såsom att hundar inte skulle tillåtas i området och att byggnader av tillfällig natur skulle flyttas från platsen när byggarbetet var färdigt. Därtill ansåg de kommitterade att om inte ansökan snart kom under behandling av vattendomstolen utan blev fördröjd av myndigheterna, befarade man att staten i slutändan skulle få bekosta stängslet.³⁶³

Under 1922 skrev flera renskötare till lappfogden och underströk betydelsen av renstängslet. En av dem var Lars Larsson Kråik som poängterade vikten av att båda

³⁵⁹ ÖLA, LJA, F IX b:16. Kungl. Vattenfallsstyrelsen till regeringen, 23/4 1918.

³⁶⁰ ÖLA, LJA, F IX b:16: Akter och domar i vattenrättsmål, Nean: Brev från Trondhjems magistrat till Kongen, 11/7 1918.

³⁶¹ Kommittén hade Samisk representation genom bl.a. Torkel Tomasson och Gustaf Park men deras deltagande och inflytande anses ha varit begränsat. Lantto 2000, s. 90f, 94.

³⁶² HLA, NLLA, D1b:37 Utredning om värdet av de skador som uppkommit på renbete genom reglering av Suorva-sjöarna i Norrbottens län, 28/6 1951, s. 7f.

³⁶³ RA, YK 193, Vol. 3: Lappkommitténs yttrande angående Nean, 14/5 1921.

stater bekostade stängslingen: ”Det vill jag icke säga att Sverige alenast skall uppföra stängslet för det är af lika behov av Norska lappar som det höres har de gjort framställning om.”³⁶⁴ Samma år blev Trondheims elverk förhindrad av norska regeringen att gå vidare i sina förhandlingar med svenska myndigheter, dammprojektet i Nean blev lagt på is innan det återupptogs till behandling, först 1934, sedan 1947 i en ny ansökan för att under slutet av 1950-talet komma till utförande.³⁶⁵

Den ekonomiska inramningen av utbyggnadsprojekten är tydlig med Nean och Porjus som vid en ytlig betraktelse ter sig som varandras motsatser. I Porjusmålet existerade inte renskötseln i planeringen, i fallet med Nean var renskötselns intressen ett tungt vägande argument. Vid närmare anblick framträder dock statens nationalekonomiska intressen: den förhärskande synen i båda fallen vara att områdena endast kunde användas för renskötsel, åtminstone tills något annat dök upp. I Porjus var den svenska staten exploatör med industriell utveckling i området som ett mål; med Nean fanns inte det alternativet då älven avrann till Norge. Det nationalekonomiska intressets prioritering manifesteras i försöken att undvika finansieringen av ett nödvändigt och kostsamt renstängsel utmed gränsen, ett behov som förstärktes med den svenska politiken i och med renbeteskonventionen 1919.³⁶⁶

Suorvas första dämning 1919-1923

Det regleringsmagasin som kallas Suorva bestod ursprungligen av sju sammanlänkade sjöar och ligger nio mil uppströms Porjus.³⁶⁷ Vattenfallsstyrelsen ansökte 1919 om att dämna utflödet från Suorvajauare och höja vattennivån med nio meter. Dämningsområdet låg inom Sirkas och Sörkaitums året-runt-marker samt Stora Sjöfallets nationalpark. Men utan någon större diskussion i riksdagen bröts det av skada hotade området ut ur nationalparken för att tillåta projektet.³⁶⁸

Tjänstemännen i Norrbottens läns lappfogdedistrikt kom denna gång att ha en mer aktiv roll. Två lappfogdar arbetade nu i länet, J.O. Holm, från Svapavaara, Nedertorneå, som anställdes 1915 och Claes Österberg från Edefors, Överluleå, som utsågs till lappfogde 1916 då Norrbottens län delades i två distrikt där gränsen gick

³⁶⁴ ÖLA, LJA, F IX b:16, L. Lars Kråik till Lappfogden, 22/9 1922; Se även Nils Nilsson till Lappfogden, 2/6 1922; Olof Liljedahl till Lappfogden, 7/7 1922.

³⁶⁵ ÖLA, LJA, F IX b:16. PM om villkor för koncession; Bilaga Överenskommelse Trondheims Borgmesterkontor till Konungen, 24/4 1934, s. 2; ÖTR, MVD, Ans. D. 34 b/1947 Nean.

³⁶⁶ Udtja Lasse, 2007, s. 57-59; se även diskussion i kapitel 2.

³⁶⁷ Dessa sjöar benämns i vattendomstolsprotokollen som Paskajarnga, Napeljargna, Alemusjaure Sjätnjajarnga, Luoktanjarkajaure, Ärojarnga, Nikkojarnga samt Rätjajauare/Ruotjajauare. UTR, NVD, Ans.D. 3/1919 Suorva, Avd II, Konzept Hemställen till Kungl. Maj:t 7/5 1925, aktsid 255.

³⁶⁸ Haraldsson, Desirée, 1987, s. 43f; 193; se även Lundgren 2011b, s. 53f.

precis genom Stora sjöfallet och det som kom att bli Suorvamagasinet. Holm och Österberg representerar en förändring i lappfogdeyrket som blir tydlig från 1910-talet. Emedan lappfogdar tidigare hade rekryterats bland lokala statstjänstemän, särskilt länsmän, hade de fogdar som utsågs från detta decennium och framöver en akademisk utbildning och saknade ofta en etablerad inflytelserik position i lokalsamhället. På ett sätt kan detta vara ett resultat av att yrkets förpliktelser utökats och att ansvarsfördelningen förändrats, vilket krävde akademiska kvalifikationer. Både Holm och Österberg hade arbetat i statliga utredningar om renskötseln och därigenom förvärvat epitet som ”lappexperter”, vilket bidragit till att de av myndigheterna betraktats som lämpliga kandidater för lappfogdetjänsten.³⁶⁹

Redan år 1917 utsåg länsstyrelsen i Norrbottens län Holm och Österberg att undersöka Suorvaprojektets inverknings på renskötseln. Lappfogdarnas undersökning fann att förlusten av betesområden för Sirkas och Sörkaitum skulle bli ringa men att en ny flyttled måste skapas då den gamla blev satt under vatten. Enligt Österberg var den mest oroande aspekten det stora antal människor som skulle bosätta och uppehålla sig i området under byggnadstiden. Fiske och användande av stora områden skulle störa renskötseln och hundar som togs med ansågs vara ett särskilt stort problem,³⁷⁰ vilket man troligen lärt från det nya samhället i Porjus. Österberg ansåg vidare att

Den av Kungl. Vattenfallsstyrelsen sökta rättigheten kan givetvis ej nekas endast med hänsyn till lapparna och deras näring, men med rättighetens beviljande böra dock sådana villkor förbindas, att olägenheterna för lapparna i möjligaste mån förminskas.³⁷¹

Renskötseln skulle inte få stå i vägen för vad som uppfattades som en rätt för statens bolag. Men Vattenfallsstyrelsen borde dock betala en årlig avgift till länets lappfond för rätten att dämna vid Suorva. Lappfogdens förhandsinformationsläge och förmyndarposition gör att denne, utan inblick från renskötarna, levererade ett utlåtande som i sin form av skrivbordsprodukt inte uppmanade till någon eftertanke gällande renskötselns rättigheter. Lappfogdarnas okunskap initialt blev ett alibi för exploateringen.

³⁶⁹ Össbo & Lantto 2011, s. 334.

³⁷⁰ UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd I: Bilaga 3 till ansökan, Lappfogde Claes Österbergs utlåtande, 8/2 1918.

³⁷¹ *Ibid.*, s. 2.

Renskötarens kunskap

Vid domstolens första syneförrättning vid Suorva infann sig en schaktmästare från Porjus vid namn Ivar Kuorak som blev utfrågad om konsekvenserna för renbetet och flyttningslederna. Kuorak var född och uppvuxen i en renskötande familj och han lyfte fram liknade aspekter som lappfogdarna hade gjort men med tydligare referens till renskötarna.³⁷² Varken lappfogden eller några aktiva renskötare var närvarande vid detta tillfälle, även om Kuorak hade arbetat som renskötare var han inte förordnad från länsstyrelsen att agera som rådgivande om, eller sakkunnig på, renskötselns område. Däremot var han anställd av Vattenfallsstyrelsen och kom senare att sammanställa namnuppgifter på sjöar, holmar och öar belägna inom Suorvamagasinet uppdämningsområde inom ramen för den etnologiska undersökning som Vattenfallsstyrelsen ålades att utföra.³⁷³

Genom Kuoraks, Olofsson Rims och Persson Parffas arbetsuppgifter kan man konstatera att lappväsendet inte hade monopol på att förmedla kontakter och uppgifter från externa bolag i renskötselområdet. Vattenfallsstyrelsen vände sig åtminstone initialt direkt till samer. Men genom att Kuorak agerade representant eller sakkunnig för renskötseln vid den första synegången visar att Vattenfallsstyrelsen gick förbi ett led i byråkratin. Kuorak anlätades även när det gällde att föreslå åtgärder för den försvårade övergången för renar vid Vuojat Ätno. En prestigestrid verkar ha uppkommit där lappfogdarna, uppbackade av vad de anförde vara ett stöd från renskötarna, föreslår en fast broförbindelse, där Kuoraks förslag var ett simningsställe. Brobygget försökte Vattenfallsstyrelsen avstyra genom att åta sig att transportera över renkalvarna vid för högt vattenstånd.³⁷⁴ Ivar Kuorak var uppvuxen inom Sirkas lappby och sade sig ha för avsikt att återvända till näringen och torde därför vara insatt i och mån om renskötseln och de lokala förhållandena i området.³⁷⁵ Lappfogdarna torde, efter några år i arbetet och med det stöd de hade från renskötarna, även ha sådan kunskap, därför är dessa förslag svåra att bedöma. Kuorak kan lika gärna ha gått Vattenfallsstyrelsens ärenden för att avstyra ett fördyrande brobygge, som att veta och förmedla vad som passar bäst för rennäringen medan lappfogdarna kan ha föreslagit vad som föll dem själva bäst in, med ett påstått stöd från renskötarna.

³⁷² UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd II: Protokoll, 7–12/8 1919, aktsid. 29ff.

³⁷³ HLA, SVV, PP, FI:47 Vattenrättsfrågor, Etnologiska undersökningar; N.K. Sundblads brev till Stig Bergsjö med bilaga, 11/2 1922. Den etnologiska undersökningen uppges i Biörnstad 2006 vara försvunnen.

³⁷⁴ HLA, SVV, PP, FI:47 Vattenrättsfrågor, Åtgärder rensimning, N.K. Sundblad till Vattenfall, 29/7 1921; Förslag till anordnande av simningsställe, 10/3 1922; N.K. Sundblad till Vattenfall, 15/3 1922; Lappfogde Österberg till N.K. Sundblad, 14/8 1922; N.K. Sundblad till Vattenfall, 15/8 1922; N.K. Sundblad till Vattenfall, 13/10 1922; N.K. Sundblad till Vattenfall 28/10 1922.

³⁷⁵ UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd II: Protokoll, 7–12/8 1919, aktsid. 29ff

Kungligt medgivande

Lappkommittén konsulterades om Suorva 1920 och gav ett andra utlåtande 1923. I det första ansåg man sig inte ha fått nog kunskap eller information för att bedöma de verkliga inverkningarna på området vilket vittnar om att processen gick litet för snabbt. Men gällande förlusten av betesmarker och kalvningsland torde effekterna säkert bli betydande. Förlusten kunde dock överkommas eftersom det fanns lämpliga områden tillgängliga i närheten. Gällande de beräknade ökningarna av renhjordarnas storlek och de planerade tvångsflyttningarna från andra lappbyar till detta område, en följd av renbeteskonventionen, kunde dämningen orsaka trängsel på beteslanden. Kommittén var enig med lappfogdarnas krav och uttalade sitt stöd för förslaget om en avgift till lappfonden som villkor för dämningen.³⁷⁶ Med ett kungligt medgivande, där bestämmandet av villkoren för företaget sköts på framtiden, gav vattendomstolen tillstånd att påbörja arbetena i Suorva 1921 och tillstånd gavs också för viss dämning utan att kravet att beräkna den ekonomiska vinningen av företaget hade uppfyllts. Detta förfarande blev föremål för protest från Kammarkollegiet som företrädde de allmänna intressena.³⁷⁷ Om lagen gav utrymme för att frånga reglerna om beräkningen av företagets nytta är oklart. Däremot gav lagen utrymme för vattendomstolen att hemställa om konungens medgivande vid byggande i vatten ”av synnerlig betydelse för näringslivet eller för orten eller eljest från allmän synpunkt” även om hinder mötte enligt den ekonomiska tillåtligheten och de allmänna intressena.³⁷⁸

Alternativ rättstolkning

Kammarrådet Tom Wohlin anförde att det tidigare i målet framhållits från ”det allmännas sida” att samernas rätt att nyttja renbetesmarkerna inte var av ”prekarisk natur”, vilket jag tolkar som att rätten var säker. Ett *precario-bruk* är ett tålt bruk och innebär att ägaren i princip kan säga upp bruksrätten även om den pågått länge,³⁷⁹ vilket enligt Wohlin alltså inte var fallet med samernas renbetesrätt. Eftersom kronan inte var berättigad att för fiskaliska, skattemässiga, intressen disponera över denna rätt torde det följa, enligt Wohlin, att intrång på denna rätt måste av vattendomstolen betraktas som ett intrång på egendom tillhörig annan, alltså renskötarna. Att detta

³⁷⁶ UTR, NVD, Ans. D 3/1919 Suorva, avd I: Lappkommitténs yttrande till Norrbygdens vattendomstol, 30/1 1920, s. 10ff.

³⁷⁷ UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd II: Kungl. Medgivande, 22/4 1921, aktsid. 154–156; NVD Protokoll 3/8 1921; Utdrag NVD Protokoll och Utslag meddelat 8/4 1922, aktsid. 194f; UTR, NVD, Ans D. 3/1919 Suorva, avd I: Anförande av kammarrådet T. Wohlin med bilaga, 21/3 1922, aktsid. 396–401.

³⁷⁸ SFS 1918:523, Kap. 2, § 3, Kap. 2, § 20, 2 mom.

³⁷⁹ Falkanger, Thor & Falkanger, Aage Thor, *Tingsrett* 2007, s. 309.

gällde för enskildas fiskerätt som skadades av regleringen, var uppenbart.³⁸⁰ Kammarkollegiet gav här en annan rättstolkning än den som kommit att tillskriva staten rätten att vid exploateringar urholka renbetesrättens karaktär. Denna Wohlins tolkning vann inte genomslag, men fanns dock kvar vid sidan om i diskussioner kring kraftutbyggnader.

Den tolkning som fick genomslag i rättsprocessen var baserad på en kollektivisering av renskötelsen som en enhet över hela landet och en föreställning om renskötande samer som ett kollektiv, inte individer. Denna tolkning gav också staten rätt att disponera över vissa av samernas rättigheter, vilket exempelvis fått konsekvensen att ersättning för förlorat renbete inte har gått till det berörda hushållet, gruppen eller lappbyn, utan till lappfonden för att kollektivt distribueras efter behov för hela landets renskötsel.

Wohlins alternativa tolkning skulle kanske inte avkolonialiserat rättssystemet men om den fått gehör kunde det åtminstone på ett tidigare stadium gett renskötarna rätt till ersättning för förlorad och dämningsskadad renbetesmark.³⁸¹ När den första renbeteslagen debatterades i riksdagen och särskilda utskottet på 1880-talet, ifrågasattes aldrig samernas rätt till renskötsel på året-runt-markerna. I fokus stod istället huruvida rätten till vinterflyttningarna skulle lagstadgas eller inte, och främst vilka konsekvenser det skulle få för enskilda jordägare. Om renskötselrätten på året-runt-markerna ansågs så självklart, där samerna hade en rätt på grundval av besittningstagande av marken som idag kallas ockupation, reser sig frågan varför denna rätt är totalt frånvarande något decennium senare i diskussionerna kring vattenlagen och utbyggnaderna i Porjus. Att tolka till fördel för industri och vattenkraftutbyggnad hade dock sin idégrund i förarbetena till 1886 års RBL där renskötelsens utövning inte ansågs ge upphov till äganderätt.³⁸² De svenska lagstiftarna bar och tillämpade samma tankegodt som kolonisationspolitiken gentemot de nordamerikanska och australiensiska urfolken där åsidosättande kunde ske när det gällde att för staten säkra resurser av omfattande karaktär.³⁸³

Vid 1910-talet framstår ett statligt ägande av renbeteslanden som närmast självklart och synsättet fastställdes under 1920-talet av en utredning om lappskaftelands-

³⁸⁰ UTR, NVD, Ans D. 3/1919 Suorva, avd I: Anförande av kammarrådet T. Wohlin med bilaga, 21/3 1922, aktsid. 397f.

³⁸¹ Se diskussion i Allard 2010, s. 44f; Bengtsson 2004, s. 24

³⁸² Torp 2012, s. 708-716.

³⁸³ Matsui 2009, s. 8ff. 14f; Se även Hall 2013; Stephenson 2011.

institutet.³⁸⁴ Denna ståndpunkt har att göra med rätten till utvinning av vissa naturresurser vilkas värde staten vid denna tidpunkt insett och förfarandet utgör en tydlig kolonialism. Statens äganderätt ifrågasattes inte på detta stadium men blir befäst bland annat genom styrande över hur markersättningen skulle utformas. I sin tur blir utformandet av markersättningen en förkladd erövringspolitik och en möjlighet att återigen bekräfta statens äganderätt över området.

Inom kolonial diskursanalys används olika typer av troper eller bildspråk. Mary Louise Pratt använder begreppet anti-conquest, med vilket hon menar de representationsstrategier som en europeisk borgarklass använt i reseskildringar och upptäcktslitteratur för att oskyldigförklara sig och distansera sig från en äldre imperieretorik kring erövring.³⁸⁵ Förnekandet av erövring/-exploatering genom kolonialmaktens eller exploitörens omskrivning av händelsen i olika former som ibland tar sig uttryck i ett avtal mellan jämbördiga parter.³⁸⁶

Något som framstår som omskrivningens motsats där den koloniala suveräniteten i området bekräftas genom olika tekniker har använts av David Spurr på såväl litterärt och journalistiskt som administrativt material. Retoriken utgår från ett kollektiv som idealiserar sig själv i bland annat civilisationens, humanitetens, vetenskapens och utvecklingens namn, en bekräftelse som repeteras till dess bekräftandet av dessa värden i sig själva blir ett medel eller mantra för att tillskanska sig makt.³⁸⁷

De viktigaste utsagorna i den koloniala diskursen handlar om att rättfärdiga och bekräfta auktoriteten hos den som kontrollerar diskursen genom att demonstrera en slags moralisk överlägsenhet vilket kommit till uttryck i exempelvis "The White Man's Burden".³⁸⁸ Uttrycket handlar om en uppfattad patriarkal plikt att sörja för den som inte ansågs kunna planera eller ta ansvar för sig själv vilket exempelvis kan överföras till den förmyndarposition som lappfogden gavs gentemot renskötarna. I detta sammanflyter det koloniala bildspråket med den pastoraliska makten.

Bekräftelsens taktik blir tydlig, där kolonialmaktens omstridda landrättigheter slutgiltigt blir befästa via vattenmålen. En industrikolonial diskurs i en omskrivning av erövring framgår genom utsagorna om att markerna, som inte uppmärksammas som renbetesmarker, anses tillhöra kronan i fallet med Porjus och Suorva, och med fallet

³⁸⁴ Åke Holmbäck, *Om lapps kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*. SOU 1922:10; Lundmark 2006, s. 22ff; Lundmark 2002, s. 71f.

³⁸⁵ Mary Louise Pratt *Imperial Eyes* 1992, s. 7.

³⁸⁶ Pratt har kritiserats för att genom sina verktyg underbygga en sådan uppfattning, se Parry 1997, s. 15, därför krävs denna nyansering.

³⁸⁷ David Spurr, *The Rhetoric of Empire* 1993, s. 4, 98, 109ff

³⁸⁸ Spurr 1993, s. 112f.

Nean utger sig statens företrädare – lappfogde, länsstyrelse och lappkommitté – att agera med renskötarnas bästa i åtanke. Vattenfallsstyrelsen visar dock tydligt sina intentioner om att få rätt att dämna en källsjö i Norge i utbyte mot Nean.

Delaktighet och motstånd

Det första mötet inför lappfogden som berörde Suorvaprojektet hölls först 1921 och då presenterades arbetsplanen och de nya vattennivåerna i sjöarna. Även om medgivande till arbetena gavs strax därefter förordnades Erik Eriksson Kuoljok och Paulus Åstot från Sirkas samt Per Persson Skano och Anders Pannasson Kitok från Sörkaitum att biträda lappfogden i utredningen. Alla fyra var Lulesamer med kännedom om området, vilket kan vara viktigt att påpeka då de första tvångsflyttningarna av Karesuando-samer redan hade påbörjats till området. Renskötarna blev därmed mer involverade i processen, vilket är tydligt i lappfogdarnas andra utlåtande 1922.³⁸⁹

Bild 3:1. *Regleringsmagasinet Suorva bestod ursprungligen av sju sammanlänkade sjöar. Ett landskap som visar sig när flerårsmagasinet töms. Foto: Författaren.*

Renskötarnas deltagande i utredningsprocessen innebar att lappfogdarna insåg att markerna som förlorades inte enbart kunde beräknas som en procentandel av lapp-

³⁸⁹ HLA, LNNA, A I: 1, Protokoll Sammanträde med lappbyarna i Gellivare socken, 21/3 1921.

byns totala tillgängliga betesareal, utan att specifika markanvändningar och andra immateriella samverkande faktorer, såsom renarnas föredragande av ett område framför ett annat under en viss tid, var centrala kunskaper vid beräkningen av konsekvenserna.

I det andra utlåtandet ansåg lappfogdarna nämligen att inverkan på betesområdet var mycket allvarligare än vad de första beräkningarna hade visat på grund av mer nyanserade perspektiv på användningen och kvaliteten på de marker som skulle förloras. En elftedel av den totala betesarealen för Sirkas skulle förloras, mark som var högkvalitativt vårbete och av motsvarande betydelse som hela återstoden av området. Lappfogdarna bedömde även förlusterna av visten och båtplatser, där förlusten av visten ansågs som mindre skadligt.³⁹⁰ Detta visar myndigheternas och lappfogdarnas prioritering av det som direkt kunde hänföras till renskötselns utövande, såsom betesmark, antal renar, båtplatser och flyttleder, medan andra aspekter av samisk kultur och kulturmiljöer bagatelliserades. Lappfogdarnas tidigare deltagande i statliga utredningar hade gett dem formella meriter att utnämnas till sina ämbeten. Men det hade inte utrustat dem med nödvändig kunskap om hur en komplicerad näring och livsföring som renskötseln fungerade vilket visade sig i det första utlåtandet från 1917 som antog att effekterna av dämningen skulle vara små och begränsade.

Trots de fördjupade insikterna om betesmarkernas betydelse genom renskötarnas involvering framhöll lappfogde Österberg i sitt utlåtande att projektet inte skulle föra med sig några egentliga ekonomiska förluster utan snarare skapa hinder i arbetet både för enskilda och hela lappbyn bland annat genom att:

en hel del unga lappar lockade av de goda förtjänsterna i Porjus och Suorva helt och hållet eller tidvis övergiva nomadlivet och deltaga i arbetena på dessa platser. Det betalar sig bättre att vara arbetare i Porjus eller Suorva än att gå som lappdräng. Åtminstone för tillfället. Och arbetet är ej så ansträngande. Följden härav har emellertid blivit den, att det nu är synnerligen svårt [...] att kunna skaffa sig det antal renvaktare, som är behövt.³⁹¹

Detta ansågs motivera att ersättningarna skulle sättas så högt som möjligt för att just kompensera svårigheter för enskilda, byar och renskötseln i allmänhet. Här sker en omskrivning av betesmarksförlusten till en förlust som rör arbetsliv och kultur och blir därför en svårare inverkan att beräkna i den ekonomiska balansräkningen. Holm

³⁹⁰ UTR, NVD, Ans. D 3/1919 Suorva, avd I: Lappfogdarnas utlåtande, 8/8 1922, s. 10

³⁹¹ UTR, NVD Ans. D 3/1919 Suorva, avd I: Lappfogdarnas utlåtande, 8/8 1922, s. 19.

argumenterade i sitt utlåtande i linje med "lapp-skall-vara-lapp"-politiken, att dämningen skulle resultera i ett bofast leverne då "renskötaren" kunde ta

intryck, som icke verkar i god riktning på honom. Renskötaren får genom dessa intryck andra intressen än renskötseln och kan överge nomadlivet eller ock försummar han sin egen för honom lämpligaste näringsgren.³⁹²

När lappkommittén presenterade sitt andra utlåtande 1923 ansåg även den att konsekvenserna för renskötseln var allvarligare ut än vad de tidigare beräkningarna visat och att ekonomisk kompensation var nödvändig. Utbyggnaden begränsade också möjligheterna för utökade renhjordar vilka hade planerats efter renbeteskonventionen 1919 med Norge. Kommittén framhöll därför att ersättning skulle användas för renskötselns bästa i hela landet och inte enbart renskötarna vid Suorva.³⁹³

I detta sammanhang bör också uppmärksammas, att de lappar, som hava sitt tillhåll i ifrågavarande trakter icke rimligen torde kunna göra anspråk på att ensamma komma i åtnjutande av vederlaget i fråga.³⁹⁴

Här visar lappkommittén hur de kollektivistiska principerna som den statliga styrningen av rennäringen följde, överfördes till vattenmål då ersättningar för förlorat renbetesland i ett område fonderades för renskötseln i hela landet. Det står också i kontrast till kammarrådet Tom Wohllins alternativa rättstolkning. Att ersättningen också skulle ges årligen för att även kunna utgå i framtiden och inte förbrukas som engångssumma av de renskötare som drabbades, kan ses som ett utslag av paternalism där myndigheterna ansåg renskötarna inkapabla att ta ansvar för sin framtid.³⁹⁵ I rummet och tiden förflyttades kompensationen från de som blivit lidande. De nordamer som skulle komma att tvångsförflyttas under senare delen av 1920- och början av 1930-talet måste söka sina nya hemvister längre söderut i renskötselområdet, i Västerbotten och Jämtland. En undersökning om missförhållanden i renskötseln 1931, som var en del av arbetet inom 1930 års lapputredning, visar just att

³⁹² Ibid., s. 40.

³⁹³ UTR, NVD, Ans. D 3/1919 Suorva, avd I: Lappkommitténs yttrande, 31/5 1923, aktsid. 505-508.

³⁹⁴ Ibid., aktsid. 507.

³⁹⁵ Det finns dock exempel på arrangemang som föreskrivits i annan fastighetsrättslig lagstiftning, bl.a. när det gäller ersättning för framtida skada enligt 32 kap. 9 § miljöbalken, utan att det innebär någon nedvärdering av de skadelidande. I fallet med ersättningen som lappkommittén syftade på var den dock ackompanjerad av ett regelverk som förutsatte renskötarnas oförmåga att hantera ekonomi. *Kungl. Fördordningar m.m. rörande Lappväsandet inom Västerbottens län*, Umeå 1914.

inflyttningen till Jokkmokks norra delar blivit för stor. Det rådde ”ren överbefolkning” där, vilket hänvisar till Sirkas men ingen parallell görs i undersökningen till att renbetesmarkerna minskades på grund av vattenkraftutbyggnaden.³⁹⁶ I undersökningen framkommer en motsättning mellan de inflyttade och infödda, och myndigheterna tar de inflyttades ställning. De infödda måste anpassa sig trots att det framhölls bland annat att kvinnorna bland de inflyttade deltog ytterst litet i renskötselarbetet vilket i förlängningen talar för att myndigheterna tog parti för, eller åtminstone inte motsatte sig, en ny könsarbetsdelning inom renskötseln.³⁹⁷

Samernas förluster kom att kompenseras genom regleringsavgifter som beräknades efter det att den ekonomiska avvägningen av projektet var fastställd.³⁹⁸

Då sedan de regleringsavgifter sökanden har att erlægga lämna full tillgång till tillgodoseende av ifrågavarande intressen finner vattendomstolen det icke böra åläggas sökanden ytterligare ersättningsskyldighet i anledning av det intrång företaget förorsakar lappallmogen i avseende å betesmarker och fisket i sjöområdet.³⁹⁹

Eftersom den direkta ersättning på 10 000 kr per år som föreslagits av kammarkollegiet 1925 inte fick gehör i domstolen, uppmärksammades inte heller samerna som specifika sakägare i målet. För samernas enskilda egendom såsom bodar kåtor och båtar utgick emellertid ersättning.⁴⁰⁰

Av de avgörande domsluten framgår att den ursprungliga tanken med Suorvadämningen rörde en dämning som var sex meter högre än den provisoriska som genomfördes 1921. Det var också den höjd som blev bestående för den första Suorvadämningen eftersom en ansökan om en högre dämning vid avgörandet 1927 ansågs vara förfallen och inte ens önskvärd från Vattenfallsstyrelsens sida.⁴⁰¹ I hemställan till regeringen 1925 framgår den lägre provisoriska dämningen som ett

³⁹⁶ HLA, LNSA, HII, Utredning angående inom vissa delar av Norrbottens län yppade om missförhållanden avseende å renskötselns bedrivande 1931, s. 2ff.

³⁹⁷ Ibid., s. 12, 50.

³⁹⁸ Regleringsavgifter utdömdes först 1929. NVD, Vattenbok, Nbo Stora Luleälv, Suorva blad 1b; NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd II, Protokoll och utslag 27/7 1927, aktsid. 316ff; HLA, LNÖA, FXVI:50, Norrbygdens vattendomstols protokoll 24/1 1951, s. 11, 19.

³⁹⁹ UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd II, Protokoll och utslag 27/6 1927, aktsid. 323; HLA, LNÖA, FXVI:50, Norrbygdens vattendomstols protokoll 24/1 1951, s. 11, 19.

⁴⁰⁰ ”Samernas rätt vid kraftutbyggnad i Övre Norrland” Föredrag av vattenrättsdomare Folke Löwing i *Spörsmål av samiskt intresse vid Nordiska rådets 7:e session 1959*, s. 300; NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd. II, Koncept Hemställan Kungl. Maj:t, 7/5 1925, aktsid 291.

⁴⁰¹ UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd. II, Kungl. Maj:t till Norrbygdens Vattendomstol 27/8 1926, aktsid. 303. Se även Forsgren 1987, 109, 116f.

verkningsfullt argument i synnerhet då det gällde att mildra omständigheterna kring de dränkta renbetena.

Såsom framhållits har utgångspunkten för lappfogdarnas undersökningar varit, att den övre magasinsgårnsgränsen skulle komma att läggas så högt som vid 110 m. Givetvis kommer sänkningen av denna gräns till 104,0 m att medföra, att den areal, som sättes under vatten, blir avsevärt mindre.⁴⁰²

Institutionell struktur för kolonialmaktens suveränitet

Genom governmentalitetsanalysen kan tillkomsten och uppbyggandet av en institutionell struktur kring vattenkraftutbyggnad i renbetesområdet belysas. Det handlar mindre om en stat som agerar utifrån någon högre, abstrakt position utan snarare hur denna stats tentakler eller delegerade genom länsstyrelse, lappfogdar, statliga affärsdrivande verk och vattenrättssystemet utvecklar sig, agerar och involverar andra aktörer i den institutionella miljön. Denna miljö skapades kring specifika frågor, renskötseln å ena sidan och vattenkraftutbyggnad å den andra, vilka i vissa fall är avskilda från varandra och i andra fall interagerar med många andra instanser. I denna infattning accentueras de koloniala villkoren för renskötseln genom RBL, villkor som i denna studie kan ses fördjupas i och med att vattenkraftutbygganden påbörjas i renbetesområdet där också renskötare involveras som observatörer i utbyggarens tjänst. I den tidigare agrarkoloniala diskursen sågs renskötseln parallell med, men underordnad jordbruket, medan den industrikoloniala diskursen osynliggjorde renskötseln.

Lappfogdarnas förmynderi och herdeuppgift var i det närmaste lagstadgat och lämnade begränsat utrymme för renskötarna att agera självständigt och att delta i planeringsprocesser eller i domstolsbehandlingar annat än som biträden åt lappfogden eller annan extern expert. Enskilda samer utanför renskötseln, som Kuorak och Olofsson Rim har satt mer avtryck som agerande för och mot myndigheternas ageranden, även om dessa handlingar och positioner kan ses utifrån ett perspektiv av både kolonial internalisering och som protest mot kolonialmakten. Ett hierarkiskt system av kunskaps- och informationsöverföring mellan myndigheter och beslutsfattare, där renskötarna inkluderades som förevändning, bidrog till att underordna renskötarna som juridiska subjekt. Denna underordning är grundläggande för den struktur som upprätthåller och säkrar kolonialmaktens politiska suveränitet.

⁴⁰² UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, avd. II, Koncept Hemställan Kungl. Maj:t 7/5 1925, aktsid, 261.

Det institutionella ramverkets aktörers och instansers hantering av vattenkraftfrågorna avspeglar en samverkan mellan argumenten om nationalekonomiska intressen och teknologiska, industriella och koloniala idéer och föreställningar. Nationalekonomins primat var rent tekniskt kodifierat i vattenlagens exploateringsvänliga regler, mot vilka andra myndigheter såsom lappväsendet, fogade sig. Pådrivna av nationellt- och privatekonomiskt intresse och främjade av en följsam institutionell omgivning, placerar utbyggnadsprojekten renskötelsen i korselden mellan kolonialmaktens begär efter modernisering och industrialisering och epistemet det allmännas bästa, som i en governmentalitetsanalys kan ses utgöra den moraliska stöpformen för styrandet.

Jämförelser kan göras med Eva Jakobsson studie av dämningen av Skagen på 1910-talet, där bönderna kring sjön förlorade mot argumenten och ideologin hos en teknologisk överklass representerad av ingenjörer vars argument hämtade styrka långt från den lokala arena som berörde böndernas villkor.⁴⁰³ Även om resultatet blev likartat är det en betydande skillnad manifesterat i att bönderna vid Skagen var synliga, självständiga aktörer till skillnad från det osynliggörande förmynderi och den rättsligt underordnade position som överskuggade de samiska renskötarnas handlingsutrymme. Detta kan exemplifieras med att renskötselrätten under denna tid sågs som ett privilegium och att vattenlagen inte ens nämner renskötelsen, men dock näringar av betydenhet där uppenbarligen renskötelsen eller samernas fiske kunde placeras.

Att lagstiftningen var utformad efter bondesamhället har bland andra Andrea Amft pekat på. Det fanns en insiderkunskap eller en etnocentrism där böndernas förluster vann förståelse från domstolars och myndigheters sida i fråga om vattenkraftutbyggnad medan renskötelsen ansågs vara något främmande som låg utanför inspektörers och rättsväsendets kompetensområde.⁴⁰⁴ Renskötselrätten var inte inskriven som servitut å fastigheterna i fråga,⁴⁰⁵ och förorsakade att många utbyggnadsfall försent hamnade på renskötarnas och lappväsendets bord. Även detta underlättade för exploateringar och är ett förhållande som föreligger än idag.

De otaliga lagstiftningarna och institutionella ansvarsområdena verkar ha förvirrat myndigheterna. Men förvirring och godtycke kan också visa sig vara en strategisk styrandeteknik: i RBL från 1886 och 1898 skulle fiske, jakt, slätter- och betesupplåtelse tillkännages för och i vissa fall godkännas av de renskötande i området. Användande av mark för industriella ändamål nämns inte specifikt förrän i

⁴⁰³ Jakobsson 1996, s. 241-248.

⁴⁰⁴ Amft 2002, s. 46.

⁴⁰⁵ Bengtsson, 2004, s. 56.

RBL 1928, vilket innebär att fram tills dess var RBL öppen för tolkningar som lämnade utrymme för regionala skillnader och godtycke. Främst verkar denna öppenhet ha gynnat statens exploateringsintresse vilket tolkningarna till kronans utbyggarfördel av förbehållen för vattenrätten i fallet med Porjus visar.

De variationer i lappväsendets hantering av de tidiga utbyggnaderna som undersökningen visar, belyser lappfogdarnas handlingsutrymme att synliggöra problemen. När kraftverket i Porjus diskuterades och förbereddes informerades inte renskötarna i området om projektet. I Jämtland blev de engagerade från början och deltog i möten med den tänkta exploitören av Nean. Individuella och distriktsbaserade faktorer kan förklara detta. Lappfogden i Norrbotten närmade sig yrkesbanans slut och var mer intresserad och informerad om andra delar av sitt stora distrikt. Jämtland var det äldsta distriktet och bestod av mindre byar inom ett mindre område. Arkiven visar hur Jämtlands fogde höll möten med en by i taget, vilket gav nära kontakt men låg också i linje med en vilja att kontrollera byarna. I Norrbotten mötte lappfogden med hela församlingar på samma gång, bestående av två, ibland tre eller fyra lappbyar. Att samerna i Jämtland talade svenska, vilket inte alla i Norrbotten gjorde, kan ses som en annan tänkbar förklaring till att de hade en bättre plattform att handla utifrån.⁴⁰⁶ Härtill kommer ytterligare en aspekt, en successiv kompetensförhöjning genom erfarenheter, både för renskötarna och för lappfogdarna, vilket delvis förklarar svårigheterna att försvara sina rättigheter i den tidiga perioden.

Lappväsendet som institution genomgick under denna period en tillväxtfas, dess organisatoriska struktur utvecklades och utökades, byråkratiska rutiner etablerades – 'conducts of conduct' – i Foucaults termer. Lappfogdarna fyllde från sina enskilda håll lappfogderollen med innehåll där varje ny fråga måste övervägas, hanteras och inbegripas i tjänsteutövningen. I slutet av 1910-talet ökade lappfogdarna kontakterna med varandra över distriktsgränserna vilket lade grunden till en professionalisering av organisationen, en koordinering av utövningen såväl som en mer enhetlig myndighet.⁴⁰⁷

En läroprocess kan också spåras hos lappfogdarna gällande renskötarnas rättigheter. Allteftersom ökar också kännedomen hos omgärdande aktörer gällande dessa specifika rättigheter, men initialt när kunskapsläget var diffust, bidrar kunskapsbristen eller oviljan inför viss kunskap till en smidigare väg mot exploatering. Kunskapen och förmågan att förutse betesbehov i framtiden var en kompetens som lappfogdarna måste förvärva, liksom en metod att beräkna kvaliteten och värdet av

⁴⁰⁶ Össbo & Lantto 2011, s. 337.

⁴⁰⁷ Ibid.

beten som stod inför hotet att förloras. Renskötarnas deltagande i undersökningar, förfrågningar och information beslutades av lappfogden vilket osynliggjorde renskötarna, då lappfogdarna inte ansåg deras kunskap som en allmän tillgång utan valde att använda eller referera till den vid särskilda tillfällen när det ansågs vara av vikt. I fallet med Suorva märks en förändring av informationen och attityderna när renskötarna inkluderas som biträden. Lappfogdarna talar i termer av kvalitetsbeten – baserat på renskötarnas specifika traditionella kunskaper – ett begrepp som kom att användas längre fram på ett annat sätt, främst grundat i biologisk vetenskap vilket framkommer i 1966 års statliga utredning om renbetesmarkerna.⁴⁰⁸

Den ekonomiska inramningen av utbyggnadsprojekten är tydlig till exempel med Nean och Porjus. När det gällde Suorva användes argument om nationalekonomiska intressen trots att Vattenfallsstyrelsen i slutändan befriades från kravet att presentera projektets ekonomiska konsekvenser och tillåtlighet. Omkring 1922 motiverade det då redan investerade statskapitalet och de arbetsmarknadsmässiga argumenten företagets fullbordande, oavsett den nästan obefintliga efterfrågan på elektricitet. För att säkra marknaden började Vattenfallsstyrelsen propagera för ökad elkonsumention⁴⁰⁹ medan det planerade Harsprångets kraftverk fick läggas på is.

Utrymme för försvar och motstånd

Ekonomiska incitament och attityder gentemot renskötare och samer samverkade i att avskilja renskötarnas rättigheter från utbyggnadsdiskussionen. Gällande Suorva hävdade Vattenfallsstyrelsen att vattenkraftens materiella syften och de ideella ändamålen med en nationalpark var inkommensurabla, så väsensskilda att de var oförenliga. Icke desto mindre tolkades denna oförenlighet till de materiella syftenas fördel.⁴¹⁰ I princip kunde en annan diskurs ha varit möjlig genom vattenlagens bestämmelser om skada på allmänna intressen som nämns i kapitel två.

Även om dessa regler skapades för att skydda mindre sakägare och vattenkraftutbyggares motstående intressen utgjorde dessa bestämmelser inget reellt skydd för renskötelsen. En rad definitioner och föreställningar samverkade i att förta rättsskyddet och skapade dilemman som ska förklaras nedan. För det första var renskötelsen inte inskriven som näring i vattenlagen vilket fiske, flottning och jordbruk var. Hur kunde renskötelsen tryggas då RBL stiftade kollektiv nyttjanderätt och upplöste enskilda samers rätt till markerna? Att renskötelsen endast erhållit nyttjanderätt i lagen

⁴⁰⁸ SOU 1966:12.

⁴⁰⁹ Lundgren 1978, s. 14ff.

⁴¹⁰ UTR, NVD, Ans.D. 3/1919 Suorva, avd I, ansökan s. 2.

tillsammans med kollektiviseringen av denna nyttjanderätt får konsekvenser som manifesteras till exempel i det faktum att ersättningen för förlorad betesmark gavs kollektivt till lappfonden och inte till enskilda renskötare. Definitionen av en renskötare, åtminstone till efter andra världskriget vilade på föreställningen om en nomadisk livsföring utan markägande och således inga fasta egendomar som exempelvis hus i landskapet att ta hänsyn till vid vattenkraftutbyggnad.⁴¹¹ Frågan om trivsel och förlust för närboende överläts till vattendomstolens, utbyggarens och lappfogdarnas faktiska tolkningsföreträdare. De få paragrafer som skyddade övriga och allmänna intressen i den exploateringsorienterade vattenlagen förlorade sin effekt i samverkan med en kolonial syn och definitionen från RBL på renskötare som enbart nomader. I domstolsväsende och rättsystem fanns också som tidigare nämnts en inbyggd etnisk förberedelse för jordbrukets krav och förståelse inför dess förluster som inte fanns gällande renskötsel. Lagstiftningen och praktiken utgör en styrning som osynliggör de som befann sig utanför normen.

Renskötare framställdes i en närmast rasistisk diskurs som rotlösa, följande sina renar och möjliga att flytta från ett område till ett annat. Nomadiserande leverne var omodernt, det togs ingen hänsyn till det i lagstiftningen. Som nomader var därför renskötarna dömda att inte vara en del av modernitetens framsteg. Därigenom kunde de undanträngas och myndigheter kunde bortse ifrån att renskötarnas specifika kunskap var intimt förbunden med ett särskilt område. Den kunde inte bara dras upp med rötterna och överföras till ett annat område. I utredningen om Porjus negligerades området som samisk trakt helt, och utlåtandena om Suorva försummade området som samiskt kulturlandskap och hemmiljö. Ett erkännande kunde ha ruckat ett projekts tillåtlighet enligt reglerna om skada på allmänna intressen. Från exploitörens perspektiv framstår därför vissa föreställningar och etnocentriska oförmågor effektiva att upprätthålla och stödja. Dessa föreställningar var exempelvis lappprivilegiet och synen på renskötande samer samt oförmågan att bedöma inverkan på rennäringen. Tankegångarna och ohörsamheten fanns även hos Kammarkollegiet som beskyddade allmänna intressen utifrån storsamhällets synvinkel. Därmed försvarade både utbyggare och "det allmännas" beskyddare kolonialmaktens suveränitet. De mångfaldiga aspekter av renskötseln som kunde ha vägts in vid hanteringen reducerades istället till näringsfrågor inom ett ekonomiskt ramverk medan frågor såsom förlust av en hemmiljö med alla dess kulturella, religiösa, sociala och språkliga dimensioner avfärdades. Detta trots att rennäringen inte fanns med i vattenlagen.

⁴¹¹ Mörkenstam 1999, s. 135; Denna syn på renskötare fortsatte att överväga ända på 1950-talet. Folke Löwing, *I kraftverkens skugga* 1955, s. 41f.

Bjørklund och Brantenberg uppmärksammar liknade aspekter i sin studie av Alta-utbyggnaden där renskötseln bedömdes efter en etnisk norsk förståelse, där utbyggnaden kunde avgränsas till en fråga om hur många renar som förlorade sitt bete, inte utbyggnadens samlade inverkan på renskötseln och den samiska kulturen som är så intimt förknippad med området man lever och verkar i.⁴¹² Renskötseln, samisk kultur och samiska rättigheter värdesattes inte tillräckligt för att stoppa projekt vilket är ett förhållande som råder än idag med Rönnbäcksgruvan som ett tydligt exempel.

Men i domstolen hanterades de lagligt fastslagna hindren mot vattenkraftutbyggnad när det passade sig. Nyttan av ett företag måste uppfylla vissa förutbestämda krav för att tillåtas men i vägningen av kostnader och nytta av projekten uteslöts renskötselns förluster i alla de tre studerade fallen. Governmentalitetanalysen belyser användandet av lagar för att styra fram mot vissa mål och att strukturera ett möjligt sätt att handla på för andra. Vedung och Brandel har visat att vattenlagen i den institutionella hanteringen av vattenmålen möjliggjorde ett utbyggande följande en ”kronärtskocksprincip” utan ett helhetsperspektiv på vattensystemen. Projekten behandlades var för sig i domstolen, älvar och vattensystem skars upp bit för bit. Genom att använda denna strategi inklusive en dold agenda om framtida planer, kunde en stor exploitör som Vattenfallsstyrelsen fragmentera eventuell kritik från framtida sakägare.⁴¹³ Denna taktik användes också innan vattenlagen, vid Porjus, där de sakkunniga för den lokala domstolen verkade distanserade från de rättigheter och intressen renskötseln hade i området. Detta är en aspekt som nyanserar uppfattningen att häradsrätten var mer benägen att säkra lokala intressen.⁴¹⁴ Här måste frågan ställas, vems lokala intressen? Och anlägga koloniala aspekter vid spörsmålet då den lokala svenska myndigheten förbisåg de samiska ursprungliga rättigheterna. En bekräftelsens taktik genom erövring som är oblodig men trots sin administrativa karaktär likväl är uttryck för kolonialism. Kolonialmaktens särskilda syften, nationalekonomiska intressen och även bekräftandet av landrättigheter – kan också ses väglett den lokala myndigheten eftersom Porjus materialiserade industrialiseringens evangelium för övre Norrland.

Porjus-förslaget motiverades utifrån framtida utnyttjande av sjöar högre upp i vattensystemet men samtidigt doldes det nödvändiga intrånget i nationalparken vilken inrättades under samma tid, även om det i vissa kretsar snabbt blev en debatt om farhågorna kring detta. Enligt Lars J. Lundgren var ett viktigt kriterium för nationalparker under denna tidiga naturvårdsperiod, att de skulle vara ekonomiskt värde-

⁴¹² Bjørklund & Brantenberg 1981, s. 29-37, 44, 47.

⁴¹³ Vedung & Brandel 2001, s. 48ff.

⁴¹⁴ Se diskussion i Jakobsson 1992, s. 252.

lösa,⁴¹⁵ vilket också belyser att samernas rättigheter inom parken inte tillmättes något större ekonomiskt värde. Samma bortprioritering av rennäringen sker i dag när det gäller gruvetableringar och vid utpekande av nya riksintressen för värdefulla ämnen och mineral, där rennäringens ”äldre” riksintresse samexisterar med flera andra redan utpekade riksintressen för exempelvis friluftsliv och naturvård, skyddade vattendrag, turism och det rörliga friluftslivet.⁴¹⁶ När Porjus väl var beslutat från riksdagsnivå, argumenterades det inte emot vad en sådan överträdelse innebar utan de delar av nationalparken som för tillfället ansågs nationalekonomiskt värdefulla kunde helt enkelt skäras ut. Vattenfallsstyrelsen var inte alltid en aktör vars intressen gick ihop med statens övriga verksamheter. Snarare driver den egna linjer som ligger närmare ett marknadsintresse som omnämns i kapitel ett, exemplifierat av diskussionen om huruvida Vattenfallsstyrelsen försökte smyga igenom Suorvaregleringen via Porjus-förslaget i konkurrens med Järnvägsstyrelsens förslag om kraftverk i Torneälv.⁴¹⁷ Ännu ett exempel på denna motstridighet är Vattenfalls nutida agerande med kolkraften i Tyskland som går emot Sveriges målsättningar om minskat koldioxidutsläpp.

Vattenlagens förtur framför andra lagstiftningar framträder ur studien, då intentionerna och bestämmelserna i RBL inte användes i Suorvafallet. Statens områden ovan odlingsgränsen var reserverad för renskötseln och renskötarna måste informeras och ibland också ge samtycke till upplåtelse för olika ändamål. Nationalparkslagen begränsade inte renskötselns rättigheter inom området istället framställdes samerna tidstypiskt som ett naturligt inslag i landskapsbilden.⁴¹⁸ Både RBL och Nationalparkslagen blir åsidosatta på grund av prioriteringen av industrin och nationalekonomiska intressen i de inledande diskussionerna kring Suorva. När Vattenfallsstyrelsen ansökte om utökade statsmedel för utbyggnaden 1921 som ett resultat av de ekonomiska svårigheterna följande ”fredskrisen”,⁴¹⁹ fattades beslut i vattendomstolen genom Kungl. Maj:t som i princip kan ses ha skyddat Suorva-

⁴¹⁵ Lundgren 2011b, s. 53f.

⁴¹⁶ Se regeringens ställningstagande för nickelgruva i Rönnbäck <http://www.regeringen.se/sb/d/15986/a/224142> 2013-10-09; se även SGU:s beslut om utpekande och detaljavgrensning av riksintresset Stekenjokk i Vilhelmina kommun, Västerbottens län, och Strömsunds kommun, Jämtlands län enligt 3 kap. 7§ andra stycket Miljöbalken, 2012-12-10. <http://www.sgu.se/dokument/riksintressen/46-2099-2011.pdf> 2013-09-09; Länsstyrelsen i Jämtland tog dock hänsyn till och värdesatte rennäringens förmåga att samexistera med de andra riksintressena i området i sitt yttrande till Bergstaten med förslag till avslag om bearbetningskoncession i Stekenjokk. <http://www.lansstyrelsen.se/jamtland/SiteCollectionDocuments/Sv/nyheter/2013/Stekenjokk-yttrande.pdf> 2013-10-09.

⁴¹⁷ Forsgren 1982, s. 11; Hansson 1994, 133-148; Lundgren 2011, s. 62ff.

⁴¹⁸ SFS 1909:56; *Betänkande rörande åtgärder till skydd för vårt lands natur och naturminnesmärken*, 1907, 49.

⁴¹⁹ Forsgren 1995, s. 42.

utbyggnaden genom att undanta eller skjuta upp regeln om att sökanden måste presentera projektets ekonomiska tillåtlighet som starkt ifrågasattes av kammarrådet Wohlin. Suorva skulle genomföras.

När det gällde att fullfölja industrialiseringen som medgav dränkning av samiska kulturlandskap, renbetesmarker och intrånget i den nyligen bildade nationalparken framträder en fragmentering i olika lager av lagstiftning och jurisdiktion, i koordineringen och samverkan av kunskap och kunskapsproduktion, ansvarsområden och rättigheter, mellan statliga institutioner och aktörer. Denna maktens fragmentering som samverkar mot vissa mål karaktäriserar det koloniala styrandets institutionella spel, vars syfte reproducerar och manifesterar suveränitet, i detta fall genom att sanktionera industriell exploatering i de samiska renbetesområdena. Denna finfördelade makt där ansvaret breddades ut på en mängd aktörer och institutioner som alla ägde laglig rätt att delta, även om renskötarnas rätt var starkt begränsad, skapade en tvångsmässig inkludering mot en modernisering, som möjliggjorde kränkning av rättigheter och intressen genom det industriella tolkningsföreträdet hos statsapparaten och kolonialmakten.

Sammanfattning

I detta kapitel analyseras den inledande vattenkraftsexploateringen av renbetesområdena i Sverige, hur projekten möjliggjordes av statens agerande genom det nya, växande och i läroprocess vardande lappväsendet, samt genom vattenlagens tillkomst och grundandet av Kungliga Vattenfallsstyrelsen. Genom att uppmärksamma *hur*-frågor riktas fokus mot vad som är nödvändigt för en särskild regim av styrandepraktik. Vissa aspekter i hanteringen av vattenmålen har accentuerats genom en governmentalitetsanalys, såsom framväxandet av en kolonial institutionell omgivning och dess medel och tekniker, det taktiska användandet av lagar där vissa ägde giltighet över andra, samt överföringen och produktionen av kunskap.

För att motivera systemets existens inkluderades aktörer vilkas handlingsutrymme starkt begränsades genom samma system. Genom renskötarnas involvering i projektplanerna och processerna, framträder ett politiskt spel som kan ses manifesteras i arrangemangen, tillvägagångssätten och de koloniala diskurserna i vattenlagen och RBL. Sammantaget skapade det ett begränsat fält för renskötarna att handla på och uttala sina åsikter och deras rätt inskränktes. Samer utanför renskötelsen hade ett större individuellt rättsligt utrymme men exkluderades dock ur det rättighetspaket som renskötarna successivt kom att inlemmas i. Den institutionella inramningen av vattenkraftutbyggnaden, skapad utifrån, formade en uppfattning om hur kunskap,

kommunikation och rättvisa skulle identifieras och utövas. Vattendomstolssystemet och bestämmelserna, praktiken och de underliggande idéerna i vattenlagen ger stöd åt en redan existerande kolonial, institutionell miljö bestående av RBL, länsstyrelsen och lappväsendet samt attityder inom miljön och i det omgivande samhället. I denna miljö som kan ses bekräfta statens koloniala suveränitet, åsidosattes renskötarnas rättigheter också av deras statligt utnämnda beskyddare, lappväsendet, delvis på grund av myndighetens ungdom och ovana, men till största del på grund av etnocentrismen i argumenten om projektens nationalekonomiska och teknologiska betydelse.

I tidigare forskning har de avgörande motiven för de här undersökta projekten, ansetts främst vara energibehovet till följd av en vision om industrialisering och teknologisk utveckling men också placeringen av företagen i områden där skadan ansågs liten utifrån majoritetssamhällets perspektiv. Detta kapitel lyfter fram ett synsätt som riktar fokus på andra motiv och metoder när relationen mellan staten och samerna tas med i beräkningen. Det visar att industrialiseringen av vattendragen var möjlig med hjälp av en befintlig kolonial politik och en diskurs med kulturhierarkiska och rasistiska drag. Denna politik osynliggjorde samer och renskötseln och deras rättigheter, vilket fördjupades genom industriella visioner om modernisering samt majoritetssamhällets tolkningsföreträdare och dess attityder gentemot den samiska befolkningen och renskötseln. Staten ikläder sig den industriella kolonialmaktens roll med både offentliga och marknadsinriktade intressen och delegerar beskyddaruppgifter för en traditionell sektor genom sina aktörers agerande. Denna industriella kolonialism manifesterar sig i den institutionella miljön där den omsätter olika koloniala visioner om nationens behov, modernisering och frågan om det allmännas bästa i handling vilket får konsekvenser för samer och renskötseln.

Dessa samverkande faktorer kan ge inblick i bakomliggande orsaker och metoder samt de därpå följande konsekvenserna av den tidiga vattenkraftutbyggnaden i renbeteslanden i Sverige. Det belyser också en intertextualitet i en nuvarande ekomodern diskurs, inom vilken miljöhänsyn och tillväxt förutsätter varandra. I den ekomoderna diskursen hänvisas ofta till "det allmännas bästa", exempelvis gällande förespråkande att bygga ut vindkraften och underlättande för gruvetableringar genom Sveriges mineralstrategi. En ekokolonial diskurs framträder då dessa företag båda utgör hot mot redan inskränkta samiska rättigheter. Det allmännas bästa formuleras fortfarande inom majoritetssamhället, vilket framstår som märkligt ohörsamt inför historiens koloniala drag och dess återverkningar i samtiden.

4. TILLFÄLLIGA DÄMNINGAR MED KRIGET SOM FÖREVÄNDNING

Under 1950- och 1960-talet blev industrialiseringen av vattendragen i norra Sverige en fråga som engagerade människor såväl lokalt som på riksnivå. Bland de aktörer som gav sig in i diskussionen, ifrågasatte samer sin underordnade position i förhållande till andra sakägare i vattenlagen. Kritiken och motståndet baserades på erfarenheter av dämningar av sjöar i renbetesområdena och hotet om framtida intrång.⁴²⁰ I de följande två kapitlen ska bakgrunden och kontexten till det ökade motståndet undersökas och analyseras.

I tidigare forskning om den begynnande opinionen mot vattenkraften har intresset främst riktats mot naturskyddsrelsens opinion och motstånd mot den exploateringsinriktade vattenlagen. För att nyansera historieskrivningen om vattenkraftutbyggnadsopinionen lyfts i detta kapitel en omständighet vars inverkan inte har fokuserats tidigare. Det handlar om 1939 års lag om tillfällig vattenreglering, den så kallade krislagen, som kom till vid krigsutbrottet och som kunde användas gällande vissa vattenmål ända in på 1960-talet. Denna lag har i tidigare studier främst berörts i anslutning till opinionen i Jämtland kring ändringar i vattenlagen och om fornminnesinventering.⁴²¹ Antikvarie Lena Bäckman har analyserat opinion och tankar kring vattenkraft och naturresurser i jämtländska bygder men utan att skriva om renskötseln som i allra högsta grad befinner sig i detta område. Vad som lyfts är emellertid det spirande motstånd och de ”segrar” som motståndet faktiskt vann under 1940-talet med Åreälvens räddning och Tännforsen som naturreservat samt att Ottsjön räddades från dämning 1954.⁴²² Lagens fortsatta direkta och indirekta betydelse för den svenska vattenkraftutbyggnadshistorien har inte alls analyserats, inte heller när utbyggnader berört renbetesområdet.

I Finland tillkom redan 1934 en speciallag för handläggning av brådiskande vattenrättsärenden och en specialdomstol, vattendragskommissionen. En krislag liknande den i Sverige stiftades 1940 som möjliggjorde tillfälliga licenser före ett slutligt tillstånd för vattenreglering. Den finska lagen har i historieskrivningen ansetts befogad av vinterkriget då Finland förlorade 30 % av sina befintliga kraftverk. Under 1941 gjordes ett tillägg till lagen som gjorde det möjligt att snabbt bygga nya kraftverk. Avsikten var

⁴²⁰ Lantto 2003, s. 98-135.

⁴²¹ Se exempelvis Rolén 1991, s. 189-209; Anshelm 1992; Rolén 2000; Bäckman 2000, s. 178-207; Vedung & Brandel 2001, s. 52f; Biörnstad 2006; Sundin & Petterson 2008. Gertrude Hanes Nutti (1988) som studerat bl.a. Suorvas tredje dämning uppmärksammar krislagen som mer diskriminerande för samer än vattenlagen.

⁴²² Bäckman 2000, s. 178-207; se även Rolén 1991, s. 200f.

att lagen skulle upphöra efter kriget, men den kom att användas fram till 1962 och har setts som avgörande för vattenkraftutbyggnaden i Finland, då 61 kraftverk kom till genom dess bestämmelser.⁴²³ I Norge kan vattenkraftpolitiken ses följa en liknande utveckling där staten understödde kraftverk och utbyggnader i glesbygd, en politik som upprätthölls även under den tyska ockupationen.⁴²⁴

Eftersom möjligheterna att bygga ut och effektivisera vattenkraft i de södra delarna av Sverige var små vid tidpunkten för andra världskrigets utbrott riktades intresset mot de norra delarna av landet och särskilt de högt belägna källsjöarna i fjällvärlden. Med tanke på denna situation är syftet i detta kapitel att studera krislagstiftningen som en del av den svenska vattenkraftpolitiken och praktiken, och dess betydelse för vattenkraftutbyggnadens utveckling, samt belysa hur renskötselområdet påverkades. Genom att studera hur lagen användes och debatten under den lagförändringsprocess som pågick från 1942 till 1952, analyseras här hur lagen motiverades, av vem och hur den användes i renbetesområden. Källmaterialet består av konseljakterna kring lagförändringarna, riksdagstryck och lappfogdarnas arkiv i Jämtlands och Norrbottens län. I nästföljande kapitel analyseras närmare hur rennäringens situation påverkades och hur renskötare och deras ombud agerade.

Undersökningen består dels i en diskursanalys av lagförändringsprocessen genom förarbeten till lagen, dels av en kartläggning av lagens användning genom Mellanbygdens och Norrbygdens vattendomstolars domböcker. Syftet är att belysa om och hur renskötseln gavs representation eller uppmärksammades i lagförändringsarbetet.

Utöver vad som nämns i sektionen om diskurs i metodavsnittet, används diskurs i denna undersökning i betydelsen av ett särskilt sätt att förstå, kommunicera och därigenom producera en för myndigheter och även allmänheten legitim kunskap om vattenkraft, vattenreglering och därmed sammanhängande frågor. Lagstiftningsapparaten och framarbetandet av politik ses som en diskursiv terräng inom vilken ett politikområde formeras.⁴²⁵ Det inbegriper också skapandet av och tillträde till debatt, legitimt aktörskap i domstolsmål, och möjligheten att utforma ett fält att handla på under tidsperioden.

⁴²³ "Samernas intressen vid vattenregleringar i Finland" föredrag av Uno Dahl vid Nordiska samerådets konferens rörande samernas ställning med avseende på rätten till naturtillgångarna, 20-21 april 1959, bilaga 2 i *Spörsmål av samiskt intresse vid Nordiska rådets 7:e session 1959*, s. 304f; *Waterpower in Finland 1968*, s. 32ff.

⁴²⁴ Thue 1994, s. 348ff.

⁴²⁵ Torfing 2001, s. 286f.

Beredskap och kris 1939-1943

Statsminister Per Albin Hansson försäkrade vid krigsutbrottet att landets beredskap var god, och gällande vissa områden hade han rätt.⁴²⁶ På grund av oron för kriget hade lagstiftarna i Sverige förberett ett antal beredskapslagar som kunde sjasättas när behovet uppkom. Ett rikstäckande samarbete på energiförsörjningsplanet hade initierats mellan myndigheter, organisationer och större kraftbolag för att "säkerställa en rationell produktion och distribution av elektrisk kraft under krigs- och krisförhållanden".⁴²⁷ Samordningen, kallad den *centrala driftsledningen*, sköttes av Statens Vattenfallsverk sedan 1935. Ett förhållande som måste ha underlättat för följdriktigheten i att Kungliga Vattenfallsstyrelsen (i noterna förkortad KVS) och det privata vattenkraftbolagsintresset, Svenska Vattenkraftföreningen (i noterna kallad SVKF) i september 1939 lade fram ett förslag till en ny lag med förenklade förfaranden i vattenmål gällande vattenreglering för elproduktion under krigstid.⁴²⁸ Dessa förslag blev med vissa modifikationer antagna som *Lagen den 20 oktober 1939 med särskilda bestämmelser om tillfällig vattenreglering*.

Fram till västblockaden i april 1940 kunde importen av bränslen upprätthållas, därefter blev införseln av fasta bränslen som kol och koks underställd handelskonventioner med Tyskland. På grund av krigsutvecklingen avstannade importen 1944 men återupptogs i juli 1945. Energipolitiken under denna tid fokuserade på att reglera tillgång och efterfrågan och att ersätta importerat bränsle med inhemska alternativ.⁴²⁹ Under vintern 1941-42 och för en höstmånad 1942 beslutade samlingsregeringen om ransonering av energikonsumtion. Men ända fram till 1960 hängde hotet om elransonering över landet.⁴³⁰

I likhet med under första världskriget, blev självförsörjning på energiområdet i Sverige under andra världskriget betraktat av myndigheter som synonymt med en övergång från bränslegenererad kraft till vattenkraftbaserad elproduktion.⁴³¹ Möjligheterna för denna omställning hade ökat när kraftöverföringsproblemen i stort sett löstes i mitten av 1930-talet då ett stannat sammankopplade de större lokala distributionsnäten från norr till söder.⁴³² Medan distributionen till enskilda konsum-

⁴²⁶ Per Albin Hansson & Anna Lisa Berkling, *Från Fram till Folkhemmet* 1982, 266f.

⁴²⁷ SOU 1952:50, s. 895f. Citat s. 896.

⁴²⁸ RA, JuA, Konsejakter 29/9 1939, nr. 142, KVS och SVKF till Konungen, 9/9 1939.

⁴²⁹ Friberg 1973, s. 106ff.

⁴³⁰ SOU 1952:50, s. 888, 901-908; Rolén 1990, s. 604.

⁴³¹ Vedung & Brandel 2001, s. 53.

⁴³² Upmark 1945, s. 3f, 20; SOU 1952:50, s. 884ff; Mats Fridlund, *Den gemensamma utvecklingen*, 1999, s. 160.

enter på landsbygden fortfarande framstod som problematisk och kostsam behövde inte längre ett kraftverk i norr ha omedelbar avsättning för sin produktion i närområdet utan elkraften kunde sändas till ett annat område längs nätet. Detta innebar också att de stora elkonsumenterna – industrierna – kunde stanna där de var, vid kusten.⁴³³

Till den nationella ekonomins och autonomins försvar

I sitt förslag till krislagstiftning 1939 argumenterade Vattenfallsstyrelsen och Vattenkraftföreningen att:

Erfarenheten har exempelvis givit vid handen, att genom skapande av regleringsmagasin eller utökande av redan befintliga väsentligt ökade möjligheter kunna vinnas i detta avseende [kraftförsörjning]. En mångfald dylika regleringsföretag hava redan genomförts; andra äro under utredning eller domstolsbehandling eller kunna utan vidlyftigare utredningar och med relativt små medel genomföras. [---] För att dessa möjligheter under nuvarande krisläge skola kunna utnyttjas, erfordras emellertid en författning om ett förenklat och snabbare förfarande än det ordinarie.⁴³⁴

Ett sådant förfarande skulle innebära att kungörelser till alla myndigheter inte behövde göras och frågor som rörde ersättningar för skada kunde uppskjutas. Detta, menade förslagsställarna, ledde till snabbare domstolsbehandling och kunde då bidra till att minska kolkonsumtionen genom att ”en omedelbar tillämpning av regleringen är tekniskt möjlig och detta utan att förorsaka någon nämnvärd skada och olägenhet för andra intressen”⁴³⁵ Även om Vattenfallsstyrelsen och Vattenkraftföreningen endast en gång nämnde att regleringarna skulle kunna vara av tillfällig karaktär,⁴³⁶ gör lagstiftarna det tillfälliga till huvudingrediens i lagstiftningen vilket framgår av dess namn. Länsstyrelsen i Västernorrland påpekade i sitt remissyttrande att endast tillfälliga regleringar kunde bli föremål för denna snabbare behandling, inte permanenta dämningar då ”obehöriga regleringsvinster kunna uppkomma för kraftintressena på bekostnad av andra legitima intressen”.⁴³⁷ Trots att lagen berörde tillfällig reglering

⁴³³ Se Upmark 1945, s. 12ff.

⁴³⁴ RA, JuA, Konseljakter 29/9 1939, nr. 142, KVS och SVKF till Konungen, 9/9 1939, s. 1.

⁴³⁵ Ibid., s. 3.

⁴³⁶ Ibid., s. 2.

⁴³⁷ RA, JuA, Konseljakter 29/9 1939, nr. 142, Landskansliet i Västernorrlands län till Konungen, 17/9 1939, s. 3; Även Vattenrättsdomaren i Söderbygdens vattendomstol menade att regleringen endast kunde gälla vid

genom en tillfällig lagstiftning kom kraftintressenternas intentioner i förslaget, om permanenta byggnationer, att vinna inflytande genom vattendomstolarnas hantering och genom bolagens agerande.

Argumenten i förslaget antydde att bolagen hade en mängd projekt av stor betydelse för kraftförsörjningen redo att sjösättas och att lagen enbart gällde regleringar som orsakade minimal skada. Statliga Vattenfallsstyrelsen och privata Vattenkraftföreningen använde kriget som förevändning tillsammans med kommunicerandet av ett behov av vattenkraft som en lösning på problemet med kolimporten. I kombination med att de tekniska förutsättningarna för långväga elöverföring nu förelåg öppnade sig nya möjligheter. På överföringsteknikens område hade Vattenfallsstyrelsen ett långvarigt samarbete med ASEA, vilket synliggör hur viktigt samarbete var mellan stat och näringsliv och hur dessa bottnade i sociala nätverk av personer med likartad bakgrund och värdegrund. Detta förhållande har bland andra Martin Hultman, Mats Fridlund, Eva Jakobsson och Staffan Hansson visat i sina respektive avhandlingar.⁴³⁸ Där blir den sammanlänkande tekniken närmast en aktör eller en irreversibel utvecklingskedja som skapar en spårbundenhet både i den fysiska omgivningen och i styrandets etos, om vem som tjänar på en viss styranderegim, samt var och med vem värderingar blir investerade.⁴³⁹

En tillsynes stabil politik kring vattenkraften, med tanke på att inga större förändringar skett sedan 1918, bröts upp och en ny väg anträdde, dock med ett återkopplande till den industrikoloniala diskursen från första världskriget om vattenkraften som god utveckling och Sveriges ”vita kol”.⁴⁴⁰ Samtidigt fanns det påtagliga samtida och framtida inslag där den pastorala maktens beskyddande framträder, om planering inför kris och förväntad elbrist och ökad elkonsumention som ingen, uppenbarligen, borde nekas. Därtill fanns ett annat viktigt inslag: lagens, och de därmed avsedda regleringarnas, uttalat tillfälliga karaktär. Lagen godkändes med enighet i riksdagens båda kamrar. I andra kammaren uppstod dock en diskussion där justitieministern fick understryka att lagen inte skulle tillämpas på bestående regleringar eller innebära att företag som inte godkändes enligt den vanliga vattenlagen skulle tillåtas med den föreslagna författningen.⁴⁴¹

redan existerande dammar men eventuellt också vid mindre kostsamma provisoriska dammar. Prop. 1939:29, s. 9f.

⁴³⁸ Martin Hultman, *Full gas mot en (o)hållbar framtid* 2010; Fridlund 1999; Jakobsson 1996; Hansson 1994.

⁴³⁹ Legg, 2007a, s. 12; se även Dean 2010, s. 33, 41ff.

⁴⁴⁰ Forsberg 1992, s. 35.

⁴⁴¹ FK protokoll nr. 10, 18/10 1939, s. 6; AK protokoll nr. 10, 18/10 1939, s. 12.

Ett anpassningsbart rättssystem

Som många andra beredskapslagar blev 1939 års krislag en fullmaktslag vars tillämpning och avskaffande beslutades vid lämpligt tillfälle av regering för att sedermera godkännas av riksdagen och gavs därmed en karaktär av tillfällighet i mer än ett avseende.⁴⁴² Tillämpningen av lagen godkändes omedelbart och drogs inte tillbaka förrän lagändringen av 1961/62. Lagen innebar ett stort avsteg från den ordinarie vattenlagen som hade en längre tillståndsprocess där ersättningarna måste fastställas och utbetalas innan ett tillstånd kunde tas i bruk.⁴⁴³

Krislagen lättade på ansvarsbördan för bolagen och utjämnade den ekonomiska balansen för projektens tillåtlighet: enligt vattenlagen som kunde betecknas som exploateringsvänlig, togs mer hänsyn till skada på andra sakägares egendom än i krislagens bestämmelser där nyttan av utbyggnaden endast behövde överstiga skadan. Tillstånd enligt krislagen gavs för en tidsperiod om maximalt tre år och vattenrättsdomaren kunde genom resolution utan att domstolen var samlad, tillåta att inledande arbeten fick påbörjas. Reglerna till skydd för allmänna intressen i vattenlagen var helt borttagna – såsom regleringsavgifterna vilka utdömdes att betalas årligen för regleringar som skapade en viss mängd kraftvinst, samt avgifter för förstört fiske – med argumenten att det gällde tidsbegränsade, mindre skadliga regleringar. Kungörelseförfarandet tillämpades inte och inte heller gällde informationsplikten till Kammarkollegiet som värnade allmänna intressen i vattenmål. Projekten som dömdes enligt krislagen omgärdades i det närmaste av sekretess då det inte var meningen att besluten skulle skrivas in i vattenboken, där domslut och beslut för olika vattendrag fanns samlade.⁴⁴⁴ Sammantaget gjorde de nya reglerna det närmast omöjligt för andra sakägare och myndigheter att ingripa i dessa tillfälliga vattenmål. Rättssystemet anpassades att svara mot kraftbolagens initiativ, motiverat av kraftförsörjningen under kristid och regleringarnas tillfälliga karaktär.

Den första ansökan till Norrbygdens vattendomstol om tillfällig reglering inkom en vecka efter att lagen trätt i kraft. Under återstoden av 1939 inkom totalt åtta ansökningar om tillfällig reglering där Vattenfallsstyrelsen var utbyggare i fyra fall. Nio vattendrag berördes av de åtta projekten, varav två var oreglerade. Åtta låg i renbetes-

⁴⁴² Fullmaktslagar utökade regeringens/den exekutiva maktens befogenheter och motiverades utifrån nödfallsituationer där behovet av en snabb och effektiv lagstiftningsprocess var påkallad. Herbert Tingsten, *Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism*, 1926, s. 10, 130.

⁴⁴³ Tidsperioden från förslaget den 9/9 1939 till lagrådets förslag den 14/10 tills lagen trädde i kraft, den 20/10 är mycket kort. SFS 1939:732.

⁴⁴⁴ SFS 1939:732. Vilket är fallet med bl.a. Storuman.

områden.⁴⁴⁵ Under 1940 inkom 15 krislagsansökningar som berörde 18 vattendrag varav tre var oreglerade. 17 låg i renbetesområden.⁴⁴⁶ År 1941 inkom sex ansökningar för tillfällig reglering av åtta vattendrag som alla låg i renbetesområden.⁴⁴⁷ Vid denna tidpunkt hade tolv vattendrag i Jämtland drabbats av tillfälliga regleringar, i varierande utsträckning skall dock understrykas då vissa ingrepp berörde redan dämnda sjöar.⁴⁴⁸

Tabell 4.1 visar antalet ansökningar vilka behandlades vid Norrbygdens vattendomstol och, sedan andra halvåret av 1945, även av Mellanbygdens vattendomstol. Eftersom ett antal av dessa ansökningar behandlar samma sjö flera gånger och andra ansökningar berör grupper av sjöar blir antalet ansökningar inte synonymt med antalet tillfälligt reglerade sjöar.⁴⁴⁹ Däremot stämmer det bättre överens med antalet nya projekt då bolagen oftast var tvungna att lämna in en ny ansökan om exempelvis dämningshöjden skulle förändras. Om bolagen ville förlänga pågående tillstånd behövdes dock inte en helt ny ansökan lämnas in. Jämtland framstår som det hårdast drabbade länet, där antalet tillfälliga ansökningar övergår de ordinarie. Detsamma gäller för Norrbottens län men då med ett mindre antal. Här måste dock understrykas att antalet inte i sig är det viktigaste utan snarare det uttalande som framkommer i materialet om att Jämtlands tillfälliga regleringar ansågs vara de viktigaste ur kraftutvinningssynpunkt, vilket indikerar att det handlade om omfattande regleringar.

Värt att notera är dock att utbyggarna inte uteslutande använde sig av krislagen utan att ordinarie vattenlagsansökningar ändå utgör en majoritet i de flesta län. Det hänger troligen samman med att projektet inte behövde eller kunde tänkas underkastats en snabbare behandling, men också att projekten var tänkta som en bestående reglering. Beträffande svenska myndigheters koloniala agerande kan det dock påpekas att Vattenfallsstyrelsen och dess medintressenter använde krislagen i 41 ansökningar under perioden 1939-1953, och vattenlagen i 22 ansökningar. Ett agerande som utsätter

⁴⁴⁵ Dessa åtta var Eggelatsjaure och Malmesjaure i Norrbottens län, Storuman och Abmoträsket i Västerbottens län, Kvarnbergsvattnet, Gesunden, Vängelälven och Storsjön i Jämtlands län. UTR, NVD, AIa:15. Med renbetesområden avses här både året-runt-marker samt vinterbetesområden. Storuman och Kvarnbergsvattnet hade ingen tidigare reglering.

⁴⁴⁶ Torrön, Näckten, Juvuln, Stora och Lilla Rensjön, Anjan, Kallsjön, Locknesjön, Pånssjön, Hungensjöarna och Bodsjön i Jämtland, Byssjan, Storuman, Sängsjön och Viskasjön i Västerbottens län, Pieskejaure och Suorvasjöarna i Norrbottens län. UTR, NVD, AIa:16.

⁴⁴⁷ Stora och Lilla Rensjön, Storsjön och Hammarforsen i Jämtlands län, Hällforsen i Västerbottens län samt Suorvasjöarna, Stora Porjusselet och Lulejaure i Norrbottens län. UTR, NVD, AIa:17.

⁴⁴⁸ Exempel på redan dämnda sjöar i Jämtland var Storsjön, Näckten, Gesunden. Den ökade tillfälliga regleringen kunde innebära ett längre utövande av en regleringsperiod, någon högre dämning eller lägre sänkning. Inom ramen för denna undersökning har det varit omöjligt att bedöma varje enskild reglerings inverkan.

⁴⁴⁹ Näckten är ett exempel på en sjö som återkommer i flera ansökningar medan Burvattnet-ansökan behandlar åtminstone fyra sjöar i en ansökan.

sakägare och allmänna intressen för en större rättsosäkerhet än den ordinarie vattenlagen. Alla krislagsansökningar som redovisas i tabellen har dock inte kunnat följas upp.⁴⁵⁰

Tabell 4.1. Ansökningar behandlade vid Norrbygdens och Mellanbygdens vattendomstol, 1937-1954 (länsvis).

År	Kopparberg Gävleborg		Väster- norrland		Jämtland		Västerbotten		Norrbotten		Totalt		
	VL	KL	VL	KL	VL	KL	VL	KL	VL	KL	VL	KL	Sa
1937	1	-	2	-	4	-	2	-	2	-	11	-	11
1938	-	-	2	-	2	-	3	-	-	-	7	-	7
1939	1	-	4	-	3	5	2	2	1	1	11	8	19
1940	-	1	2	-	2	8	-	4	-	2	4	15	19
1941*	1	-	4	0,5	4	3,5	2	1	1	2	12	7	19
1942	-	-	3	1	2	7	2	-	1	2	8	10	18
1943*	1	-	2,5	1	2,5	1	1	2	-	1	7	5	12
1944	3	-	4	1	2	5	6	1	1	-	16	7	23
1945*	-	-	14,5	-	4	4	2,5	-	-	-	21	4	25
1946	-	1	2	-	3	2	3	1	1	1	9	5	14
1947*	-	1,5	2	10	2	7,5	7	1	1	1	12	21	33
1948	-	-	3	1	2	2	3	-	-	-	8	3	11
1949*	-	-	1	1	2,5	-	1,5	1	-	2	5	4	9
1950*	1	-	3	0,33	2	0,33	-	0,33	1	-	7	1	8
1951	-	-	-	-	3	-	2	-	-	1	5	1	6
1952	-	-	3	-	2	-	4	-	-	1	9	1	10
1953	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2
1954	2	-	2	-	-	-	1	-	-	-	5	0	5
Sa:	10	3,5	55	15,83	42	45,33	41	13,33	9	15	158	93	251

Källa: UTR, NVD Protokoll A1a:12-36; ÖTR, MVD Protokoll A1a 14-34. **Förklaring:** VL= Vattenlagen, KL= Krislagen. * indikerar att vissa sjöar låg i fler än ett län, därav decimaler. Eftersom diarium saknas är det enda sättet att söka ansökningarna i domböckerna där de följer en behandlingskronologi vilket medför att ansökningar är få för åren 1950 och framåt.

För att åskådliggöra hur renskötselns utövare var berättigade till delaktighet i diskussionen följer här nedan en tabell som visar vilka områden som användes för tillfällig

⁴⁵⁰ Se bilaga 1.

reglering, även om hela det område som materialet omfattar i princip är renbetes- och renflyttningsområde. En åtskillnad har gjorts i året-runt-marker och vinterbetesmarker då rennäringen anses ha starkare rätt till de förstnämnda, även om betydelsen av vinterbetena är avgörande och en reglering där kan förorsaka stor skada.⁴⁵¹ När det

Tabell 4.2. Ansökningar om tillfällig reglering på renbetesmarker

År	Året-runt-marker	Vinterbetesmarker	Utanför renbetesmarker	Totalt
1939	4	4	0	8
1940	5	9	1	15
1941	3	4	0	7
1942	6	4	0	10
1943	3	2	0	5
1944	0	7	0	7
1945	4	0	0	4
1946	3	1	1	5
1947	5	9	7	21
1948	2	1	0	3
1949	3	1	0	4
1950	0	1	0	1
1951	1	0	0	1
1952	1	0	0	1
1953	1	0	0	1
Totalt	41	43	9	93

Källa: UTR, NVD Protokoll A1a:12-36; ÖTR, MVD Protokoll A1a:14-34. **Övrigt:** Att sjöarna ligger inom renbetesområdet har bekräftats genom samebyarnas markanvändningskartor, som återfinns på sametingets hemsida, <http://www.sametinget.se/8382>, [2011-05-14].

⁴⁵¹ Tillgången till de olika årstidsbetena är givetvis något som varierar mellan samebyarna där vissa har rikligt med sommarbete och sämre med vinterbete. Vattenkraftutbyggnad är något som ytterligare har inverkat på detta, där ofta vårbeten, belägna vid fjällsjöars strandkanter, dämts över.

gäller Jämtland har jag placerat sjöar som utgör flera samebyars sedvanerättsområden i kategorin året-runt-marker då de också omnämns som viktiga av renskötare i det domstolsmaterial som jag studerat.⁴⁵²

Till enskilda och allmänna intressens beskydd

I januari 1942 tillskrev Länsstyrelsen i Jämtlands län regeringen då de ansåg att åtgärder borde vidtas för en rättvis reglering av ersättningsfrågor som hade uppkommit gällande tillfälliga regleringar, i synnerhet med tanke på de omfattande reservoar- och kraftverksbyggen som pågick i Jämtland.

[T]rots de 100-tals miljoner kilowattimmar, som komme att uttagas ur Indalsälven, åtskilliga bygder, som vore belägna vid älven eller kring dess reglerade källsjöar, saknade elektrisk belysning och ej heller hade utsikter att med stöd av vattenlagen erhålla sådan [...] utan att därför nedlägga kostnader och avgifter, som vida överstege vederbörandes bärkraft. Från turistintresserat håll har bl.a. framhållits att [...] ståtliga och vackra vattenfall och forsar, försvunne och lämnade efter sig skrämmande raviner och tomma flodfåror, som vore allt annat än lockande för turisten. En minskad turistfrekvens kunde därför med fog befaras.⁴⁵³

En bakgrund till denna skrivelse var Vattenfallsstyrelsens inköp av det berömda vattenfallet Tännforsen 1940 från änkefru Lithander och vattenrättsadvokat Erik Selander, och planerna på en reglering av Ånnsjön som skulle torrlägga forsens vilket hade orsakat ett upprop till skydd för hotade natur- och skönhetsvärden.⁴⁵⁴ Det hölls i anslutning till detta upprop ett opinionsmöte i Östersund under mars 1942 där frågorna lyftes fram och under året hade Indalsälvens regleringsförening, IRF, slutit en överenskommelse med Riksantikvarieämbetet att inventera fornminnen innan vattenkraftutbyggnad fick ske. Parallellt stiftades en fornminneslag som ålade bolag att utföra

⁴⁵² Lars Thomasson har i sin artikelserie "Ur jämtlandssamernas historia" i tidskriften *Samefolket* skildrat en rad vattenmål i senare tid, som påbörjades genom tillfällig reglering. För bl.a. Kvarnbergsvattnet, Kycklingvattnet, Fågelsjön-Hetögeln, Jormvattnet och Ströms Vattudal, se "1960-talets vattenregleringar och samebyarna i norra Jämtland" i *Sf* 1997:7, s. 30; "Nya vattenregleringar i norra Jämtland" i *Sf* 1997:8, s. 38; "Striden om vattenregleringarna i norra Jämtland" i *Sf* 1997:10, s. 40.

⁴⁵³ RA, JuA, Konseljakter 14/5 1943, nr. 262, Länsstyrelsens skrivelse till Kungl. Maj:t, 19/1, 1942, s. 2.

⁴⁵⁴ Mats Rolén, "Indalsäven - en kraftkälla för 1900- och 2000-talet" i Rolén & Bodén (red.) *Dragkampen om vattenkraften. Studier kring en omstridd naturresurs*, 2000, s. 28ff.

inventeringar vid exploatering.⁴⁵⁵ Tännforsen och Ånnsjön blev sedermera säkrade från att behandlas enligt krislagen genom ett regeringsbeslut.⁴⁵⁶

Länsstyrelsen återkom några veckor efter sin första skrivelse med en ny hemställan till regeringen om ändringar i 1939 års lag för att garantera att enskilda och allmänna intressen tillgodosågs. Eftersom flera regleringar i Jämtland var ”av en storleksordning, som icke åsyftats med nyssnämnda lag. Man kan jämväl med säkerhet utgå från att de ifrågavarande regleringarna äro avsedda att gälla för överskådlig framtid och att [...]ändringar av naturförhållanden m.m. bliva bestående.”⁴⁵⁷ Länsstyrelsen ifrågasatte inte att dämningarna varit behövliga men yrkade på att vissa av vattenlagens bestämmelser borde vara tillämpliga i krislagen, såsom regeringens prövning av stora projekt, samt utgivandet av årliga reglerings- och fiskeavgifter. Regleringsavgifterna låg ofta oanvända hos länsstyrelserna då reglerna för hur de skulle användas inte var tillfredställande. Ett vidare användningsområde för avgifterna var önskvärt. Trots oron inför konsekvenser för naturen och de små sakägarna i bygden omnämns inte renskötseln eller renskötarna.⁴⁵⁸

I den följande utredningen kring ändringsförslaget uttalar Kammarkollegiet ett missnöje med att reglerna om att inte underrätta kollegiet om tillfälliga regleringsmål eliminerat deras möjligheter att bevaka det allmännas intressen i målen. Motiven för denna regel syntes vara att regleringar följande denna lag inte ansetts få några skadliga följder eller olägenheter av betydelse. Detta stämde inte överens med utvecklingen av lagens tillämpning. Kollegiet föreslog en förstärkning av det allmännas representation i de tillfälliga regleringsmålen.⁴⁵⁹

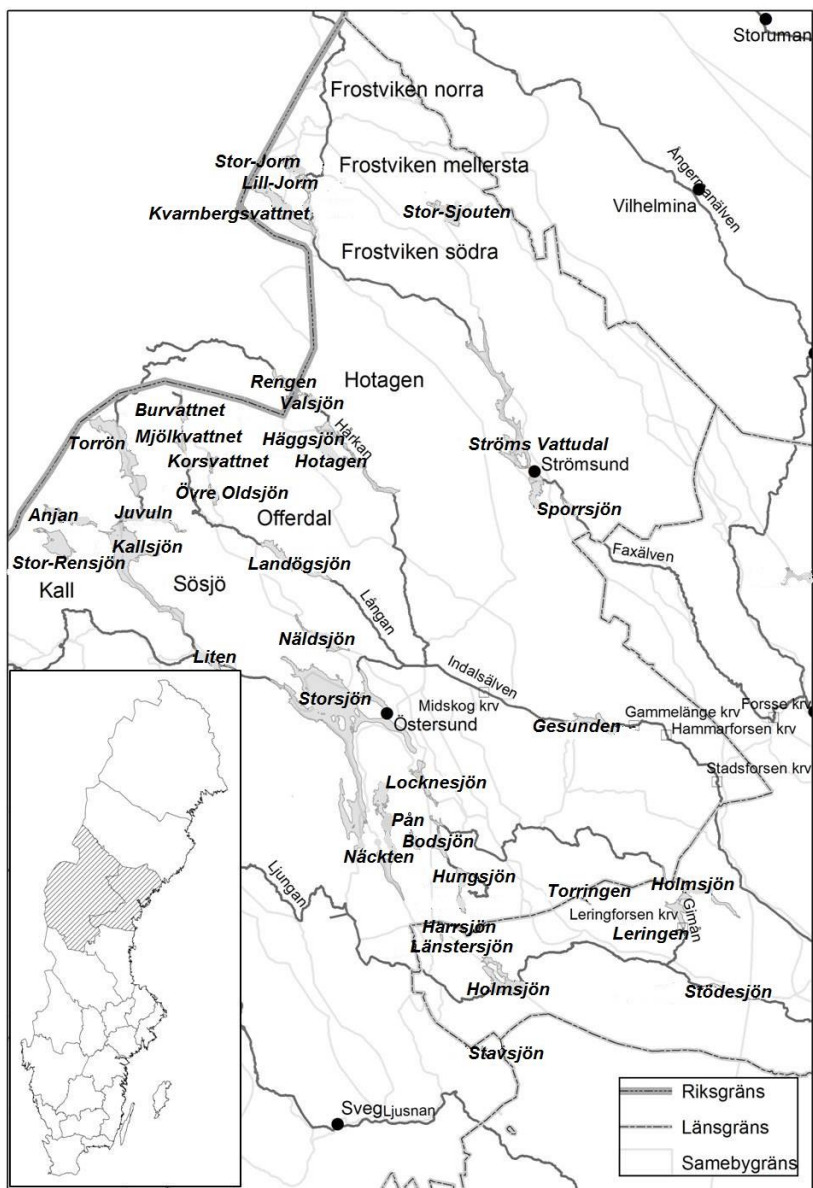
⁴⁵⁵ *Vattenregleringarna i Jämtland i kritisk belysning*, 1942; RA, JuA, Konseljakter 29/9 1939, nr. 142, PM RAÄs rekognoseringar 1942; Biörnstad 2006, s. 48ff.

⁴⁵⁶ Sundin & Pettersson, 2010, s. 108; se även Bäckman 2000, s. 178-207.

⁴⁵⁷ RA, JuA, Konseljakter 14/5 1943, nr. 262, Länsstyrelsens i Jämtlands län skrivelse till Kungl. Maj:t, 5/2, 1942.

⁴⁵⁸ Ibid.

⁴⁵⁹ Prop. 1943: 253, s. 12f.

Karta 4:1. Krislagsdämningar och kraftverk, lappbyar och orter i Jämtlands och Västerbottens län 1939-1954. Skapad av Stefan Sandström.

Rikets offentliga intressen mot bygdens gemensamma intressen

Lagkommittén medgav att krislagen fått en vidare tillämpning än vad som varit avsikten, åtminstone i Jämtland. Bland de flesta remissvar på ändringsförslaget återspeglas konsensus rörande de allmänna och enskilda intressenas beskydd. Vattenfallsstyrelsen underströk dock att tillfälliga regleringar fortsättningsvis var nödvändiga för kraftförsörjningen och att många av regleringarna i Jämtland hade planerats innan kriget och skulle ha blivit tillåtna i samma utsträckning enligt den ordinarie lagen. När krislagen fanns att tillgå ansåg man sig skyldiga att använda denna möjlighet att upprätthålla kraftförsörjningen. Regleringarna var tänkta att bli permanenta och det snabba genomförandet var framkallat av krisläget vilket inte skulle leda till någon orättvisa då bolagen var skyldiga att hålla de berörda skadelösa när projekten sedermera beslutades enligt vattenlagen.⁴⁶⁰ Vattenfallsstyrelsen visade att deras tolkning av lagen vilar på deras egen intention som framkom i förslaget, att påskynda omfattande, permanenta projekt och inte på lagstiftarens motiv i förarbetena och själva lagtexten, där endast tillfälliga, mindre kostsamma regleringar var avsedda med lagen.

Både Vattenfallsstyrelsen och Vattenkraftföreningen förnekade att turismen skadades av nakna älvfåror, tvärtom, ”kraftverken ha visat sig vara stora turistattraktioner”.⁴⁶¹ Vattenkraftföreningen framhöll vidare att

[N]ågon oelektrifierad bygd ej finnes vid den *egentliga* Indalsälven. [...]Däremot finnes på sina håll i de stora skogsområdena på *ömse sidor om älven* oelektrifierad *spridd* bebyggelse, som med hänsyn till sitt ringa kraftbehov ej kan bära kostnaderna för erforderliga ledningar från älvdalen. Vid ett par av de nu reglerade källsjöarna finnes också oelektrifierad bygd.⁴⁶²

Detta för att underbygga sina argument om att regler om bygdekraft och regleringsavgifter inte borde tillämpas i fall med tillfällig reglering. Vid samma tidpunkt beskrev Erik Upmark, ordförande i Vattenkraftföreningen, i en annan statlig utredning de oelektrifierade områdena i Jämtland och möjligheterna för dem att bli anslutna till stamnätet. Där konkluderade han att 800 personer som bodde kring de reglerade Kallsjö-gruppens sjöar saknade elektricitet.⁴⁶³ I elkraftutredningen var det viktigt att belysa att det fanns oelektrifierad bygd. Ifall bygden skulle kunna bära

⁴⁶⁰ Prop. 1943: 253, s. 13ff.

⁴⁶¹ 2LagU 1942: 35, s. 33.

⁴⁶² 2LagU 1942: 35, SVKF:s yttrande, s. 32, mina kursiveringar; Se även 2LagU 1942: 35 KVS yttrande, s. 20.

⁴⁶³ RA, JuA, Konseljakter 14/2 1944 nr. 270, PM E. Upmark, 12/2, 1942.

kostnaderna för sin elektrifiering var då inte huvudfokus som i lagändringsdiskussionen där frågan handlade om regleringsavgifters användande och tillämpning på tillfälliga regleringar. Det sker en omskrivning av exploateringens följder följande vad Mary Louise Pratt har kallat anti-erövring, olika representationsstrategier som använts i reseskildringar och upptäcktslitteratur för att oskyldigförklara och distansera sig från en äldre imperieretorik kring erövring.⁴⁶⁴ Utbyggarintresset, representerat av Upmark, distanserar sig från tänkbara konsekvenser eller kompensationer för utbyggnaden. Omskrivningen föringar motståndarnas argument om förfulning, minskad turistfrekvens och behov av eldistribution. Vad som gällde för kunskap och sant – att vissa bygder var oelektrifierade – i elkraftutredningens sammanhang, förminskades vid argumentering i ett annat sammanhang inriktat på vad företagen skulle bekosta vid en utbyggnad. Här syns en skiljelinje mellan vad centrala aktörer som Vattenfallsstyrelsen och Vattenkraftföreningen förde fram som ett allmänt intresse på ett nationellt plan, om kraftförsörjning och eldistribution – till en för bolagen viss ekonomisk gräns – och ett allmänt intresse på ett lokalt plan gällande naturvärden, turism och länsbefolkningens behov av eldistribution. Naturvärden och lokala behov synliggjordes inte i elbolagens argumentation.

Lagkommittén ansåg dock att bestående regleringar, vilka i domstolen fördes fram som tillfälliga, måste klara att betala full ersättning, men att en översyn av reglerna som skyddade enskilda och allmänna intressen inte heller fick hämma kraftproduktionen. ”[D]essa intressen [bygdens gemensamma] helt naturligt kunna komma i en viss motsatsställning till sådana med vattendragen förbundna offentliga intressen, vilka mer allmänt knyta till riket i sin helhet.”⁴⁶⁵

En utredning tillsattes där bland andra Vattenkraftföreningen uttalade sig

Det synes naturligt, att de gångna årens erfarenheter nu föranleda vissa ändringar av lagen. Det är dock angeläget, att dessa ändringar ej komma att motarbeta lagens syfte att åstadkomma för landet nödvändiga och gagneliga regleringsmagasin. [---] Under nuvarande omständigheter och snabbt växande kraftbehov är det tyvärr icke möjligt att avvakta resultatet av dylika beräkningar [om skador och inverknings], innan reglering påbörjas. För

⁴⁶⁴ Pratt 1992, s. 7.

⁴⁶⁵ 2LagU 1942: 35, s. 1-11, citat s. 10.

landets försörjning är det således av stor vikt att snabbheten i förfarandet enligt 1939 års lag fortfarande bibehålles.⁴⁶⁶

Här söker Vattenkraftföreningen först sätta ramarna för vad lagförändringen ska innebära, den bör inte "motarbeta lagens syfte" och därefter använder man kraftbehovet för att bagatellisera meningsmotståndarnas argument om rimlig tid för skadeberäkningar. Betydelsen av "gagneliga" förutsätts här vara likställt med gagn för kraftbolagen och bygdens behov åsidosätts för vad som framställs som ett nationellt intresse.

Inför lagförändringen 1943 kartlades krislagsprojekten i hela landet och fram till 1942 uppgick de till 220 av vilka endast ett fåtal blivit avslagna. Det högsta antalet ansökningar, 100, fanns hos Österbygdens vattendomstol som hade sitt säte i Stockholm, men de viktigaste regleringarna i kraftutvinningshänseende hade genomförts i Jämtland. Dessutom skilde sig praxis mellan domstolarna, de södra var mycket restriktiva att tillåta helt nya dämningar enligt 1939 års lag, det var utökade regleringar vid, eller påbyggnader av, redan befintliga dammar.⁴⁶⁷ Norrbygdens vattendomstol däremot hade under åren 1939-1942 godkänt åtminstone sju tillfälliga regleringar i nio tidigare oreglerade vattendrag där vi finner att sju av dessa låg i renbetesområden.⁴⁶⁸ Vid överarbetandet av krislagen 1952 redovisas en företeckning av krislagsprojekten som synliggör flest krislagsmål i Norrland men också att dessa mål pågått under en längre tid.⁴⁶⁹

Propositionen 1943 föreslog enkla regler för regleringsavgifter vid tillfälliga regleringar som hade skadlig inverkan eller om det genererade vinst för bolaget, vilket talar för att alla inte var vinstgivande. Avgiften skulle ses som en kostnad för projektet och bestämmas av vattendomstolen enligt en viss skala av ören per turbinhästkraft. Vattenfallsstyrelsen och Vattenkraftföreningen hade redan protesterat 1942 med att eventuella regleringsavgifter utgjorde ett hot mot möjligheten till kraftförsörjning och på lång sikt skulle det hota såväl nationalekonomi och industri som enskilda konsumenter. "[E]n ökning av kraftverkens omkostnader leder ofrånkomligen till en höjning av kraftpriset."⁴⁷⁰ Några måste uppenbarligen betala för kraften i termer av intrång i

⁴⁶⁶ RA, JuA, Konseljakter 14/5 1943, nr. 262, SVKF:s remissvar, 31/12 1942, s. 2.

⁴⁶⁷ Prop. 1943: 253, s. 7. RA, JuA, Konseljakter 14/5 1943, nr. 262, Skrivelse från Söderbygdens Vattendomstol 31/10 1942; Skrivelse från Västerbygdens Vattendomstol 29/9 1942.

⁴⁶⁸ Storuman, Kvarnbergsvattnet, Stora och Lilla Rensjön, Burvattnet, Korsvattnet och Mjölkvattnet.

⁴⁶⁹ RA, JuA Konseljakter 8/2 1952, nr. 21, PM 10/11, 1950, s. 20ff.

⁴⁷⁰ 2LagU 1942: 35, KVS yttrande, s. 17-20, citat 20.

sin närmiljö och avkall på rättmätiga regleringsavgifter som kunde användas för elektrifiering av samma närområde.

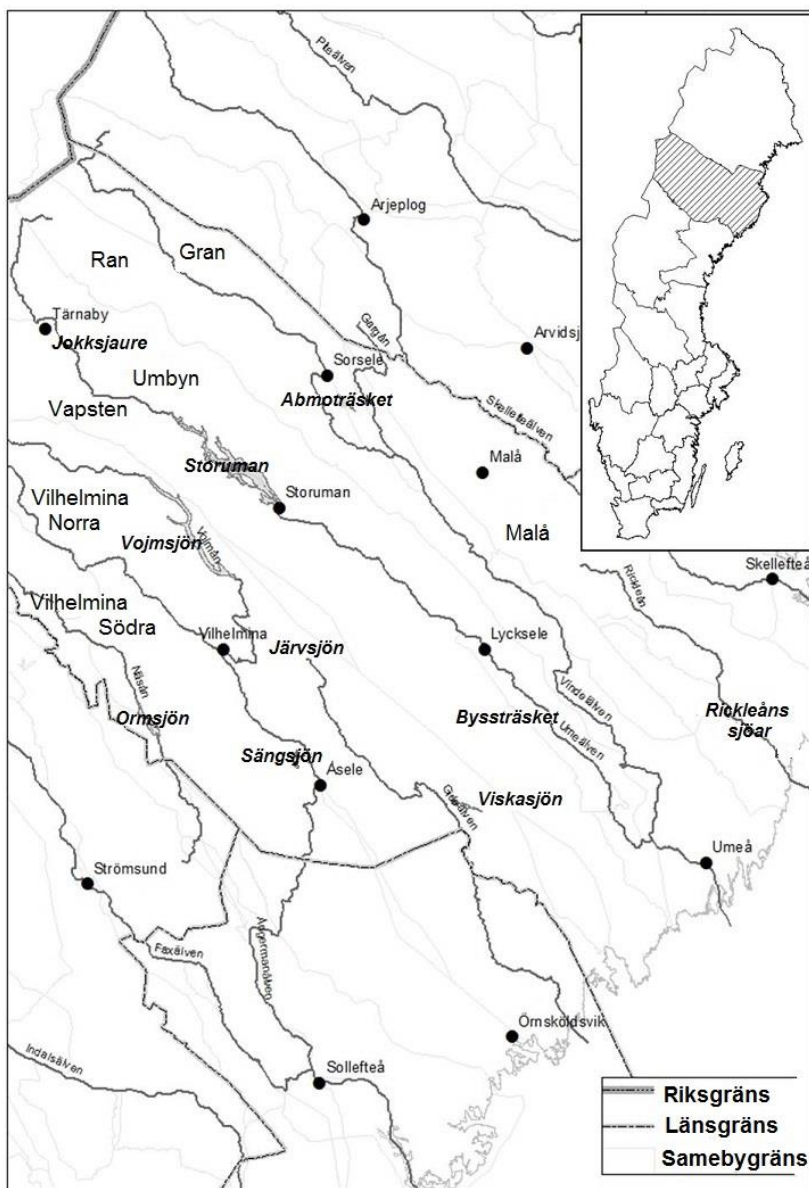
I Vattenfallsstyrelsens och Vattenkraftföreningens argumentering framstår flertalet tillfälliga regleringsprojekt som olönsamma om de inte befriades från att betala för den orsakade skadan samt att en anledning till att använda krislagen var just att undkomma de högre ekonomiska krav som vattenlagen ställde. När tillfälliga regleringar föreslogs beläggas med avgifter hotade bolagen med högre elpriser.⁴⁷¹ Denna argumentering lade ett ensidigt ansvar på människor som befann sig i utkanten av det nationella allmänna intressets sfär, det intresse som Vattenfallsstyrelsen och bolagen sade sig agera för. De ville dock inte betala för det utan denna allmännytta skulle skapa vinst för allmännyttan och privata bolag på vissa enskildas bekostnad. Det visar också på en motsättning mellan å ena sidan bekräftandet av landet som *ett* samhälle det planerades för, vilket användes för att motivera beredskap, uppoffring och exploatering, och å andra sidan *förfrämligande* och *distansering* gentemot det exploaterade området och dess befolkning när de krävde rättvis kompensation. En centrum-periferi relation kan därför sägas föreligga.

Hur kunde motsättningen som kom till uttryck i de lokala intressena utmed ett vattendrag och ett offentligt intresse på riksnivå förenas? Frågan om bolagen, åtminstone statliga Vattenfallsstyrelsen, borde erbjuda mer stöd för exempelvis distributionen till enskilda konsumenter avfärdades: Vattenkraftföreningen framhöll däremot deras kostsamma arbete med att planera, projektera och finansiera dessa dammar, stamnät och kraftverk.⁴⁷²

Bestämmelserna om bygdekraft i vattenlagen låg närmast frågan om hur utbyggaren kunde bidra till att lindra bygdens skada. Där fanns en sällan använd möjlighet för domstolen att ålägga företagen att tillhandahålla elkraft till omkringliggande bygd. Men att leverera kraft till isolerade hushåll kunde enligt bolagen bli en alltför tung börda för enskilda regleringsprojekt att bära. Enskilda konsumenter i den berörda bygden fick betala för sina nätanslutningar medan kraften flödade till industrier och konsumenter längs det befintliga stamnätet. Enligt länsstyrelsen i Jämtlands läns förslag kunde regleringsavgifterna användas för att kompensera denna orättvisa situation. När Vattenkraftföreningen menade att ett sådant arrangemang skulle bli orättvist gentemot konsumenter i hela landet isoleras ordet rättvisa till att bara gälla

⁴⁷¹ Prop. 1943:253, s. 31ff, 42ff, 48

⁴⁷² 2LagU 1942:35 SVKF:s yttrande, s. 33.

Karta 4:2. Krislagsdämningar, lappbyar och orter i Västerbottens län 1939-1954. Skapad av Stefan Sandström.

utifrån ett aggregat av landets elkonsumenter,⁴⁷³ inte utifrån att de som skulle gynnas i detta fall redan hade betalat i form av ingrepp och förändring i sin omgivning.

Argumentationen kring det ”allmännas bästa” uppvisar inte någon ömsesidighet men är ett genomgående epistem varom det sker en viss diskursiv kamp. Lagförslaget 1943 sågs dock som en rättvis balansering mellan vattenkraftintresset och andra allmänna och enskilda intressen. Regleringsavgifter blev accepterade och även förslaget om användningen av avgifterna för elkraftdistribution. En viss andel var emellertid tvungna att sparas för oförutsedda skador vilket kan ses som ett försök att skydda vissa projekts sämre ekonomiska balansräkning och möjligheten att moderera kostnader som annars skulle falla projektet till last. När lagen trädde i kraft 1943 var det ett steg på väg mot en ökad rättsäkerhet för kraftbolagens motstående intressen.⁴⁷⁴ Men det legitimerade också en fortsatt ”vid” tillämpning av lagen. Genom att skäliga ersättningar nu hade synliggjorts och framstod som självklara från både de som talade för de drabbade och från utbyggarnas sida etablerades kompensation som ett verktyg att använda i hur frågorna kunde framställas. Epistemet ”det allmännas bästa” byggde dock på ett etos som var definierat och avvägt utifrån centrums värderingar och intressen. Dessa värderingar var även behäftade med etnocentrism och förförståelse för näringar som redan ägde lagskydd vilket placerar renskötarna som sakägare längst bort av periferins sakägare. Lagförändringsdiskussionen ifrågasatte heller inte det sätt problemet synliggjordes på, utan ansåg tillfälliga regleringar och lagen vara nödvändiga utifrån kraftförsörjningssituationen samt att kompensation i någon form var möjlig.

Förändringsarbetet påverkar vattenlagen 1944

Framställningen från länsstyrelsen i Jämtlands län initierade också en revision av den ordinarie vattenlagens bestämmelser främst gällande regleringsavgifter och bygdekraft. Jämtlandsbaserade riksdagsledamöter motionerade om ändrade ändamål för användandet av avgifterna och en ny beräkningsgrund som skulle innebära att fler projekt skulle åläggas avgifter. Vattenfallsstyrelsen och Vattenkraftföreningen ville, som i krislagsdiskussionen, avsätta viss andel av avgifterna till ersättningar för oförutsedda skador.⁴⁷⁵ Praktiken – att avgifterna sparades för oförutsedda skador som inte

⁴⁷³ 2LagU 1942:35, SVKF:s yttrande, s. 32.

⁴⁷⁴ Prop. 1943:253, s. 42ff, 48; SFS 1943:392.

⁴⁷⁵ Prop. 1944:169, s. 62f, 66.

skulle belasta företaget vid bedömningen av dess tillåtlighet – etablerades vid Suorvas första dämning under 1920-talet och blev vägledande för synen på avgifterna före krislagsrevisionen 1943.⁴⁷⁶

Vattenfallsstyrelsen framhöll att ”påståendena om regleringarnas skadeverkningar var tendentiösa” och att ”agitationen” måste ses som ett uttryck för en önskan hos bygderna med vattenkraftregleringar att ta del av de vinster de trodde att bolagen gjorde. När man sedan i linje med sin argumentation pekade på ”den oansenliga areal nyttomark” som sattes under vatten vid exempelvis Suorva, negligerade man den stora areal av renbetesmark som dolde sig i kategorin ”övrig mark” och återigen visar sig en omskrivningens strategi och en etnisk blindhet.⁴⁷⁷ Sedan vattenlagen hade trätt i kraft 1919 hade ett fåtal regleringsavgifter utdömts och det enda fallet där avgifterna hade kommit till användning var vid Suorva för att kompensera den stora skada som åsamkats renskötseln och den samiska befolkningen i området.⁴⁷⁸ Domstolen utdömde inte ersättning för samernas förluster och problem med dämningen på det vanliga viset i rättsprocessen, vilket fick den ekonomiska tillåtligheten av projektet att se bättre ut. Givetvis måste en viss förståelse finnas för utbyggarnas resonemang och strategi att finna det mest gynnsamma argumenten för sitt projekts genomförande. Men sett utifrån Vattenfallsstyrelsen som ett statligt bolag med ett allmännyttigt intresse där vinst rimligen inte ska gå ut över enskilda, får kritiken stå kvar, särskilt beaktat de argument om det allmännas bästa som fördes fram i förslagen, förarbetena till och förändringsarbetet kring krislagen. Det var det kollektivt goda som definierades utifrån en industrikolonial diskurs utformad på avstånd från de som berördes i landskapet.

Det verkade som lagstiftarna ville prioritera behoven i de drabbade områdena, reella värden föredrogs framför kontanta ersättningar för att undvika avfolkning och genom att ansluta nya konsumenter till stamnätet samt genom att bygga vägar. Men den underliggande ekonomiska förmånen för bolagen uppmärksammades inte i diskussionen; när de betalade för skadan i bygden genom regleringsavgifterna fick de samtidigt nya elkunder. Arrangemanget kan på så vis snarare ses underbygga och legitimera dammarnas och kraftverkens närvaro i omgivningen än att kompensera skada. Det är dock värt att återigen notera den praktik som etablerades i början av 1920-talet med det under fredskrisen ekonomiskt svårhanterliga Suorva-projektet; avgifterna kom att sparas till oförutsedda skador som företaget inte skulle belastas med

⁴⁷⁶ Se krislagsfallet Pieskejaure i Norrbotten, HLA, LNAÖ, FXVI:42, PM Malmström, 27/6 1940.

⁴⁷⁷ RA, JuA, Konseljakter 14/2 1944, nr. 270, KVS till Konungen, 15/4 1943, s. 4, 10.

⁴⁷⁸ Enligt *Norrländska Vattenkraftsfrågor* 1956, Bil.E. hade 14 vattendrag i Sverige regleringsavgifter enligt vattenlagen fram till 1942. Efter lagändringen 1943 om regleringsavgifter för tillfälliga projekt steg antalet under året till 22. Användandet av avgifterna kom igång 1944.

för dess ekonomiska tillåtlighet. På så vis uppkom det ekonomiska kryphål för bolagen att räkna med när de planerade sina projekt och dessa var synnerligen viktiga att försvara.

Departementschefen följde i stort sett Vattenfallsstyrelsens åsikter och lade ett förslag som blev antaget 1944. Kriget, krisen och behovet att upprätthålla krafttillgången berättigade bolag och kraftförsörjningsorganisationer att till stor del utforma lagstiftningen. Detta bör ses utifrån perspektivet att de hade egna marknadsintressen som ekonomiska aktörer och inte enbart representerade ett offentligt krafttillgångsintresse på riksnivå. Gällande regleringsavgifterna föreslog ministern att dessa skulle ”såsom för närvarande fastställas med hänsyn till de objektiva förhållanden”⁴⁷⁹ som inverkan av företaget och kostnader för och nyttan av dess genomförande. Ett uttalande som förlänade bygdebehoven en subjektiv stämpel. Icke desto mindre blev användningen av avgifterna uppdelade mellan bygdebehov och åtgärder för oförutsedda skador i lagtexten.⁴⁸⁰ I det sammanhanget kan nämnas att utbyggaren, Vattenfallsstyrelsen och IRF, i Burvatten-målet som studeras närmare i nästföljande kapitel, protesterade så sent som 1950 mot att bygdens behov skulle avgöra avgifternas storlek. ”De avgiftsbelopp, som kammar-advokatfiskalämbetet kommit med i dag, äro alldeles för höga. Vidare vilja sökanden framhålla att behovet av regleringsavgifter icke får vara avgörande för avgifternas storlek.”⁴⁸¹ Vattenfallsstyrelsen visar i praktiken att de helst inskränkte sina utfästelser från 1942 års revisionsprocess, om att när projekten sedermera beslutades enligt vattenlagen skulle sakägare hållas skadelösa och vad som företagits under krisläget skulle därigenom inte leda till någon orättvisa. I Burvatten-målet yrkade utbyggaren IRF, där Vattenfallsstyrelsen ingick som en part, att regleringsavgifter avseende förfluten tid måste utdömas efter krislagens regler vilka var lägre.⁴⁸²

Förlängd kris 1945-1952

Vid krigsslutet efterfrågade Vattenfallsstyrelsen i en skrivelse till regeringen ändringar i vattenlagen för att möjliggöra snabbare prövningar genom att införa deldomsinstitutet i vattenlagen:

⁴⁷⁹ Prop. 1944:169, s. 68.

⁴⁸⁰ Prop. 1944:169, s. 35, 68; SFS 1944:199 & 200.

⁴⁸¹ ÖTR, MVD, Ans.D.37/1942, Protokoll den 23/5 1950, aktsid. 1011.

⁴⁸² Ibid., aktsid. 1012.

Krafttillgången väntas med stor säkerhet bliva knapp under tiden från hösten 1946 till hösten 1948. Det är därför av stor betydelse, att lagen om tillfällig vattenreglering kommer att kunna användas under åtminstone denna tid.

För vårt lands kraftförsörjning under krigsåren har lagen ifråga varit av oerhörd betydelse. Några nämnvärda olägenheter torde icke till följd av densamma hava åsamkats kraftföretagens motstående intressen. Alla skäl synas därför även tala för att den tillfälliga lagen inarbetas i vattenlagen och därmed blir en för framtiden gällande beståndsdel av denna.⁴⁸³

Dedomar hade funnits med i den ordinarie vattenlagen men inte rörande avgörande beslut vilket var en praktik som utvecklats i mål med krislagstillämpning. Denna gång mötte man ett större motstånd från de remitterade myndigheterna som i tidigare remisser inte hade ifrågasatt lagens existens. Även om lagen fortfarande ansågs viktig tills dess att "normalare omständigheter" uppstod, hade allmänna och enskilda intressen drabbats hårt. Kammarkollegiet hävdade att Vattenfallsstyrelsens beräkningar om ökad energiefterfrågan och förväntad elbrist inte kunde motivera fortsatt tillämpning av lagen: under fredstid måste en högre nivå av rättsäkerhet upprätthållas. Mot detta kan ställas forskning som visar att Vattenfallsstyrelsen använde för höga elprognoser för att övertyga om en utbyggnad av kärnkraften.⁴⁸⁴ Tillämpningen borde upphävas så snart omständigheterna normaliserades, och man hänvisade till olägenheterna för sakägarna vid Luleälv och Indalsälven.⁴⁸⁵ Detta kan gestaltas med regleringarna av Kallsjöns inverkan på kulturlandskapet där IRF tvingades flytta 23 gårdar i byn Bonäshamn.⁴⁸⁶ En genomgående retorik från utbyggarna synes vara att om kompensation för skadorna hade getts skulle intressena inte anses skadade och saken vara ur världen. Vissa frågors ojämförbarhet med kompensation berörs inte.

Även om stödet för en återgång till normal praktik var månghövdat blev resultatet status quo. Ett sätt att framställa problemet, som understödde utbyggarna, var en rädsla för vad som skulle hända om alla de tillfälliga regleringarna som var avsedda att bli permanenta, måste avbrytas. Detta var synligt i argumentationen från kraftbolagen, bränslekommissionen samt en vattendomstol i södra Sverige.⁴⁸⁷

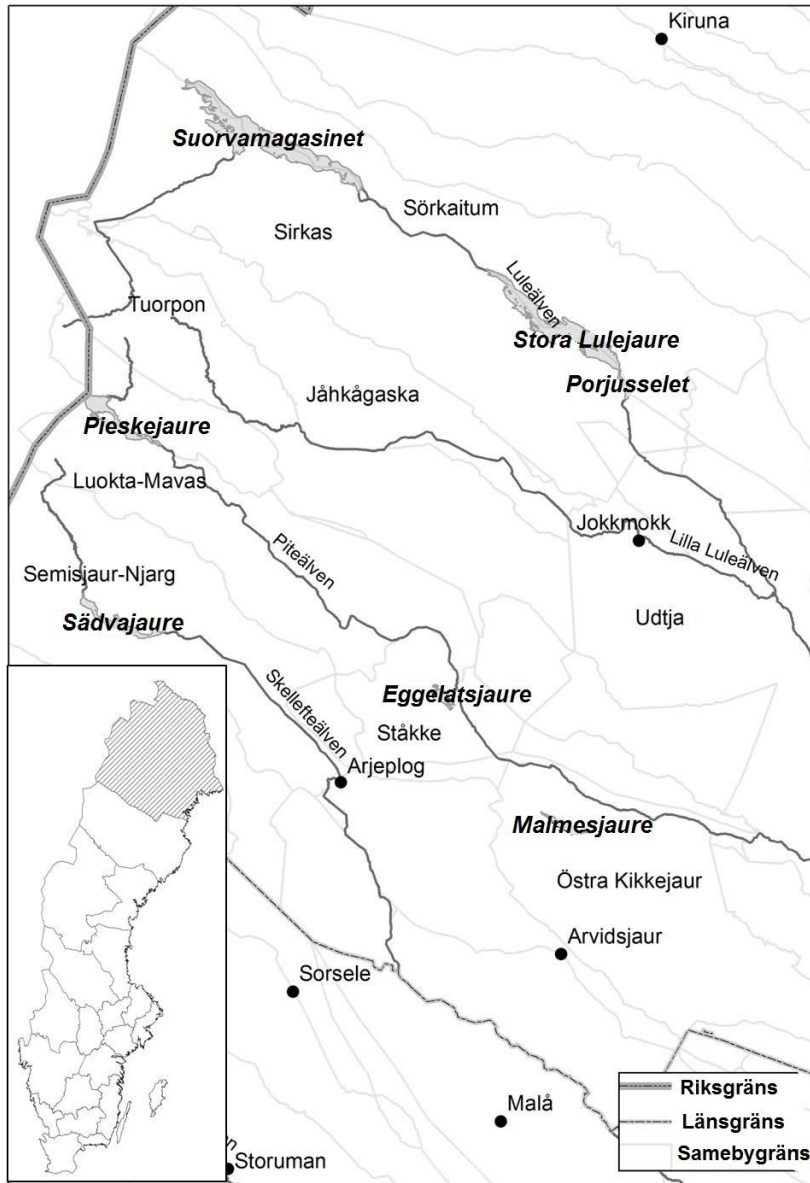
⁴⁸³ RA, JuA Konseljakter 8/3 1946 Nr. 277-283, KVS citeras i PM m. förslag till övergångsbestämmelser, s. 5.

⁴⁸⁴ Anshelm 2000, s. 34ff.

⁴⁸⁵ Prop. 1946:154, s. 6ff, 18f.

⁴⁸⁶ Rolén 2000, s. 27.

⁴⁸⁷ Prop. 1946:154, s. 8, 11ff.

Karta 4:3. Krislagsdämningar, lappyar och orter i Norrbottens län 1939-1954. Skapad av Stefan Sandström.

Arrangemanget genom vilket lagstiftningen framarbetades som gav kraftintresset en framskjuten position i förhållande till andra aktörer, avväpnade de utmaningar som kravet på en normaliserad rättsgång under fredstid ställde. De argument som korresponderade med det ekonomiska intresset i vattenlagen, åsidosatte än en gång de ekonomiska intressen som mindre sakägare representerade och synliggjorde. Två kraftverksdirektörer medverkade i en åttamannautredning om lagförändringar och det eventuella införlivandet av krislagsbestämmelser i vattenlagen.⁴⁸⁸ Det var inget konstigt med att kraftverksdirektörer medverkade i liknande utredningar som experter, deras uttalanden fick dock bedömas utifrån deras partsintressen. Men man kan ändå ställa frågan om inte genomslaget för centrums dominerande industrikoloniala diskurs möjliggjordes än mer i revisionen 1946 på grund av detta förhållande, ett förhållande som visar på att vissa partsintressen ges en maktposition och tillskrivs objektivitet medan andra exkluderas. Jämför man med den enmansutredning som utfördes av ett lagråd träder en fråga fram om varför just vissa partsintressen inbjöds att delta i utredningar. Svaret har att göra med vems och vilken slags synlighet som eftersträvades i styrningen av vattenkraftutbyggnadspolitiken.

Lagändringen mot en framtida avveckling av krislagen tog formen av en övergångsstadga vilken förlänade bolagen tre års anstånd, för att utreda och ansöka om tillstånd enligt vattenlagen. Så stillades rädslan för att de ”tillfälliga” regleringarna skulle behöva avbrytas. En slags byteshandel blir tydlig när justitieministern uttalar att lagändringen 1943 om regleringsavgifter vid tillfällig reglering hade sanktionerat en vidare tillämpning av lagen. Även om en tidpunkt för upphävande av lagen inte kunde beräknas ansågs det böra göras så snart som möjligt.⁴⁸⁹ Vissa slutbestämmelser, förändringar mot ett avskaffande av lagens tillämpning, lades till krislagen 1946. Redan följande år 1947 yrkade riksdagsledamöter i andra kammaren på lagens avskaffande, och en utredning tillsattes. Den utredningen fick dock vila på sitt utlåtande då lagen fortsatt ansågs behövas för att säkra krafttillgången.⁴⁹⁰

Parallellt med den uppskjutna utredningen för avskaffande av krislagen, arbetade som nämnts ovan en kommitté för utredande av frågan om krislagens införande i vattenlagen. År 1947 presenterade denna grupp sitt förslag att kodifiera deldomar i vattenlagen som ett villkor för att avskaffa krislagen. Experterna föreslog tillägg som erbjöd utbyggare obegränsad tid att få förlängda tillfälliga tillstånd medan de utredde

⁴⁸⁸ Dessa var Åke Rusck, bl.a. Kraftverksdirektör Vattenfall Älvkarleby 1944, generaldirektör för Vattenfall 1948-57, *SBL band 30*, 2000 s. 764; och C.F. Kleman, bl.a. VD för Svarthålsforsen 1935-1954, *SBL band 21* 1977, s. 273f.

⁴⁸⁹ Prop.1946: 154, s. 8, 25f.

⁴⁹⁰ AK 1947:21; 2LagU 1947:29; RA, JuA Konseljakter 8/2 1952, nr. 21, PM 10/11 1950.

och färdigställde sina vattenlagsansökningar. Varje handling som kunde begränsa kraftförsörjningen skulle undvikas, och det dröjde till 1952 innan förslaget ingavs till riksdagen.⁴⁹¹

Upphävandet och inarbetandet av krislagen i vattenlagen

Enmansutredningen om krislagsförändringen, författad av lagbyråchefen Per Bergsten, var färdig 1950. Bergsten påpekade att eftersom balansen mellan krafttillgång och efterfrågan snart förelåg borde en tidpunkt för lagens avskaffande bestämmas. Den forcerade utbyggnaden av vattenkraft förväntades dock att fortsätta med ett följande behov av en rask tillståndsprövning. Ett problem var den låga personalstyrkan hos de norra vattendomstolarna vars arbetssituation hade förvärrats av krislagen: även om en extra avdelning hade tillsatts 1946 och återupprättandet av Mellanbygdens vattendomstol kom till stånd 1949, var situationen inte tillfredsställande.⁴⁹² Förslaget innehöll också en lista över pågående tillfälliga regleringar vilken visar en obalans för de norra delarna: av 40 mål var 30 belägna i Norrland, norr om Dalälven. Ett tre års anstånd föreslogs för tillfälliga regleringar att utredas och tillåtas enligt vattenlagen och ett datum för upphävandet av lagen sattes till 1 januari 1953.⁴⁹³

I den slutgiltiga propositionen från justitiedepartementet jämkades Bergstens förslag mot åttamannautredningens om ändringar i vattenlagen. Dels beslutades ett högre maximum belopp för regleringsavgifterna vid tillfälliga regleringar, dels gavs de projekt som var av stor betydelse möjlighet till upprepade tillståndförlängningar med tre år åt gången till dess att tillstånd gavs enligt vattenlagen. Resultatet blev också att det var tillämpningen i helt nya mål som upphävdes 1953.⁴⁹⁴ Själva lagen fanns kvar tills 1962 då den ändrades.⁴⁹⁵

Det parallella förslaget om förändringar i vattenlagen, åttamannautredningen, argumenterade för möjligheter att realisera vattenkraft och regleringsprojekt genom deldomar och att uppskjuta ersättningsfrågor som på förhand var svårberäknade. Under de tretton år av tillfälliga regleringsmöjligheter som lagen fört med sig, hade en syn etablerats hos både utbyggare och vissa sakägare, bland annat jordbrukande utefter Lule älvdal, där perioden av ouppklarade ersättningar ansågs positiv då den

⁴⁹¹ 3LagU 1952:13, s. 5f; Prop. 1952:53, s. 9.

⁴⁹² Prop. 1945:148, s. 8, 43ff.

⁴⁹³ AK 1947:21; 2LagU 1947:29; RA, JuA Konseljakter 8/3 1952 nr. 21, PM 10/11 1950, s. 20ff.

⁴⁹⁴ Prop. 1952: 53, s. 18ff; SFS 1952:240; SFS 1952:733. Det resulterade i att bolagen "kastade in" en mängd ofullständiga ansökningar innan sista datum, se Vedung och Brandel 2001, s. 58.

⁴⁹⁵ SFS 1962:627; Prop. 1962: 200, s. 17f. 28.

gjorde den slutliga uppgörelsen mer adekvat.⁴⁹⁶ Denna syn kan ses som en kapitulation gentemot utbyggnadernas självklarhet och ett godkännande av kompensationsdiskursen men även något som kunde verka positivt och mer rättvisande: i Lappfondsutredningen från 1960 relateras tanken att användandet av deldomar var ett sätt att dels få loss ersättningarna snabbare, och dels att ersättningen kom direkt från utbyggaren, inte från avgiftsmedlen.⁴⁹⁷ Men givetvis inom ramen för den ofrånkomliga industrialiseringen.

Sammanfattningsvis kan krislagen sägas ha blivit inarbetad i vattenlagen och att de tretton år av tillfälliga regleringsmöjligheter påverkade synen på hur tillståndsprocessen borde gå till. Men det skedde inte utan att vissa frågor där rättviseaspekter åsidosatts med krislagen påverkade vattenlagen i en riktning som tillgodosåg dessa aspekter. Det tydligaste exemplet är *förberedelseregeln* 1952 som utgör ett diskursivt skifte med rötter i reaktionen mot krislagens snabba och stängda förfarande. Denna regel markerar början till en mer öppen process där lokala myndigheter, organisationer och befolkning måste involveras på ett tidigare stadium än innan. Illustrerande i sammanhanget är att Vattenfallsstyrelsens blivande direktör, Åke Rusck, som var en av utredarna reserverade sig mot denna del av förslaget, som innebar att bolagen inte längre fick sluta avtal på egen hand utan delegater och information till länsstyrelsen.⁴⁹⁸ En del vattendomstolar ansåg att det var opassande att involvera vad de kallade ”utomstående”. Men Norrbygdens vattenrättsdomare, den för mindre mäktiga sakägares och renskötselns rättigheter i vattenmål engagerade Folke Löwing, menade att detta kunde begränsa bolagens strategi att balansera ett projekts ekonomiska tillåtlighet genom att i förväg förvärva fastigheter och mark som kunde skadas av dämningen.⁴⁹⁹ Reglerna blev dock tämligen luddiga i 1952 års lagförändring, utan några bindande beskrivningar av vad utbyggaren skulle utföra i förberedelsen så länge åtgärderna noterades i ansökan.⁵⁰⁰ Under senare delen av 1954 stramades reglerna upp.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Se RA, JuA, Konseljakter 28/1 1952 & 18/10 1963, nr. 36, Utlåtande F. Löwing, 1/12 1947, s. 15.

⁴⁹⁷ RA, YK 1780, Lappfondsutredningen 1960:1, Odaterat PM angående särskilda villkor enl. kap. 4, 13 §, Vattenlagen och angående regleringsavgifter, s. 12.

⁴⁹⁸ RA, JuA Konseljakter 28/1 1952 & 18/10 1963, nr. 36, PM 1945 års sakkunniga, s. 151.

⁴⁹⁹ Prop. 1952: 52, s. 87ff.

⁵⁰⁰ SFS 1952:235. Det politiska spelet kring denna fråga har uppmärksammats av Vedung & Brandel 2000, s. 54-58.

⁵⁰¹ SFS 1953:177.

Målen vid MVD och NVD

Av de 217 ansökningar, som identifierats hos MVD och NVD under tiden från att krislagen började tillämpas i oktober 1939 och fram till utgången av 1953, utgör de tillfälliga regleringarna närmare hälften, 93 ansökningar som berörde 86 vattendrag. Av de resterande 124 vattenlagsansökningarna gällde 28 lagligprövningsärenden av olika anläggningar, vilket gör att antalet ansökningar var tämligen lika för de båda lagvägarna. Det visar ett frekvent användande av denna möjlighet från sökandeparternas sida där det statliga bidraget genom Vattenfallsstyrelsens involvering var 41 ansökningar av totalt 63 under perioden. Av de 93 ansökningarna var det endast nio som berörde vattendrag utanför renbetesområdet. 19 ansökningar avsåg tillfälliga regleringar i 25 tidigare oreglerade vattendrag och av dessa låg 20 i renbetesområden. När det gällde hur dessa ansökningar hanterades, visar det sig att i ett fall, som berörde två oreglerade vattendrag utanför renbetesområdet, drog sökanden själv tillbaka sin ansökan. I ett annat fall inom året-runt-marker för rennäringen tilläts inte regleringen på grund av vetenskapliga intressen.⁵⁰² Resterande 22 vattendrag blev föremål för tillfällig reglering vilket visar domstolpraktikens avsteg från lagen, och dessa domar fälldes i ansökningar som i åtta fall ingivits efter 1946.⁵⁰³ Krigslutet blev med andra ord ingen slutpunkt för att bygga ut oreglerade vattendrag enligt krislagen. Kanske snarare tvärtom då bolagen insåg att möjligheterna snart kunde upphöra.

Ansökningar för tillfälliga regleringar från 1940 och framåt rörde till stor del förlängningar av tillstånd och modifierade regleringar av redan tillfälligt reglerade vattendrag. Endast 24 av de 93 ansökningarna blev inte föremål för förlängda tillstånd, där en ansökan inte bifölls, en ansökan bedömdes enligt vattenlagen istället, fyra ansökningar berörde kortare projekt och ytterligare fyra ansökningar återkallades av sökanden. Under tidsperioden resulterade tio ansökningar i vattenlagstillstånd. För femton projekt (som tillsammans utgör 35 krislagsansökningar) som blev bestående i renbetesområdet kan krislagstillstånden ses som avgörande.⁵⁰⁴

⁵⁰² Det gällde Övre Oldsjön i Burvattens-gruppen som senare kom att regleras.

⁵⁰³ Se bilaga 1.

⁵⁰⁴ I Jämtland: Gesunden med 3 ansökningar, Kvarnbergsvattnet med 3 ansökningar, Storsjöns sammanslagna reglering med 3 ansökningar, Kallsjö-gruppen med 5 ansökningar, Burvattnet-gruppen, Landösjön, Stora och Lilla Jorm med Kycklingvattnet, Ströms Vattudal, Storsjouten och Ormsjön. I Västerbotten: Storuman med 3 ansökningar, I Norrbotten: Malmesjaure med 3 ansökningar, Suorvas högre dämningar med 4 ansökningar, Porjusset och Lulejaures högre dämning med 2 ansökningar, Sädvaures högre dämning med 3 ansökningar.

Det tillfälliga och kritiska läget som förevändning

Nära nog samtidigt som långväga eldistribution blev möjlig i Sverige genom stamnätets utbyggnad under senare delen av 1930-talet, hotade ett nytt stormaktskrig att bryta ut. Behovet av en oberoende position på kraftförsörjningens område blev därigenom viktigare. Krislagen kan ses som ett resultat av myndigheters, affärsdrivande verks och näringslivs strävan, genom samarbete av korporativt slag, att under kriget och krisen upprätthålla såväl den nationella ekonomin som autonomin. Den nationella ekonomin och autonomin återfinns i den industrikoloniala diskursen såsom intimt förknippade med varandra, de var centrala för den problembild som synliggjordes och gav tyngd åt de argument som kunde kopplas till dess beskydd. Sociala och rättsliga aspekter åsidosattes, temporärt till en början, men det kom att dra ut på tiden för vissa sakägare att återfå sin förlorade position. Medan krigsåren gick och konsekvenserna började visa sig kom lagförändringarna successivt att återta positionen för kraftbolagens motstående intressen men i stort gick reformerna ändå utbyggarnas önskningar till mötes då avskaffandet av lagen inte kom till stånd vid krigsslutet.

Hur kan bibehållandet av denna lag förklaras? Vattenfallsstyrelsens och andra kraftintressenters blotta vinstintresse skulle inte kunna driva den linjen så framgångsrikt utan förklaringar kan hämtas både från argumenten, epistemen och identifikationen som användes, hur man sade sig agera för landets bästa och iklädde sig uppgiften av frälsare för både industrin och den övriga befolkningen. Den pastorala maktutövningens roller tas upp av både Statliga Vattenfallsstyrelsen och privata intressenter och frågan från föregående kapitel dyker upp igen, huruvida maktanspråk och särintressen gömmer sig bakom epistemet ”det allmänna intresset”. I tider av kris måste inte enbart de utsatta befolkningsgrupperna som annars varit föremål för den pastorala styrningsregimens ingripanden skyddas, utan beskyddandet inbegriper även viktig infrastruktur och industri. Det kan ses som en process av diskursiva begränsningar där utmanande åsikter, erfarenheter och aktörskap uteslöts och osynliggjordes från den kunskaps-cirkulation och form av styrande som lagförändringsdiskussionen här har analyseras som. Krigshotet och krigsutbrottet utgör ett kritiskt moment som kraftintressenterna utnyttjar vilket skapar en spårbundenhet och öppnar möjligheter som annars inte skulle ha varit tillgängliga.⁵⁰⁵

Ur denna synvinkel kan krislagen ses institutionalisera en vinnande diskurs och etablera en spårbundenhet där förväntningar och domstolspraktik samt medföljande

⁵⁰⁵ Torfing 2001, s. 289.

infrastruktur av befintliga, högst verkliga dammar och kraftverk i landskapet inte kunde ändras över en natt. Aktörerna som representerar den industrikoloniala diskursen får också mer och mer tyngd i reformprocessen. Dammarnas existens i landskapen etablerar denna tyngd i argumenten och en ny problembild synliggörs som ger inverkan på styrningen av vattenkraftutbyggnadspolitiken: skulle fördämningarna tas bort spolades hela det uppbyggda kraftförsörjningssystemet undan.

Att freden eller krigsslutet inte blir ett lika kritiskt moment som leder utvecklingen i ny riktning kan förklaras med att kraftintressenas argument om kraftförsörjning och fortsatt kris upprätthölls i den diskursiva kampen där olägenheter för vissa sakägare förminsкас eller osynliggörs i relation till kraftbehovet. Ytterligare en aspekt är att vad som tilläts i kristidens början motiverat av projektens tillfälliga karaktär där annars ”obehöriga regleringsvinster kunna uppkomma för kraftintressena på bekostnad av andra legitima intressen.”⁵⁰⁶ Denna aspekt kommer helt i skymundan när de allmänna och enskilda intressenas tillmötesgående ändrar innebörden av ”det tillfälliga” som får en annan betydelse då den reviderade krislagen implementerades från 1943 och framåt. En betydelse som antyder att det bara är lagen som är tillfällig och tillstånden som ges, inte själva dämningarna.

Renskötarnas och renskötelsns situation

Denna undersökning har inte syftat till att förklara om lagen och de tillfälliga regleringarna utfördes genom mer eller mindre giltiga argument som till exempel ett reellt behov av kraftförsörjning. Snarare är syftet att belysa argumentens kontext och inverkan av lagen för den framtida vattenkraftutbyggnaden. Genom studiet av hur lagen användes och hur dess bevarande motiverades samt tillämpningen i renbetesområdet framkommer huruvida det skulle ha varit befogat att renskötelsen gavs representation i lagförändringsdiskussionen och om så skedde. Resultatet av undersökningen om tillämpningen i renskötelsesområdet har visat att det utifrån inverkansområdet råder en icke-representativ frånvaro av renskötelsns utövare och en frånvaro av frågor kring renskötelsns villkor.

Tidigare forskning som studerat vattenlagen har uppmärksammat den påtagliga avsaknad i frågor gällande renskötelsns situation som varande en näring i de områden som skulle drabbas av vattenkraftutbyggnad.⁵⁰⁷ Denna avsaknad är också märkbar gällande krislagens förändringar. Det är en frånvaro som stammar dels från exklud-

⁵⁰⁶ RA, JuA, Konseljakter, 29/9 1939, nr. 142, Landskansliet i Västernorrlands län till Konungen, 17/9 1939, s. 3.

⁵⁰⁷ Lantto & Össbo 2011; Lantto 2003.

eringspraktiker i den ordinarie vattenlagen gällande vem som ansågs som sakägare,⁵⁰⁸ dels genom att renskötselrätten inte är inskriven i fastighetsboken i likhet med servitut på enskilda fastigheter,⁵⁰⁹ ett faktum som visar sig vara mycket fördelaktigt för vattenkraftutbyggare, och slutligen från det faktiska tolkningsföreträde som hade sin bas i ett centrum med Vattenfallsstyrelsen och andra kraftbolag som företrädare vilka förlänade litet utrymme till aktörer som representerade periferin. Dessa exkluderings- och styrningspraktiker utgör viktiga beståndsdelar i den industrikoloniala diskursen.

Erfarenheter från människor som levde vid de dämnda vattendragens stränder var inte helt uteslutna ur lagändringsdiskussionen, vilket Länsstyrelsen i Jämtlands skrivelser ändå visar, men deras möjlighet att påverka i domstolsprocesserna var beskuren genom att krislagen otillräckligt tillgodosåg deras rättssäkerhet. Dessutom överskuggades försvaret av rättigheter av det övergripande legitima argumentet att inte hindra kraftförsörjningen under kristiden. Märkbart är ändå att i lagförändringsdiskussionen omnämns svårigheter för renskötseln endast gällande regleringsavgifterna för den omfattande regleringen av Suorva men när regleringarna i Jämtland diskuteras varken omnämns eller används renskötseln som ett argument från det i Jämtland uppkomna motståndet vilket pekar mot att renskötseln behandlades som en periferi i periferin.

Den allvarliga orättvisa som samerna drabbades av då de ”ej personligen tillerkänts några skadestånd”⁵¹⁰ i Suorvamålet hade en kännbar om än annorlunda verkan även på den rättsliga arenan. Förhållandet formade förväntningarna kring regleringsavgifterna som en möjlighet att rädda den ekonomiska nyttan av projekten och samtidigt söka gottgöra skadan. Inte förrän krislagen drabbade oelektrifierade områden i Jämtland kunde dessa regleringsavgifter delvis ges en ny innebörd. Ursprungligen skulle avgifterna täcka skadeförebyggande arbeten för att undvika framtida olägenheter, inte den direkta ersättning som Vattenfallsstyrelsen undvek i Suorva. Därtill kom att vissa delar av compensationen från avgifterna gällde förlorat renbetesland och gavs inte individuellt till renskötare eller lappbyar utan kollektivt till respektive läns lappfond, sedermera statens lappfond. Denna praxis att ta ersättningen för förlorat renbete från regleringsavgifter var en olycklig lösning som 1958 blev ekonomiskt ohållbar vid den tredje dämningen av Suorva. Den dämningen var en av de ”tillfälliga” regleringsprojekt som konstant förnyades i över 20 år vilket gjorde

⁵⁰⁸Vedung & Brandel 2001, har diskuterat denna fråga i relation till vattenlagen i allmänhet. Öhman 2007 har använt termen *invisibilization* gällande Vattenfalls handlande mot samerna i vattenmål. Se också Lantto & Össbo 2011.

⁵⁰⁹Bengtsson 2004, s. 56.

⁵¹⁰2LagU 1942: 35: KVS yttrande, s. 19.

frågan om ersättning svårhanterad inom ramen för den struktur som byggts upp av regleringsavgifter. Avgifterna som i detta fall även avsåg ”skador, som i regel ej brukar täckas med dem” kunde inte omfatta ersättning till de nya sakägare som under tiden hade gjort sina röster hörda i målet.⁵¹¹

I lagförändringsdiskussionen erhöll de tillfälliga regleringsprojekten starkt rättsligt stöd att uppfylla lågt satta ekonomiska krav. Det kan skönjas till exempel med Suorvadammen, som ansågs vara av stor nationalekonomisk betydelse, men försakade omfattande och fortlöpande skada som i ett längre perspektiv förtog den ekonomiska nyttan. Men stödet för de ekonomiska argumenten gällde för bolagens nationella kraftförsörjningsmotiv, inte för de ekonomiska argument som renskötelsens utövare reste. Etos förändras utifrån vem som tjänar på det. Renskötare eller rennäringen identifierades inte som legitima framförare av, eller ett legitimt område för ekonomiska eller materiella argument. Det visar både det enskilda kraftintresset och det allmänna länsstyrelseintresset. Centrums ekonomiska argument hade företräde, och de ekonomiska argumenten från periferin uteslöts ur, eller bagatelliserades i, lagförändringens industrikoloniala diskurs.

Uteslutande av erfarenheter

Det finns ett flertal uppgifter från hela Sápmi om svåra vintrar under 1930-talet, särskilt 1936-37 när renantalet minskade avsevärt vilket gjorde att fiske och andra binärningar blev viktiga.⁵¹² Dessutom medförde kriget att priserna på renkött steg,⁵¹³ och renkött blev heller inte föremål för ransonering⁵¹⁴ vilket kunde ha stärkt renskötelsens position i vattenmålen. De mindre sakägarnas ekonomiska och materiella argument varken användes eller tillmötesgicks, utan den som kunde vädja till en uppfattning om ett allmännas bästa för hela landet blev mer framgångsrik. Inte heller i renbeteslagen togs tillräcklig hänsyn till renskötelsrätten. Detta riktar fokus på ett kolonialt centrum-periferi förhållande som är tydligt i reformprocessen och som indikeras av det stora antal tillfälliga regleringar som utfördes i renbetesområdet.

Nu var de norra delarna av landet i stort sett det som fanns kvar att effektivt använda för vattenkraftutbyggnad, men att just dessa områden i så hög grad underkastades ett regelverk som gav sakägarna en försämrad position är också en indikator på det

⁵¹¹ HLA, LNÖA, FXVI:50, NVD protokoll 24 jan 1951, s. 19, citat 11; Deldom 15 okt, 1958, s. 17f.

⁵¹² Bergstrand 1985, s. 55f; Lars Rensund, *I samernas land förr i tiden* 1986, s. 50; Hanes 2001, s. 44; Bertil Wiinka & Valborg Wiinka *Har du slutat vara lapp?* 2006, s. 141; Inga & Sunna, 2013, s. 14; ”Lapparna är till stor del beroende av fisket för sin utkomst.” ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, Protokoll 29/9 1942, aktsid. 123

⁵¹³ Lantto 2000, s. 222.

⁵¹⁴ Amft 2002, s. 48.

koloniala förhållandet. Här kunde det avgörande sägas vara geografiska förhållanden, men förhållandet som var inbyggt i vattenlagen att byggde man ut där många bodde blev det dyrare för bolaget medan man inte tog hänsyn till den enskildes förlust i områden som var glest befolkade. Bolagen beräknade enbart utifrån företagets kostnader vilket kan vara rimligt att göra när vattenlagen gav den möjligheten i sin exploateringsvänliga utformning, inte på vad varje hushåll/individ förlorade eller fick i ersättning och vad det kunde betyda i det enskilda fallet. Detta förhållande, vattenlagens och i synnerhet krislagens exploateringsvänlighet och vad den öppnar för möjligheter är, i min definition av begreppet, kolonialt. I synnerhet om det också innefattar en etnisk dimension där vissa grupper fick sina förluster sämre bedömda eftersom det skedde utifrån en förförståelse för och prioriteringar av vissa näringar. Det överensstämmer med vad koloniala moderländer kunde göra, ta över land och naturresurser utan att bry sig om förlusten för de ursprungliga invånarna. Det är också här som kolonialt i min användning av begreppet även går att använda gällande glestbefolkade periferier, då alla som bor där behandlas orättvist. Dock finns det nivåer i periferin och renskötelsen framstår då som en periferi i periferin på grund av att majoritetsbefolkningen i periferin trots allt ändå har en gynnsammare position att agera utifrån jämfört med renskötande samer. Med utgångspunkt ifrån vad källmaterialet sagt om de övriga vattendomstolarnas praktik framgår att krislagen inte användes i samma utsträckning i andra delar av landet, trots att den var mer gynnsam så till vida att det kunde förväntas bli billigare på kort sikt. Även detta visar på ett kolonialt förhållande gentemot norrländska, glest befolkade periferier vilka i högre grad underkastades en lag som satte rättssäkerheten ur spel.

Renskötarnas erfarenheter blir upprepat ohörda och rundgången av uteslutanden blir en viktig diskursiv struktur där renskötelsens problem överskuggas av det begränsade utrymme som upplåts åt mer legitima eller centrala "små" sakägare. Här kan den större förståelse gentemot jordbrukets förluster som Andrea Amft har framhållit, skönjas: en kolonial eller etnisk förförståelse och prioritering gentemot det närliggande.⁵¹⁵ Argumenten om elektricitetsbehov i kristid gavs en diskursiv styrka och ett stöd utifrån krisens kontext och talarens legitimitet, vilket medförde en solidaritet för människor att inte protestera mot tanken på att vissa sjöar och trakter måste användas för vattenkraftutbyggnad. Förarbetenas kommenterande karaktär, departementschefens makt att i propositionen fördela utrymmet för de olika remissyttrandena och slutligen lagförslaget som summerade och exkluderade perspektiv är också en påtaglig diskursiv struktur. Genom lagändringsprocessen beskrivs den exploaterade

⁵¹⁵ Amft 2002, s. 46.

delen av landet, periferin, i sin frånvaro som en spegling av centrum, såsom något annat, någon annanstans. Denna exploaterade del av landet är ett glesbefolkat landskap, som är möjligt att använda i utvecklingen men som också har ett behov av elektricitet och inlemmande i den moderna världen. Här framstår de samiska renskötarna och deras näring och område som en periferins periferi, vilkas problem – ifall de omnämndes – kunde hota att underminera inte bara idén om att renskötsel skulle vika undan för utvecklingen definierad utifrån, utan också att centrum utan ömsesidighet skulle styra periferin.

Inom den industrikoloniala diskursens begränsande och uteslutande mekanismer finns också möjligheten för motstånd och alternativa vägar.⁵¹⁶ Utmanande föreställningar, värderingar och händelser återfinns under perioden, först kampen för de allmänna och enskilda intressens skydd, och sedan krigsslutet som kunde ha återställt rättssäkerheten. Men vattenlagens industrikoloniala diskurs och institutionella arv och de därmed förknippade argumentens intertextualitet begränsade dock möjligheten för att vissa händelser som krigsslutet skulle få ett reellt genomslag. Men även strategier från kraftintressena avväpnade reformverktygens genomslag som ses i slutstadgandena om obegränsad tid för tillståndsomprövning och inlemmandet av deldomar i vattenlagen.

Utifrån domstolsmaterialet från NVD och MVD har krislagens användning i renskötelsesområdet kunnat studeras. Många fall i renbetesområdena blir upprepade gånger föremål för förlängd tillfällig reglering och sedermera slutligen permanenta dammar. Långdragna processer har framkommit, Burvattnet tog 18 år och Suorva 25 år tills en slutgiltig dom godkände regleringarna enligt vattenlagen.⁵¹⁷ Krislagens tillkomst och tillämpningarna av lagen är utifrån rådande situation möjligtvis förklarligt men dröjsmålet att avskaffa lagen efter kriget är inte försvarligt. En orättvisa i lagen då den drabbade de norra delarna av landet vilket fördjupas på grund av centrumperiferi-förhållanden och det faktum att renskötarnas rättigheter inte var tillräckligt tillgodosedda i renbeteslagen samt att renskötsel var exkluderad som näring i krislagen och den ordinarie vattenlagen. De maktförhållanden som karaktäriserar en kolonial relation, med ett imperiecentrum som ensidigt utnyttjar en geografisk, ekonomisk och politisk periferi korresponderar med krislagens tillkomst, tillämpning och förändringsprocess där vissa sakägare utesluts och konsekvenser förminskas eller osynliggörs.

⁵¹⁶ Spurr 1993, s. 185.

⁵¹⁷ NJA 1965, avd I 1965:87, s. 496 ff; Se även bilaga 1.

Sammanfattning

Krislagen påverkade utvecklingen av vattenlagen genom att en del av dess förenklade procedurer inlemmades. Helt nya element tillfogades också vilket demokratiserade processen. Medan krislagen och distributionstekniken flyttade vattenkraftutbyggnaden norrut och mot periferier, stannade styrningen och utformandet av det rättsliga utrymmet samt utbyggnadsplaneringen i ett sydligt beläget centrum. Statens roll i detta kan ses i form av en pastoral maktutövning, å ena sidan som utbyggare och planerare genom Vattenfallsstyrelsen, å andra sidan som lagstiftare. Rollerna flyter samman och ett korporativt inslag är tydligt med Vattenkraftföreningen och Vattenfallsstyrelsen, som från början hade en annan intention än lagstiftaren. En intention om att lagen också kunde gälla helt nya regleringar. Denna tanke fick fäste hos domstolarna och fick även genomslag i den framtida utvecklingen av lagstiftningen då regleringsavgifter och ersättningar får legitimera denna vidare tillämpning av lagen.⁵¹⁸ Kammarkollegiet som skulle övervaka de allmänna och enskilda intressena i vattenmål, framstod som en av statens pastorala tentakler som upprätthöll en kollektivisering och omyndigförklaring av renskötarna genom att förorda att döma ersättningar för förlorat renbetesland till lappfonden.

De förlorade markernas betydelse för det samiska rättsutrymmet är en viktig fråga då de följande decennierna ser en minskning av antalet utövare, men ett bibehållet renantal. Där det bibehållna renantalet blir statliga utredningars argument för att inte kritisera exploateringarna eller att vidta några åtgärder för återväxt av betesområden och näringsutövare. Dessa aspekter kommer att behandlas i de nästföljande kapitlen.

Denna undersökning har även riktat fokus mot en mentalitetsförskjutning som kan skönjas i de möjligheter som rättssystemet efterhand erbjöd i form av ersättningar i reella värden. Ersättningar som infrastruktur och elkraft legitimerade vattenkraftutbyggnaden och inlemmade människor i en ibland påtvungen modernisering. Det skapade inte bara en politisk spårbundenhet utan också en spårbundenhet i den fysiska miljön som blir svår att bortse ifrån och att förändra, där varje ny utbyggnad blir en förutsättning för och en tillvänjning till nästa.

I de tillfälliga arrangemangens förklädnad öppnade krislagen möjligheter för oåterkalleliga utbyggnadsprojekt i renbeteslanden. Krislagstillämpningen i de norra delarna av Sverige belyser hur krigstiden utgör en avgörande period och ett skifte i vattenutbyggnadshistorien. Med argumentet ”det allmännas bästa” offrades enskilda och allmänna intressens rättssäkerhet för kraftförsörjningens sak – en kraftför-

⁵¹⁸ Se Prop. 1943:253, s. 13ff, 42ff, 48; SFS 1943:392.

sörjning som primärt gällde industrier och redan elektrifierade delar av landet och sekundärt eller inte alls de landsdelar som användes i utbyggnaden – i det allmännas bästas namn. Men vad som kunde accepteras tillfälligt förvandlades successivt till ett permanent läge, som drabbade de norra delarna av landet och särskilt de av vattenkraft tidigare orörda källsjöarna i renbetesområden. Vad som kunde vara förklarligt utifrån den stämning av beredskap som rådde under krigstiden framstår under fredstid som mindre försvarligt. Många av de stora dammprojekten kom till eller utvecklades under denna tid då mindre mäktiga sakägare hade sämre möjligheter att värna sina rättigheter och mobilisera ett motstånd, både på grund av lagstiftningen men också på grund av den kristid de var mitt inne i. Ett stort antal av dessa projekt pågår i landskapen, och många projekt har medfört förhållanden som lett till domstolsprocesser vilka pågår än idag.

Undersökningen av lagförändringsprocessen visar hur vattenutbyggare anpassade lagstiftningen efter sina behov. En anpassning genom vilken vattenutbyggarna etablerade det svenska vattenkraftssystemet byggande på, från utbyggarnas perspektiv, billig energi från norr och rättsligt exkluderade och förminskade rättsägare och intressenter. Denna process gav elkraft till delar av landet, den fragmenterade samt bejakade och legitimerade en specifik kolonial användning av landskapet i konverteringen av sjöar till regleringsmagasin och urminnes rättigheter till ersättningar och skadeförebyggande åtgärder. I denna koloniala praktik förflyttas renskötarens rättigheter längre bort från en status där rennäringens utövare råder över egna marker och samtidigt fördjupas icke- renskötande samers diskriminerade rättsposition.

5. RÄTTSOSÄKERHET OCH OSYNLIGGÖRANDE: KRISLAGENS TILLÄMPNING I RENSKÖTSELOMRÅDET

Av rädsla för vattnet har siidans folk flyttat fem gånger. Det är inte ett "naturligt" vatten och dess naturgivna rörelser som tvingat dem att dra sig undan utan det som skett är att ett annat, ett större folk, som menar sig ha rätt att beröva ett litet folk dess hem, har bestämt att vattnet måste stiga. När de människorna som levde på platsen vid älven skulle jagas bort, utövades en speciell "konst", nämligen den att bygga en damm i älven, [...].

Ur "Siidan kämpar för att komma undan ett nytt vatten" Paulus Utsi
Följ Stigen, 2000, s. 92.

I föregående kapitel framkom att krislagens tillämpning i de norra delarna av landet i stor utsträckning berörde renbetesområdet. Denna lagtillämpning och dess följder av uppklarade ersättningsfrågor kan ses som en av anledningarna till det aktiva motstånd som växer fram inom samerörelsen och SSR som kommer att belysas mer i nästföljande kapitel. I detta kapitel studeras hanteringen av tre vattenmål vilka behandlades enligt krislagen och hur lappväsendet, renskötare och deras ombud i vattenmålen agerade samt hur renskötarnas rättsposition kan betraktas i dessa fall.

Tyngdpunkten ligger på regleringen av Burvattengruppen i Jämtlands län. Målet är intressant därför att det handlade om sjöar som saknade tidigare reglering och utgör därmed exempel på ett utbyggnadsprojekt som egentligen inte skulle ha bedömts enligt krislagens förenklade procedur. Dessutom låg de till största del i områden som uteslutande användes av renskötelsen. Vid Sädvajaure i Norrbottens län fanns bofasta invid sjön och exemplet diskuteras utifrån ett mål som berörde renskötare och icke-renskötande samer. Suorvamagasinet omfattande utbyggnadshistoria vävs in även här, eftersom den tredje dämningen som skedde enligt krislagen. Själva magasinet låg i exklusivt renskötelse- och nationalparksområde, men en uppsjö av sakägare drabbades.

Burvattengruppen

Dokument rörande den tillfälliga regleringen av Burvattnet, *Buvriejaevrie*, Korsvattnet, *Kroessejaevrie*, Mjölkvattnet *Mealhka*, och Övre Oldsjön, *Buvrienjaevrie*, finns med i förarbetena till 1943 års krislagsändringar, men målet förekommer inte sedan i diskussionerna kring lagförslaget. Dokumenten, som fogats till lagutredningens aktmaterial, berör en överenskommelse som skulle upprättas innan sökanden i målet fick använda och dämna över renbetesområdena vid de oreglerade källsjöarna i Långans flodområde inom Kalls och Offerdals socknar i Jämtlands län. De inblandade vid denna tidpunkt var Vattenfallsstyrelsen och Indalsälvens regleringsförening, IRF, och Länsstyrelsen i Jämtlands län. Länsstyrelsen ansåg sig inte ha bemyndigande att sluta avtal i frågan innan en ansökan sändes till vattendomstolen utan skickade därför ärendet till Kammarkollegiet.⁵¹⁹

Vid en tidpunkt då varken krislagen eller vattenlagen ännu krävde något lokalt samråd i områdena innan en ansökan sändes in till domstol, framstår proceduren om Burvattnet som ovanlig, även om motiveringen var en snabbare hantering när ansökan väl förelåg hos vattendomstolen. Eftersom intrånget på renbetesmark, i statligt perspektiv statens egendom, också var ett motiv för denna förberedande procedur reser sig frågan om sådana arrangemang kunde innebära en högre rättssäkerhet för renskötare i relation till andra sakägare i tillfälliga regleringsmål.

I detta fall ledde arrangemanget till regeringens medgivande att ta marken i anspråk. Beviljandet var dock villkorat av skadeförebyggande åtgärder, ersättning till renskötarna för direkta och indirekta skador och olägenheter. Bolagens skulle även bekosta vetenskapliga undersökningar i området rörande fornlämningar, vegetation och etnografiska och geologiska förhållanden. Ett annat inslag var den från IRF och Kammarkollegiet efterfrågade snabbheten i ärendet, så att inte "ansökningens syftemål skulle förfelas".⁵²⁰ Det verkar snarare som om denna procedur minskade rättssäkerheten för renskötarna då särskilda instanser, inkluderat lappväsendet, ålades att ge utlåtanden och förhandla ovanför huvudet på renskötarna med en ofrånkomlig utbyggnad i åtanke. Förfarandet med en tillsynes omsorgsfull förberedelse av projektet, speglar hur den pastorala maktens institutioner samverkar kring att legitimera ett tilltag som kunde verka tvivelaktigt. Det skapades ett spelrum där vissa aktörer gavs ett skenbart utrymme. Något motstånd och försvar fick inte tillfälle att formera sig, vilket kan ses som ett på förhand strukturerat handlingsutrymme där möjligheterna till opposition mot själva utbyggnaden styrs in på ersättningsfrågor.

⁵¹⁹ RA, JuA. Konseljakter 14/5 1943, nr. 262, Länsstyrelsens skrivelse till Kammarkollegium, 11/3 1942.

⁵²⁰ RA, JuA. Konseljakter 14/5 1943 nr. 262, Kungl. Maj:t till Länsstyrelsen, 29/5 1942

Detta förfarande liknar de tidiga vattenmål där renskötelsns rättigheter och renskötarnas deltagande åsidosattes tills dess att det mesta var klart. I sig är detta inte förvånande då rättssystemet genom krislagen anpassats än mer till utbyggarens initiativ, vilket framgick av föregående kapitel.

I sitt utlåtande över ansökningsintaget lappfogde Waldemar Gardham en resignerad men ambivalent hållning gentemot vattenregleringarna, dels stöd-jande dem som han ansåg skulle komma att drabbas, dels övertygad om ofrånkomligheten i händelseförloppet:

Ersättningen, om nu sådan prövas böra utgå – uppskattningen verkställes väl utan inflytande från den som direkt lider skadan och vet vad marken betyder för honom [...]. Den som har nyttan av marken får finna sig i den värdering som personer, vilka intet intresse ha för ifrågakvarande mark och dess betydelse för brukaren [...] ny nyttighet får han inte. Med erfarenhet från regleringen av sjön Torrön synes markägaren och brukaren få en viss beräknad summa kontanter. [...] Vare sig avtalet kommer till stånd eller ej kommer regleringen att genomföras och jag har ingen anledning att på något sätt fördröja dessa betydelsefulla arbeten.⁵²¹

Rättssystemet skapade en känsla av ofrånkomlighet och penningkompensation verkade vara det enda som kunde krävas. Ersättning i pengar är något som omformar ett självhushållande samhälle och sett i en kolonial kontext införlivas människor då alltmer i en penningekonomi som kolonialmakten har satt ramarna för.⁵²² Inträdet i en penningekonomi är en process som redan hade anträtts för jämtlandssamernas del i och med att de under en tid deltagit i försäljningen av kött och sålunda utbytet av kontanter och varor, en process som renskötare som bodde inom Norrbottens län kom att ta del i först efter andra världskriget.⁵²³ Vattenbyggnadsföretagens ersättningar i pengar, i kombination med en förväntad försvåring för renskötelsen genom regleringarna, kan ses som ytterligare incitament att successivt lämna delar av självhushållningen.

Den fortsatta hanteringen av fallet visar de problem som kunde uppkomma för renskötelsen i mål som dömdes enligt krislagen. Utbyggaren ansåg att regleringen

⁵²¹ RA, JuA. Konseljakter 14/5 1943 nr. 262, Lappfogden till Länsstyrelsen, 7/2 1942.

⁵²² Loomba 2002, s. 2f; Hind 1984, s. 547f.

⁵²³ Amft, 2002, s. 48f. I Norrbottens län var *verdde*-systemet – att bönder kunde ha skötesrenar hos samer – förfarande i bruk vilket troligen tillgodosåg deras behov av renkött.

medförde ”synnerligen ringa skador. Det är visserligen stora regleringshöjder, men det rör sig om fjälltrakter, som äro praktiskt taget obebyggda”.⁵²⁴ I den klassiska uppdelningen mellan kultur och natur, civilisation och nomadism kan bebyggelse ses stå för civilisation medan nomadism hänfördes till det obebyggda och det som i denna diskurs ansågs närmare naturen. Denna syn, eller snarare blindhet, beträffande den renskötande befolkningens förhållanden står i kontrast mot det faktum att åtta samefamiljer i Offerdal och Sösjö lappbyar (idag *Jovnevaerie* respektive *Njaarke* samebyar) levde och verkade i området.

Bild 5:1. Del av Korsvattensdammen 2011. Foto: Författaren.

Redan i april 1942 påbörjades arbetena med dammarna vid Burvattnet, Mjölkvattnet och Korsvattnet, trots att ansökan insändes först i juni. Det här agerandet visar ett från bolagen självsvåldigt förfarande eftersom det kungliga medgivandet, att få ta området i anspråk för markarbeten, gavs först i maj.⁵²⁵ Från övriga myndigheters sida kan

⁵²⁴ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band IV, Protokoll, 23/5 1950, aktsid. 1011.

⁵²⁵ ÖLA, LNAÖ, FIXb:2, Burvattnet, Ansökan till Norrbygdens vattendomstol, 30/6 1942.

agerandet ha medfört att motstånd ansågs som meningslöst, på ett eller annat sätt skulle reglering ske. Men i just detta fall kom dock en sjö att förbli oreglerad, Övre Oldsjön.

Vid ett av målets första vattendomstolssammanträden, i september 1942, närvarade inte någon representant för rensköteln eller lappväsendet förutom kammarkollegiet och jägmästaren för renbetesfjällens revir, Robert Sköld. Sökanden fick således ingen ingående information om hur utbyggnaden skapade svårigheter för samernas transportvägar och fick därtill en del lösa antaganden om samernas fiske.⁵²⁶ Efter ett kartläggningsarbete med en representant från den ena av de berörda lappbyarna, ordningsman Lorentz Fjällberg från Sösjö, framkom enligt sökanden att samernas flyttningvägar inte berördes av regleringarna men däremot två broar, vilkas funktion kunde ersättas med att dammarna konstruerades så att de även kunde tjänstgöra som broar.⁵²⁷

Att regleringarna ändå inverkat på flyttvägarna framgick av ordningsmannen i Offerdal, Petrus Gustafssons redogörelse vid ett sammanträde 1944.⁵²⁸ Under en efterföljande syngång vandrade IRF:s VD, civilingenjör Nils Jakobsson från Stockholm med bland andra Gustafsson och Fjällberg, i de berörda områdena. Vid detta tillfälle utlovades ett antal åtgärder: det gällde strandröjning, broar, båtplatser och dränkta renuddar, det vill säga platser där man märkte kalvar och använde bland annat som slakt- och skiljningsplatser. Förlorade renuddar krävde i regel inhägnader på andra platser. Vid ett möte 1950 visar sig att flertalet av åtgärderna inte hade infriats.⁵²⁹

När bland andra John Doj och Sigrid Fjällberg berättade om de problem de upplevde vid Tjoureux sameviste invid Mjölkvattnet, med nätslitage, förfulning och besvärliga, dagliga båtdragningar vid den föränderliga stranden, lovade direktör Jakobsson att försöka uppställa ett vindaggregat på prov för att ge elektrisk ström till byn.⁵³⁰ Av detta blev inget och överhuvudtaget framstår strömleveransen till samernas boplatser som underprioriterad. Detta kan illustreras av historien kring Jänsmässholmen som var höstviste för Offerdal men också en samisk nybyggarby belägen i ett område med flera reglerade sjöar. Här satsade länsstyrelsen på kolonisationsåtgärder för samer som tvingats lämna rensköteln. Byn kämpade länge med att få el till hushållen och fick nära nog avtala bort sitt husbehovsfiske innan elektriciteten till slut

⁵²⁶ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band I, Protokoll 29/9 1942, aktsid. 122-126.

⁵²⁷ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band I, Komplettering ansökan 22/8 1942, aktsid. 75-78 samt bilaga 1, aktsid. 79; Nils Jakobsson till NVD, 30/11 1942, aktsid. 160.

⁵²⁸ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band II, Protokoll, 31/8 1944, aktsid. 282f.

⁵²⁹ Ibid., aktsid. 356; ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band IV, Protokoll, 23/5 1950.

⁵³⁰ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band II, Protokoll, 4/9 1944, aktsid. 356.

drogs fram 1963.⁵³¹ I utbyggandet av välfärdsstaten prioriterades inte alla, de som befann sig i de områden som tagits i bruk och exploaterats för välfärdsstatens syften verkar dessutom minst prioriterade vilket återigen pekar på ett kolonialt centrum-periferi förhållande.

Processens fortgång

Länsstyrelsen i Jämtland län förordnade 1948 advokaten Erik Selander att bistå samerna som ombud och de framställde då sina yrkanden i målet. Advokaten företrädde båda lappbyarna och samerna som enskilda sakägare, och kom med tiden att efterträdas i målet av Gustaf Selander och sedermera även Bengt Selander. Lappbyarnas yrkanden i målet rörde sig om renstängsel, bland annat vid arrendegården Åkroken, rengärde, slakt- och kalvmärkningsgärde, anläggandet av väg, gångstig och flyttningsleder som blivit överdämda, samt en bro vid Långsån och en renvaktarstuga. Byarna yrkade också ersättning för minskad trevnad och förlorat skönhetsvärde,⁵³² en fråga som hade dryftats av Lorentz Fjällberg vid ett möte i Arvidsjaur 1942 med särskild emfas på att ersättningar skulle gå till enskilda samer och inte lappfonden.⁵³³ En anhållan om ersättning till lappbyarna för fisket som förmodades bli försämrat i avvaktan på en utredning framställdes också. De enskilda samernas anspråk rörde sig om ersättning för båtlänningar och dragning av båtar. Man yrkade också på ersättning för tillvaratagandet av renar då behovet av fler skiljningar hade uppkommit på grund av att byarnas renar sammanblandades genom regleringens torrläggning av vissa vattengränser mellan olika områden. Flyttning av byggnader blev också nödvändigt samt ersättning för nätslitage i de ännu inte bottenröjda sjöarna. Man förbehöll sig även rätten att föra talan om oförutsedda skador, då ersättning för det ökade arbetet på grund av regleringarna var svår att specificera.⁵³⁴

Jägmästaren Skölds uttalande kan återges från ett vattendomstolssammanträde 1950, då den tillfälliga regleringen pågått i närmare åtta år, det gällde den av Sösjö yrkade bron för att underlätta renarnas överfart vid Långsån:

⁵³¹ Martha Jåma & Ewa Ljungdahl, *Samiska nybyggare i Jämsmässholmen* 2001; ”Elkraft mot fiskevatten” i *Sf* 1962: 10-11, s. 176.

⁵³² Ett fåtal advokater verkade behärska det komplicerade regelverket i vattenmål vilket märks då det ofta är samma namn som förekommer i domstolsmaterialet. ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band III, Skrivelse från E. Selander till NVD, 26/4 1948, aktsid. 861-869.

⁵³³ HLA, NLL, D I b:27, Protokoll hållet vid möte i Arvidsjaur 13-16/10 1942 för överarbetning av 1930 års lapputrednings betänkande mm.

⁵³⁴ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band III, Skrivelse från E. Selander till NVD, 26/4 1948, aktsid. 861-869.

Vi ha fått en utredning om huru stora värden som i detta fall tages ut genom regleringsföreningen. Jag vill påminna om vad Kungl. Maj:t satt som villkor, när regleringsföreningen skulle på sin bekostnad företaga de nödvändiga åtgärder, som ansågs påkallade till förebyggande av skada och olägenheter, som kunde uppkomma. [...] Jag tycker regleringsföreningen gjort ganska litet för att fullfölja dessa villkor. Vi ha ända sedan år 1944 haft mycket stora obehag av regleringen just genom att vi saknat broförbindelse. Det hade kunnat hjälpa en hel del och särskilt arrendatorn [vid Åkroken], som är beroende av förbindelsen över Långsån men likaledes lapparna. För vår del är det viktigast med en förbindelse över Åkroken för lapparnas del är det tvärtom.⁵³⁵

Detta riktar fokus på att vad exploatören valde att prioritera kunde ge upphov till lokala kontroverser. Nu verkade det dock som man höll en enad front mot utbyggarsidan, utom när det gällde fisket, där samernas rätt nedvärderas utan någon egentlig vinning för skattefiskarna: ”därest såsom skattefiskeägarna göra gällande, [att] lapparnas fiske i Mjölkvattnet, Korsvattnet och Övre Oldsjön ej grundar sig på laglig rätt utan endast på gammal hävd – [skulle deras rätt] endast avse fiske i Stora och lilla Burvattnet, samt Övre och nedre Lilla Mjölkvattnet”.⁵³⁶ Renskötarnas fiskerätt utreddes och det fastställdes att de även ägde rätt i Stora Mjölkvattnet, Korsvattnet och Övre Oldsån. När renskötarna yrkade röjning av fiskeplatser i Mjölkvattnet och Burvattnet och fiskerättsägarna i Övre Oldsjön också yrkade röjning medgav sökanden endast röjning för Övre Oldsjön.⁵³⁷ Detta agerande antyder en orättvis särbehandling av renskötarna som inte enbart hade med etnisk blindhet att göra utan mer uttalad diskriminering, då Övre Oldsjön ännu inte var reglerad, vilket de andra sjöarna var och sålunda i större behov av åtgärden. Det påpekades också av Sköld och lapptillsyningsman Rönnögård att röjning samt omhändertagande av kringflytande skräp var viktigt ur säkerhets-synpunkt vid båtfärder.⁵³⁸ Även om det var enklare för sökanden att utföra röjning där det ännu inte var dämt, vilket kan ha påverkat ställningstagandet, visar det på sökandesidans inställning att sjön självklart skulle komma att däckas. Det visar också på att säkerhetsaspekten inte prioriterades när det gällde de sjöar som låg inom renskötarnas område. Eftersom det var utbyggaren som stod för detta agerande medan

⁵³⁵ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band IV, Protokoll, 23/5 1950, aktsid. 1021.

⁵³⁶ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band II, Vattenfall till Norrbygdens Vattendomstol, 26/4 1944, bil.4. Uppgifter ang. fiskets bedrivande i Långans vattensystem, 17/2 1944, aktsid. 211.

⁵³⁷ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band IV, Protokoll, 23/5 1950; Protokoll den 25/5 1956, aktsid. 3332.

⁵³⁸ Ibid., Protokoll 23/5 1950, aktsid. 1013ff; Protokoll 12/7 1951, aktsid. 1688.

myndigheterna krävde röjning får en viss hänsyn tas till att utbyggaren använde den mest gynnsamma taktik för sina projekt. Men statliga Vattenfallsstyrelsen var dock involverad och som myndighet kan detta agerande ifrågasättas. Att domstolen sedan gick på sökandens linje och inte villkorade utbyggnaden med röjning visar också en orättvis särbehandling av renskötarna från myndigheternas sida, dock försvarade lappväsendet och länsstyrelsen frågan om röjning och rensning i de fiskevatten som enbart användes av renskötare.⁵³⁹ Jägmästaren hade själv i processens början ansett det onödigt att ”med hänsyn till skogens avverkning och skötsel för närvarande påkalla röjning eller bränning av avfall nedanför skadegränserna”⁵⁴⁰. Det riktar fokus på IRF:s agerande, de åsidosatte vad som inte var akut påkallat samt att ta fasta på att vad jägmästaren vid det tillfället uttalade sig om, skogens skötsel och avverkning skulle gälla för alla andra eventualiteter, som säkerhetsrisker för människor som levde i området.

Många inverkningsförhållanden för renskötseln var svårbedömda på förhand, såsom konsekvenserna för flyttningsleder, där väder- och betesförhållanden varje år styrde vilka leder man valde.⁵⁴¹ Svårigheten att på förhand beräkna inverkningarna som kunde ha krävt ett mer försiktigt tillvägagångssätt verkar snarare legitimera förfarandet att först bygga ut och därefter utreda. Sökanden lovade då att kompensera för det merarbete för renskötarna som skulle uppstå.⁵⁴² Redan på ett möte 1944 ifrågasattes om vinsten blev tillräckligt stor i förhållande till kostnaderna, bland annat på grund av transportkostnader och svårigheter vid virkesavläggning på is och lågt liggande stränder i flottleden.⁵⁴³ Frågan om vinsten handlade mer om för vem vinsten skulle uppstå och vem som skulle bekosta denna vinst med merarbete och inkomstförlust. Även här offrades periferins aktörer till fördel för centrums intressen.

Ersättning för mark

Trots att Burvattnet var föremål för en förberedelseprocess på grund av områdets och markernas karaktär av renbetesland, blev förlusten av renbetesmarker ändå inte medtagna i beräkningen av skadad mark. Vid ett tillfälle 1944, då ingen företrädare för renskötseln eller lappväsendet var närvarande, diskuterades ersättning för renbetesmark, och jägmästare Sköld uttalade då att ”marken däruppe är ej så dyr.”⁵⁴⁴ Eftersom

⁵³⁹ Ibid., Protokoll, 12-13/7 1951, aktsid. 1687, 1695f, 1703.

⁵⁴⁰ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band I, Komplettering Ansökan, bilaga aktsid. 80.

⁵⁴¹ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band IV, Protokoll, 31/7- 3/8 1951.

⁵⁴² ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band IV, Protokoll, 31/7- 3/8 1951, aktsid. 1711f.

⁵⁴³ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, band II, Protokoll 1-5/9 1944, aktsid. 276.

⁵⁴⁴ Ibid., aktsid. 277.

de personer, tjänstemän eller myndigheter som egentligen borde involverats inte var närvarande, kom skadorna också att uppgå till en blygsam summa 1950, då detta återigen diskuterades. I en dialog mellan ombudet för IRF och Jägmästare Sköld visar sig missförståndet:

Rasmusson: /.../Sköld såsom ombud för Kronan [har yrkat på] ett belopp om 13 732 kr och 41 öre, utgörande full ersättning för alla skador, olägenheter och kostnader, som till följd av regleringen skulle uppkomma med avseende på skogs- och annan mark ävensom växande skog inom de Kronans fastigheter, som berörs av regleringarna. Detta belopp hade preciserats av Sköld efter förhandlingar med regleringsföreningen. I beloppet skulle ingå alla ersättningar således all ersättning för skada å mark som tillhör kronan.

Sköld: Jag får erkänna, att jag varit mycket oförsiktig men när överläggningen hölls med representant för regleringsföreningen gällde frågan bara skog och skogsmark. Jag tror att regleringsföreningens representant kan intyga, att vi endast utgingo från vattenfallstyrelsens normer, som innefattar ersättning för skogsmark och minskad tillväxt på sådan mark. Det var icke min avsikt, att beloppet skulle innefatta gottgörelser för renbetesskador.⁵⁴⁵

Att personer som inte var lämpade att förhandla i en fråga, eller inte ens hade vetskap om att de förhandlade i ett specifikt ärende, gavs detta uppdrag visar på nonchalans och oförståelse från både sökandesida och myndigheter, betingad av etnocentrism och ett kolonialt synsätt där renskötselns rättigheter åsidosattes. Detta tillvägagångssätt accentuerades ytterligare av brådskan i de tillfälliga regleringarna. Domen och tillståndet 1951 att fortsätta tillfällig reglering till utgången av 1953, visade dock på att många av de krav som samerna reste togs upp men att regleringsavgifterna sköts på framtiden. Markersättningen blev även den uppskjuten då den ansågs kräva vidare utredning efter fadäsen med de låga ersättningarna för kronans skogsmark.⁵⁴⁶

Skadeersättningar med dröjsmål

Under en färd längs sjön Mjölkvattnet 1951 uppmärksammades att träden stod kvar i samma utsträckning som vid besiktningen 1945. Någon röjning hade alltså inte genomförts och klagomål om säkerhetsrisker för motorbåtsfärd i sjön hade också

⁵⁴⁵ ÖTR, MVD, Ans.D.37/1942, band III, Vattendomstolens protokoll, 23/5 1950, aktsid. 1039f.

⁵⁴⁶ ÖTR, MVD, Ans.D.37/1942, band IV, Vattendomstolens dom 29/9 1951, aktsid. 1581-1592.

framförts. Bråte och virke från fällda träd låg längsmed stranden och ansamlades i en vik vid Tjourenvistet. Virket var avsett att tas till vara men hade fått ligga kvar.⁵⁴⁷ Signe Doj berättade om fisket som märkbart hade försämrats några år efter regleringen. Någon ersättning för förstörda nät och nätslitage hade de ännu inte sett till vid Tjouren, och de föreslagna ersättningarna ansågs vara alltför låga. Sökandens representant förklarade att röjningarna hade försenats på grund av brist på arbetskraft. Ersättningarna hade gjorts upp utifrån vad de sakkunniga på fiske föreslagit. Lappfogden Åke Wikman, som hade tillträtt sin tjänst 1949, yrkade på väsentligt högre ersättning per nät men sökanden vidhöll sina siffror som rimliga. Sökanden hade kört sönder den gångväg som fanns mellan Långsådalen och Mjölkvattnet när de transporterade material till dammbygget. Efter regleringen hade fiskplantering och andra kontinuerliga anläggningstransporter nödvändiggjort upprätthållande och förbättring av vägen. Den användes nu dessutom av Lorentz Fjällberg som bodde året runt med sin familj i Tjouren efter att blivit tjänsteman vid regleringsföreningen. Därför yrkade lappfogden att sökande skulle reparera vägen och utifall att utbyggaren skulle använda den i framtiden ville man få till ett underhåll som var gemensamt bekostat av lappväsendet och sökandesidan.⁵⁴⁸

Sedan samerna fått ett juridiskt ombud fick inte lappfogden uttala sig för enskilda utan fullmakt, utan enbart för lappväsendets räkning. Vid ett tillfälle var dock lappfogde Wikman förordnad företrädare för lappbyarna biträdd av Klemens Klemensson, ordningsman i Offerdal. Det gällde då inverkningsfrågor på flyttningssvägarna som var svåra att förutse och man anförde att slutlig uppgörelse måste anstå för att vinna mer erfarenhet kring inverkningsfrågorna.⁵⁴⁹ Efter arton år av tillfällig reglering gavs permanent tillstånd 1960 till reglering av Stora och lilla Burvattnet, Stora Mjölkvattnet och Stora och lilla Korsvattnet. Regleringen av Övre Oldsjön avsågs men kom ändå att genomföras senare.⁵⁵⁰

En annan fråga som drog ut på tiden var ersättningarna för skada på fisket inom renbeteslanden där den stora frågan var om de enskilda renägarna skulle tilldelas ersättningen eller om lappbyn, länsstyrelsen eller lappfonden skulle erhålla ersättningen. Efter överklagan av renskötarna i lappbyarna till vattenöverdomstolen och regeringen löstes frågan först 1964 genom att ersättningen för de tillfälliga regleringarna, alltså för den gångna tidens skador, utbetalades till länsstyrelsen att fördela till vardera

⁵⁴⁷ I en bok om fjällflygaren Gunnar "Spökis" Andersson berättas om en dödsolycka i samband med rensningar i Mjölkvattensdammen. Karl-Erik Johansson, *Spökis – fjällflygaren*, 1985, s. 89-93.

⁵⁴⁸ ÖTR, MVD, Ans.D.37/1942, Vattendomstolens undersökningsprotokoll, 12-13/7 1951, aktsid. 1680-1708.

⁵⁴⁹ Ibid., aktsid. 1709-1712.

⁵⁵⁰ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, Band V, Dom 10/6 1960.

lappby som sedan hade att fördela mellan sina medlemmar under den tid som avsågs. Sin vana trogen motsatte sig Kammarkollegiet renskötarnas önskemål och förordade att skada för gången tid liksom för framtiden skulle betalas till statens lappfond.⁵⁵¹ Återigen aktiverar Kammarkollegiet den pastorala maktutövningen.

Eftersom dämningarna hade radikalt ändrat isförhållandena i Långsån där renskötarna tidigare hade flyttat med renarna och att den bro som utbyggarna hade uppfört inte kunde kompensera det merarbete som uppstod fick vissa renskötare sedermera kontantersättning för detta, men det dröjde dock till 1979.⁵⁵² Det kan vara intressant att relatera att argumentationen i målet såg annorlunda ut efter 1971 års RNL, där advokat Nils Söderlund som ombud för samebyn resonerar i mindre självklara termer om Kronan som ägare av renbetesfjällen. ”Kronan står i dag formellt som ägare” och ”I t.ex. rättsfallet H1965:492 har sålunda antagits att Kronan är markägare”.⁵⁵³ Det pågående Skattefjällsmålet inverkade på hur argumentationen fördes från juridiskt håll.

Ringselet och Sädvajaure

En viktig aspekt som kan skönjas i målet om Sädvajaures, *Sädvájávrrre*, reglering i Skellefteälven är de skillnader som kunde uppkomma när det gäller hur sakägare fick kompensation i vattenmål. Lars Rensund, som var uppvuxen i en renskötande familj och arbetat som renskötare och ordningsman under en period, var när processen började bofast vid Sädvaluspen och en av sakägarna i vattenmålet. Han blev sedermera också engagerad som sakkunnig i flera vattenkraftutredningar. Projektet med kraftverket vid Ringselet, *Ringosavvun*, i Sädvajaure blev tillåtet enligt vattenlagen 1943 och bolaget ansökte om tillfällig reglering 1947. Det tillfälliga målet rörde en höjning av dämningnivån på en halv meter, men trots den modesta skillnaden skulle rättsprocessen bli långdragen eftersom ett antal frågor inte var lösta från den första dämningen, då utbyggnaden kommit som en överraskning för en del av de som bodde och verkade vid vattendragen.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ ÖLA, LNAÖ, FIXb:2, Burvattnet, Vadetalan till Vattenöverdomstolen 4/7 1960; Skrivelse till Kammarkollegiet från Gustaf Selander 22/11 1960; Skrivelse till Vattenöverdomstolen från Kammarkollegiet, 30/11 1960; Vattenöverdomstolens dom 18/7 1962; Kungl Maj:t dom 18/6 1964.

⁵⁵² ÖTR, MVD, Ans.D.37/1942, Band V, Jämtbygdens tingsrätts Dom 7/3 1979, aktsid. 5252f.

⁵⁵³ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942, Band V, Nils Söderlund skrivelse till Vattendomstolen Jämtbygdens tingsrätt 22/2 1974, aktsid 5040.

⁵⁵⁴ Lars Rensund, *I samernas land förr i tiden*; Anders Persson Blind hade dock en del vetskap om det stundande företaget och förlade sin planerade boplats högre upp efter strandkanten för att undvika att hamna på en holme i dammen. HLA, LNÖA, FXVI Ringselet, protokoll 23/10 1947, aktsid. 106f.

Som tidigare nämnts var det vattentäta skott mellan vattenlagen och renbeteslagen, vilket är tydligt då det inte fördes någon diskussion om renskötseln i vattenlagsutredningarna.⁵⁵⁵ Däremot tillsattes utredningar om hur arrendelägenheter, bland annat i Arjeplog, kunde upprättas för att inte hindra framtida vattenkraftutbyggnad i området som var renbetesområde. Utredaren i det fallet var blivande lappfogden i Norrbotten, J.O. Holm.⁵⁵⁶ Oavsett om åsidosättandet av renskötseln var en medveten strategi eller oavsiktligt, blev åsidosättandet ett för statsmakten underlättande inslag i att tillskriva sig rikedomarna i resurserna. I det första målet om reglering av Sädvajaure höll arrendatorerna kring sjön på att gå miste om sin rätt till kompensation genom en paragraf i kontraktet som till en början endast hade noterats av lappfogden i Norrbottens läns södra distrikt, Erik Malmström. De flesta av arrendatorerna var före detta renskötande samer och arrendekontrakten hade konstruerats så att framtida vattenkraftutbyggnaders tillåtlighet kunde säkerställas genom att arrendatorn måste ”tåla” intrånget, vilket försatte dessa i en sämre position inför vattenlagen än andra arrendatorer. Istället behöll de den diskriminerade rättsliga position som renskötande samer befann sig i.

Men genom att bolaget, för att undvika invändningar mot regleringen 1942, bibehöll den först medgivna rätten till kompensation fick arrendatorerna behålla ersättningen för förlorat fiske och för markskador under en viss tid. En jägmästare framlade att klausulen i kontrakten nog enbart avsåg dämning genom flottning men lappfogden som brukade upprätta dessa kontrakt sade sig med säkerhet veta att det gällde vattenregleringar i allmänhet. Här fanns uppenbarligen ett utrymme för tolkning där lappfogden tog ställning för utbyggarsidans rätt att bygga ut och att agera frikostig och ge ersättning. Om denna ståndpunkt berodde på erfarenhet av tidigare regleringar på sådan arrendemark eller om ett tyst samförstånd mellan upplåtaren (staten) och dess upprättare av kontrakten (lappfogden) framgår inte av materialet.

I detta mål underställs både de arrenderande samernas och de renskötande samernas rättigheter lappfogdens styrande. Enligt lappfogden kunde ersättningen för förlorat renbetesland varken tilldelas individuellt eller kollektivt till renskötarna i Semisjaur-Njargs lappby. Detta trots att summan i fråga var oansenlig och lappfogdens personliga åsikt att den kunde ges direkt till de drabbade.⁵⁵⁷ Vid ett sammanträde 1947 gällande den tillfälliga regleringen försökte advokat Harald Gagge, som företrädde samerna och många andra sakägare i målet, få till stånd en kompromiss om att

⁵⁵⁵ Lantto & Össbo 2011, s. 80f.

⁵⁵⁶ HLA, LNNA, BI:1, Skrivelse till Konungen med förslag till åtgärder angående upplåtande av odlingslägenheter, 18/12 1915, Skrivelse till Konungen från J.O. Holm, A. Montell, H.E. Svenonius, 12/1 1916.

⁵⁵⁷ HLA, LNÖA, FXVI: Ringslet, Protokoll 17/8 1942, s. 29-33

ersättningen för land skulle gå till en fond för just denna lappby, en lösning som lappfogden accepterade.⁵⁵⁸ Här visade sig lappfogdens splittrade lojaliteter gentemot staten å ena sidan och renskötarna å den andra, på en gång förvaltare av renbetes-landen och renskötarnas övervakare och beskyddare, även om denna uppgift kom att förändras under 1950-talet genom bildandet av SSR.

Tillfällig reglering fördröjer rättsprocessen

Intressant i detta fall var att inom ramen för den tillfälliga regleringens rättsprocess kom den ännu inte utbetalade ersättningen för de gångna årens reglering att betalas ut, plus ett förskott för den tillfälliga gällande tre år som om detta förhållande inte skulle blivit upptäckt om inte ännu en reglering kommit till stånd. Här snurrade hjulen i rättsprocessen snabbare än i Jämtland men dock inte för alla inblandade. I det tillfälliga regleringsmålet ifrågasattes inte de förut närmast rättslösa arrendatorernas rätt till ersättningar, däremot en av arrendatorerna som upptagit renskötsel i Norge och vars familj bodde vid Sädvajaure. Olof Johannes Blind och Nils Olsson Blind blev utan ersättning för fisket från maj 1946 då de börjat bedriva ren-skötsel i Norge. Det ifrågasattes också från bolagets sida om Anders Persson Blind, medlem i Semisjaur-Njargs lappby från 1943, verkligen skulle få ersättning från regleringens början. Men enligt honom själv och advokat Gagge hade han som norsk renskötare genom renbeteskonventionen med Norge husbehovsfiskerätt oktober till april i Sädvajure sedan tidigare och den rätten hade försämrats genom regleringen.⁵⁵⁹ Huruvida de övriga norska renskötarna som hade fiskerätt genom konventionen fick ersättning, framgår inte av de dokument som studerats.

När fiskets betydelse för sakägarna kring Sädvaluspe lyfts fram anser lappfogden att det även fanns utkomstmöjligheter för dem genom turisternas inkvartering, och genom att lappväsendet och lappbyn behövde leja folk till arbete. Lars Rensund genmålde, att varken han eller andra kring sjön hade sett så mycket av sådana arbeten på nio år. Turisterna kom i sådan liten omfattning att inkvarteringsplikten närmast blev en belastning.⁵⁶⁰ Det sviktande turistunderlaget framkommer också när bolagets ombud avstyrker lappfogdens yrkande på ersättning till lappfonden för skadat fiske. Här avsågs inte samernas fiske utan en förlorad inkomst för lappfonden som alltså inte

⁵⁵⁸ UTR, NVD, Ans. D.68/1947, Protokoll 22-23/10 1947, aktsid. 112.

⁵⁵⁹ UTR, NVD, Ans. D. 68/1947, Protokoll 22-23/10 1947, aktsid. 108-110; Skrivelse från Bolidens Gruvaktiebolag till Olof Johannes Blind 18/11 1947, aktsid. 205; Skrivelse från Bolidens Gruvaktiebolag till Norrbygdens Vattendomstol, den 12/12 1947, aktsid.188.

⁵⁶⁰ UTR, NVD, Ans. D. 68/1947, Protokoll 22-23/10 1947, aktsid. 97-100.

ansågs föreligga på grund av det ringa fiske som turisterna företog. Samerna däremot skulle få ersättning men inte för förlorat utarrenderat fiske.⁵⁶¹ När mötet hölls i oktober 1947 hade den tillfälliga regleringen redan inletts och vissa åtgärder syntes nödvändiga att vidta som byggande av bryggor och båthus, flyttningar av lador med mera.

De rättsliga ombud som samerna tillförordnades från länsstyrelsen belyser ännu en aspekt av ett system som underbygger maktlöshet och diskriminering. Att det var svårt att hitta jurister med kännedom om vattenrätten var en sak och att hitta den som inte skulle företräda en uppsjö av sakägare med inbördes motstridande intressen och samtidigt inte främja någon part av etnisk blindhet, var en annan. Advokaternas kompetens att klara både renskötselrättsfrågorna och vattenrätten är en diskussion som kommer upp senare då SSR skulle anställa juridiskt ombud.⁵⁶² I detta mål kan sakägarnas advokat Hilding Gaggas agerande ifrågasättas då dennes uttalande, att den tillfälliga regleringen förstörde skadorna av den första regleringen men inte så att den äventyrade sakägarnas existens, kan ses som en orsak till att ingen regleringsavgift föreslogs och inte heller utdömdes för den tillfälliga regleringen i den efterföljande deldomen 1948.⁵⁶³ Regleringsavgifter utdömdes 1953 och vid detta tillfälle fick bolaget också tillstånd att höja dämmningsnivån med ytterligare drygt tre meter. Regleringsavgift för den regleringen men även för den allra första, utdömdes först 1968.⁵⁶⁴

Att regleringsavgifterna för de regleringar som utdömts enligt vattenlagen fick en sådan fördröjning måste ses i skenet av de tillfälliga regleringarna och hur de försvårade och fördröjde den ordinarie processen. Krislagens förfarande gick därmed ut över utbyggarnas motstående sakägare även i de ordinarie vattenlagsmålen, åtminstone när det gällde regleringsavgifter som skulle bidra till att kompensera bygdens behov. Ersättningsfrågor för den första regleringen och de tre tillfälliga regleringsmålen, bland annat i fråga om samernas fiske, drevs i Högsta Domstolen så sent som 1982.⁵⁶⁵

Suorvas tredje dämning - regleringar och anpassningar

”Framhållas må också, att renskötseln visat sig ha stor anpassningsförmåga efter ändrade naturbetingelser. Detta kan ses av erfarenheterna från Suorvaregleringen.”⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Ibid., Skrivelse från Bolidens Gruvaktiebolags ombud Åke Palm till Norrbygdens Vattendomstol 20/5 1948, aktsid. 235.

⁵⁶² Protokoll från SSR:s landsmöte 1958, s. 48f; Protokoll från SSR:s landsmöte 1961, s. 27-31.

⁵⁶³ UTR, NVD, Ans. D. 68/1947, Protokoll 22-23/10 1947, aktsid. 127ff, Deldom 16/12 1948, aktsid. 312.

⁵⁶⁴ UTR, NVD, Vattenbok, Nbo 20 Skellefteälven, Sektion I, avd. I, blad 7: 1-11.

⁵⁶⁵ UTR, NVD, Vattenbok, Nbo 20 Skellefteälven, Sektion I, avd. I, blad 7: 1-15.

⁵⁶⁶ ÖLA, LJA F X:5, Renskötselns förhållande till vattenkraftutbyggnaderna i Lilla Lule älv, 1960, 58.

Orden är lappfogde Erik Malmströms från en utredning om renskötselns förhållande till vattenkraftutbyggnaderna i Lilla Luleälv. Uttalandet möttes av stor kritik från SSR som istället framhöll att det fanns en ekologisk gräns för hur långt anpassningarna kunde sträcka sig.⁵⁶⁷ Den första regleringen vid Suorva skedde 1919-1923 och höjde vattennivån i de sju sjöarna med 8,5 meter vilket resulterade i en tillskapad sjö, ett regleringsmagasin, kallat Akkajaure eller Suorvajaure, *Suorvvajávrrre*, med stor inverkan för renskötseln i området. Regleringsavgifterna fastställdes 1927 och en andra reglering som höjde vattennivån med ytterligare 7 meter genomfördes 1937-1939. Redan 1940 ville Vattenfallsstyrelsen med hjälp av krislagens föreskrifter höja nivån med ännu en meter utan att behöva vidta några större åtgärder. Utan några förhandlingar gav vattenrättsdomaren tillstånd till höjningen och nästa år ansökte Vattenfallsstyrelsen återigen om höjning med en meter men nu krävdes vissa byggnationer. Även denna ansökan bifölls av vattenrättsdomaren. Lappfogden krävde då för rennäringens räkning kompensation för förlorat betesland och dränkta kåtor. Domstolen sammanträdde kort för att diskutera målet utan att några egentliga domstolsförhandlingar ägde rum och tillstånd gavs medan ersättningsfrågorna sköts på framtiden.⁵⁶⁸

Vattenfallsstyrelsen ansökte 1943 om en tredje dämning av Suorva, som skulle innebära en höjning av högsta vattennivån med 1,3 meter över den senaste dämningen. Denna ansökan var tänkt att hanteras enligt den ordinarie vattenlagen men Vattenfallsstyrelsen ville använda sig av regleringen redan samma höst och efterfrågade därför krislagens snabba förfarande. Vattenfallsstyrelsen krävde att de gamla tillstånden från 1940 och 1941 skulle förnyas om inget nytt tillstånd gavs. Norrbygdens vattendomstol svarade dock att frågan om hinder mot företaget först måste lösas innan målet kunde utredas vidare av domstolen. Motstående intressen, bland annat de renskötande samerna, kunde lida utökad och bestående skada. Därför kunde inte vattenrättsdomaren tillåta nytt tillstånd, men däremot förnyades de gamla tillstånden. En lång utredningsperiod följde och under tiden fick Vattenfallsstyrelsen förnyade tillfälliga tillstånd en eller två gånger vartannat år till dess att permanent tillstånd gavs 1963 och frågan om regleringsavgifter slutligen fastställdes i Högsta domstolen 1965. Innan dess hade regeringen ålagt Vattenfallsstyrelsen att trygga ersättningen till samtliga sakägare. De tillfälliga regleringarna hade successivt ökat regleringsamplituden med över tre meter i det enorma vattenmagasinet.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Lantto 2003, s. 116.

⁵⁶⁸ HLA, LNÖA, F XVI:51, Vattenrättsdomare F. Löwing till Kungl. Maj:t 12/8 1957, s. 9-16.

⁵⁶⁹ Ibidem; *Renbetesmarkerna* SOU 1966:12, s. 130.

De uppskjutna processerna i mål rörande tillfälliga dämningar komplicerade ett rättvist avgörande. Detsamma gällde beräkning och utgivande av ersättningar eftersom de pågående effekterna av de förutvarande dämningarna ständigt fanns med i bilden och ett flertal motstående åsikter existerade bland de olika parterna i målet. Huvudproblemet berörde vem som skulle erkännas som sakägare och hur området som brutits ut ur nationalparken 1919 skulle betraktas. Regleringsavgifterna för Suorva användes för att ersätta förlorade renbetesmarker och för kompensatoriska och skadeförebyggande åtgärder i området. I fall med "vanliga" sakägare, som bönder, fiskerier och andra näringsidkare och rättsinnehavare, gick compensationen för skada och förlorad mark till ägare eller arrendator. Den ersättningen skulle införas som en utgiftspost vilket belastade projektets ekonomiska tillåtlighet, alltså något som kunde avstyra ett projekt ifall kostnaden blev för hög. I målet med Suorvas första dämning agerade den statliga exploitören och domstolen utifrån synen att det var kronans land och den samiska rätten och intresset uppmärksammades inte förrän i slutet av rättsprocessen. Den förlorade betesmarken kom inte alls att uppmärksammas och samernas förluster kompensterades genom regleringsavgifter som beräknades efter det att den ekonomiska avvägningen av projektet var fastställd.⁵⁷⁰ Därigenom påverkades inte tillåtligheten av förlusten av renbetesland, mark som ändå ansågs vara statens, vilket i detta fall var detsamma som utbyggarens egen egendom. På så vis uppkom ett ekonomiskt kryphål för den statliga utbyggaren med grund dels i den etniskt blinda vattenlagstiftningen som inte uppmärksammade renskötelsns förluster, dels i den koloniala renbeteslagstiftningen där renskötselrätten var en kollektiv nyttjanderätt.

Enligt Bo Wetterström, Vattenfallsstyrelsens ombud i målet under 1950-talet, innebär regeringsbeslutet att bryta ut dämningområdet ur Stora Sjöfallets nationalpark 1919 att det var förlorat som ett nyttjanderättsområde för renskötelsen. Lappväsendet, genom lappfogde Malmström, bestred emellertid detta. Sakägarnas advokat och Kammarkollegiet stödde renskötarnas nyttjanderätt i det skadade området. När § 5 från RBL 1928 togs som stöd för ersättning till renskötelsen för områden som tagits i besittning för samhälleliga ändamål, menade Vattenfallsstyrelsen att dessa paragrafer inte hade någon retroaktiv effekt gällande Suorvas första dämning.⁵⁷¹ De årliga regleringsavgifter om 20 860 kr som dömts ut 1927 ansågs vara tillräckliga. För den andra

⁵⁷⁰ Regleringsavgifter utdömdes först 1929. UTR, NVD, Vattenbok, Nbo Stora Luleälv, Suorva blad 1b; UTR, NVD, Ans. D. 3/1919 Suorva, Protokoll och utslag 27/6 1927, aktsid. 316ff; HLA, LNÖA, FXVI:50, Norrbygdens vattendomstols protokoll 24/1 1951, s. 11, 19.

⁵⁷¹ UTR, NVD, Ans. D. 3/1919, Protokoll syneförättning Vaisaluokta 1953, aktsid. 18219ff; LNÖA, FXVI:51, Protokoll 13/7 1957, Vattenrättsdomare F. Löwing till Kungl. Maj:t. 12/8 1957, s. 46.

regleringen tillkom ytterligare 23 360 kr.⁵⁷² Inställningen om att ersättningarna genom regleringsavgifter var tillräckliga fick dock vika för den med tiden växande erfarenheten i målet. Eftersom avgifterna nu inte längre kunde täcka de åtgärder och ersättningar som krävdes, ålade vattenrättsdomare Löwing att Vattenfallsstyrelsen skulle betala 2,7 miljoner kronor till regleringsfonden när målet 1957 överlämnades till regeringen för beslut.⁵⁷³

Det nya fjällvattnet

En deldom i Suorva-målet visar inverkningarna av dämningarna som renskötarfamiljerna levde med. Förändrade isförhållanden på Suorvasjöarna försvårade samlandet av renar inför höst- och tidig vinterflytt. Innan regleringarna hade det funnits utrymme för valmöjligheter men sedan de tillfälliga regleringarna hade påbörjats måste man av säkerhetsskäl låta familjerna, kvinnorna med barnen, flytta tidigare under hösten med båt medan renskötarna, männen, flyttade med renarna på land. Vårflytten upp till fjälls påverkades på samma vis, vilket omstrukturerade livsföringen och medförde en ökad arbetsuppdelning på kön och ålder inom familj och vintergrupp.⁵⁷⁴ Susanna Kuhmunen skrev i en inlägga till vattendomstolen 1964 om sjöregleringarna kring Vaisaluokta inför den fjärde dämningen vid Suorva:

Jag var åren omkring 1925 en liten flicka på tio år. Jag var äldsta barnet och en stor hjälp åt mina föräldrar. [...] Sjön var liten då. Massor av holmar och näs gjorde att det aldrig blev tal om storm, därför kunde vi flytta med våra små roddbåtar den dagen vi tänkt göra det. Ifall Far var i renskogen kunde vi barn ro. [...] Där fanns en liten grund vik för oss barn. Där kunde vi tvätta oss alldeles själva. Mor kunde vara lugn och ta en extra vilostund. [...] Omkring 1940. Vattnet stiger. Allt blir annorlunda. En rejäl fiskebåt med bra motor måste finnas. Tio-åringen, som hjälp, duger inte längre. Till denna rejäla båt fordras en kraftig karl, som orkar ro, när det blåser hårt.⁵⁷⁵

⁵⁷² "Samernas rätt vid kraftutbyggnad i Övre Norrland", 301; 20 860 kr år 1927 (Mars) motsvarar 543 850 kr år 2010 (Januari). 23 360,00 kr år 1939 (Mars) motsvarar 612 675,45 kr år 2010 (Januari). <http://www.solidinfo.se/konsumentprisindex.aspx> [2013-11-30].

⁵⁷³ LNÖA, FXVI:51, Vattenrättsdomare F. Löwing till Kungl Maj:t. 12/8 1957, s. 45-50, Protokoll, 13/7 1957, s. 2ff.

⁵⁷⁴ Förhållandet att "flickorna överger näringen" uppmärksammades under samma tid av utredningen *Vattenbyggnadsföretags inverkan på renskötelsen i Västerbottens län* 1960, s. 13.

⁵⁷⁵ "En sjöreglerings följd" i *Sf* 1964: 10-12, s. 166.

Minskade höstbeten ledde till en tidigare flytt från väst vilket i sin tur orsakade svårigheter att nyttja kvarvarande beten. "Flaskhalsar" uppstod när hjordarna försökte nå beten som var tillräckliga under den specifika tidpunkten i det fragmenterade landskapet. Behoven av mekaniska hjälpmedel blev akuta: för lastning i och ur båtar, och för anläggningsplatser vid de varierande strandlinjerna. För att underlätta olägenheterna som regleringen orsakade blev också en konstant interaktion med kraftverkspersonalen nödvändig. Färjetrafik och övervakning av dammluckor var uppgifter som vattendomstolen hade ålagt Vattenfallsstyrelsen.⁵⁷⁶ Ett beroendeförhållande kan därför ses ha uppstått där renskötarna både tvingades anpassa sig till villkoren som det fragmenterade landskapet och betesmarkerna erbjöd men också att förlita sig på människor som ålagts hjälpa dem i vissa av deras flyttningsrutiner.

Byggande av distributionsnät för elkraften och anläggande av vägar i samband med dammbyggnationerna förorsakade problem för renskötelsen i olika utsträckning. I vissa fall underlättade compensationerna i form av vägar och broar flyttningen mellan årstidslanden, och genom att erbjuda elektrifiering, telefonförbindelser och möjlighet till säsongsmässiga lönearbeten kunde utbyggnaderna även ses som en positiv förändring i renskötarnas slitsamma vardag.⁵⁷⁷ Men aspekterna av utbyggnadernas konsekvenser är mångfaldiga, i ljuset av rättigheternas åsidosättande, behovet av att anpassa sig, och konsekvenserna av anpassningen till påtvingade nya villkor. Det nära bandet mellan markförluster och framtida utsikter för renskötelsen och den samiska kulturen har framställts bland annat i dikter av Paulus Utsi och Inger Utsi och i debattinlägg av Inger Utsi.⁵⁷⁸ Inger Utsi framhåller inverkningarna på flyttningslederna, där tappvattnet skapade isbarriärer på sjön som var utsatt för stormar vilket gjorde isbarriärerna hala. Det innebar kryssande och omvägar föra att komma över sjön. De av vattenståndsvariationer sargade stränderna, utgjorde heller inga bra landningsplatser, det gick inte att komma i land varsomhelst. Det nya fjällvattnet medförde en dyster tillvaro, borta var idyllen och gyttjan från uppluckrad och blottlagd sjöbotten gjorde sitt intåg.⁵⁷⁹

Det var inte bara renskötande fjällsamer som drabbades eller uppmärksammades i vattenmålen. I och med att betesmarkerna minskade, ökade trycket på skogssamernas

⁵⁷⁶ HLA, LNÖA, FXVI: 50, Deldom 15/10 1958.

⁵⁷⁷ Hanes 2001, s. 44.

⁵⁷⁸ Paulus Utsi & Inger Utsi, *Giela Gielain*, 1974; Utsi, Inger "Vattnet över bräddarna" i *Sveriges Natur* 1958:4, s. 118ff; Östlund, Birgitta samtalar med Inger Utsi "Samiskt kulturlandskap. Våldtagen vildmark" i *Sf* 1980:12, 26-27.

⁵⁷⁹ Utsi 1958, s. 118ff.

områden i Gällivare.⁵⁸⁰ En dominoeffekt som skapade slitningar inom det samiska samhället och inom renskötarsamhället eftersom myndigheterna och lagstiftningen prioriterade fjällrenskötsel, även om en lappfogde som hade ansvar främst för skogsrenskötsel, tillsattes 1932. Fiskesamerna längs Stora Luleälv källsjöar uppmärksammas vid tiden för den andra regleringen av Suorva 1937, då fisket var av så stor betydelse för den samiska befolkningen på grund av decimerat renantal att det togs som ett av argumenten för kammarkollegiet att underställa beslutet om reglering till regeringen.⁵⁸¹

I de tillfälliga dämningarnas tid

De tillfälliga dämningarnas ”epok” sträcker sig över 1940- och 50-talen och i vissa fall in på 1960-talet. Under denna tid händer mycket som inverkar på förhållandena, inte minst samernas organisering, politiska mobilisering och förbättrade möjlighet till motstånd mot vattenkraften genom SSR:s etablering. Dessutom påverkade det växande nationella naturbevarandebudet åtminstone från början av 1950-talet vattenkraftutbyggnadens regelverk. Man kan säga att de tillfälliga regleringarna i renbetesområdena och deras rättsliga fortlevnad och efterspel kom att påverka SSR:s tidiga arbete. Trots att de artiklar som omnämner vattenregleringar i *Samefolkets Egen Tidning*, SET, inte explicit omnämner krislagen och tillfälliga regleringar, uppmärksammar SSR under sitt första verksamhetsår, 1950, regleringen av Suorva som ett hot och ett avskräckande exempel på hur viktigt det var för samerna att i de planerade utbyggnaderna arbeta för att tillvarata sina intressen.⁵⁸² Den forcerade utbyggnaden av vattendrag i renbetesområdet under 1950- och 60-talen var till stor del en effekt av den infrastruktur som byggts upp under krigstiden där tillfälliga regleringstillstånd sedermera blev permanenta.

Vattenfall och Vattenkraftföreningen önskade i sitt förslag till krislag 1939 en snabbare process men fick istället, vilket de tillfälliga regleringsexemplen som studerats i detta kapitel utvisar, ett långt rättslig efterspel för dessa omedelbara tillstånd. Orsaken till detta var just krislagens införande av en praktik som skilde sig från den ordinarie vattenlagens, där ersättningarna måste fastställas och utbetalas innan ett tillstånd kunde tas i bruk. I vissa fall skapades – genom krislagens införande av möjligheter att ge tillstånd före ersättningar fastställts – en följdriktighet i ständigt

⁵⁸⁰ HLA, LNÖA, FXVI:50, NVD:s protokoll ang. omprövning av första och andra regleringens regleringsavgifter, 24/1 1951, s. 21.

⁵⁸¹ HLA, LNÖA, FXVI:51, Vattenrättsdomare F. Löwing till Kungl Maj:t. 12/8 1957, s. 14.

⁵⁸² Lantto 2003, s. 104f.

nya höjningar av dämpningsnivåerna. För renskötselns del kan dessa långdragna processer ses främst som negativa då ersättningar i några av de här studerade fallen inte utdömdes under perioden eller utdömdes men betalades inte ut, ett förhållande som verkade mer vanligt då det gällde reell kompensation eller skadeförebyggande åtgärder, som till exempel röjningar av stränder. I fallet med Suorva kan de långdragna processerna visa på att man försökte rätta till begångna misstag eller förlegad rättspraxis långt i efterhand och att delvis gottgöra genom regleringsavgifter som utdömdes retroaktivt med möjligheten till omförhandling inför framtiden.

När det gällde att avstyra ett tillfälligt regleringsprojekt vägde renskötseln lätt på avgörandets skål. Renskötselns intressen och rättigheter kunde inte ensamt avvärja ett utbyggnadsföretag, snarare var naturvetenskaplig forskning ett argument som vägde tyngre vilket bedömningen som temporärt undantog Övre Oldsjön från reglering kan ses som ett exempel på. De sjöar som låg i områden för samernas uteslutande begagnande med betes- och fiskerätt med mera, togs däremot i anspråk innan det kungliga medgivandet formellt hade getts i Burvattenmålet. Oldsjö-området kom dock att bli föremål för juridisk process i målet om Oldens kraftverk där de dåvarande lappbyarna hävdade äganderätt till fallhöjden.⁵⁸³

Det var inte enbart renskötare som drabbades av krislagens procedurer men med tanke på den etniska blindhet som genomsyrade lagstiftningen och rättssystemet kan renskötare och icke-renskötare rättspositioner bli lidande i förhållande till andra sakägare. Exempel visar på att deras behov hörsammades försent, dels på grund av att ingen eller personer utan rätt kvalifikation förväntades bedöma frågor om inverkan på renbetesmark, flyttningvägar och fiske, dels på grund av ett strategiskt osynliggörande från utbyggarens sida för att hålla ersättningar på en rimlig nivå. Strand- och bottenröjningar av vissa sjöar och ifrågasättande av samernas fiskerätt visar också på diskriminering av renskötarna och deras rättsposition i förhållande till en bofast eller jordbrukande befolkning framstår som svagare. Myndigheternas förmynderi i vissa fall och underlåtenhet i andra frågor skapar en situation där vissa delar av renskötarens rättigheter är ”skyddade” medan andra utelämnas, ibland till synes godtyckligt.

Kompensation som medel

Enligt RBL 1928 skulle renskötseln kompenseras om renbetesområden måste användas till verksamheter av stor samhällelig betydelse. Reella värden, vilket blivit en viktig ingrediens i den allmänna diskussionen kring och behandlingen av vattenmål

⁵⁸³ ”Oldens kraftverk och samernas rätt” i *Sf* 1962: 6-7, s. 71; ”Samerna gör anspråk på fallhöjder” i *Sf* 1963:7-9, s. 143.

under 1940-talet, verkar för renskötarnas vidkommande inte vara synonymt med nytt betesland. Även om reglerna i RBL kunde tolkas just så föreslår lappfogden inte att nya betesmarker skulle erbjudas som ersättning för förlorat bete.⁵⁸⁴ Med Burvattnet konstateras krasst att ”ny nyttighet får han [renskötaren] inte”. När renskötare i senare fall krävde detta fick de avslag.⁵⁸⁵ I vattenlagsmålet angående Sippmikken, *Sipmesjaevrie*, i Jämtland 1946 föreslog Kammarkollegiet att Frostviken Mellersta Lappby (idag *Ohredahke* sameby) för sin förstörda året-runt-mark skulle få bete i kompensation på annan av sökandens, Kungsgården-Mariebergs AB:s mark. Biträdande lappfogden Malte Olsson och ordningsmännen Anders Åhrén och Jonas Nilsson från Frostviken Mellersta anförde att byn borde få tillgång att vistas på sökandens mark väster om sjön året runt, där de sedan tidigare hade sedvanerätt.⁵⁸⁶ I en dom från 1947 berättigades lappbyn att använda sökandens mark vid sjön året om.⁵⁸⁷ Ett avtal rörande vissa frågor ingicks mellan sökanden och Anders Åhrén som lappbyns ordningsman. Markfrågan komplicerades emellertid när ett nytt bolag övertog kraftanläggningen i Sippmikkbäcken. De nya ägarna påstod att bolaget inte hade några marker i närheten av sjön, och frågan blir förvirrande i det senare rättsmaterialet, kontakt skulle upprättas av lappfogden med andra markägare i området. Ohredahke sameby har idag inga kompensationsmarker till följd av regleringen.⁵⁸⁸

Troligen kan svårigheten att ge mark i kompensation förklaras med uppfattningen om att det inte fanns någon mark tillgänglig, utom just i Jämtland där privatägd mark låg sida vid sida med renbetesområden, till skillnad från Lappland där all mark ovan odlingsgränsen utom inägor är året-runt-marker för renskötsel. En något avvikande inställning fanns hos biträdande lappfogde Iwan Lundberg som i målet om Burvattnet anförde att

i målet om Storsjouten och Nea betalades renbetesersättningen till länsstyrelsen. Jag anser att länsstyrelsen bör få avgöra vad man skall göra med det

⁵⁸⁴ SFS 1928:309, §5; HLA, LNÖA, FXVI:50: L. Berglöfs PM angående ersättningar, 6/3 1947.

⁵⁸⁵ Thomasson 1990, s. 786

⁵⁸⁶ ÖTR, MVD, AI:a 15, NVD:s Protokoll 17-18/6 1946 i mål om Kungsgården-Mariebergs AB ansökan om uppföra en kraftverkanläggning i Sippmikken. Ans. D.28/1946.

⁵⁸⁷ ÖTR, MVD, Ans. D.28/1946, NVD:s Protokoll 23/4 och dom 20/6 1947 aktsid. 116.

⁵⁸⁸ Lars Thomasson har i sin artikelserie ”Ur jämtlandssamernas historia” i tidskriften *Samefolket* skildrat en rad vattenmål i senare tid, varav några påbörjades genom tillfällig reglering. För Sippmikken/Semningsjöarna se ”Första regleringen i Jämtland gav lite tillbaka” i *Sf* 1997:4, s.6off; Ingvar Åhrén, personlig korrespondens/mail 2012-05-04 samt telefon 2012-05-22.

här beloppet.[...] Det borde vara så, att man köper mark med motsvarande myckenhet renbete. Det är omöjligt här.⁵⁸⁹

Lundberg menade att ersättningen borde gå till den by som berördes men genom länsstyrelsen och inte lappfonden, och istället för att ge ersättning i marker var den lämpligaste lösningen att satsa ersättningen på sådana åtgärder som det inte fanns medel till. I det sammanhanget visade också sökandeparten, IRF, sin önskan att beloppen skulle gå till de som drabbades, men ansåg att kammarkollegiet ”som tillvaratar kronans intressen i detta avseende” ändå måste avgöra frågan.⁵⁹⁰ Här kapitulerar såväl utbyggarna som lappfogden inför det etablerade, paternalistiska förfaringssättet.

Att lappväsendet inte drev frågan längre om reell markersättning kan ha att göra med en rädsla att behöva erkänna vattenkraftens stora inverkan på rennäringens betesresurser. En balansering av den inverkan medförde konsekvenser för andra markrättighetsinnehavare och intressen i området. Myndigheterna hade fortfarande en slags parallellteori för ögonen, att renskötsel och andra näringar kunde använda samma marker, nu med inriktningen så länge de andra näringarna kunde tåla det. Tillsammans med idéerna om ”lappprivilegiet” förutsattes att renskötseln till slut måste vika när markerna blivit alltför beskärda. Men lappfogdarnas inställning till reell markersättning kan även bero på att de inte längre automatiskt förde lappbyarnas och enskilda samers talan vilket kan ha lösgjort dem från att ta ställning för enskilda samer och byar. Nu kunde de agera utifrån området, dess vinst och förlust för lappfonden i termer av bortfall av arrenden för jakt, fiske och slätter. Det var också vattenlagens regler som gällde vilken inte innehöll markkompensation enligt RBL, något som SSR uppmärksammar och som studeras närmare i nästa kapitel.

När renbetesmarkerna utreddes på 1960-talet med avseende på vattenkraftutbyggnadernas inverkan konstaterades att nya marker inte behövde ställas till förfogande eftersom renantalet inte hade behövt inskränkas.⁵⁹¹ Vad som då förbisågs, trots rationaliseringstänkande och att mekanisering hade inletts, var att möjligheten till att utöka antalet renar omöjliggjordes samtidigt som ett högre renantal var en förutsättning för att bibehålla antalet utövare i näringen då mekaniseringen medförde ökade kost-

⁵⁸⁹ ÖTR, MVD, Ans.D. 37/1942 Burvattnet, Protokoll Vattendomstolens sammanträde 21/2 1956, aktsid. 2901.

⁵⁹⁰ Idibem, aktsid. 2902.

⁵⁹¹ SOU 1966:12, s. 195f. Förslaget var att upplåta områden nedan och ovan odlingsgränsen i bl.a. Vilhelmina socken för skogsrenskötsel.

nader.⁵⁹² Ett successivt avvecklande eller åtminstone begränsning av näringen och därmed en minskning av antalet samiska rättighetsinnehavare kan därför ses som ett implicit resultat av dessa utredningar. Några år därefter i samband med förslag till en förändring av renbeteslagen föreslås en aktiv avveckling av antalet renägare. Avgångsvederlag och flyttningsbidrag införs för att få bort små rennäringföretag i den rationaliseringsinriktade rennäringlagen av 1971. En utveckling i linje med en industrikolonial styranderegim som successivt frigör området från rättighetsinnehavare åt en stat som eftersträvar ensamrätt till naturresurserna eller att styra dess avyttring eller upplåtelse. Att tillerkänna renskötarna kompensationsmark i vattenmål skulle kunna betyda att samernas landrättigheter var starkare än en bruksrätt, eller sett till praxis, att renskötselrätten åtminstone kunde likställas med andra arrendatorer som fick kompensation för förlust av nyttjanderätt i vattenmål. Att ansvariga myndigheter och tjänstemän länge inte ville gå så långt som till en likställighet med övriga arrendatorer visar på renskötarnas diskriminerade rättsposition. Från 1950-talet och framåt började annan praxis råda där renskötarna som kollektiv fick mer uttalad ersättning för förlorad nyttjanderätt.

Sammanfattning

Hantering av de studerade tillfälliga regleringarna visar att renskötarnas och renskötelsens rättigheter inte uppmärksammades i tid. Krislagen gav upphov till ett förfarande där dämningar sattes igång innan undersökningar genomförts och tillstånd hanterats. Renskötelsen förbisågs på grund av en etnisk blindhet hos lagstiftare, myndigheter och utbyggare gentemot samernas rättigheter och behov, dels eftersom personer utan kompetens att avgöra inverkan på renskötelsen ibland ålades att göra bedömningar. Redan överdämda betesmarker kunde inte analyseras i efterhand och ersättningar i form av reella värden visar renskötelsens diskriminerande position i jämförelse med jordbruket eller fisket.

Renskötelsens dilemma vägdes inte in i beräkningarna, som till exempel att renskötelsen inte går att flytta till ett annat område och att fiskesjöar måste ligga på rätt ställe annars skulle merarbete uppstå. Kompensationerna som var utformade efter en förförståelse för andra näringar som jord- och skogsbruk fick alltså inte alltid önskvärd effekt. Beroendeförhållanden skapades som exempelvis att invänta personal för öppning av dammar vid vår- och höstflytt, och en ibland påtvingad modernisering med krav på mekanisering och större och dyrare utrustning.

⁵⁹² Holte, 1983, s. 59; Riseth, Jan-Åge, *Sámi reindeer management under technological change vol. I*, 2000, s. 77f.

När det gällde ersättningar blev dessa i regel skjutna på framtiden trots att krislagen skärptes vid krigsslutet. Den pastorala maktens aktörer visar uppgivenhet och förståelse inför de behov som majoritetssamhällets representanter artikulerar under kristid. Lappväsendet balanserar mellan motstridiga lojaliteter som renskötselns beskyddare och som förvaltare av renbetesområdena för statens räkning. Krislagen underbyggde ett redan etablerat system bestående av vattenlagen och renbeteslagen som försatte de renskötande samerna i en diskriminerad position i jämförelse med andra sakägare. Vad som var mest diskriminerande av allt i jämförelse med jordbrukets sakägare, var att renskötseln fullt ut aldrig fick kompensation i reella värden. Det skulle nämligen ha inneburit nya betesmarker i utbyte mot de som dränktes. I den praktiken visas statens ovilja eller rädsla att tillerkänna renskötarna kompensationsmark vilket skulle kunna betyda att det uppstod oklarheter kring landrättigheterna som tydligen betraktats som en så svag bruksrätt att renskötseln inte fick mark i kompensation.

Flera exempel på att renskötarens och icke-renskötarens rättspositioner i relation till krislagen kan sägas omgärdas av osynliggörande och diskriminering, återfinns i materialet. Deras behov och rättigheter hörsammades sent i processen och kraven från både renskötare och lappfogdar underprioriterades. Exempel härpå är utlovade elleveranser som inte infrias, svårigheter med rätt till fiskeersättningar, försenade brobyggnationer samt uteblivna bottenröjningar av sjöar. Efterhand vann renskötare erfarenhet om vilka delar av rättigheterna som myndigheterna beskyddade och successivt erbjöd även rättssystemet ersättningar och till viss del också upprättelse för gångna tiders förluster. Men kvar stod dock vissa inriktningar hos den beskyddande makten, där renskötare och lappbyar inte fick möjlighet att företräda sina rättigheter.

6. MOTSTÅNDET MOT INDUSTRIALISERINGEN AV VATTENDRAGEN OCH KAMPEN FÖR RÄTTIGHETERNA

[T]y samerna har vid dessa ödeläggande företag hittills behandlats, såsom vore de fullständigt rättslösa svenska medborgare. De har inte ens blivit "hörda" om sina betesmarker, som enligt regionplanerna kommer att tagas ifrån dem.

Gustaf Park, SET 1958:1, s. 1.

Detta kapitel fokuserar på början av den tidsperiod när ett organiserat motstånd mot vattendragens industrialisering framträder både inom samerörelsen och i samhället i stort. Under 1950-talet hade vattenkraftutbyggandet definitivt förflyttats norrut och krislagen kunde fortfarande användas gällande vissa regleringsprojekt. Tidsperioden ger möjlighet att dels studera myndigheternas agerande och syn genom utredningar och annat material, och dels den motbild som framkommer genom material från SSR:s verksamhet, genom artiklar i *Samefolkets Egen tidning*, SET, som från 1961 bytte namn till *Samefolket*, Sf, och det arbete som Samernas folkhögskola och Same-Ätnam bedrev i syfte att ifrågasätta den då närmast ohindrade utbyggnaden av älvar och sjöar i norr.

Redan under 1930-talet väcktes idén om en folkhögskola för samer av lärarinnan Karin Stenberg och kyrkoherde Gustav Park, som skulle komma att bli SSR:s förste ordförande. Men de fick då avslag från Svenska Missionssällskapet på sin ansökan. Samernas Folkhögskola kom dock att förverkligas några år senare av Svenska Missionssällskapet med hjälp av Biskop Bengt Jonzon 1942. På grund av kriget var det svårt att få tag i lokaler i Jokkmokk, som ansågs vara den lämpligaste orten för skolan enligt Missionssällskapet. Därför kom den första kursen att erbjudas i Sorsele för 24 elever läsåret 1942/43. Elevantalet sjönk ganska snabbt vilket föranledde folkhögskolan att kalla till ett ungdomsmöte 1944. Detta möte innebar att folkhögskolan skulle kunna bestå och att skolhus och elevhem projekterades i Jokkmokk. En annan följd av mötet var att en kommitté bildades för att arbeta fram stadgar till en organisation för främjandet av samisk kultur – Same-Ätnam – som bildades 1945 med tillnamnet *Sällskapet för lapska odlingens framtid*, vilken länge präglades av att inte

enbart samer ledde och ingick i sällskapet, utan även andra som engagerade sig i samiskrelaterade frågor.⁵⁹³

Samernas Folkhögskola fick stor betydelse för bildandet av Same-Ätnam och även SSR, samt för samarbetsorganet för Nordens samer. Folkhögskolan var också aktiv i etablerandet av ett museum i Jokkmokk, sedermera Åjtte och idrottsevenemanget Same-SM. Lennart Wallmark var skolans rektor i 30 år, från 1942 till 1972. Han föddes 1910 i Dorotea, Västerbottens län, prästvigdes 1940 och tjänstgjorde som präst i Åsele, senare Jokkmokk och Harads. Efter åren som rektor återgick han till prästyret, först i Åsele och sedan i Häggenås i Jämtlands län.⁵⁹⁴

Naturskydds-, friluft- och turiströrelserna hade vid mitten av 1900-talet antagit en mindre elitistisk form än som var fallet i början av seklet. Till följd av en splittring inom naturskyddsrörelsen drev Vetenskapsakademien vidare den ursprungliga naturvetenskapliga linjen inom sin naturskyddskommitté medan Svenska naturskyddsföreningen, SNF, stod för en mer folklig linje. En annan orsak till en mer folklig naturskydds-rörelse var den debatt som uppstod kring fritidsfrågor med lagen om 12 dagars semester 1938.⁵⁹⁵ Kulturminnesvården, eller natur- och landskapsvården som det kallades genom Samfundet för Hembygdsvård, SfH, bar däremot fortfarande en prägel av en akademiskt skolad elit. Begreppet vård användes i samband med kultur vilket krävde viss professionalisering, medan naturen skulle *skyddas*. SfH hade en ambition att vara sammanhållande organ för hembygdsrörelsen, men den framväxande landsantikvarieinstitutionen och de nya läns museerna tillsammans med landskapsförbunden, kom att få mer inflytande över denna uppgift. SfH fick därmed anledning att professionalisera sig.⁵⁹⁶ Denna skillnad kan även spåras i materialet då SfH inte i någon högre grad engagerade sig i motståndet mot vattenkraftutbyggnad utan fungerade som utomstående remissinstans. Samernas Folkhögskola kan ses som en arena för samarbete och samordning av motstånd mot vattenkraftutbyggnad mellan SSR och sameföreningar, naturskydds-, kulturminnesvårds-, friluft- och turistorganisationer och -institutioner, samt även med fjällkommunerna. Fokus i detta kapitel ligger på att jämte myndigheters och utbyggares agerande, analysera det opinionsarbete som ovan nämnda samiska aktörer bedrev. Rektor Wallmark får en

⁵⁹³ Anna Helena Sarri Nordrå & Anna Maria Blind Olsson, *Eldsjälen Lennart Wallmark* 2004, s. 20-24. Ruong 1982 s. 196f; Lantto 2000, s. 247f.

⁵⁹⁴ Sarri Nordrå, Anna Helena & Blind Olsson, Anna Maria, *Eldsjälen Lennart Wallmark*. 2004.s. 20-24.

⁵⁹⁵ Desirée Haraldsson, *Skydda vår natur!* 1987, s. 126ff; Magnus Boström, *Miljörelsens mångfald* 2001, s. 64; Thomas Hillmo, "Från bygd till kultur" i *Återblickar. Samfundet för Hembygdsvård 75 år* 1991, s. 137f.

⁵⁹⁶ Bosse Sundin, *Landskapet som arena* 2000, s. 53f; Hillmo 1991, s. 138.

dubbelroll som både icke-same och som en adjungerad försvarare och företrädare för de intressen som definieras som samiska.

Patrik Lantto har analyserat hur SSR och SET/Sf agerade och argumenterade i denna fråga fram till 1962.⁵⁹⁷ För att ge ytterligare perspektiv kommer jag att studera Samernas folkhögskolas verksamhet och Lennart Wallmarks korrespondens samt gå litet längre fram i tiden tillsammans med en analys av SSR:s agerande, opinionen i SET/Sf och de utredningar som utfördes från statligt håll under denna tid. Undersökningen är dock uppdelad i två kapitel där detta kapitel berör tiden 1950 till 1959, medan nästföljande kapitel har ett mer inriktat utredningsfokus och undersöker tiden mellan 1957 och 1968.

Syftet är att studera samiska aktörers agerande i vattenkraftutbyggnadsopinionen men även sätta den samtida styrningen av industrialiseringen av vattendragen i renbetesområdet i ett sammanhang och beskriva hur myndigheterna, renskötare, samiska föreningar och andra motståndsaktörer handlade i specifika fall. Det är ett mångfacetterat landskap av aktörer och instanser som analyseras, liksom de argument som kommer till uttryck och ges tyngd i styrningen av och diskursen kring vattenkraftutbyggandet.

Riksförbundets inledande arbete

Etablerandet av ett riksförbund för landets samer, SSR, möjliggjorde ett organiserat ifrågasättande av den diskriminerade ställning samerna hade i förhållande till majoritetsbefolkningen. Denna diskriminering kännetecknades främst av lappfogdens förmyndarskap och rensamernas oklara rättsliga ställning i olika lagstiftningar. Förbundet möttes initialt av ett böljande motstånd och kritik från lappväsendet och ibland även från länsstyrelserna medan förbundet av politiska instanser på riksnivå snabbt ansågs som lämplig remisspart trots att representativiteten i början var ganska svag. Lappväsendet hade även haft en nedlåtande inställning gällande den tidiga samerörelsens politiska mobilisering och organiseringsförsök under ledning av bland andra Torkel Tomasson och sedermera Gustaf Park.⁵⁹⁸

Sameföreningarna slöt ganska snart upp bakom riksförbundet medan lappbyarna lät vänta med medlemskap, 1961 hade samtliga lappbyar anslutit sig. Riksförbundet blev också snart en pådrivande instans för utredningar på renskötelsens och samefrågornas område.⁵⁹⁹ Att riksförbundets åsikter i remissyttranden sällan fick genom-

⁵⁹⁷ Lantto 2003; se även Lantto 2012.

⁵⁹⁸ Lantto 2012, s. 220.

⁵⁹⁹ Lantto 2003, s. 221; Lantto 2012, s. 269f, 273.

slag annat än gällande kultur och utbildningsfrågor är dock ett tecken på att när det gällde näringsfrågorna och de därmed förknippade rättigheterna, var myndigheterna mer restriktiva med att låta SSR:s åsikter få genomslag.⁶⁰⁰ Per Idivuoma har skildrat sina år i riksförbundets tjänst och karaktäriserat 1950-talet som ett glömt decennium medan 1960-talet sågs som ”den stora kampens decennium”. Ett exempel är hur SSR:s styrelse 1960 begärde att lappfogden skulle sända ut protokollen från lappbyarnas årsstämma till ordningsmännen, vilket inte hade skett tidigare. Det blev då uppenbart att det var skillnad mellan lappfogdens protokoll och husböndernas uppgifter.⁶⁰¹

SSR hade redan vid sitt första landsmöte 1950 uppmärksammat Suorvaregleringen som ett hot och ett avskräckande exempel på hur viktigt det var för samerna, att arbeta för att tillvarata sina intressen i de planerade utbyggnaderna.⁶⁰² Ämnet kom upp i relation till en fråga om ersättning för markbränning. ”Det finns exempel på t.ex. från Suorvadammen att man varit tvungen att ersätta samer för renbete, som förstörts av vatten.” Ordförande Gustav Park var ännu inte helt insatt i vattenmålen då ersättningen inte gick till renskötare utan till lappfonden.⁶⁰³

Lappväsendets utredningar om skador

Inom länsstyrelsen i Norrbottens län utreddes skador på renbete till följd av Harsprångets kraftverksbygge 1950 av lappfogdarna Åke Wikman och Erik Malmström. Här framkommer att utbyggnaderna vid Porjus 1910-1915 borde varit föremål för lappväsendets uppmärksamhet. I och med ökade regleringar hade ytterligare inskränkningar gjorts, först 1918 och sedan 1933 där den sistnämnda inte hade blivit ersatt trots att femte paragrafen i RBL 1928 var tillämplig. Lappväsendet hade med stöd av Kammarkollegiet krävt ersättning om 65 000 kr till lappfonden men avgörande hade ännu inte fallit. 1947 hade nästa undantagande skett och där hade 30 000 kr⁶⁰⁴ tilldömts lappfonden. Wikman och Malmström, underströk att hela det berörda området fortfarande skulle anses som avsatt till renskötselns uteslutande användning vilket innebar både betet och andra tillhörande nyttigheter.⁶⁰⁵ Det förmynderiomgärdade framtidsperspektivet för att trygga kommande generationer i

⁶⁰⁰ Se exempelvis YK 2284:2 Pm med sammanfattning av innehållet i två skilda av Sasse-Åtnam och av Svenska Samers riksförbunds till konoungb ingivna framställningar, 5/12 1961, s. 4f, där lappfogde Bror Ejdemo visat tvivel rörande hur representativa SSR:s uttalanden är för rensköterna.

⁶⁰¹ Per Idivuoma, *Minnesbilder* 1990, s. 72-76, citat rubrik s. 75.

⁶⁰² Lantto 2003, s. 104f.

⁶⁰³ Protokoll från SSR:s landsmöte i Jokkmokk 3-5/10 1950, §10.

⁶⁰⁴ 30 000 kr i mars 1947 motsvarar 552 100,84 kr 2010 (Januari).
<http://www.solidinfo.se/konsumentprisindex.aspx> [2013-08-08].

⁶⁰⁵ HLA, NLLA, Dlb:36, Utredning av de skador, som kunna antagas uppkomma på renbete genom kraftverksbygget vid Harsprånget i Norrbottens län, 25/10 1950, s. 2.

rikets hela renskötselområde framträder här, cementerat i att ersättningar skulle gå till lappfonden. Vissa nyttigheter som renskötarna inte själva använde eller ansågs vara "främmande" för, kunde genom upplåtelser ge fortlöpande inkomster till lappfonden och för renskötselns bästa.⁶⁰⁶

Myndigheterna ansåg eller tillät alltså inte att vissa nyttigheter såsom grustäkter och slätter skulle kunna vara av direkt användning för renskötseln eller enskilda renskötselutövare, vilket inskränkte renskötarnas näringsbredd. Möjligheten att förvalta och kontrollera denna bredd hade i kolonial förmynderianda ålagts lappväsendet. Arrenden för industriella upplåtelser, mark vid dammfästen, för gruv- och torvtäkter, tillföll inte lappväsendet som intäkt, vilket skulle gett kontinuerliga inkomster till renskötseln. Enligt en juridisk förklaring där skillnad gjordes mellan äganderätt och andra rättigheter jämfördes inte renskötselrätten med äganderätt till marken. Men förklaringar kan även sökas i regalrätter till vissa näringsgrenar med följande expropriationskrav. Om arrenden för industriellt bruk och för det allmännas bästa skulle vägas utifrån lappväsendets och i synnerhet renskötselns intäktbehov kunde rensamerna få för mycket att säga till om i rikets affärer. SSR ställde 1959 krav på att samer, renskötare såväl som icke-renskötande borde få ta del av vinster från exploateringar i form av en fondering för alla samers räkning.⁶⁰⁷

Renskötare hade framfört att skadeverkningarna gällde all mark inom 5 km från älven längs dess vänstra sida som blev helt onyttiggjort för renskötseln på sträckan Porjus-Harsprånget. Det skulle innebära 5 000 ha. Utredningsmännen ansåg det svårt att komma till klarhet i frågan men i princip menade man att det inte kunde sträcka sig så långt ut. Utredarna ansåg att de områden som undantagits 1933 och 1947 var totalförlorad för renskötseln, utöver detta skadades renskötselns markers "arrondering" – sambruksmöjligheter – av Harsprånget vilket betydde att vissa områden som förut använts i sambruk med andra nu förlorade områden, inte längre kunde användas. Dessa marker uppskattades till 1000 ha.⁶⁰⁸

Enligt "Nean-principen" värderades markerna till 150 kr/ha och sambruksmarkerna till 75 kr/ha.⁶⁰⁹ Tidigare hade de övriga rättigheterna inte knutits till markarealen och

⁶⁰⁶ Ibid, s. 3f.

⁶⁰⁷ Lantto 2003, s. 94.

⁶⁰⁸ HLA, NLLA, D1b:36, Utredning av de skador, som kunna antagas uppkomma på renbete genom kraftverksbygget vid Harsprånget i Norrbottens län, 25/10 1950, s. 14.

⁶⁰⁹ 75 kr år 1950 (Mars) motsvarar 1 278,21 kr år 2010 (Januari).

<http://www.solidinfo.se/konsumentprisindex.aspx>. [2013-08-08]. Detta kan jämföras med ett försäljningspris på 20 300 kr/ha för skogsproduktiv mark i Norra Norrland 2008.

<http://www.skogforsk.se/KunskapDirekt/KraftsamlingSkog/Priser-och-kostnader/Vad-ar-skogen-varld/> [2013-09-10].

lagts in i ersättningsbeloppen för markerna, utan fått hävdas enskilt av renskötare eller kollektivt av lappfogden då det varit tydligt att skada skulle uppkomma. Det innebar att man nu från början hade med rätten till skohö- och bärtäkt, jakt, fiske, virke, upplåtelse för grustäkt, bostäder. Det var dock svårt att bestämma värdet av nyttigheter som i framtiden skulle kunna användas, möjligen med viss procent av värdet på den mark där nyttigheterna fanns eller hade funnits. Man räknade med hälften av värdet på den totalskadade marken men inte på den vars arrondering förstörts och sambruket blivit stort.⁶¹⁰ Lappfogdarna krävde inte ersättning för arronderingen, vilken borde setts som en ersättningspliktig förlust eftersom renskötarna inte längre hade någon anledning att vara i sambruksområdet och saknade därför möjlighet att använda sina rättigheter där.

Wikman och Malmström kom fram till ett belopp om 312 825 kr⁶¹¹ baserat på 1 057 ha totalskadad renbetesmark och 1 000 hektar mark med försämrat värde för renskötseln. Därutöver hälften av värdet av 1 057 ha mark för allmänt intrång på nyttigheter utöver renbetet.⁶¹² Det talades genomgående om nyttigheter, vilket främst tolkas i ekonomiska termer, och inte rättigheter. Om renskötarnas syn hade fått avgöra skulle området och då även ersättningsbeloppen varit det dubbla, rörande ca 5 000 ha totalskadad mark.

Året därpå utredde lappväsendet värdet av de skador som uppkommit på renbete genom reglering av Suorvasjöarna. Upplysningar sades ha inhämtats dels från renskötarna men man refererade inte till dem utan deras uppgifter sades samstämma med de urkunder som hade använts bland annat i lappfogdarna Holm och Österbergs utredning 1922 och av lantmätarna Bengtsson och Bergsjö samt i en bok av Ernst Manker. Angående den senaste regleringen (den tredje) sade man sig inte ha uppgifter om hur stor arealen samt hur förhållandena varit vilket visar att man inte tillfrågat renskötarna som kunde ha bistått med sådana uppgifter, då det låg endast några år tillbaka i tiden. Utredarna verkade hysa samma synsätt på renskötarnas objektivitet som framkommer i den senare statliga utredningen om renbetesmarkerna 1966, där även objektiviteten hos lappfogdar ifrågasattes.⁶¹³

I utredningen framkommer att två omgångar med nedgångar i renantal (från 16 000 till 6 000) bland annat på grund av svåra vintrar, sammanföll med tidpunkten strax

⁶¹⁰ HLA, NLLA, D1b:36, Utredning av de skador, som kunna antagas uppkomma på renbete genom kraftverksbygget vid Harsprånget i Norrbottens län, 25/10 1950, s. 14-19.

⁶¹¹ 312 825 kr år 1950 (Mars) motsvarar 5 331 414,40 kr år 2010 (Januari).
<http://www.solidinfo.se/konsumentprisindex.aspx> [2013-08-08].

⁶¹² HLA, NLLA, D1b:36, Utredning av de skador, som kunna antagas uppkomma på renbete genom kraftverksbygget vid Harsprånget i Norrbottens län, 25/10 1950, s. 19.

⁶¹³ SOU 1966:12, s. 18f.

innan dämningarna 1921 och 1937/39.⁶¹⁴ Dessa förhållanden gjorde det svårt att bedöma dämningarnas reella verkan. Hade renantalet varit större – det vill säga närmare ett normaltal – skulle en mer direkt effekt kunna utläsas på hur detta antal renar klarade sig på reducerade marker. Istället tolkades situationen båda gångerna som att det fanns tid för social och arbetsmässig anpassning hos renskötarna samt biologisk anpassning hos renarna där återhämtningen av hjordstorleken skedde successivt.

Vid de första två regleringarna dömdes ersättningar att tas ur regleringsmedel som fastställdes utan tanke på värdet av det förstörda renbetet och det med tiden ökande antalet skadelidande. Regleringsavgifterna för de två första dämningarna uppgick då till 806 999 kr.⁶¹⁵ Buffertmagasinet med en extra halvmeter hade enligt utredningen ännu inte ersatts eller utretts.⁶¹⁶

Opersonliga ersättningar i ett framtidsperspektiv var ett epistem som styrande-praktiken lutade sig mot även på det lokala planet där lappfogdarna agerade. Båda utredningarna visar att lappfogdarna visserligen krävde ersättningar som annars inte skulle utgivits eller blivit lägre, men samtidigt underlät man att använda renskötarnas erfarenheter, krav och uppgifter om exempelvis större arealer. Som utredare verkade lappfogdarna vilja gå en medelväg som samtidigt, med de första regleringarna i renbeteslanden i åminne, återigen blir ett bagatelliserande av samernas vittnesmål, kunskaper och erfarenheter. Lappfogdarna ville tillgodose rensamernas behov av kompensation, vilket uppfattades som begränsat, samtidigt som lappfogdarna inte heller förhindrade vad som betraktades som en nödvändig utveckling.

Motståndet organiserar sig

Under 1951 inlämnade Svenska Turistföreningen (STF), och Svenska Fjällklubben en hemställan till regeringen om utredning av vattendrag som borde skyddas från exploatering. Undantagande och gradering av skyddsvärda vattendrag skulle utredas utifrån olika bevarandenaspekter, bl.a. rennäring och samisk etnicitet. En ny naturskyddslag stiftades 1952 och två år senare trädde en förändring i vattenlagen i kraft som gav sökandens motstående intressen formellt sett ökad insyn i planeringen vid olika utbyggnadsmål. Samma år, 1954, överlämnade *Samarbetsnämnden för*

⁶¹⁴ HLA, NLLA, D1b:37 Utredning om värdet av de skador som uppkommit på renbete genom reglering av Suorva-sjöarna i Norrbottens län, 28/6 1951, s. 7f.

⁶¹⁵ 806 999 kr år 1951 (Mars) motsvarar 12 188 467,66 kr år 2010 (Januari).
<http://www.solidinfo.se/konsumentprisindex.aspx> [2013-08-08].

⁶¹⁶ HLA, NLLA, D1b:37 Utredning om värdet av de skador som uppkommit på renbete genom reglering av Suorva-sjöarna i Norrbottens län, 28/6 1951, s. 23-25.

natur och landskapsvård (bestående av SNF, STF, Fjällklubben och Samfundet för Hembygdsvård) sin förteckning över skyddsvärda älvar.⁶¹⁷

Konkurrensen om vissa naturtillgångar i renbeteslanden var tidigt på SSR:s agenda. Under landsmötet 1953 diskuterades bland annat gruvdrift och upplåtelse till externa jaktlag i gruvetableringars följd, den utbyggda infrastrukturens nytta och skada för rensamerna, skogsvårdande åtgärder, kalhuggning och hyggesbränningar. Det framhölls att exploateringen av lappmarkerna borde ha gett samerna någon del av exploatörernas vinster. Utdelningen skulle användas av SSR som representant för landets samer. Adak och Kristinebergs gruvor inom Malå socken var exempel på svårigheten för skogsamer att försvara sin rätt, med sitt område beläget nedanför odlingsgränsen. Gällande vattenkraftutbyggnad anförde en representant att regleringar var lika över hela landet och ansåg därför att frågan inte behövde diskuteras.⁶¹⁸ Här avspeglades en förlitan på rättssystemet vilket också syns i de inledande artiklarna kring vattenkraftutbyggnad och argumentationen som förs i SET.⁶¹⁹

I den tredje artikeln om vattenkraftutbyggnad i SET användes en kritisk rättslig argumentation. Det handlade om Vattenfalls informationsmöte i Storuman där Kammarkollegiet påpekat ”att rensamerna själva ej kunde få ersättning för sjöregleringsskadorna på renbetet.” Privilegieidéerna hos myndigheterna ifrågasattes och kritiserades med utgångspunkt i en argumentation om samernas urgamla rätt. ”Vore så fallet, innebure det, att rensamerna vore i stort sett rättslösa medborgare och som sådana enbart beroende av statens ’nåd’”. En tolkning som fördes fram var att ”samer- nas mångtusenåriga hävd” hade lagfästas vid flera tillfällen, senast i 1928 års renbeteslag. Lagen naggade påtagligt de enskilda jordägarnas äganderätt i kanten. Samernas prioritetsrätt i lappmarkerna pekade snarare på en äganderätt till renbetet och därmed förknippade nyttigheter, samt på ”nybyggarna och andra som rena inkräktare” på samernas urgamla domäner. Park nämnde den omtalade ”rättsröten i förvaltningen i vårt land”⁶²⁰ och efter denna artikel framstod tilliten till rättssamhället inte längre lika starkt uttalad i argumentationen i SET. Snarare användes rätts- samhället som ett ideal, men inte en verklighet samerna befann sig i. Det var Gustaf

⁶¹⁷ Vedung & Brandel 2001, s. 61, 65-67.

⁶¹⁸ Protokoll från SSR:s landsmöte 4-5/3 1953, § 13.

⁶¹⁹ ”Sjöregleringar och rensamer” i SET 1953:2, s. 2; ”Lappfogden uteblev från vattendomstols- sammanträdet” i SET 1953:4, s. 2; ”Vad är innebörden av samernas renskötselrätt?” i SET 1953:4, s. 3-4.

⁶²⁰ ”Vad är innebörden av samernas renskötselrätt?” i SET 1953:4, s. 3-4

Park som författade artiklarna och ofta i apokalyptiska ordalag, för att ”väcka” både samer och andra involverade i problematiken.⁶²¹

I början av denna period framstår rapporteringen i SET gå hand i hand med spörsmålen på SSR:s möten och landsmöten. I takt med att tidningen fick ökat stöd kunde den öka från kvartals- till månadsutgivning. Patrik Lantto har framhållit att det var svårt för den tidiga oorganiserade samerörelsen att lyfta frågan om exploateringar innan SSR:s tillkomst men att frånvaron av ämnet vattenkraftutbyggnad i tidningen är mer komplex. Den tidiga periodens ensamredaktörer tog det mesta av ansvaret för innehållet vilket ställde stora krav på att känna till förhållanden samt att prioritera förmedlig från olika delar av det samiska området.⁶²² Johannes Marainen har pekat på en obalans i tidningen där vissa frågor fick större utrymme, såsom problemen i renbeteskonventionens och tvångsförflyttningarnas spår när två renkötselmetoder kolliderade.⁶²³ Dessa faktorer inverkade troligen på möjligheten att framföra vattenkraftkritik. Förhållandet att det ännu fanns fåtaliga exempel på större vattenregleringar i renbeteslanden där insatser gjorts för att utläsa effekter spelade också in, samt med Suorvaregleringarnas följder som invävt i en komplex konsekvensram nedgångar i renhjordarnas storlekar beronde på andra faktorer. Ytterligare en faktor som framkom i kapitlet om krislagen och krigstidens kraftbehovsargumentation var att den industrikoloniala diskursen inte tillät eller värderade vissa utsagor och teman förrän ett visst mått av motstånd och påtagliga exempel hade uppnåtts. Vid 1950-talets början hade konsekvenser av de många dämningarna börjat visa sig och med det upptrappade tempot av nya exploateringar, tvingades motståndet artikulera sig och samarbeta med parter som hade liknande intressen.

Folkbildningsaktioner och folkrörelser i opinionen

Under 1955 ökade kännedomen om Vattenfallstyrelsens planer, dels i Västerbottens län med främst Vilhelmina och Tärna kommuner, dels i Norrbottens län utmed Stora och Lilla Lule älv. Trots att förhoppningarna var uttalat svaga om att kunna hindra de framtida exploateringarna av renbetesområdena, bildade SSR en kommitté för tillvaratagande av samernas rätt och intressen vid vattenregleringar under landsmötet i Lycksele detta år. I gruppen ingick Gustaf Park, Israel Ruong, Jonas Åhrén, Erik Nilsson (Mankok) och Lars Rensund. Som suppleant valdes bland andra Lennart

⁶²¹ Lantto 2003, s. 110; Se ”Ett nödrop med anledning av planerade regleringar i samernas renbetesland” i SET 1955: 3, Inlaga till MVD om sjöarna Kultsjön och Malmomaj i Vilhelmina där Park vill visa förlitan till vattenlag, renbeteslag och rättssamhället i stort.

⁶²² Lantto 2003, s. 104

⁶²³ Marainen 1996, s. 76ff.

Wallmark. Kommittén skulle skaffa sig kunskap om områdena där planer fanns för vattenkraftutbyggnad, förmå sökanden att verkställa utredningar, få vattendomstolen att utse lämplig renskötsel förtrogen person till sakkunnig, få drabbade renskötare att skaffa advokat, själv verkställa utredning om det krävdes samt få domstolen att förlägga möten till passande årstider för renskötseln. Häradshövding Erik Thomasson i Lycksele, som skulle bli en ledande person inom Norrlands Naturvårn som samarbetade med SSR i vattenkraftmotståndet, närvarade också vid mötet i egenskap av "expert på naturskyddet" i norr, där han höll ett föredrag just om sjöregleringarna.⁶²⁴

Under landsmötet underströks bland annat att renskötseln inte var ett privilegium utan en tusenårig sedvanerätt och från renskötare framfördes oro att om ersättningar endast tillföll nu levande samer skulle de efterlevande inte få ut något av det.⁶²⁵ Tanken om att en viss del av ersättningarna borde sparas, eftersom inga andra bestående värden gavs i kompensation hade i praktiken blivit att lappfonden tog all ersättning för förlorat renbetesland från den enskilde för fondering till gagn för hela rikets renskötare och även för framtiden. Men SSR drev under 1960-talet krav på alternativ fondering med samiskt inflytande.

Vattenfall presenterade vid denna tid den så kallade *Tärnaplanen*, om Umeälvens utbyggnad. Med anledning av de planerade utbyggnaderna tillsattes utredningen om vattenbyggnadsföretags inverkan på renskötseln i Västerbottens län som utfördes av lappfogde Hilding Ritzén. En folkbildningskurs i Tärnaby anordnades under juni månad 1955 av Tärna sameförening och Same-Ätnams bildningsutskott i samarbete med Västerbottens bildningsförbund. Teman kretsade kring vattenregleringar där bland annat vattenrättsdomaren Folke Löwings föredrag samlade många åhörare. I ett antal punkter listade sekreterarna från kursen vad som behövde göras, bland annat skulle man kräva regionplaner för älvar och sprida kunskap om vattenlagens bestämmelser och erfarenheter från vattenmål. Det var viktigt att se hela området från Lule älv till Ljusnan som en enhet och de organisationer som hade intressen i detta område borde kontakta både samer och övriga berörda. Problemen kunde bara åtgärdas i den mån de lyftes fram och samarbete skulle startas för att i utredningarna få egna sakkunniga på renskötselns område samt att renforskningen aktiverades. Det uppmanades också till samarbete med vattenreglerarna för att hitta rimliga lösningar.⁶²⁶ I detta upprop framträder en enad front av olika aktörer mot främst den

⁶²⁴"Renskötseln och sjöregleringarna" i *SET* 1955: 1, s. 2f; "Från samernas landsmöte i Lycksele 1955" i *SET* 1955:1, s. 3f; Protokoll från SSR:s Landsmöte 25-26/2 1955, s. 1, 6.

⁶²⁵Ibid.

⁶²⁶"Renskötseln och sjöregleringarna" och "Från samernas landsmöte i Lycksele 1955" i *SET* 1955:1, s. 2; "Samer och fisket" i *SET* 1955:3, s. 4; "Sammanfattning" i *SET* 1955:3, s. 5.

statliga utbyggaren. Den enade fronten kom med tiden att splittras och rensamerna utpekades som särintresse tillsammans med turistföreningar och naturskyddet mot utbyggare, kommuner och lokalbefolkning. Senare uppstod schismer mellan de tre förstnämnda intressegrupperna och samer och renskötande samer stod snarast själva i sin kamp som då blivit en flerfrontsstrid.

Under året inleddes en korrespondens mellan Lennart Wallmark och ingenjör Sven Sundius, en företrädare för Svenska Fjällklubben. Wallmark återger intryck från det första informationsmötet om Vattenfalls planer i Jokkmokk där kommunens företrädare visade sig ”överraskande återhållsamma” i sin glädje över utbyggnadsplanerna och landshövdingen hade gjort en inlägga till regeringen om att börja med Messaure och spara Porsifallen vars utbyggnad troligen skulle öppna för reglering av Lilla Lule älv. För Fjällklubben fanns det dock vissa intressen,

Vi i fjällklubben är i första hand inställda på att värna vattendraget ovanför Tjåmotis alltså hela Blackälven med Laitaure och Sitojaure samt Tjåmotisjaure och Saggat. Men om det finns en stark opinion för att skydda älven i dess helhet, så vilja också vi med all kraft slåss för den saken. Har du männe folkets öra och kan organisera bygdens opposition?⁶²⁷

Förverkligandet av den gamla planen att utvidga Sareks nationalpark var också en ambition för Sundius och Fjällklubben, vilket troligen skulle innebära att Satisjaure och Langas i Stora Luleälv måste ”offras”. Sundius efterfrågar Wallmarks syn som samevän, eller ”samernas synpunkt”, på den saken.⁶²⁸ Wallmark och Sundius höll möte med ordföranden i SNF, tillika justitierådet Gösta Walin i syfte att diskutera inledande åtgärder för ett undantagande av Lilla Lule älv från utbyggnad. I planerna ingick en saklig beskrivning av Lilla Lule älvdal, folkbildningskurser för samer och svenskar i Jokkmokk samt spridande av information i tidningsartiklar, trycksaker och även film. Alla officiella åtgärder skulle delges SSR.⁶²⁹ Information som skulle vara saklig, folkbildning och samverkan med berörda intressenter användes som metoder i motståndsoptionen.

⁶²⁷ ÅA, Samernas Fhsk, Korrespondens Vattenkraft 1955-1958, Brev från Sven Sundius 4/9 1955.

⁶²⁸ Ibid., Brev från Sven Sundius 29/10 1955; Brev från Sven Sundius 26/11 1955.

⁶²⁹ ÅA, Samernas Fhsk, F 10:6 Anteckningar från sammanträden, Anteckningar 14/9 1955 möte på Högsta Domstolen i Sthlm med Justitierådet Gösta Walin m.fl.

Ersättning i bestående värden

SSR:s vattenregleringskommitté fick till en början ta pengar från egen kassa då remissvar angående deras ansökan om ersättning ur lappfonden saknades från lappväsendet i Norrbottens och Västerbottens län.⁶³⁰ Troligtvis lät svaren vänta på sig inom ramen för byråkratin. I själva verket skrev lappfogdarna under ett tillstyrkande av lån ur lappfonden tillsammans med länsstyrelserna i länen, där de ställt sig positiva till ett sådant initiativ. Särskilt länsstyrelsen i Norrbotten kan ses som positiv då de inte förordade en reduktion av det begärda anslaget vilket föreslagits från länsstyrelsen i Västerbottens län. Västerbottens länsstyrelse hade nyligen anhållit om medel för utredningen om vattenkraftutbyggnaders inverkan på renskötsel inom länet.⁶³¹ Kommitténs arbete påbörjades ändå bland annat genom planerna att anställa en jurist som skulle utreda samernas rätt till land och vatten. Man uppmärksammade och kritiserade även att vissa avtal ”mellan skål och vägg” hade förekommit där lappbyordningsmän på eget bevåg har slutit överenskommelser med Vattenfallsstyrelsen som kunde få ödesdigra konsekvenser för renskötselns möjligheter att hävda sina rättigheter i området. Samerna uppmanades istället att använda sig av sin riksorganisation och dess kommitté. Kommittén lyfte också frågan om ersättning i realvärden exempelvis i form av växande skog.⁶³²

Ersättning i realvärden diskuterades vid länsstyrelsens informationsmöte i Jokkmokk angående vattenrättsfrågor i januari 1956 där överingenjör Jonas Norrby från Vattenfallsstyrelsen redogjorde för de närmaste utbyggnadsplanerna och ändamålet för denna öppenhet var att utbyggnaderna skulle få ”smälta in i det allmänna medvetandet”.⁶³³ Här är det inte fråga om utbyggnadernas vara eller icke-vara, utan om en inbyggd ofrånkomlighet som presenteras med kolonialmaktens självklarhet. Dagen innan hade dels naturskyddare från riksorganisationer, dels Jokkmokksbor – samer såväl som icke-samer – samlats för att förebera sig inför mötet med vilka frågor som skulle föras fram. Frågan om en ”lapsk skogsallmänning” diskuterades som möjlighet för samerna att få realvärden och framtidsutkomster ovan odlingsgränsen. Jovva Spiik från Sirkas framhöll att Vattenfallsstyrelsen förväntades förblinda med stora siffror och att bönderna ville ha ersättning i skog ovan odlings-

⁶³⁰ Protokoll från SSR:s landsmöte 8/3 1956, § 7.

⁶³¹ RA, JorA Konsejakter 20/9 1957 nr. 24, Skrivelse till Konungen från Gustaf Park 27/4 1955; Remissvar Länsstyrelsen i Norrbottens län 19/3 1956; Remissvar Länsstyrelsen i Västerbottens län 23/1 1956.

⁶³² Protokoll från SSR:s landsmöte 8/3 1956, § 7; ”Kommittéprotokoll rörande vattenregleringar” i *SET* 1956:1, s. 7ff; ”Samer, försummen icke att bevaka edra personliga intressen vid pågående vattenregleringar!” i *SET* 1956:3, s. 2.

⁶³³ HLA, LNNA EIII:22 Utdrag av protokoll, fört vid länsstyrelsens informationsmöte i vattenrättsfrågor i Jokkmokk 14/1 1956, s. 2.

gränsen. Samerna däremot ville inte att statlig skog gick till bönderna. De ville själva få del i statens skog som i Karesuando, där samerna var delägare i allmänningen.⁶³⁴

Under mötet dagen därpå framträdde Jovva Spiik som företrädare för jokkmokksamerna. När Spiik framhöll att samerna borde få bestående realvärden, kunde Norrby inte bemöta det annat än med löften om penningkompensation, då vattenlagen enligt Norrby var utformad på sådant vis. Men kompensationsåtgärder dock var möjliga. En rad anföranden hölls under mötet där samernas situation i vattenmålen diskuterades och det visade sig finnas en underförstådd möjlighet hos vissa talare att flytta renskötare från en by till en annan. Detta trots att Wallmark under samma möte påpekat att samerna hade det trångt i sina områden, att de på andra håll redan förlorat mark och därför inte kunde flyttas på i likhet med jordbrukare. Vattenrättssekreterare Stig Svensson uttalade att

”[d]et är nog riktigt, att man i vattenmålen får ta viss hänsyn till en framtida utveckling, men man kan nog inte gå längre än till ett beaktande av en sådan utveckling, som redan vid prövningstillfället kan med säkerhet överblickas.”⁶³⁵

Vilken rätt kunde då renskötseln sägas ha? Vem definierade utveckling och vad hade utformat möjligheterna innan? ”[M]en det kan troligen sägas, att förbud råder mot sådant byggande i vatten, som i avsevärd mån skulle förnärma rikets lappväsende”.⁶³⁶ Synen på renskötseln, här uttryckt som lappväsendet⁶³⁷ – vilket osynliggjorde renskötseln som näring – som en enhet för hela landet, ställde åter till problem för den enskilde renskötaren eftersom färre renskötselutövare i en lappby till följd av regleringar, som i det lokala perspektivet var en förlust, inte ansågs vara till avsevärd skada för hela landets lappväsende. Snarare började det omvända perspektivet få genomslag från myndighetshåll, att en renskötare mindre var en förbättring. Myndigheternas spirande visioner om rationalisering i rennäringen där lönsamheten definierades i fler renar på färre innehavare, började få genomslag i praktiken.

Ett anförande om ersättning för skador på jordbruk och byggnader pekade på att ”sökanden ofta erbjuder allt för låga ersättningar för skador, som åsamkats jord och

⁶³⁴ ÅA, Samernas Fhsk, F 10:6 Anteckningar från sammanträden, Anteckningar från möte på S.F. 13/1 1956.

⁶³⁵ HLA, LNNA EIII:22 Utdrag av protokoll, fört vid länsstyrelsens informationsmöte i vattenrättsfrågor i Jokkmokk 14/1 1956, s. 6, 8, citat 23.

⁶³⁶ Ibid., s. 23.

⁶³⁷ Lars Thomasson understryker i sina artiklar i *Samefolket* om vattenregleringar att man under en viss tid talade om lappväsendet som både den myndighet som var satt att övervaka samerna och såsom samernas gemensamma civilrättsliga rättigheter. Se exempelvis *Sf* 1995:1, 21.

byggnader” ett förhållande knutet till penningvärdet i framtiden. Jordbruket hade dock större möjligheter till reella ersättningar än renskötseln exempelvis genom ersättningsodlingar.⁶³⁸ Det visar på risken för att renskötseln drabbades svårare vid fastställande av ersättningar. Reella värden och kompensationsåtgärder var i själva verket diskriminerande och helt inriktade mot jordbruket. Själva basen för renskötseln, markerna, kunde inte kompenseras genom det ersättningssystem som, utvecklat inom ramen för den industrikoloniala diskursen, inom rättsväsendet präglades av en prioritering av och ett kunskapsövertag om agrar verksamhet – den förra modernärningen.

Skadeförebyggande åtgärder som vägar, broar, mekaniska hjälpmedel, renvaktarstugor i ersättning för förlängd flyttning och utökat arbete framträder därför som en inriktning mot en utveckling som kolonialmakten bäddar för: en rationalisering av rennärningen och en minskning av antalet rättsutövare. En sådan ”utveckling” framstår då som en omskrivning av erövring där kolonialmakten ytterligare säkrar eller mutar in sin position i området. Därmed blir den rättsgrund samerna som folk opererar på fortsatt naggad i kanten av en expansiv kolonialmakt. Relateras även SSR:s (och rennärningens) drivkraft initialt att höja lönsamheten i renskötseln genom rationalisering och även minskning av antalet rennäringsutövare,⁶³⁹ kan den koloniala politiken till viss del ses ha internaliserats. Men förbundets syn på rationaliseringen nyanserades allteftersom kritiken växte och den inriktning argumentationen antog då SSR fick medel för att anställa en sameombudsman 1962. SSR blev med tiden alltmer kritisk mot myndigheternas definitioner av rationell renskötsel och vilken konsekvens rationaliseringen fick för betesmarkernas användande. Rationaliseringen förde med sig nya arbetsmetoder och krav på större renhjordar vilket ledde till att vissa betesmarker som var av lägre kvalitet inte kunde användas samtidigt som vattenkraften tog de bästa markerna i anspråk.⁶⁴⁰

När det gällde den jordbrukande befolkningens trivsel togs även förlusten av byar och grannar med i beräkningen. Det gjordes inte uttalat när det gällde renskötselns utövare. Ett minskat antal renskötarkollegor och övriga medlemmar i renskötselshushållen togs inte med i diskussionerna.⁶⁴¹ Som om bysamfällighet och sociala band

⁶³⁸ HLA, LNNA EIII:22 Utdrag av protokoll, fört vid länsstyrelsens informationsmöte i vattenrättsfrågor i Jokkmokk 14/1 1956, s. 34.

⁶³⁹ Se SET 1960:6-7, s. 86; SSR:s extra landsmöte 1960, Bilaga A 2, s. 6;

⁶⁴⁰ Lantto 2012, s. 322-326, 346; ”Allmänna beredningsutskottet uppvakts” i Sf 1967:8-9, s. 149f.

⁶⁴¹ Se diskussion i ”Kommittéprotokoll rörande vattenregleringar” i SET 1956:1, s. 8; ÅA, LW, Vattenreglering Porsi 1956-1960, Framställning om ändring av vattenlagen, Skrivelse från Gustaf Park till Justitieministern 19/11 1957.

inte hade någon betydelse för renskötarna, det var renen och dess oförändrade antal som var viktiga. SSR vände sig starkt emot vad de framhöll som ett hot mot den samiska kulturen och renskötelsens framtidsutsikter som förde med sig av ett begränsat antal näringsutövare. De kritiserade senare även myndigheternas inriktning mot ett litet antal renskötande kulturbärare istället för att se alla samer som kulturbärare oavsett livsföring och yrke.⁶⁴² Tongångarna i denna fråga hade svängt över åren, då Park under 1930-talet sett pessimistiskt på renskötelsens framtid till att renskötelsen, kanske i hotet från vattenkraftens externa tryck, åter blir viktig att försvara både som tradition och framtidsutsikt för samisk kultur.⁶⁴³ Det dröjde till 1961 innan SSR samlat alla samebyar i sin organisation, vilket kan ha varit ett motiv för att visa att man verkligen stod upp för renskötelsens frågor.

Den opposition som vädrades inte bara från de närvarande samernas, kommunens, juristers utan även från landshövdingen Folke Thunborgs håll, bemöttes av Norrby i ett avslutande inlägg om ”tonen” i vissa anföranden och instick såsom skuldbeläggande och brottslighetsbeskyllande. Det resulterade i att landshövdingen underströk att projekten inte skulle ses som någon illvillighet från Vattenfalls sida. Vattenfallsstyrelsen bedrev ju inte brottslig verksamhet vilket man enligt Norrby kunde tro av en del av de yttranden som framkom. De hade ett rättesnöre för att få fram den kraft som samhället ansågs behöva, och med nuvarande skatteregler kunde Jokkmokk räkna med ökat skatteunderlag som inte skulle sjunka efter det att arbetarna avflyttat. Kraftverken var större skatteobjekt än de objekt som överdämades. Vattenfall ville gärna träffa uppgörelser på förhand och Norrby uppmanade lokalbefolkningen att de lugnt kunde göra det trots att det cirkulerade en kritisk broschyr om detta.⁶⁴⁴ ”Det skulle ju vara direkt dödande för oss, om vi, så att säga, misshandlar dem, som vill vara tillmötesgående”, det låg ”i Vattenfalls intresse, att de som träffar överenskommelse med oss, inte blir sämre ställd än andra, som går till vattendomstolen”.⁶⁴⁵

Jokkmokks kommunkamrer David Hedqvist påpekade att av inkomsten från rörelsen av kraftverket tillföll 10 % Stockholm, 25 % den kommun där kraften produceras och 65 % den kommun där den konsumeras. Den orättvisa fördelningen borde vändas till att minst 65 % skulle gå till producerande kommun och en hemställa till 1952 års skattesakkunniga om ändring i kommunalskattelagen skulle göras.

⁶⁴² Protokoll från SSR:s landsmöte 1966, Johan Jannoks uttalande, s. 32.

⁶⁴³ Lantto 2003, s. 216; Patrik Lantto ”Nationell symbol, etnisk markör eller utdöende näring” I Lantto, P. & Sköld, P. (red.) *Befolkning och bosättning i norr* 2004, s. 288.

⁶⁴⁴ Broschyren med titeln ”Nu gäller det Lilla Lule Älv!” var framtagen av Svenska Fjällklubben.

⁶⁴⁵ HLA, LNNA EIII:22 Utdrag av protokoll, fört vid länsstyrelsens informationsmöte i vattenrättsfrågor i Jokkmokk 14/1 1956, s. 70f.

Landshövdingen uppmanade avslutningsvis till god vilja från alla håll. Konstrandet fick inte bli självändamål, då ställdes ”hela vårt lands elförsörjning inför en besvärligare situation än vad som eljest skulle bli fallet. Det är just det, saken gäller, ty det är ju inte i sina egna intressen, som dessa vattenbyggare är ute.”⁶⁴⁶

Man kan ifrågasätta denna resignation, utan exploateringsprojekt hade ju ”dessa vattenbyggare” inga jobb. Det låg således i vattenbyggarnas intresse att utbyggnader gjordes. I Vattenfalls tidning för anställda, *Vi i Vattenfall*, fanns skrivelser som talar för en atmosfär av intern prestige, där enskilda personer inom ramen för ett kollektiv skulle ordna segrar i tilltagande vattenutbyggnadsstrider.⁶⁴⁷ May-Britt Öhmans analys av svenska vattenbyggare som i utvecklingsassistans från 1960-talet såg sig tjäna ”exotiska skönheter”, det vill säga flodsystem i Tanzania, när de ”svenska” hade gett dem nobben,⁶⁴⁸ ligger nära tillhands att berika även den inhemska kontexten. I landshövdingens försvarstal identifieras vattenbyggarna som tillhörande en ensidig hegemonisk objektivitet, där staten förutsätts vilja väl, objektivt företrädande ett allmänt intresse och en god vilja. Vattenfall som statligt verk kan därför inte förväntas agera i egna intressen. Medan däremot samer och även övriga sakägare ges en identifikation som representerar ett särintresse där ”konstrandet” kunde bli ett självändamål och vilkas objektivitet kunde avfärdas vilket blir tydligt då utredningar om vattenkraft och renskötseln ifrågasatte både lappfogdars och renskötarens tillförlitlighet.⁶⁴⁹ Författaren Albert Viksten påtalade i en artikel i tidskriften *Vi* att Vattenfallsstyrelsen var ute efter elförbrukare då propaganda spreds om elkaminer för uppvärmning av hus mitt i skogslanden medan veden efter överdämd skog ruttade utanför husknuten.⁶⁵⁰ Att övertyga om utökad elkonsumention var även aktuellt för samma bolag för att genomdriva en utbyggnad av kärnkraft som ny energikälla.⁶⁵¹

Krav på regionplaner för utbyggnaderna

Tärnaplanen, som för övrigt ansåg vara bristfällig när det gällde inverkan på renskötseln, ledde tillutredningen om vattenkraftutbyggnaders inverkan på renskötseln i Västerbottens län och följdriktigt måste även planer presenteras för Lule

⁶⁴⁶ HLA, LNNA EIII:22 Utdrag av protokoll, fört vid länsstyrelsens informationsmöte i vattenrättsfrågor i Jokkmokk 14/1 1956, s. 73f.

⁶⁴⁷ ÅA, Samernas fhsk, F 10:6 småskrifter, Norrby, Jonas ”Brev till en nyanställd sjöreglerare”.

⁶⁴⁸ Öhman 2007, s. 11f, 15f.

⁶⁴⁹ Se främst utredningshistorik i SOU 1966:12, s. 16ff.

⁶⁵⁰ ÅA, Samernas fhsk, F 10:6 Pressklipp, Viksten, Albert, ”Dramat i norr” *Vi* 7/9 1956.

⁶⁵¹ Anshelm 2000, s. 34ff.

älvdalar.⁶⁵² Häradshövding Thomasson hade i brev till Wallmark flera gånger uttryckt en oro över att samerna inte verkade ha mod att gå emot vattenregleringarna. Wallmark framhöll både modet och strategierna hos sameföreningar och lappbyar och pekade på att deras sätt att framhålla ersättning i naturvärden skulle bli betydelsefullt för att få till en lagändring på området.⁶⁵³

I september 1956 anhöll Jokkmokks sameförening genom Petter-Erik Kuoljok och Nils-Eric Spiik till Norrbygdens Vattendomstol om fullständig utredning kring de planerade vattenregleringarna i Lilla Lule älvs vattensystem och dess inverkan på renskötseln inom Jokkmokk socken. Föreningen yrkade också på att Porsi kraftverk inte fick påbörjas under tiden för utredning och granskning av domstolen och att domstolen inte heller borde ta ställning till vattenfallsstyrelsens regionplan för Lilla Lule älv förrän utredning om renskötseln hade behandlats. De ingrepp som redan gjorts i Stora Lule älv från Akkajaure/Suorvajaure till Ligga hade orsakat stora förluster av renbetesland, försämrade flyttningsvägar och försvårat övergången av älven. Därför befarades de ingrepp som planerades i Lilla Lule älv medföra så stora nackdelar för renskötseln, att många såg sig tvingade att sluta med näringen. Dessutom underströk man att ersättning för intrång i renskötseln och förlorat eller försämrat renbete genom vattenregleringen borde ersättas med naturvärden, till exempel i form av skog. Till utredningsman föreslogs jägmästare Folke Skuncke, ledare av statens renforskningsanstalt, som skulle få adjungera en växtbiolog och ett par erfarna renskötare från utanför Jokkmokks socken.⁶⁵⁴

Föreningen gjorde också en skrivelse till Kammarkollegium där de framhöll konsekvenserna av de tidigare regleringarna i området och vad de befarade för slags situationer med de planerade utbyggnaderna. Vattenfall skulle vid ett tidigare informationsmöte ha lovat att Porsi endast byggdes ut för Stora Lule älvs reglering och Lilla Lule älvs naturliga vattenföring. Men föreningen framhöll att planerna nu hade ändrats eftersom det var känt att utbyggaren hade kontaktat ortsbefolkningen kring Karatsjön i Lilla Lule älvdal. Dessutom planerades att dämna Tjaktjajaure med 40 meter och föreningen framhöll att värdefullt vårgräsbete riskerade gå förlorat. Tjaktjajaures dämning skulle troligen kräva ett ingrepp i Sitojaure som hade än bättre beten, i paritet med Akkajaure innan Suorvadämningarna. Skrivelsen kritiserade också

⁶⁵² ÅA, LW, F:15, f:5, vattenregleringar övrigt, ang. reglering av Rebnjesjaure, Handskrivet odaterat blad 25/9 samtal om vattenregl. o. samerna.

⁶⁵³ ÅA, Samernas Fhsk, F 10:6 Korrespondens Vattenkraft 1955-1958, Brev Erik Thomasson till Lennart Wallmark, 23/7 1956; Brev Erik Thomasson till Lennart Wallmark, 20/8 1956, Brev Lennart Wallmark till Erik Thomasson 31/8 1956.

⁶⁵⁴ ÅA, Samernas Fhsk, F 10:6 Korrespondens Vattenkraft 1955-1958, Jokkmokks sameförening till Norrbygdens Vattendomstol 4/9 1956.

den summariska redogörelse som Vattenfall gett om inverkningarna på rensköt-seln som vittnade om stora kunskapsluckor bland annat om hur renskötare agerade vid krisår, och om vilka som hade rätt till vinternödlanden vid Stora och lilla Lule älv. Nödbeten gav renarna kraft att överleva svåra snövintrar och att klara vandringen upp till vårlanden. Det var således enligt föreningen det värdefullaste renbeteslandet som förväntades gå till spillo vid de stundande regleringarna. Även om det fanns högre belägna betesland kunde de inte ersätta de beten som framhölls som livsnödvändiga. Ett sommar- och höst-betesland kunde helt enkelt inte ersätta förlorade vinter- och vårländ. Ersättningsarna för förlorad rätt till renbete framhöll föreningen skulle gå till berörd renägare och till lappbyn eller till en fond för kompensationer inom det berörda området. Det kunde inte godtas att det blev som vid Suorva där vissa drabbade inte fått ersättning och kanske inte skulle få det innan sin död. Även nivåerna på ersättningen för renbetet kritiserades, betydelsen av de olika betena vägdes inte in i utredningarna.⁶⁵⁵

Kort därefter lämnade lappfogdarna Erik Malmström i Norrbottens läns södra distrikt och Erik Kangas för det östra distriktet in en skrivelse till Vattendomstolen angående Vattenfallsstyrelsens ansökan om Porsi kraftstation som drabbade Sirkas fjällrenskötsel och skogsrenskötseln i Serri, idag *Sierra Sameby*. Området ägde en högre betes kvalitet och erbjöd en längre betesperiod än vid Harsprånget, där ersättningen 1950 hade satts till 150 kr/ha + 50 % förhöjning. Samma sökande hade denna gång beräknat skadan till endast 15 000 kr baserat på ersättning 50 kr/ha. Lappfogdarna vände sig både mot uppskattningen av arealen och ersättningsnivån: skadan borde beräknas till minst 100 000 kr och betesförlusten måste även ses i sammanhanget med eventuella framtida dämningar och utbyggnader vid Messaure och i Lilla Lule älv. Skadan borde även vägas mot vad som skett i Suorva, Porjus och Harsprånget.⁶⁵⁶ Lappfogdarna tog strid för ersättningsnivåerna men backade när det gällde reella värden. Detta kan relateras till att SSR:s vattenregleringskommitté ännu inte fått mandat att agera i vattenmål och under 1956 och 1957 uppmanade Park vid några tillfällen samer att sända fullmakter till kommittén.⁶⁵⁷

⁶⁵⁵ ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Porsi 1956-1960, Yttringar och erinringar, Jokkmokks sameförening till Kammarkollegium 29/11 1956.

⁶⁵⁶ HLA, LNÖA BI:24, Till Norrbygdens vattendomstol ang Vattenfallsstyrelsens ansökan om tillstånd att anlägga en kraftstation med damm vid Porsiforsen i Jokkmokks sn. 26/11 1956.

⁶⁵⁷ "Samer, försummen icke att bevaka edra personliga intressen vid pågående vattenregleringar" i *SET* 1956:3, s. 2; "Ordningssmannen och lappbyn" i *SET* 1957:1, s. 2; Enligt SSR:s landsmötes protokoll 1957, § 7, 17, hade samtliga renägare i Tärna lämnat in sina fullmakter men annars var det "inte så välbeställt med den saken".

Ordningsmannen i Serri, Erik Johansson och andra renägare redogjorde i en separat skrivelse för intrången som kunde uppstå exempelvis genom att vägar drogs genom områden där renarna var stationära vid känsliga tidpunkter. Järnvägen mellan Jokkmokk och Porjus hade stängt av Serris användande av markerna väster om banan, ersättning hade inte getts för detta förhållande som uppmärksammades när ytterligare intrång förestod. Särskilda överdämningshotade områden framhölls, och det faktum att älvnära beten vid ogynnsamma vintrar är särskilt viktiga, då snötäcket är tunnare och lättare för renarna att gräva genom. Även Sirkas, Jåkkåaska och Tuorpons renar drogs till området som kallades vårnödland. Dessutom hade skogsvårdsåtgärder avlägsnat träd med skägglavar vilket fungerat som nödfoder för renarna under besvärliga vårar med tjocksnö och skare. Arealerna var inte stora men utgjorde ett värdefullt område genom sin egenskap att tidigt bli snöfria.⁶⁵⁸

Renskötarna hade tidigare anfört att Letsis eventuella kraftverk skulle få ödesdigra följder om man dessutom tog Messaures uppdämning i beräkningen vilken skulle dränka värdefullt betes- och kalvningsland. Om sjön frös skulle renarna gå över till andra lappbyars marker som redan var ett faktum genom Ligga och Harsprångets tillskapade storsel, lugnvatten, och dammar.⁶⁵⁹ Markerna som dämades över kunde inte ersättas med pengar och byn godtog heller inte den nämnda ersättningen. Man avsåg att kräva kompensation främst i naturavärden och åtgärder för näringen, men också en utredning av klimatpåverkan där dimbildningens inverkan måste bedömas. Snön vid älven kunde nämligen befaras bli rikligare då vattnet blev mer stillastående vilket i sin tur medförde att betesmarken närmast älven försämrades då den blev bar senare. Renägarna i Serri motsatte sig utbyggnaden av Porsi. Man ansåg att alla tre utbyggnaderna, Porsi, Letsi och Messaure måste ses i ett sammanhang, det behövdes en utbyggnadsplan innan man kunde bedöma inverkningarna på näringen. Det riskerade att bli dödsstöten för Serri och ingreppen skulle starkt påverka renskötseln inom Jokkmokks socken och även hela Jokkmokks inland eftersom det skulle bli nödvändigt att dämna fler sjöar.⁶⁶⁰

Från renskötarnas sida och även från lappväsendet fanns en helhetsbild med, en helhetsbild för renskötseln. Det perspektiv utbyggaren gav var inte en helhetsbild som

⁶⁵⁸ HLA, LNÖA B I:24, Till Norrbygdens vattendomstol ang Vattenfallsstyrelsens ansökan om tillstånd att anlägga en kraftstation med damm vid Porsiforsen i Jokkmokks sn. 26/11 1956. Bilaga Serri skogslappbys erinringar och påminnelser.

⁶⁵⁹ ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Porsi 1956-1960, Yttringar och erinringar, Skrivelse från Serri lappby till Norrbygdens Vattendomstol, 29/6 1957.

⁶⁶⁰ HLA, LNÖA B I:24, Till Norrbygdens vattendomstol ang Vattenfallsstyrelsens ansökan om tillstånd att anlägga en kraftstation med damm vid Porsiforsen i Jokkmokks sn. 26/11 1956. Bilaga Serri skogslappbys erinringar och påminnelser.

täckte det aktuella renskötseområdet, och ofta inte heller den helhet som krävdes för vattenkraftutbyggnaden i hela det aktuella vattensystemet. En taktik som har omnämnts följa en kronärtskocksprincip.⁶⁶¹

I regionplanen för Lilla Lule älv som lades fram 1957 omnämndes fjorton utbyggnadsobjekt som berörde renskötelsen i Sirkas, Jåkkåkaska, Tuorpon och Luokta-Mavas fjällappbyar och Serri och Udtja skogslappbyar. Tabellerna tillsammans med det ekonomiska synsättet i övrigt tydliggör hur siffror och procentandelar kunde användas som hävstång för att inverkan skulle framstå som hanterbar. Bland annat skulle de planerade utbyggnaderna främst av Karats innebära en förlust av 16,6% av vårbeteslandet för Tuorpons Kaskatjavelk-grupp och för Serri skulle 5,3% av sommarbetet och 1% av vinterbetet gå till spillo. Men utslaget över alla berörda byar, där flera inte hade fått några skador beräknade ännu (Luokta-Mavas och Udtja), uppgick den totala förlorade arealen till det överkomliga 0,7% av byarnas sammanslagna totala renbetesareal.⁶⁶²

I tillståndsansökan för Messaure diskuterades det om Serri skulle få ersättningsland väster om järnvägen.⁶⁶³ Det blev omdefinierat till ett problem som inte kunde bedömas eftersom andra betesmarker då måste tas i anspråk och att ändring av betesområden krävde beslut på administrativ nivå.⁶⁶⁴ I denna praktik, liksom den gällande tvångsförflyttningar, reflekteras den koloniala idén om möjligheten att ändra betesområden inbördes mellan byar och grupper, vilket än mer fragmenterar och utplånar de rättsliga förhållandena som kunde knytas till enskilda personer och deras områden. Renskötarna fick anpassa sig till dessa förhållanden, att myndigheter på administrativ väg styrde om rätten att nyttja marker som enskilda samer hade personlig anknytning till.

Serri skogslappby blev dock föremål för Vattenfallsstyrelsens bidrag till renforskningen 1958 genom att en renforskningsstation anlades på lappbyns område, samma år som utbyggaren också anställer lappfogde Åke Wikman som renskötseexpert.⁶⁶⁵ Renskötarna i Serri anhöll även om att ett reservat skulle upprättas inom

⁶⁶¹ Vedung och Brandel 2001, s. 48ff.

⁶⁶² ÅA, LW, F:15,f:1, Vattenregleringar övrigt, Regionplan för Lilla Lule älv, 27; Se även ÅA, LW, F:15, f:5, Vattenreglering övrigt, Vattenreglering och renskötelse, Skrivelse från Gustaf Park till Konungen 7/11, 1957 där Vattenfallsstyrelsens uträkningar av procentandelarna av Maskaure och Mausjaures betesmarker inte kunde anses rättvisande.

⁶⁶³ ÅA, LW, F:15, e:1 Messaure, Odat. Handläggnings PM för tillståndsansökan Messaure.

⁶⁶⁴ ÅA, LW, F: 15, d:1 Vattenregleringar Porsi 1956-1960, Yttranden och erinringar, Avskrift av avskrift av KVS ansökan om tillstånd för Messaure kstn, Bil.A, s 58-61, Band I.

⁶⁶⁵ Lantto 2012, s. 325; Serri stationen lades dock ned efter några år, Patrik Lantto, "The establishment of a scientific field" i *Rangifer* 31 (1), 2011, s. 101f.

byns område motiverat dels av naturskyddsaspekter och de vattenkraftplaner som stod för dörren.⁶⁶⁶

Obehöriga förhandlingar om kompensationer

Utbyggnaderna fortskred trots att utredningar om inverkan på renskötseln inom Västerbottens län pågick. En deputation av samer uppvaktade Kungliga kanslihuset, bland annat med krav på ändring av vattenlagen med ersättningar i realvärden, att utredningar måste verkställas enligt RBL § 5 innan exploatering fick ske, och att skydda Kultsjön vars reglering hotade en samisk begravningsplats i Fatmomakke.⁶⁶⁷ Att Kultsjön redan var såld till exploateringsintressen kunde befaras då Vilhelmina kommun hade ingått avtal med Vattenfallsstyrelsen 1954 och avstått från att motsätta sig en exploatering.⁶⁶⁸ Troligen hade naturskyddet på riksnivå också gett upp sjön vilket framkom i Wallmarks korrespondens med John Nihlén, SfH, som sade sig vara beredd att offra Stalon, kraftverket som förknippades med Kultsjöns reglering, för Lilla Lule älv vid Naturvårdsdelegationens sammanträde i oktober 1956.⁶⁶⁹

Tidigt under 1958 kom regeringsbeslutet att dämna Kultsjön men tillståndet innebar dock en modifierad sänkning av sjön. Vattenfallsstyrelsen ålades åtgärder till skydd för kyrkogården och som kompensation för förlorade renbeten skulle på sökandens bekostnad brytas väg från Stornäs till lämpligaste plats i Burgfjäll där ett renslakteri skulle uppföras. Till sist utlovades ett gärde på lämpligaste plats för märkning av ren, vilket enligt Gustaf Park sammantaget utgjorde betydelsefulla realvärden.⁶⁷⁰ Men inverkan för Vilhelminas lappbyar skulle inte stanna vid detta, utan en väg som utlovats som kompensation till kommunen för vattenregleringarna planerades över byarnas värdefullaste kalvningsland. Inte nog med att kommunen hade ingått avtal med Vattenfall att inte motsätta sig utbyggnader inom kommunen och därmed fått ett lån till en turistanläggning i Kittelfjäll, man ville dessutom få ytterligare kompensationer som innebar än mer exploatering av rensamernas områden. Vägprojektet hade redan hunnit hänskjutas till Kungl. Maj:t:s prövning och därigenom nonchalerades samernas rätt till nyttjande av markerna.

⁶⁶⁶ ÅA, LW, F:15, f:5, Vattenregleringar övrigt, ang. reservat Suoksäive, Skrivelse Serri skogs-lappby till Kungl. Domänstyrelsen 7/10, 1958.

⁶⁶⁷ "Uppvaktningar i Kungl. Kanslihuset" i *SET* 1957: 4, s. 2; SSR:s landsmötes protokoll 19-21/3 1958.

⁶⁶⁸ Össbo, Åsa, "Naturhänsyn inom ramen för det ofrånkomliga: En undersökning av en kommuns agerande i vattenkraftfrågor 1945-1960" Opubl. magisteruppsats, Historiska institutionen, Uppsala Universitet, 2008, s. 39.

⁶⁶⁹ ÅA, Samernas Fhsk, F 10:6 Korrespondens Vattenkraft 1955-1958, Brev från John Nihlén till Lennart Wallmark, 8/10 1956.

⁶⁷⁰ "Kultsjön får regleras men samerna gottgöras" i *SET* 1958:2, s. 9.

Vilhelmina kommun har ju enligt renbeteslagen, som gäller just i dessa trakter, inga som helst lagliga rättigheter att bevaka eller att få ersättning för inom dessa marker ovan odlingsgränsen. Det är istället nämnda sockens samer samt de bofasta här, som är nyttjanderättsinnehavare av marker och fiskevatten i dessa trakter. [---] För övrigt har kommunen ifråga inte lagt två strån i kors för att värna Kultsjöans vackra forsar och fall mot den planerade förstörelsen av dessa. Och därför torde den inte heller gjort sig förtjänt av någon kompensation för den blivande utraderingen av dessa skönhetsvärden.⁶⁷¹

För Kultsjön utarbetades, enligt Kungl. Maj:t:s villkor, så småningom avtal om frikraftleverans både till vissa fastigheter och till hushåll inom Vilhelmina Norra och Södra samebyar. Under lång tid blev detta istället en ersättning i pengar och tanken med reella kompensationer föll bort.⁶⁷²

Användandet av renbeteslagens och vattenlagens bestämmelser

Sökandesidans användning av bestämmelser i RBL och VL försvårade samernas situation vilket uppmärksammades av SSR och artikulerades i SET 1957 när Vattenfall vägrade ersätta undantagande av renbetesmark vid Vargforsens planerade kraftstation. Marken var belägen nedanför odlingsgränsen och i § 5 RBL stadgades att ersättning skulle ges för mark ovan odlingsgränsen. Ett förhållande som försatte skogsamer i en ytterst svår situation då huvuddelen av deras mark var belägen nedom gränsen. SSR såg det emellertid som glädjande att de fick göra ett remissyttrande i frågan efter att ha existerat i sex år och efter att många exproprieringsfall under tiden inbegripit renbetesmark. Riksförbundet anförde att sökanden inte utrett hur mycket mark det var fråga om och dess beskaffenhet som renbetesland. Eftersom inget annat område kunde bistå som ersättning borde paragrafen inte få användas då den kringskar näringsutövningen. Om man ändå beslöt att använda denna paragraf ”vore det därmed fastslaget att rensamerna är rättslösa medborgare i vårt svenska folkhem.”⁶⁷³

⁶⁷¹ ”Landsväg för turister genom känsligt renbetesland” i SET 1958:5, s. 29.

⁶⁷² HLA, LVA, H I:21b Kultsjöns reglering 1954-1968, Bilaga D i huvuddom 1959 i målet Ans.D.7/1953.

⁶⁷³ Park, Gustaf, ”Ett remissyttrande ang. tillämpningen av 5§ renbeteslagen” i SET 1957:4, s. 6.

Frågan aktualiserades även för lappväsendet där lappfogdarna försvarade att ersättning gavs, dock till lappfonden, för överdämt och undantaget renbetesland. De drabbade skogslappbyarna Mausjaure och Maskaure kunde inte anvisas några alternativa vinterbeten inom andra byars områden. Enligt vattenlagen fick det inte byggas i vatten om allmänna intressen i avsevärd mån förnärmades vilket borde gälla nu, hävdade lappfogde Erik Kangas. Vidare anförde Kangas att skogssamerna också torde ifrågasätta och bestrida företagets tillåtlighet. De utövade sin näring nedom odlingsgränsen året om enligt lagen. Om vintern betade dessutom fjällsamernas renar i trakter nedom lappmarksgränsen.⁶⁷⁴ Dessa omständigheter verkade varit nyheter för den statlige utbyggaren eller något som omintetgjorde en viktig taktik för att göra vattenföretag mer lönsamma, nämligen tystnad kring renskötselfrågor nedom odlingsgränsen. Vattenfallsstyrelsen betonade i ansökningen att det bara var en obetydlig areal renbetesmark som skadades men lappfogden framhöll att för varje lappby hade det högsta tillåtna antalet renar beräknats utifrån omfånget och beskaffenheten av det årstidsbete som byn ägde minst av. Var vinterbetena knappa fick förlust på just det betet förödande konsekvenser på renskötselns lönsamhet. Skogslappbyarna hade mindre områden än fjällappbyarna och dessutom saknade de betesrätt i Norge. Bedömningen av renbetesförlusten utgick ifrån en felaktig premis av Vattenfallsstyrelsens utredare, att renar kunde beta var som helst under vilken årstid som helst. Dessutom hade Sverige i renbeteskonventionen med Norge utfäst sig att tillhandahålla beten utefter Skellefteälven för renskötare från Nordlands fylke och inom sedvanelanden för Pite lappmarks renskötare. Att använda § 5 RBL för undantagande av marker i detta fall, i sådan omfattning i detta område mitt på renbetesland, och vid flyttningsstråken, omöjliggjorde renskötseln. Kostnaderna skulle bli för stora till följd av bevakning för att undvika vissa områden. Slutligen skapades prejudikat till nackdel för renskötarna och renskötseln.⁶⁷⁵ Lappfogde Kangas såg igenom de koloniala mekanismerna i lagenvändandet. Nedom odlingsgränsen var vattenlagens bestämmelser bättre lämpade att skydda renskötseln.

Begränsningen av renbetesrätten hade, enligt lappfogden, lagts i Kungl. Maj:t:s händer för att alla intressen skulle beaktas och att avlysningen av rätten bara fick ske ifall inga andra utvägar stod till buds. Det vore då särskilt motbjudande om samerna berövades sina nyttigheter utan någon kompensation, ansåg lappfogden.⁶⁷⁶ Detta exempel visar på de svårigheter som uppkom för renskötseln när staten var exploatör

⁶⁷⁴ HLA, LNÖA, B I:24 PM ang KVS ans om tillstånd att anlägga Vargfors kraftstation, Ans.D. 44/1957, 9/19 1957.

⁶⁷⁵ Ibid.

⁶⁷⁶ Ibid.

(genom Vattenfallsstyrelsen), utredare (lappfogden, Vattenfallsstyrelsen internt och/eller kammarkollegiet) samt beslutare i målet (regeringen). Ett förhållande som SSR alltmer fokuserar i sin kritik mot exploateringsystemet.

Det faktum att samernas renskötsel inte ens var omnämnd i vattenlagen och att renskötare inte betraktades som närboende i paragraferna till beskydd för allmänna intressen, blev föremål för en skrivelse från Gustaf Park till justitieministern mot slutet av 1957.⁶⁷⁷

Samernas rätt vid dämningar på en nordisk arena

Nordiska samerådet bildades 1956 för att tillvarata samernas ekonomiska, sociala och kulturella intressen.⁶⁷⁸ Vid en konferens rörande samernas ställning och rätten till naturtillgångarna i Stockholm under april 1959, presenterades samerna situation vid vattenregleringar i Finland. Regelverket där såg likartat ut gällande förenklade procedurer under andra världskriget som också hängde kvar som gällande lag efter kriget. När Kemi älv i Lappland skulle börja regleras ansågs lagstiftningen som var från 1902 och 1934 så bristfällig att en statskommitté utsågs för att ta fram ett förslag till ännu en speciallag, just för Kemi älv, parallellt med att en ny allmän vattenlag utarbetades. Betänkandet om Kemi älvs reglering föreslog realvärden som ersättning, att den som förlorade mark skulle få andra ägor i stället utifrån principen att ersättning i pengar inte var tillräckligt. Rätten att fortsätta sin näringsverksamhet var viktig och beroende på hur reglerna skulle tillämpas i praktiken kunde samernas rättigheter skyddas bättre. Renskötseln var omnämnd i Kemi älvförslaget vilket den inte var i förslaget till den nya allmänna vattenlagen.⁶⁷⁹

Att samerna skulle vara rättslösa togs upp till diskussion av vattenrättsdomaren Folke Löwing i ett föredrag om samernas situation i Sverige vid kraftutbyggnad under samma konferens. Suorvädämningarna användes som exempel på att inställningen till samernas rättsskydd hade ändrats under senare tid men ändå befunnits vid samma principiella inställning. Löwing håller i det närmaste ett försvarstal för sina tidiga kollegor som ”ingalunda – såsom man ibland synes tro – tog alltför lätt på samernas problem”⁶⁸⁰ Vattenrättsdomaren sköt över ansvaret för problemen på sakägarsidan: samerna och samernas ombud framställdes ha haft svårt med att uppskatta inverkningarna av utbyggnaderna vilket fått som följd att skadebedömningarna var för lågt

⁶⁷⁷ ÅA, LW, F:15, D:1, Vattenreglering Porsi 1956-1960, Framställning om ändring av vattenlagen, Skrivelse från Gustaf Park till Justitieministern 19/11 1957.

⁶⁷⁸ Ruong 1982, s. 197.

⁶⁷⁹ ”Samernas intressen vid vattenregleringar i Finland” i *Spörsmål av samiskt intresse*, s. 305f.

⁶⁸⁰ ”Samernas rätt vid kraftutbyggnad i övre Norrland” i *Spörsmål av samiskt intresse*, s. 291, citat 297.

räknade. Efterhand växte erfarenheterna om skadebedömningar och då kunde även domstolarna komplettera med nya ersättningar. 1944 framhålls som ett år då vattendomstolen utsatte möten som samer kunde bevista i större utsträckning. Yrkanden och information från samerna själva bidrog till en större insikt hos domstolspersonalen om samernas problem.⁶⁸¹ Detta korresponderar med den etniska blindhet som rådde innan dess, då samerna av olika anledningar inte kunde närvara vid sammanträdena om de ens blivit informerade om dessa möten. Det visar också på en viss omedvetenhet eller ovilja att se strukturellt beskärda handlingsutrymmen, samtidigt som Löwings inställning inte identifierade samerna som offer och maktlösa utan som aktörer vars handlingar spelade roll för rättskipningen.

Nya tongångar i vattenkraftdiskussionen

Det tog tid för riksförbundet att etablera sig som en renskötselns förkämpe gentemot exploateringar, både inåt mot samerna och utåt mot myndigheter. Tillkomsten av ett riksförbund för samer utgjorde en möjlighet att värna renskötselns intressen mot exploateringar även om inte alla lappbyar var medlemmar förrän på 1960-talet. Men lappväsendet konsulterade inte riksförbundet i de tidiga utredningarna eller yttrandena kring vattenkraftutbyggnader. Istället fortsatte man i stort sett i den paternalistiska anda som visades i de första utbyggnaderna i renbetesområdet. Kraven på ersättning blir dock skarpare med erfarenhetens tyngd, men kunskapen hämtades inte från renskötarna och det talades uteslutande om nyttigheter inte rättigheter. Att ersättningar för renbetesmarkerna skulle ges kollektivt till lappfonden och delas upp på det nu verksamma kollektivet men även sparas för framtida generationer, ovanför huvudet på renskötarna, visar på den pastoraliska maktutövningens styrandepraktik. Där förutsattes renskötarna inte veta sitt eget bästa, trots att SSR förordat att spara och fondera ersättningar i en samestyrd fond. Identifikationen av renskötaren som inte kunde bevaka sina egna intressen, handha pengar eller fatta gemensamma beslut gick tillbaka till 1800-talets lappfogdeinstruktioner.⁶⁸²

Lappfogdarnas roll i kraftutbyggnadssammanhang förändrades under mitten av 1950-talet mot att agera som företrädare för lappväsendets och renskötselns intressen i ett större sammanhang hellre än som tidigare närmast verka som ett ombud för samerna och lappbyarna.⁶⁸³ Den kommitté som riksförbundet utsett för ändamålet anlätades initialt i mycket liten utsträckning. En förklaring kan möjligen finnas i

⁶⁸¹ Ibid., s. 291, 302.

⁶⁸² Se Lantto 2012, s. 91.

⁶⁸³ Lantto 2012, s. 342.

övergången mellan lappfogdarnas förändrade roller. Denna omständighet kan ha skapat osäkerhet som bidrog till att enskilda renskötare och lappbyar tvekat med att involvera SSR. Det kan också ha att göra med att olika lappfogdar hade olika ambitioner när det gällde att ta strid för renskötarnas rättigheter vilket framkommer av hur lappfogden för skogslappbyarna agerar. Vid SSR:s landsmöte 1957 är det lappfogde Hilding Ritzén som informerar om de planerade vattenkraftutbyggnaderna i Västerbottens län. Där framkommer också ett samarbete mellan lappväsendet och SSR:s vattenregleringskommitté kring att undersöka områdena inom Tärna och Sorsele.⁶⁸⁴

I fallet med skogslappbyarna och deras rätt att få kompensation för renbete nedanför odlingsgränsen såg lappfogden igenom det koloniala systemet, där man annars på grund av lagparagrafers trubbigheter i det närmaste skulle uttradera förutsättningarna för skogsrenskötsel. Givetvis kan det också tolkas som nämnde lappfogdes självbevarelsedrift att behålla sin tjänst som just var förlagd till skogssamebyarna. Men det handlade även om en förändrad syn på den skogssamiska renskötsel som en skötseltyp som dels ansågs vara mer ursprunglig och dels mer rationell än den mer arealkrävande fjällsamiska renskötsel.⁶⁸⁵ Patrik Lantto har satt detta i relation till den under 1930-talet tillsatta lappfogdetjänsten i östra distriktet som fick ansvar för skogslappbyarna och koncessionslappbyarna. Nya arbetsmetoder och sätt att organisera arbetet genom renägar- respektive renskötarföreningar prövades under 1940- och 50-talen, vilket kom att bli förebild för de förslag som renutredningen skulle presentera 1960.⁶⁸⁶

Lappväsendets företrädare såg SSR:s ordförande, tillika redaktören för den samiska tidskriften *Samefolkets Egen Tidning*, SET, Gustaf Park som en konkurrent och såsom obehörig att tala för renskötelsns sak. På många punkter skiljde sig strategierna åt, i SET argumenterade Park för en samisk vetorätt under 1950-talet medan den från myndighetssynpunkt mera legitime talesmannen, lappfogden, ansåg det meningslöst att opponera sig mot betydelsefulla projekt.⁶⁸⁷ Lappfogden försvarade därmed kolonialmaktens rätt att agera som markägare och exploatör. Det är tydligt bland annat i hur man såg på rättigheter som nyttigheter och vissa av dessa nyttigheter som främmande för renskötarna. Inställningen kan jämföras med hur andra kolonialmakter agerat i urfolksområden, där urfolkens rätt till land begränsats exempelvis

⁶⁸⁴ Protokoll från SSR:s landsmöte 1957, s. 19.

⁶⁸⁵ Se exempelvis SOU 1968:16 *Rennäringen i Sverige*, s. 71.

⁶⁸⁶ Lantto 2012, 310f.

⁶⁸⁷ Lantto 2003, s. 115-117.

genom att inte inbegripa underjordsrätt i mineralutvinningshänseende och att en vetorätt vid exploateringar inte föreligger, endast förhandlingsrätt.⁶⁸⁸ Det fanns hos utbyggaren en taktik att presentera utbyggnaderna som något ofrånkomligt, vilket lappfogdarnas ”försvar”, att inte motsätta sig projekten, korresponderar mot. Patrik Lantto har framhållit att det åtminstone under större delen av 1950-talet, rådde en samsyn i vissa vattenkraftfrågor mellan SSR och länsmyndigheterna.⁶⁸⁹

En viss kursändring hos lappväsendet skedde när exploateringarna tilltog under mitten av 1950-talet. Utlåtanden från lappbyar bifogades lappfogdars yttranden och de verkade tämligen överens om projektens inverkningsområden. När det gällde ersättningsfrågan önskade dock rensköterna nya betesmarker eller skogsmark medan lappfogden föreslog andra realvärden som underlättade i arbetet, understödd av tanken att ersättningen tillföll ägaren till marken, med vilken man avsåg staten och dess lappfond. Återigen framgår att tanken om markernas användande styrdes av lappprivilegieidén och att samernas ”uteslutande begagnande” var förhandlingsbart på storsamhällets premisser. Men ny mark som ersättning blir också omöjlig inom ramen för föreställningen om en uppdelning mellan nu verksamma renskötare och framtida generationer, då myndighetens syn på de verksamma var präglad av ett omyndighetsförklarande. Då skulle marken, den reella kompensationen, inte heller kunna säkras för kommande generationer. Ersättningen i bestämda värden är en fråga som kommer igen i nästföljande kapitel med utredningen kring renbetesmarkerna.

I SET fördes vidare en diskussion om rensköternas rättsosäkerhet enligt vattenlagen, de borde åtminstone jämföras i lagen med andra nyttjanderättshavare, såsom arrendatorer. Även om rensköterna ägde sina renskötselrättigheter individuellt kunde de inte få personlig ersättning för förlorat land utan medlen fonderades till renskötselns bästa i hela landet. Parallellt med kritiken från samiskt håll propagerade lappfogden för att ”lapparnas rättsställning” var stark.⁶⁹⁰ Vidare delades aktörerna upp i tre samarbetande sakägarparter bestående av ”1) Det statliga Lappväsendet, 2) Lappbyn, 3) Den enskilde lappen.”⁶⁹¹ Det är den beskyddande, bättre vetande, pastoraliska maktens inställning som inte är medveten om eller rent av nonchalerar att

⁶⁸⁸ Margret Anne Stephenson, ”Sami Lands and Indigenous Australian Lands” I Minnerup & Solberg, *First World First Nations* 2011.s. 185ff.; Se även ”Report of the Special rapporteur on the Rights of Indigenous Peoples. James Anaya ”Extractive Industries and Indigenous Peoples” 2013; Hall 2013.

⁶⁸⁹ Lantto 2012, s. 342ff.

⁶⁹⁰ HLA, LNSA, HII:1, Om lapparnas ersättning för vattenregleringsskador på renskötseln och på andra förmåner för renägarna. 4. Manuskript till radioanförande av lappfogde Erik Malmström, odaterat troligen skrivet 1956 eller 1957. Se Lantto 2003, s. 125 not 97.

⁶⁹¹ HLA, LNSA, HII:1, Om lapparnas ersättning för vattenregleringsskador på renskötseln och på andra förmåner för renägarna. 4. Manuskript till radioanförande av lappfogde Erik Malmström, odaterat troligen skrivet 1956 eller 1957, s. 7.

självbestämmandet blir lidande i detta graderade kollektiv. Även här framkommer synen att de fonderade medlen måste sparas också för kommande generationer och i alla tider användas för rensköteln bästa, vilket uppenbarligen inte ansågs från lappfogdens sida vara en fråga man kunde hantera inom lappbyn eller det enskilda hushållet. Mot detta kan SSR:s vattenregleringskommittés syn på renssamerna som skadelidande part ställas, där man delar parten i tre grupper: ”1) enskilda renägare, 2) renskötelsegrupper eller sitah och 3) samfälligheter eller lappbyar.”⁶⁹² Att SSR skulle hantera fonderingen, vilket framfördes som förslag från förbundet, diskuterades inte av lappväsendet.

Olika naturskyddsorganisationer sluter upp som samarbetspartners till SSR genom bland annat Lennart Wallmarks kontaktnät. Naturskyddarnas agenda som också innehöll planer på nya nationalparker skiljde sig till viss del från samernas, men de kunde ändå initialt skapa en gemensam front mot vattenkraftutbyggnaderna. Det skedde bland annat genom folkbildningskurser, möten, skrivelser och samiska aktörer skrev exempelvis i SNF:s tidskrift *Sveriges Natur*.⁶⁹³ I agerandet från myndigheter, såväl Vattenfallsstyrelsen, stat, länsstyrelse och kommuner identifierades rensamer tillsammans med turistföreningar och naturskyddsaktörer som ett särintresse som kunde ställas mot utbyggare, kommuner men också lokalbefolkningen utifrån epistemet ”det allmännas bästa”. Den statliga utbyggaren identifieras som objektiv, där staten företräder ett allmänt intresse och en god vilja medan samer och även övriga sakägare representerar ett särintresse vilkas opinion och objektivitet ständigt kunde avfärdas. När det senare uppstod schismer mellan naturskyddsaktörer och renskötande samer stod de sistnämnda snarast själva i sin kamp som då blivit en flerfrontsstrid. Motståndet kunde fragmenteras genom olika styrandetekniker i likhet med utbyggarnas kronärtskocksprincip.

Kravet på regionplaner för utbyggnaderna blev framfört från många håll. Det till synes planlösa exploaterandet, benämnt som kronärtskocksprincipen skulle inte komma att överges förrän i övergången till 1960-talet. Taktik eller inte, att bygga ut en skvätt här och en där i ett vattensystem skapade förutsättningar för ytterligare dämningar och kraftverk vilkas inverkan inte kunde bedömas i början. På sådant sätt kunde hela älvdalar successivt däckas och torrläggas utan att en helhetsbedömning kunde göras. SSR uppmärksammar även fenomenet med att sökanden investerade stora summor i byggande på land och att dra vägar genom renbetesland för att göra det svårare för vattendomstolen att avvärja projektet sett ur en nationalekonomisk

⁶⁹² ”Kommittéprotokoll rörande vattenregleringar” i *SET* 1956: 1, s. 8.

⁶⁹³ Utsi 1958; Gustaf Park ”Hur ska det gå för samerna?” i *Sveriges Natur* 1958:1, s. 8-11.

synvinkel av investerade statsmedel.⁶⁹⁴ Det kan tyckas vara märkligt att Jämtland som blev så drabbat av krislagen inte är så uppmärksammat i SET eller av SSR under denna tidsperiod. Det är tydligt att industrialiseringen av vattendragen hade vandrat ännu längre norrut. Men Jämtlands sjöar blir motiv för nya utbyggnader under 1960-talet.

En del argument är återkommande i skrivelser från olika aktörer där Wallmark ibland finns med som undertecknad. Ett sådant argument är att de strömmande vattnen borde sparas till dess man sett verkningarna av den fredliga atomforskningen.⁶⁹⁵ Jonas Anshelm har framhållit att förhoppningarna till atomenergin som alternativ till vattenkraft, var så stora från naturskyddshåll att Vattenfall beskyldes för teknisk efterblivenhet då de, enligt naturskyddare, inte satsade tillräckligt på kärnkraft.⁶⁹⁶

Att synliggöra behov, exempelvis av energi, och osynliggöra problem för renskötseln med siffrornas hjälp är strategier som utbyggarna använder sig av. Procentandelar av renbetesområden i förhållande till renskötselområdets storlek är även idag en för exploatörer och politiker användbar relation för att visa utrymme för exploatering. Utbyggarnas uträkningar och kalkyler i syfte att legitimera utbyggnader var en omtalad strategi under perioden. En uträkning där svenska folket skulle få betala 30 miljoner årligen mer för elen om inte Lilla Lule älv byggdes ut, bemöttes av Sven Sundius med att ”Det folk som hade råd att årligen dricka sprit och röka för 1 800 miljoner kronor, bör också ha råd att skona Lilla Lule älv. Det kostar bara var 30:e snaps och var 30:e cigarett.”⁶⁹⁷ I mångt svarar motståndarna också i ekonomiska termer, exempelvis om negativa konsekvenser för näringar, vilket har framhållits av tidigare forskning som en direkt anpassning till vattenlagens regler som stipulerade att det var de ekonomiska skadorna som var avgörande för projektens tillåtlighet.⁶⁹⁸

Argumentationen från SSR och SET kan ses genomgå en utveckling från att till en början förlita sig på rättssystemet, men allteftersom erfarenheter utvanns kring utbyggnadsprocesser och i bemötandet från utbyggare respektive myndigheter och samarbetspartners, framstår samernas sak i exploateringssammanhang som en

⁶⁹⁴ ÅA, LW, F:15, f:5, Vattenreglering övrigt, Vattenreglering och renskötsel, Skrivelse från SSR genom Gustaf Park till Konungen 5/7, 1958

⁶⁹⁵ Argumentet dyker bland annat upp i skriften/brevet ”Nu gäller det Lilla Lule älv!” i ÅA, Samernas fhsk 10:6, Vad kostar Lilla Lule älv?; se även ”Lappmarken i atomåldern” av Lennart Wallmark 5/12 1955, i ÅA, Samernas fhsk 10:6, Vattenkraft korrespondens 1955-1958; ÅA, LW, F:15, D:1 Vattenreglering Pors 1956-1960, Yttringar och erinringar, Jokkmokks sameförening till Kammarkollegium 29/11 1956; ÅA, LW, F:15, f:5, Vattenreglering övrigt, Vattenreglering och renskötsel, Skrivelse från Gustaf Park till Konungen 7/11, 1957; Utsi 1958, s. 120.

⁶⁹⁶ Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag* 2000, s. 41.

⁶⁹⁷ ÅA, Samernas fhsk, 10:6, Vad kostar Lilla Luleälv, ”Vad kostar Lilla Lule älv?”

⁶⁹⁸ Jonas Anshelm, *Det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara* 2004, s. 30.

rättskamp där rättssystemet snarare är ett ideal än realitet. De samiska aktörerna försökte bland annat genom SET att förmedla en samisk syn på utbyggnaderna, och överhuvudtaget på de samiska rättigheterna. Lagstiftningarnas blinda fläckar, dels vattenlagen gentemot rennärningen, dels renbeteslagen gentemot samers rätt i exploateringssammanhang, är frågor som den samiska opinionen riktade in sig på. Det kan ses som en kamp om verklighetsbeskrivning men också en förhandlings-position där SSR för att vinna myndigheternas förtroende var tvungna att gå litet till mötes och inte vara alltför konfrontativa. Det fanns även kritik gentemot lappväsendets förmynderi som ännu levde kvar, dels i att lappfogdarna ofta fick den plats som legitim expert på renskötselns och samefrågornas område som Gustaf Park och andra försökte etablera för riksförbundets räkning.

Trots kritiken mot samernas rättsställning i vattenutbyggnadsfrågor framförde SSR ett svar till nordiska rådets medlemsförslag om gemensamma regler för samernas rättigheter, där det konstateras att samernas rätt vid vattenmål hade erhållit hänsyn, i synnerhet hos Norrbygdens vattendomstol. När revideringen av vattenlagen pågick fanns det ett hopp, trots att ingen från utredningen tagit kontakt med "samernas intressen", om att samerna skulle omnämnas i vattenlagen.⁶⁹⁹ Det kom emellertid inte att ske.

När kommittén för vattenregleringsfrågor bildades inom SSR var hoppet inte särskilt stort att motståndet skulle leda någon vart i fråga om att stoppa utbyggnader. Under den undersökta perioden framhävs inte heller någon "seger" i den bemärkelsen utan det är fortfarande exploateringar som genomdrivs. Möjligen kunde Kultsjöns modifierade reglering ses som en viss framgång. Men det handlade ändå om ofrånkomligheten i utbyggarnas planer. Och möjligen i likhet med Suorvas första dämning, att som taktik presentera projekt som var omfattande vilka kunde modifieras enligt den egentliga planen när motstånd väcktes. Därmed hade utbyggarna lyckats framställa sig som kompromissvilliga.

Sammanfattning

Svenska Samernas Riksförbund bildades 1950 och utgjorde en helt ny möjlighet för samer att samlat uttala sig i frågor som berörde dem. Exploateringarna av renbeteslanden blev en drivande fråga men trots det dröjde det innan riksförbundet vann insteg hos myndigheterna och lappväsendet. Mot mitten av 1950-talet tilltog Vattenfalls utbyggnadsplaner och -aktiviteter i bland annat Vilhelmina, Tärna och

⁶⁹⁹ *Spörsmål av samiskt intresse vid Nordiska rådets 7:e session 1959, s. 235.*

Jokkmokks kommuner. SSR inrättade en kommitté för att värna samernas intressen och Samernas folkhögskola med rektorn Lennart Wallmark engagerade sig för samarbeten över förenings- och förbundsgränserna. Naturskyddare, sameföreningar, SSR, Same-Ätnams bildningsutskott och även kommuner samarbetade för att sprida kunskap om hur man skulle gå till väga när ett område stod inför en vattenkraftutbyggnad. En motståndsinriktad opinion framträdde i SET och i Lennart Wallmarks artiklar och korrespondens. Det var främst lagstiftningarnas exkluderingar men även domstolarnas praktik och utbyggarnas invanda strategier som kritiken fokuserade.

På ett tidigt stadium i SSR:s historia var hoppet inte särskilt stort att kunna motsätta sig exploateringar. Emellertid artikulerades att om inte samerna kunde undgå ingreppen i renbeteslanden borde de åtminstone få möjlighet att ta del av vinsterna och att dessa skulle fonderas med tanke på framtida generationer. Från utbyggare och myndighetshåll fanns ingen lyhörddhet för sådana krav. När samarbetet med naturskyddet inleddes kom ett mer uttalat principiellt motstånd att artikuleras.

7. UTREDNINGAR MEDAN UTBYGGNADERNA PÅGÅR

Förhållandet mellan samerna och kronan måste, sett från samernas synpunkt, få beteckningen rättskamp.

Israel Ruong vid SSR:s landsmöte i Karesuando 1965 Sf 1966:1, s. 3.

Från slutet av 1950-talet blev SSR:s ställning som samernas och renskötarnas representanter mer etablerad. En alltmer kritisk juridisk argumentation fördes, där krav ställdes på en rättvisare behandling av samiska frågor i vattenkraftutbyggnadsprocesser och delaktighet för SSR i frågor som berörde samer. Riksförbundet hade drivit igenom att *Renutredningen* tillsattes men fortfarande förbisågs avgörande frågor såsom tillgång till renbetesmarker, vilka SSR riktat uppmärksamhet mot.

Eftersom det från 1957 presenterades och initierades ett antal utredningar som handlade om renskötelsens framtid i ljuset av olika exploateringar, exempelvis vattenkraftutbyggnad, har perioden fram till 1968, då förslaget till ny rennäringslag presenteras, fått utgöra ett eget kapitel. Utredningen *Norrländska vattenkraftfrågor* presenterades 1957 och tre år därefter utredningen om vattenutbyggnaders inverkan på renskötsel inom Västerbottens län. Under 1960-talets första hälft kom den nämnda renutredningen men också vattenkraftintressenternas *VASO-utredning*. En kommitté utsågs för översyn av renbeteslagen 1964 och den offentliga utredningen *Renbetesmarkerna* presenterades 1966. Dessutom utredde Nordiska vattenkraftkommittén möjligheter för utbyggnad av Torne- och Kalixälvar.⁷⁰⁰

I detta kapitel studeras myndigheternas inställning och agerande genom utredningarna samt hur skribenter i *Samefolkets Egen Tidning*, SET (från 1961 *Samefolket*, Sf) och SSR, men även Samernas folkhögskola och föreningar de samarbetade med, diskuterar kring och reagerar på utredningar och frågor som rörde industrialiseringen av vattendragen och renskötseln. Under 1960-talet växte en rörelse fram som kritiserade och utmanade SSR som representant för alla samer. Anledningen var ett missnöje hos icke-renskötande samer, att SSR kommit att företräda och arbeta för de renskötande samernas intressen trots att riksförbundet och den tidiga politiska rörelsen till stor del byggdes på samiskt initiativ utanför rennärigen.⁷⁰¹ Patrik Lantto har

⁷⁰⁰ *Vattenkraften i Torne och Kalix älvar*. Nordisk Utredningsserie (NU 1962:3).

⁷⁰¹ Lantto 2012, s. 337f. Olika grupper som Storumangruppen och Mälargruppen, bildades för att representera icke renskötande samer, eller differentierade som de kallades sig. 1980 gick flera av grupperna samman till Landsförbundet Svenska Samerna.

framhållit att SSR under denna period och i samband med exploateringarna av vattendragen började betona sin ställning som urfolk, vilket sätts i samband med att *International Labour Organization (ILO)*, ett fackorgan med anknytning till FN, 1957 antog en konvention om urfolk och stamfolk. Dokumentet visar på den uppmärksamhet frågorna började få på ett internationellt plan under denna period.⁷⁰² Undersökningens avslutande år utspelar sig också mot bakgrund av en tilltagande maktkritik i samhället kännetecknat av bland annat kvinnorrörelsen, gayrörelsen, medborgarrörelsen i USA och AIM (American Indian Movement).

Norrländska vattenkraftfrågor

När Norrländska vattenkraftutredningen tillsattes 1955 nämndes inget om renskötseln eller samer i anslutning till vattenkraftutbyggnad i direktiven, inte heller i det betänkande som kom 1957.⁷⁰³ Vattenkraftfrågor i norr synliggörs därmed som icke sammanhängande med renskötseln. Trots detta sändes utredningen på remiss till lappväsendet. Erik Malmströms yttrande fokuserade många av de lagbrister som har framhållits i tidigare kapitel men också en del andra aspekter där lappväsendets syn blir tydlig. Malmström ansåg att vid prövningen av tillåtligheten måste vissa näringsintressen såsom renskötseln nämnas då en av vattendomstolarna hade uttalat "att skada å renbetesland – oavsett skadans storlek – icke lagligen kan utgöra hinder mot vatten-reglering enligt 2 kap. 3 § andra stycket vattenlagen". Denna utformning ställde renskötseln i ett ogynnsamt och orättvist läge i förhållande till andra näringsgrenar och eftersom de allmänna intressena inte heller ansågs ha tillräckligt skydd i vattenlagen borde renskötseln tas upp som näring. Det kunde inte försvaras med argument om att renskötseln inte hade samma ekonomiska betydelse som andra näringar, då rennäringen, i de områden som för tillfället och i framtiden var föremål för utbyggnader, många gånger överträffade andra näringar som var upptagna i lagen. Gällande ödeläggelse av bostäder borde skrivningarna ändras så att nomadiserande renskötarens situation också fick betydelse och vägdes in i tillåtlighetsprövningen. Bofasta personer borde alltså ändras i lagtexten till invånare i bygden.⁷⁰⁴

Angående renskötselns kommunikationsintressen var flyttvägar inte skyddade i vattenlagen som de var i RBL. En samklang mellan VL och RBL efterfrågades. De isolerade bedömningarna av projekt kritiserades också men med utgångspunkt i rätten

⁷⁰² Lantto 2003, s. 95.

⁷⁰³ *Norrländska Vattenkraftfrågor. Betänkande avgivet av Norrländska vattenkraftutredningen, 1957*; Se även Lantto 2003, s. 105.

⁷⁰⁴ HLA, LNÖA B I:25 (1) Till Länsstyrelsen i Norrbottens län ang Norrländska vattenkraftfrågor, 3/1 1958.

att tvångsförflytta renskötare över riket. Föreställningen om *kollektivet renskötelsen* stod fast i lappväsendets synsätt liksom motiven för att ersättningen för förlorad renbetesmark skulle tillfalla lappfonden då kronan ansågs ha upplåtit betesrätt till samerna på vad som uppfattades som statens och enskildas områden. Utredningens förslag, att åtskillnad inte borde göras mellan annans egendom och sökandens egen egendom i bedömningen av tillåtligheten ansågs vara bra. Det var särskilt bra för renskötelsen då utbyggnad oftast skedde på "statens" mark av staten själv. Ett förhållande som kunde leda till en mer realistisk uppskattning av förlusterna vid utbyggnad och möjligheten att företaget inte föll inom tillåtlighetsmättet, vilket Malmström emellertid inte underströk.⁷⁰⁵ Lappväsendet företrädde inte ett principiellt motstånd, snarare verkade lappfogdarna vara agenter för så stora ersättningar som möjligt till statens lappfond.⁷⁰⁶ Men inte till priset att undergräva föreställningen om statens äganderätt till renbetesmarker.

När det gällde regleringsavgifter konstaterade Malmström att "[t]illgången på regleringsavgifter har visat sig särskilt värdefull för renskötelsen."⁷⁰⁷ Lappfogden företrädde en syn där renskötarnas rätt hade beskurits och inte uppmärksammats i den mån som borde skett men också det motsatta, att renskötelsen kunde ha viss nytta av exploateringar för att få inkomster till utgifter som staten inte ville bidra med allmänna medel för. Gustaf Parks ord "staten flyttar pengar från sin ena ficka till den andra" är träffande när det gällde att ersättningarna för renbetesmarker tillföll lappfonden för lappväsendets överinseende.⁷⁰⁸ Det staten tjänade på elproduktion kunde underhålla den rationalisering som renskötelsen var tvungen till med vattenkraftens och andra exploaterings konsekvenser i form av minskade betesmarker och försvårad näringsutövning. Exploateringar i renbetesland blir då en oundviklig inkomstkälla för ett orättvist inrättat system där statens konstruktion och myndigheternas pågående tolkningsföreträde gällande renskötselfrågor cementerade rennäringens framtid som beroende av statlig utförsäljning av vad SSR artikulerade som samernas naturresurser. Här kan den institutionaliserade rennäringen, formad och styrd genom 1886 års och följande renbeteslagar, i perspektivet av renskötelsens överlevnad på storsamhällets premisser ses undergräva samiska rättigheter.

Genom utbyggnadsföretag hade rennäringen drabbats i högre grad än andra näringar och särskilt då olägenheterna var komplicerade att definiera och gottgörelse

⁷⁰⁵ Ibid.

⁷⁰⁶ Lantto 2003, 115; Lantto 2012, 343.

⁷⁰⁷ HLA, LNÖA B I:25 (1) Till Länsstyrelsen i Norrbottens län ang Norrländska vattenkraftfrågor, 3/1 1958.

⁷⁰⁸ Park, Gustaf "'Renägarna är aldrig rättslösa' 2. Olika exempel på rensamernas rättslöshet" i SET 1959:9, s. 65.

svåriligen kunde fastställas av vattendomstolarna. Malmström tillstyrkte höjning av avgiftslatituden och även att korttidsregleringar avgiftsbelades, då dessa ofta orsakade stor inverkan på flyttningsvägarna. Men lappfogden framhöll dock inte att renskötseln och dess utövares ställning kunde anses som diskriminerad, trots att renskötseln ”måste” stanna kvar – de kunde inte flytta så vida de inte blev tvångsförflyttade. Detta förhållande kunde betraktats annorlunda vid en jämförelse med andra näringar, såsom jordbruket vilket i och för sig också drabbades hårt vid tvångsartade dämningar. Skillnaden kan ändå ses ligga i att jordbruket som näring i princip kunde upptas på andra håll i landet eller området vilket inte var fallet för renskötseln med begränsade områden som stod till buds.

Ersättning i kraft och mark

De föreslagna realvärdena i form av kraft och mark hade länge varit ett önskemål från renskötarna men det framhölls av lappfogden som tveksamt om det kunde tillgodose ”lappväsendets” intressen då det i utredningen föreslogs gå till enskilda sakägare.

Renbete brukar ju icke betraktas som ett de enskilda tillhörigt skadeobjekt, eftersom lapparna ju icke äga den mark, på vilken deras renskötsel bedrivs. Renbete betraktas i stället som en staten tillhörig nyttighet, vare sig bete ligger på statens mark eller på enskild grund. Ersättning för skada å renbete tilldömes därför också alltid det allmänna, nämligen statens lappfond, vars tillgångar i en mångfald former användas till förmån för lapparna och renskötseln.⁷⁰⁹

Lappfogden framhöll att reglerna om realvärden borde utformas så att ”rätt till vederlag i mark otvetydigt tillkommer även statens lappfond såsom förvaltare av de enskilda lapparnas förfoganderätt över renbetesnyttigheterna”. Från lappväsendets sida var man inte heller nöjd med osäkra penningersättningar utan önskade mer värdebeständiga gottgörelser. Önskemålet om skogsmark för lappbyars räkning – som Jovva Spiik framfört året innan vid Vattenfalls informationsmöte i Jokkmokk – särskilt ovan odlingsgränsen, omnämndes inte. Tystnaden kan tolkas som att lappväsendet inte önskade en inriktning mot ökat näringsunderlag och diversifiering samt större självständighet för lappbyarna i likhet med vad allmänningen var för byalagen. Lappfogden yrkade istället, kvar i sin förmyndarroll, att en ersättningsresurs skulle tilldelas och övervakas av lappväsendet som en självklarhet vilket var långt ifrån den

⁷⁰⁹ HLA, LNÖA, B I:25 (1) Till länsstyrelsen i Norrbottens län ang Norrländska Vattenkraftfrågor 3/1 1958.

självständiga förvaltning som kunde antydast i Spiiks förslag. Hur en sådan ”till lappväsendet överlåtten vederlagsmark” lämpligen skulle förvaltas, var Malmström inte beredd att närmare klargöra, men framhöll dock, att avkastningen av marken knappast borde sammanblandas med lappfondens övriga inkomster, avkastningen skulle i så fall bokföras under ”särskilda poster”.⁷¹⁰

Malmström underströk att skadeförebyggande åtgärder som kompensation borde häftas med åläggande för sökanden att för framtiden vidmakthålla den företagna åtgärden. Detta var troligen motiverat av en misstanke om eller erfarenhet av att vattenbyggarna annars skulle göra för billiga och obeständiga åtgärder. Trots att lappväsendet i princip inte motsatte sig vattenregleringar kvarstod dock, enligt Malmström, den primära frågan, vilken utredningen undvek – hur långt kunde utbyggnadsverksamheten rimligen tillåtas sträcka sig?

Lappväsendet följde i många avseenden sin agenda som förmyndare, eller försvarare av den syn som präglat myndigheten, om renskötseln som kollektiv med privilegier vars undantagande inte skulle ge ersättning åt den enskilde utan till förmån för den renskötselverksamhet som staten i det närmaste ”ägde” eller tillhandahöll för samer. Likväl hade en del aspekter och argument från SSR:s opinion och upplysningsdialoger tagits upp av lappväsendets tjänstemän, bland annat vikten av att rennäringen omnämns i vattenlagen, ersättning i realvärden, om § 5 RBL och dess olämplighet gällande vattenkraftutbyggnad. En annan fråga var att rensamerna måste ses som närboende i vattenmålens behandling.⁷¹¹ Detta hade också tagits upp av Norrlands Naturvårn som blivit uppmärksammade i ämnet av Lars Rensund.⁷¹²

Men i ett remissyttrande över SSR:s och Gustaf Parks skrivelse om ändring av vattenlagen tedde sig samsynen inte vara stor. Malmström höll visserligen med om en del brister i lagen som Park påtalat men framställningen syftade enligt lappfogden till att renskötarna skulle tillförsäkras personlig ersättning för överdämt och skadat renbetesland som hittills oavkortat tilldömts statens lappfond. Vidare nämndes i yttrandet inget om rätt till realvärden. Lappfogden kunde inte stödja Parks krav då han ansåg att ”gottgörelsen för bestående skada å den naturtillgång statens eller enskilds som kronan genom lagstiftning ställt till förfogande som långsiktigt underlag för renskötseln” inte skulle tillkomma den enskilde renskötaren ”som just vid skadans

⁷¹⁰ HLA, LNÖA, B I:25 (1). Till länsstyrelsen i Norrbottens län ang Norrländska Vattenkraftfrågor 3/1 1958.

⁷¹¹ ”Kommitéprotokoll rörande vattenregleringar” i *SET* 1956:1, s. 7; ”Paragraf 5 i renbeteslagen och rensamernas rättslösa ställning enligt vattenlagen” i *SET* 1957:4, s. 3; ”Ett remissyttrande ang. tillämpningen av § 5 renbeteslagen” i *SET* 1957:4, s. 6; ÅA, LW, F:15, D:1, Vattenreglering Pors 1956-1960, Framställning om ändring av vattenlagen, Skrivelse från Gustaf Park till Justitieministern 19/11 1957.

⁷¹² ÅA, LW, F:15 F:5, vattenreglering övrigt 1956-1960, angående reglering av sjön Rebnisjaure, Norrlands naturvårn till Svenska Naturskyddsföreningen,

uppkomst *råkar* ha sin renskötelnäring förlagd till det skadade området.”⁷¹³ Lappfogden resonerade mot bakgrund av den kollektivistiska synen på rensköteln och möjligheten att tvångsförflytta renskötare över hela renskötelseområdet. ”Skadan drabbar icke honom ensam. Dess verkningar sträcka sig till kommande generationer renskötseutövare.” Inställningen om att kommande generationer också drabbades fanns även hos SSR men tanken var en fondering med samiskt självbestämmande som princip. Att lappfonden skulle förvalta ersättningar hade sin utgångspunkt dels i en agrarkolonial diskurs med tankegångar om att staten ägde marken då det ansågs att ett nomadiserande ursprungsfolk inte kunde upparbeta äganderätt, dels i den pastorala maktens förmyndarperspektiv att samma folk ägde bristande förmåga att hantera gemensamma pengar.⁷¹⁴

Lappfogden ansåg att gottgörelsen för själva betet skulle ställas under allmän förvaltning, vilket inte innebar ett förnekande av att vattenbyggnadsföretag förorsakade renskötarna personliga skador för vilka individen borde erhålla gottgörelse genom VL. Här ”torde lapparna icke intaga sämre ställning i detta avseende än andra nyttjanderättshavare.”⁷¹⁵ Om uttalandet beaktas i skenet av samernas inställning att de haft äganderätt, som tidigare innehavare av lappskatteländ, till sina betesområden vilka i lappbyn kollektiviserats så att den enskilda rätten försvunnit, träder en annan rättsställning fram. Det var en rättsställning varom allmänheten inte hade stor kännedom men som torde funnits viss kunskap om hos lappfogden. Ansvaret lades istället på den enskilde att utkräva sin personliga rätt som kollektiviserats. Ifall en same hade förlorat sina renar ansågs inte den personen som en del av kollektivet lappbyn, det kollektiv som enligt en annan syn kunde anses som ägare av renbetesmarker, genom att rennäringen formats och styrts av RBL. I Samefolket talades det också om ”att samernas historia hädanefter blir lappbyarnas historia” då man refererade propositionen som kom efter renutredningen 1962.⁷¹⁶

Redan i anledning av att SSR diskuterade en utredning om renprodukternas tillvaratagande 1954 vilket sedermera resulterade i att *Renutredningen* tillsattes 1956, var frågan om grundförutsättningen för rensköteln, betesmarkerna, i ljuset av de planerade vattenindustrialiseringarna, en viktig fråga. Under slutet av 1950-talet drev SSR och Same-Ätnam frågan om inventering av renbetesmarkerna till följd av

⁷¹³ HLA, LNÖA B I:25 (1) Till länsstyrelsen i Norrbottens län ang revision av vattenlagen yttrande över skrivelse av Gustaf Park m.fl., 17/4 1958. Citat på s. 133, kursiverat av mig.

⁷¹⁴ Lantto 2012, s. 42.

⁷¹⁵ HLA, LNÖA B I:25 (1) Till länsstyrelsen i Norrbottens län ang revision av vattenlagen yttrande över skrivelse av Gustaf Park m.fl., 17/4 1958. Citat s. 133.

⁷¹⁶ ”Lappbyarna” I Sf 1962:4-5, s. 42.

dämningarna. Man önskade också att inga nya exploateringar skulle få äga rum under utredningstiden.⁷¹⁷ Att Renutredningen inte tog upp frågan om betesmarkerna och att regionplaner och betesmarkutredning lät vänta på sig samt att exploateringar fortgick under utredningstiden visar den statliga vattenkraftutbyggnadsstrategin och industriella kolonialismen, att genomföra sina planer utan hörsamhet gentemot renskötseln. Utredningarna – oavsett resultat – framstår som en förevändning för att ostört fortsätta exploatera. När sedan utredningar tillsattes för frågor som SSR artikulerat, togs dessa inte på allvar och styrdes om redan i utredningens början. Det gällde frågan om nya betesmarker i 1966 års *Renbetesmarkerna* och samernas rätt till land och vatten i 1964 års utredning om ny rennäringslag.⁷¹⁸

Västerbottens län, VASO och Lilla Lule älv

I Västerbottens län utreddes mellan åren 1955 till 1960 inverkan av vattenbyggnadsföretag på renskötseln vilket kan ses som en konsekvens av Tärna-planen, den första regionplanen som Vattenfall presenterade.⁷¹⁹ Ett antal aktuella projekt analyserades av bland andra lappfogden Hilding Ritzén, Fil. Dr. Olof Rune med biträde av tillsyningsmännen i Ammarnäs, Tärnaby respektive Dikanäs samt renägaren Nils Mikael Nilsson från Vilhelmina Södra som sedan efterträddes av förre ordningsmannen Lars Rensund i Arjeplog.

Lappbyarna Gran, Ran och Vilhelmina Norra ansågs mest hotade genom de planerade utbyggnader av Dalovardo, Tärnasjön respektive Fättjaure vilka man avrådde från att genomföra. Med facit i hand kan det konstateras att dessa regleringar inte heller kom till stånd. I övrigt ansåg Ritzén att det var svårt att bedöma inverkan av projekten samt att värdet på marken inte tagits med då det inte gick att bedöma enbart efter avkastningsförmåga räknat i foderenheter utan krävde en mer genomgripande analys. Utredningen underströk renskötselns goda och successiva anpassningsförmåga till exploateringar men med förbehåll om hur länge anpassning till nya

⁷¹⁷ Protokoll SSR:s Extra landsmöte 26-27/9 1960, Bilaga A2 SSR:s utlåtande om renutredningen, s. 3f; YK 2284:2, PM med sammanfattning av innehållet i två skilda av Same-Ätnam och av Svenska samernas riksförbund till konungen ingivna framställningar, s. 2f.

⁷¹⁸ YK 2284:5, SSR ang. de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige m.m. 28/5 1959; SOU 1966:12, s. 9; Protokoll från SSR:s landsmöte i Arvidsjaur 14-17/3 1962, § 20, s. 8f, 11f, 15, § 27, s. 22f; § 29, s. 23, 26; "Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Arvidsjaur den 14-17 mars 1962 antagna resolutioner" i Sf 1962: 4-5, s. 43; "Statsministern och jordbruksministern" i Sf 1963:10, s.155f; *Rennärningen i Sverige* SOU 1968:16, s. 35.

⁷¹⁹ *Tärnaplanen* har inte återfunnits i något arkiv.

intrång kunde ske. Även svårigheterna för fiskande samer som av olika anledningar tvingats upphöra med renskötelsen, uppmärksammades.⁷²⁰

Utredningen blev sedermera kritiserad för ”skönsmässiga uppskattningar rörande vattenbyggnadsföretagens inverkan på renskötelsen”⁷²¹ i den statliga utredningen *Renbetesmarkerna*. Deltagarna i utredningen inom Västerbottens län var dels tillsyningsmän med stark lokal förankring i den bygd som skulle drabbas, och dels renskötare från andra områden med vattenkraftutbyggnad. Eftersom renskötarna inte var från just de områden som var i fråga, skulle argumentet hellre pekat mot att just samerna besatt en nödvändig sakkunnighet, en omständighet som inte uppmärksammades i kritiken från den statliga utredningen. Däremot användes inte några värderande termer om VASO-utredningen. Renskötarna och även lappväsendets tjänstemän identifieras som partiska, medan utbyggare framställs som objektiva.

När VASO-utredningen omskrevs i Samefolket framhölls utredningens resultat som löjeväckande. Utredningen kom nämligen fram till att ett genomsnittligt värde för renbetesmark om 10 kr/ha vilket var uträknat på basis av renantal och dess avkastning och tillgänglig areal betesmark.

Alla de faktorer som gör själva grunden för metoden osäkra, såsom t.ex. klimatiska förhållanden, har omsorgsfullt förtigits. T.ex. att snöförhållandena gör vissa marker flerdubbelt mera värda än andra. Om det just är dessa marker, som hotas av överdämningar, hur går det då med de beräknade värdena?⁷²²

Beräkningarna bortsåg också från renskötelsens mervärde i form av dess övriga ekonomiska förgreningar i rätt till jakt och fiske samt till de kulturella och sociala dimensionerna förknippade med renskötelsen för den samiska folkgruppen. Eftersom VASO fastslog att ”rätten till renskötelsen för en lapp är lika med avkastningen av renskötelsen som han [sic!] bedriver”⁷²³ framstår det som märkligt att inte samer, vilka hade kännedom om det immateriella värdet, fått lägga in ett ord om det. Den var som Åke Wikman hade uttryckt det, en partsutredning⁷²⁴ som likväl i en statlig utredning tillmättes objektivitet.

⁷²⁰ *Vattenbyggnadsföretags inverkan på renskötelsen i Västerbottens län*, inledning, s. 89, 93, 99, 112, 108, 122f, 128, 134ff.

⁷²¹ SOU 1966:12, s. 18.

⁷²² ”Den s.k. Vasoutredningen” i *Sf* 1961:4-5, s. 83f, citat s. 84.

⁷²³ Citat ur Vaso i ”Den s.k. Vasoutredningen” i *Sf* 1961:4-5, s. 83.

⁷²⁴ Protokoll från SSR:s landsmöte i Arvidsjaur 14-17/3 1962, § 28, s. 20f.

Utredningen om renskötselns förhållande till vattenkraftutbyggnaderna i Lilla Lule älv blev, i likhet med västerbottensutredningen, kritiserad av renbetesmarkutredningen. Lappfogde Erik Malmström, som utredde kring Lilla Lule älv, konstaterade mot bakgrund av ett bibehållet renantal, att det fanns ”anledning att vara ganska optimistisk beträffande renskötselns möjligheter att överleva utbyggnaden” av älven. Hoten ansågs snarare ligga i den bristfälliga organisationen av det gemensamma arbetet i byarna och omständigheten att kvinnorna i ökat antal lämnade renskötselgruppen och gifte sig med andra näringsutövare.⁷²⁵ Malmström vände ansvaret tillbaka på dem vars område exploaterades, det var deras eget fel om renskötseln inte överlevde. Att kvinnornas flykt kunde ha att göra med utbyggnadernas konsekvenser i omvandlingen av levnadssätten, togs inte i beaktande. Malmström framhöll också att skadorna på renskötseln förstörades och samernas ställning som ”urbefolkning gärna begagnades såsom murbräcka” av andra aktörer i kampen om vattendragen.⁷²⁶

Renbetesmarkerna

1960 uppdrog regeringen till en utredningsman att undersöka frågan om förutsättningarna för en lönsam renskötsel av den nuvarande storleksordningen. Till utredare utsågs landshövdingen i Jämtlands län, Anders Tottie med lappfogde Bror Ejdemo som sekreterare. Som experter deltog också avdelningsingenjören Torvald Lif, statsagronomen Eliel Steen, renägaren Olof Tuuri och förre lappfogden och överinspektören Åke Wikman. Utredningen skulle göra en fullständig inventering av de marker som kunde utnyttjas till renskötsel, undersöka på vilka sätt vissa åtgärder i vatten påverkade förutsättningarna för renskötseln, framlägga förslag på utökning av renskötselterritoriet genom öppnande av renskötselrätt på annan kronomark eller genom inlösen av renbetesrätt på enskild mark, samt ge förslag på hur renskötselns lönsamhet kunde förbättras genom tekniska anordningar och hjälpmedel.⁷²⁷ Bror Ejdemo framförde synpunkter i ett PM till kommittén gällande den tredje punkten angående utökning av markerna. Utredningen kunde inte undgå att komma in på ömtåliga frågor där avvägning mellan olika kontroversiella intressen på ett yttre och inre plan måste göras, menade Ejdemo. Huvudlinjen i Ejdemos resonemang var

⁷²⁵ ÖLA, LJA FX:5, Renskötselns förhållande till vattenkraftutbyggnaderna i Lilla Lule älv. Utredning verkställd av lappfogden Erik Malmström på uppdrag av länsstyrelsen i Norrbottens län. Luleå 1960. Citat s. 58.

⁷²⁶ *Ibid.*, s. 57.

⁷²⁷ YK 2284:1, Utdrag av protokoll över jordbruksärenden 14/10 1960; YK 2284:2, PM den 12 januari 1961 med synpunkter på utredningsuppdraget och målsättningen för arbetet, s. 1-4.

knappast den bästa utgångspunkten för en allvarligt menad utredning om utökade betesmarker:

Från allmän synpunkt torde det vara ändamålsenligt att disponera visst markområde på det sätt, varav samhället har största möjliga nytta. I realiteten innebär en sådan linje t.ex., att för renskötseln icke borde tagas i anspråk sådan mark som med annan produktion – exempelvis skogsbruk – kan utnyttjas effektivare.⁷²⁸

Måttet var företagsekonomisk lönsamhet per ytenhet och rennäringen åsidosattes återigen även i en utredning som skulle stärka rennäringen. Att den och liknande inställningar redan präglade historien av markförlust för samerna och renskötseln lyftes inte fram. Men Renskötselns markområden ansågs innehålla ett skyddat läge genom lagstiftning och att detta skydd skulle bestå enligt uppdraget för utredningen. Renskötseln skulle enligt utredningens direktiv kunna bedrivas i samma omfattning som förutsettes i 1928 års lag. Hur skulle då ”omfattningen” bedömas, frågade sig Ejdemo. Skulle utgångspunkten vara antalet människor som kunde försörja sig av näringen, eller antalet renar, betesarealen, produktvolymen eller produkternas samlade värde? I många fall var inte betesarealen den begränsande faktorn, ansåg Ejdemo, utan snarare tillgången till arbetskraft och tillgängligt kapital, för att peka på lönsamheten än en gång. Renskötseln kunde bara undantagsvis vinna enligt ”naturens ordning” i konkurrens om mark med andra intressenter, vilket utredningens förslag måste ta i beaktande. Därför måste förslagen sökas på det inre området, alltså mellan olika grupper inom näringen när det gällde fördelningen av betestillgångar vilket pekade på, enligt Ejdemo, att man borde koncentrera sig på att ändra gränserna mellan lappbyarna på ett lämpligare sätt än de varit hittills.

Ejdemo ville inte nagga i kanten de av jord-, skogsbruk och industriell kolonisation beslagtagna områdena, som poängterades i SSR:s alltmer konfrontativa rättshistoriska argumentation, opinionsbildning och agerande. Det skulle tillstå möjligheten att det var just kolonisationen som fått de tidigare lämpligt indelade gränserna mellan byarna att bli mindre lämpliga. Kompensationen för förlorad betesmark till följd av störningen av vattendragen blev enligt förslaget reducerad till en lösning inriktad på omfördelning av kvarvarande marker mellan lappbyarna, något Ejdemo förutspådde också kunde ge

⁷²⁸ YK 2284:2, PM den 12 januari 1961 med synpunkter på utredningsuppdraget och målsättningen för arbetet, s. 5.

upphov till rättvisediskussioner.⁷²⁹ Men "rättvisan" skulle enbart diskuteras inåt, mellan byarna och, av avsaknaden av förslag i den riktningen att döma, inte lyftas upp till det omgärdande samhällets intrång på den samiska kulturen och renskötseln. För statens företrädare kunde eller ville uppenbarligen inte hantera en lösning på frågan om det omgärdande samhällets inverkan på samernas område, som till största delen medfört positiv effekt enbart för det omgärdande samhället. En tänkt lösning pekade mot att med mark kompensera renskötseln för långvarig, och nu i vattenkraftens skugga, akut utarmning av betesarealer. Det sågs slutligen i utredningen som en intern fråga för renskötseln, inte som en rättvisefråga mellan två parter, samer och staten där staten och enskilda, uppdragna av staten genom lappmarksplakat och dylikt, under sekler inkräktat på samernas jakt-, fiske-, renbetes- och bosättningsområden. Lösningen skulle ske genom rationalisering, tekniska hjälpmedel och andra åtgärder som i sin tur till på köpet kunde finna sin ibland enda finansiering genom ersättning från exploatering.

En utredning kom ändå till stånd gällande marker utanför renbetesområdet. Utredarna resonerade från början utifrån ekonomiska termer om intrång i annans egendom och ifall renantalet, som kunde hållas i området skulle bära kostnaden för inlösen av betesmarken. Det kan tyckas att utredarna borde ha resonerat i längre tidshorisonter och diskuterat expropriation som verktyg. I dessa uttalanden framställs renskötseln och renskötarna återigen som ett särintresse, men denna gång också som ett inkräktande sådant, vilket inte skapar legitimitet för att stödja en utvidgning.

Tillgången på "nya" renbetesmarker undersöktes främst utifrån premisen att det var "nya områden",⁷³⁰ inte att samerna och renskötseln i dessa områden fått stå tillbaka alltsedan kolonisationen och odlingsgränsen samt bestämmelserna om att fjällrenar skulle befinna sig väster om gränsen efter sista april. En premiss som hade sin grund i den omvända historieskrivning som etablerades under 1800-talets intensivare kolonialpolitik då sedvana höljdes i glömska och ny ordning blev tagen för given och historisk.⁷³¹ Rättighetsdiskussionen som fanns på 1880-talet, i förarbeten till den första RBL, saknas från statliga utredningars sida på 1960-talet. En anledning till det kan vara att under 1960-talet existerade en preciserad lagstiftning att utgå ifrån som saknades på 1880-talet, vilket sålunda gav upphov till en friare diskussion.

⁷²⁹ YK 2284:2, PM den 12 januari 1961 med synpunkter på utredningsuppdraget och målsättningen för arbetet, s. 6f.

⁷³⁰ Området kring Fulufjäll i Dalarna omnämns av Jonas Åhrén som gammalt renskötselområde angående önskemålet om att utvidga renbetesmarkerna söderut till Dalarna, Protokoll från SSR:s landsmöte 1959, § 13, s. 28.

⁷³¹ Lundmark, 2006, s. 13ff.

Renbetesmarksutredningen kom fram till att inlösen av betesrätt och inköp av mark var kostsam och förenad med besvär. Eftersom upptagande av nya områden, enligt utredarna, kunde få till följd att de nu disponibla markerna inte skulle användas lika effektivt, bedömdes utvidgningen vara onödig. Bedömningen visar åter den paternalistiska inställningen, här manifesterad i antagandet att renskötarna, när de fick utökade marker inte skulle använda markerna effektivt utan förlösa utrymmen på andra näringars bekostnad. De oklara förhållandena som ansågs råda inom renskötseln försvårade en bedömning av frågan. Ansvaret sköts över på renskötare som implicit ansågs inneha ”bristfälliga kunskape[r] om de driftsekonomiska sammanhangen”.⁷³² Renskötarna framställs som okunniga på områden som var nödvändiga för näringen när den moderniserades och rationaliserades, vilket legitimerar en fortsatt pastoral maktutövning. Att utvidgade områden kunde innebära en ökad möjlighet till kombinationsnäring, vilket kunde stödja kvarvarande familjemedlemmar i närområdet, som med sina kunskaper kunde träda in under tider med behov av arbetskraft, föreslogs inte då man inte ansåg det vara skäl nog. Grunden till detta kan sökas i att det fanns en vilja från statsmakterna vilket visar sig i 1968 års förslag till rennäringslag att så att säga renodla rennäringen.⁷³³ Ingen annan ekonomisk verksamhet skulle kunna bedrivas med utgångspunkt från renbetesrätten vilket blir en tydlig inskränkning av rättighetsutövandet och utvecklingsmöjligheterna för de som stod på randen att förlora lappbymedlemskapet. På det viset blir rationaliseringen som framtvings genom den industriella kolonialismen än mer genomgripande och oåterkallelig, då den föreslagna nya lagstiftningen utformas för att snäva av en redan kväst näringskultur.

En utvidgad omfattning av renskötseln i det av vattenindustrialisering krympta området, förutsatte i första hand att det fanns vinterbetesområden tillgängliga. I både norra och mellersta Lappland samt i angränsande trakter av kustlandet var vinterbetestillgångarna knappa eftersom alla marker av större betydelse var tagna i anspråk för den renskötsel som redan förekom där. Utredarna valde bort att nämna alla odlingar, samhällen och exploateringsföretag som också samsades i och omvandlade området. Utredningen prövade en tanke om skogsrenskötsel i Stöttingfjällområdet, inom Vilhelmina, Lycksele och Åsele kommuner, eller en utökad renskötsel i Vilhelmina Norra lappby. Men, som utredarna hävdade, att eftersom det fanns en begränsning i RBL av skogsrenskötseln endast till områden som tidigare använts för

⁷³² SOU 1966:12, s. 167f.

⁷³³ Se *Samernas samepolitiska program. Svenska Samernas Riksförbunds remissyttrande över rennäringsassakkunnigas betänkande (SOU 1968:16)* 1969; SOU 1968:16, s. 10, kap 2, § 2 i lagförslaget.

skogsskötsel kunde den inte utan lagändring upptas i Stöttingfjällsområdet där fjällrenskötseln hade sedvanemark.⁷³⁴ De kartor som finns på gamla lapps katteland, Geddas karta bland annat, visar att Stöttingfjällets skatteland tillhörde Umbyn, en skogssamisk lappby på 16- och 1700-talen.⁷³⁵ Utredarna var fast i den omvända historieskrivningen och sin samtids syn på samer generellt men även skogssamisk kontra fjällsamisk renskötsel och kultur, där den fjällsamiska gavs företräde.⁷³⁶ Detta trots att den äldre synen på skogssamisk renskötsel som en avart hade svängt under 1950-talet, då myndigheter började se den som mer genuin och dessutom mer drifts-ekonomisk än fjällrenskötseln med avseende på arealer och arbetsmetoder som användes.

Utredarna ansåg det lämpligare att de existerande överskottsområdena kunde sparas för utökad renskötsel i befintliga byar genom mindre utvidgningar på initiativ av länsstyrelserna när det behövdes, än de stora projekt som utretts i betänkandet.⁷³⁷ De stora projekten ansågs orealistiska med tanke på den ”allmänna utvecklingen på det näringsekonomiska området. Förutsättningarna för att starta nya renskötsel-företag inom sådana områden torde med tiden ytterligare försämrats.”⁷³⁸ Rennäringen tillskrivs här en omodern karaktär i relation till utvecklingen på det närings-ekonomiska området.

För skogsskötsel i Stöttingfjäll krävdes betesrättsinlösen på ca 1 000 km² för en hjord på högst 2 000 renar. Vinterbete skulle då anordnas kring Öreälv, Lögdeälv, och Gideälv väster om stambanan. Blajkfjäll, inom Vilhelmina och Dorotea kommuner, kunde begagnas för betning på våren under uppflyttning, men torde skapa svårighet för fristående renskötsel med nuvarande Vilhelmina Södras flyttningsstråk. Inlösen för renbetesrätt skulle krävas, 1 500 kvm för den hjord om 3 000 renar vilka torde kunna beredas utrymme där. Men med erfarenhet från inlösen i Jämtland ansågs det vara en olönsam åtgärd. Det ansågs bättre att nyttiggöra området för Vilhelmina Södras befintliga renskötsel då det redan var en del av deras flyttled. Fulufjället, i nordvästra Dalarna, utreddes också som möjligt renbetesområde, det var kronans mark men måste i så fall inhägnas och vinterbete skulle då bli i Älvdalens kronopark. Det företaget ansågs inte kunna bära sina egna kostnader med arrende och stängsel med mera, en hjord på 7-8 000 renar skulle krävas medan området kunde härbärgera högst 4-5 000.

⁷³⁴ SOU 1966:12, s. 171f.

⁷³⁵ Norstedt 2011, s. 55f, 79-85, 136-138.

⁷³⁶ Utredningen i denna del skrevs av f.d. landskamrerare Erik Huss, se SOU 1966:12, s. 209ff.

⁷³⁷ SOU 1966:12, s. 178f, 195.

⁷³⁸ *Ibid.*, s. 179.

Dessutom pågick viss exploatering för turiständamål vilket förutsattes skapa intressekonflikter.⁷³⁹

Avslutningsvis kunde utredningen konstatera att vattenkraftutbyggnad inte behövde leda till minskad produktion inom rennäringen. Men driftkostnaderna kunde emellertid öka, i synnerhet vid större sjöregleringar. Vad man i utredningen lutar sig mot för sin bedömning är två faktorer, först renantalet som mått för produktionen och inte en av de faktorer som Ejdemo berörde i sin tidiga skrivelse, att ett visst antal renskötare eller hushåll skulle kunna livnära sig på renskötseln. Utredarna räknade med att 260 000 renar kunde livnära sig på de tillgängliga betesmarkerna vilket var 10 % mer än genomsnittet under de senaste decennierna.⁷⁴⁰ Detta synsätt kan ses frysa rennäringen i tiden, utan ett tillräckligt framtidsperspektiv beträffande utvecklingen för hur renantalet påverkade det enskilda företags ekonomi.

Den andra avgörande faktorn var relationen mellan överdämda hektar renbete (688 km² varav 170 km² utgjorde vinterbetesmark) och de kvarvarande renbetesmarkerna (137 000 km²).⁷⁴¹ Redovisningen av överdämda hektar utan en diskussion om dessa betens samt de kvarvarandes kvalitet och tillgänglighet i direkt anslutning till siffrorna, åskådliggör åter de skilda synsätt i frågan som statens företrädare och utbyggare hade i relation till renskötare och andra företrädare för renskötseln och samiska intressen.⁷⁴² De företagsekonomiska måtten visar sig inte gå att kränga över rennäringen utan det var många andra faktorer som spelade in för att kunna väga in det omätbara i förlusterna vid vattendragens industrialisering för renskötseln och den samiska kulturen.

SSR informerades om renbetesmarksutredningens arbete vid olika landsmöten men vid 1966 och 1967 års landsmöte diskuterades det färdiga betänkandet inte alls.⁷⁴³ SSR:s förhoppningar på utredningen hade inte infriats och exploateringen fortsatte under hela utredningstiden.⁷⁴⁴ Några åtgärder om de utredda tilläggsmarkerna bedömdes av utredarna inte behöva göras då renskötseln som helhet inte hade minskat sett till 1928 års nivåer. I *Samefolket* presenterades endast utredningens innehåll men märkligt nog nämndes inget om utredningen om kompletteringsmarker.⁷⁴⁵

⁷³⁹ Ibid., s. 176f.

⁷⁴⁰ SOU 1966:12, s. 194.

⁷⁴¹ Ibid., s. 193f.

⁷⁴² För en liknande, tidigare diskussion se Park, Gustaf, "Ett remissyttrande ang. tillämpningen av 5§ renbeteslagen" i *SET* 1957:4, s. 6.

⁷⁴³ Protokoll från SSR:s landsmöte 1966; Protokoll från SSR:s landsmöte 1967.

⁷⁴⁴ Lantto 2012, s. 278.

⁷⁴⁵ "Renbetesmarksutredningen" i *Sf* 1966:5, s. 104.

I kölvattnet av renbetesmarksutredningen uppdrog länsstyrelsen i Jämtlands län till Iwan Lundberg att utreda om det fanns önskemål och möjlighet till utvidgning av betesområden för lappbyarna i länet.⁷⁴⁶ Här framgick att alla byar utom Frostviken Mellersta i princip önskade och behövde tilläggsmarker. Betesbristen berodde på vattenkraftutbyggnader men även turistanläggningar, kommande gruvetableringar och vägars framdragande. Två byar, Idre och Tännäs, idag *Ruvhthen Sijte*, var enligt Lundberg i skriande behov av utvidgade marker. För Tännäs del hade överenskommelse träffats med ett skogsbolag om att på prov under kortare tid upplåta renbete. Ett problem var att byarna låg i Kopparbergs län och att länsgränsen ställde till det på en administrativ nivå.⁷⁴⁷

Freden och splittringen mellan SSR och "Naturskyddet" i Sarek

Vid 1962 års landsmöte uttalade ordförande Israel Ruong att det var en viktig principiell fråga att renskötseln fick använda lavbetesområden som låg outnyttjade. Renbetesmarksutredningens ordförande Anders Tottie ville dock inte sprida någon optimism kring frågan, då klagomål framförts från befolkningen om strövande renar i det område han trodde Ruong syftade på, nämligen de norra delarna av Kopparbergs län. Det kunde emellertid finnas möjligheter inom vissa delar av Jämtlands län.⁷⁴⁸ Jovva Spiik anförde angående revisionen av vattenlagen att vattenreglering varit frågor som berört Sirkas lappby och Jokkmokks kommun i cirka 25 års tid. Det hade byggts så många kraftverk och planer på ytterligare, att Spiik betraktade "Sirkas lappby som en båt som Vattenfall har borrhått i sank och för vilken domänverket bränt åroarna."⁷⁴⁹ Ett nytt dilemma gjorde sig också synligt:

[N]u möter Vattenfall – den tekniska björnen – en annan björn, nämligen naturskyddarna. Och två starka krafter vill egentligen inte börja en öppen kamp. De underhandlar. Kohandeln mellan Vattenfall och Naturskyddet går

⁷⁴⁶ ÖLA, LJA, B I:46, Förste konsulent Lundberg till Länsstyrelsen i Jämtland, inklusive bilagor, 16/9 1968. Frostviken Södra framförde inga uttalade önskemål utöver ett fortsatt gott förhållande till angränsande markägare, men de ville ändå hålla frågan öppen inför framtiden. Offerdal, Sösjö och Kall hade inte anmält några önskemål men Lundberg framhöll tillkomsten av riksgränsstängslet, som kunde fordra tilläggsmarker för byarna.

⁷⁴⁷ ÖLA, LJA, BI:46, Förste konsulent Lundberg till Länsstyrelsen i Jämtland, bilaga 14, 16/9 1968.

⁷⁴⁸ Protokoll från SSR:s landsmöte i Arvidsjaur 14-17/3 1962, § 14, s. 4.

⁷⁴⁹ Ibid., § 28, s. 18.

ut över oss samer därigenom att man nu fordrar en ännu större nationalpark.⁷⁵⁰

Israel Ruong kunde ”inte underlåta att påpeka, att det dock finns ett visst drag av kolonialism i de nuvarande förhållandena.”⁷⁵¹

Genom den s.k. Freden i Sarek, en överenskommelse mellan Naturvårdsdelegationen i samarbete med SNF och andra älvskyddsintressenter, och Vattenfallsstyrelsen 1961,⁷⁵² hade det goda förhållandet till naturskyddet rubbats. I överenskommelsen som uppfattades som ensidig hade naturskyddet enligt SSR ”sålt” sjöar och vattendrag mot andra som aldrig funnits med i någon regionplan för Vattenfallsstyrelsen. Som för att ge ett gott sken utåt räkna upp vattendrag som man sparade. En av dessa sjöar var Gräsvattnet, på gränsen till Norge i Tärna socken, som Vattenfallsstyrelsen lovade att spara i överenskommelsen men som året därpå kom att ingå i ett projekt på norsk sida. Naturvärnets Erik Thomasson undrade hur det förhöll sig med det statliga verkets förhandskunskap: det kunde ses som en enkel sak att avstå från en sjö som ändå var tingad av norska intressen. Naturskyddet hade inte fått någon annan sjö i kompensation för Gräsvattnet.⁷⁵³

Israel Ruong upplyste att SSR var med i SNF och det blev då än märkligare att SSR inte fått vara med i det inre arbetet när det gällde samernas områden. Vissa krävde SSR:s utträde, men Ruong underströk att det fortfarande fanns stora gemensamma intressen. Istället skulle samarbete eftersträvas och krav på att få vara med i den inre kretsen när frågor om samernas områden berördes.⁷⁵⁴ SSR hade från 1962 en sameombudsman (SO) anställd, före advokatfiskalen vid kammarkollegium, Tomas Cramér. Under 1962 ställdes en rad skrivelser angående samernas rätt till land och vatten till olika myndigheter. Sösjö och Offerdals lappbyar krävde överflyttning av förvaltningen av vattenrätten tillhörande vissa skattefjäll från Vattenfallstyrelsen till SSR:s styrelse. Ett mål om vattenrätten vid Oldens kraftverk inleddes. Förbundet gav även utlåtande över den nordiska vattenkraftkommitténs juridiska sub-kommitté, där betänkandet kritiserades utifrån dess otillräckliga utredning om inverkan på renskötseln.⁷⁵⁵ Det mer fristående förhållandet till ”naturskyddet” efter Sarek känne-

⁷⁵⁰ Ibid., 1962, § 28, s. 19.

⁷⁵¹ Protokoll från SSR:s landsmöte 14-17/3 1962, § 28, s. 19.

⁷⁵² Vedung & Brandel 2001, s. 84.

⁷⁵³ ÅA, LW, F:15, G:1 Västerbotten vattenreglering 1955-1964, Skrivelse från Erik Thomasson till Kammarkollegium ang. Gejmåns kraftstation och Abelvattnets reglering 15/12 1964, s. 10.

⁷⁵⁴ Protokoll från SSR:s landsmöte 14-17/3 1962, § 107, s. 71f, citat s. 72.

⁷⁵⁵ Protokoll från SSR:s landsmöte i Gällivare 27/2-1/3 1963, bilaga 4, s. 49f, 54f. Den nordiska vattenkraftkommittén hade till uppgift att utreda Atlantprojektet som skulle innebära utnyttjandet av

tecknades av anhållan till Same-Ätnam om bildande av ett naturskyddsutskott. Det ansågs viktigt att samernas naturkänsla fick komma till sin rätt i olika sammanhang. Man kunde lätt få ”intrycket, att olika stockholmsanslutningar är de verkliga experterna i fråga om naturen i samernas land.”⁷⁵⁶

Den juridiska argumentationen trappades upp efter SO:s tillträde, på olika områden vässades rättighetskraven och alla former av exploateringsprojekt förekom på dagordningen.⁷⁵⁷ Detta kan också ha bidragit till ett avståndstagande gentemot en del av de organisationer som i början av undersökningsperioden delade intresset om att skydda de strömmande vattnen. I ett remissyttrande om Rebnisjaures reglering där SSR ställt sig bakom rennäringsnämndens yttrande, underströks återigen att samer måste betraktas som närboende, att företaget var otillåtligt och att denna sjö blivit ”bortglömd” av naturskyddet i fredsöverenskommelsen i Sarek. I argumentationen kan ett avstånd till det övriga naturskyddet spåras då man uttalade att samernas och ortsbefolkningens naturkänsla borde ”tillmätas större vikt än standardåsikter, medförde från andra delar av landet.”⁷⁵⁸ Av meddelade yttranden från Norrlands naturvård till Lennart Wallmark, kan tydas att denna förening vägde in och enade sig med SSR:s strävan att skydda viktiga sjöar inom renskötselområdet.⁷⁵⁹

Samernas rätt till land och vatten

”När vattenlagen kom till torde de omfattande vattenregleringarna i fjälltrakterna inte ens varit påtänkta” uttalar Park i sin artikel ”Rensamernas rättskrav”. Det framstår som en underdrift och närmast ett ursäktande av vattenlagstiftarnas etniska blindhet, då utredningar under 1900- och 1910-talet om vattenkraftresurser talade för Norrland som ett framtidsland på området.⁷⁶⁰ Att de som utredde frågan hade mindre kännedom om, eller nonchalerade vilka rättigheter samerna hade i området, är uppenbart då renskötseln inte omnämndes. Frågan kan hänföras till det osäkra rättsrum som renskötseln förlänades i förhållande till industriell exploatering där gruvdriften tidigt nonchalerat renskötselns existens. Men att Porjus, Suorva och Harsprånget var

vattenkraft i Torne och Kalixälvar där en överledning av bland annat Torneträsks vatten till Rombaksbotn kraftverk på norska sidan. *Vattenkraften i Torne och Kalix älvar* 1962.

⁷⁵⁶ Protokoll från SSR:s landsmöte i Gällivare 27/2-1/3 1963, bilaga 4, s. 60.

⁷⁵⁷ Lantto 2012, s. 337.

⁷⁵⁸ Protokoll från SSR:s landsmöte i Karesuando 3-5/3 1965, bilaga 4, s. 97.

⁷⁵⁹ ÅA, LW, F:15, G:1 Västerbotten vattenreglering 1955-1964, Skrivelse från Erik Thomasson till Kammarkollegium ang. Gejmåns kraftstation och Abelvattnets reglering 15/12 1964, Skrivelse från Erik Thomasson till SNF ang. Abelvattnets reglering 15/12 1964.

⁷⁶⁰ Protokoll från SSR:s landsmöte i Vilhelmina 8-11/3 1961, bilaga 9b ”Rensamernas rättskrav”; *Betänkande afgjivet den 17 mars af den för utredning beträffande vissa staten tillhöriga vattenfall af Kungl. Maj:t den 9 juni 1899 tillsatta kommitté* 1903, s. 2f, 87, 96, 114; Sörlin 1988, s. 9ff.

planlagda innan vattenlagen, eller under tiden vattenlagens bestämmelser kom till, är ett faktum mot bakgrund av de dokument som återfinns angående dessa företag. Om Park var konfrontativ i sitt skrivande kunde det i här fallet även framhållas lagstiftarens underlåtenhet med tanke på kunskapen om att kraftresurserna fanns i renbetesområden. Men Parks försiktighet och ursäktande kan också tolkas som strategisk i en förlitan till rättssamhället, för att nå någon vart i praktiken efter att vissa koloniala förhållanden ådagalagts:

Men det är inte nu i sanning tids nog, att den [§5] snarast möjligt kommer bort ur renbeteslagen och ersätts av en paragraf som ger rensamerna full rättvisa så att varje lappby får befogenhet att uppbära ersättningar för sina fördärvade renbeten, som fått penningvärde genom deras egen renskötselrörelse. Vad som nu sker i Sameland med stöd av sistnämnda paragraf är ju – beklagligt nog en form av kolonialism, som inte anstår vårt rättssamhälle.⁷⁶¹

Frågan om befästandet och höjandet av samernas rätt till land och vatten var intimt förknippat med alla aktuella vattenregleringsfrågor. I en diskussion om vattenlagsutredningen ställdes frågan varför Vattenfall i ansökningar inte utredde utbyggnadernas inverkan på rennaringen, då ett statligt bolag troligen planerar tio år i förväg. Utredningarna borde vara klara för domstolen att ta ställning till vid tillåtlig-hetsprövningen, istället för att sättas på provotid som om man inte visste att rennaringen fanns. Detta förhållande hade gett vattenbyggarna ett konstant övertag.⁷⁶² Jämtlandssamer var oroliga över att en ny renbeteslagstiftning kunde rycka undan de rättigheter som trots allt ändå fanns och orsaka en allmän försämring. Men landsmötet kom ändå överens om att arbeta för kravet att samernas rätt till land och vatten befästes genom ny lagstiftning.⁷⁶³

Riksdagen beslutade 1962 om att avsätta Padjelanta som nationalpark och samtidigt godkändes ytterligare intrång i Stora Sjöfallets nationalpark för dämningen av Satihaure. Men de avtalade vattendragen som ingick i Freden i Sarek respekterades.⁷⁶⁴ Regeringen lade samma år fram en proposition gällande rennaringens organisation som ledde till att lappfogdetiteln avskaffades, efter att frågan i omgångar påtalats från SSR. Förste konsulent i renskötsel frågor blev den nya titeln och på ett centralt plan tog

⁷⁶¹ Protokoll från SSRs landsmöte i Vilhelmina 8-11/3 1961, bilaga 9b "Rensamernas rättskrav", s. 4f.

⁷⁶² Protokoll från SSR:s landsmöte i Arvidsjaur 14-17/3 1962, § 27, s. 22f.

⁷⁶³ Ibid., § 20, s. 8f, 11f, 15; § 29, s. 23, 26.

⁷⁶⁴ Prop. 1962:126; Lantto 2003, s. 135.

lantbruksstyrelsen över ansvaret för renskötselfrågor och blev huvudman för lappväsendet. Den stora förändringen var att en rennäringsnämnd tillsattes som bestod av representanter för SSR och renskötseln. Denna nämnd som existerade fram till 1971, gav samerna en viktig kontaktyta gentemot de centrala myndigheterna, vilket successivt stärkte SSR:s position som ett remissorgan för samer. I nämnden arbetade man också med att ändra terminologin, exempelvis användes rendriftsväsendet istället för lappväsendet, och sameby användes istället för lappby.⁷⁶⁵

Samtidigt som den statliga hegemoniska objektiviteten ifrågasattes angående gruvsdrift, där kronan var både utredare och beslutare i skaderegleringsfrågan, uppstod en kontrovers under 1964 års landsmöte om opartiskhet inom SSR och den samiska organisationen. Riksförbundet hade ansökt om de villkorsmedel från Suorva som i ett "kungabrev" avsatts för utredningar om renskötseln. Detta för att bemöta länsstyrelsens äskande om samma pengar för särskild konsulentverksamhet. Företrädare för de berörda lappbyarna motsatte sig det faktum att samekonsulenten inte kontaktat dem innan ansökan skickades in. Men medlen hade oavsett SSR:s agerande gått till länsstyrelsens verksamhet. Byarna ansåg att det var lämpligast då samekonsulenten måste betraktas som partisk, vilket visar att en stundtals hård självrensningen riktades inåt den egna gruppen, som också bottnade i en upplevd bristande kontakt mellan byarna och riksförbundet. SO underströk att länsstyrelsen inte använt pengarna till de utredningar som avsågs i kungabrevet, vilket skulle blivit fallet om SSR erhållit medlen. Samekonsulenten tillade att man givetvis omedelbart skulle samarbetat med byarna om vad som skulle utredas, ifall SSR hade fått pengarna. Trots att SSR årligen skulle informeras om utredningsarbetet hade ingen årsberättelse inkommit, och landsmötet beslutade att högre krav skulle ställas på denne utredares årsberättelse till SSR.⁷⁶⁶

Vid nästföljande landsmöte redogjorde 1964 års rennäringsakkunnigas ordförande vattenrättsdomare Lennart af Klintberg för utredningsuppdraget. Enligt denne var det numera "inte så mycket kvar av den individuella renskötseln" som utgjort grunden för 1928 års RBL. Ett väsentligt kollektivt utnyttjande av renbetesmarkerna förekom istället och det krävdes en ökad befogenhet gällande renskötselns egna angelägenheter i en kollektiv driftsform. Utredningen skulle även överväga lappväsendets fortsatta existens samt se över ekonomiska stöd som borde utgå från det allmänna. Principen var att näringen skulle jämföras med andra näringar i landet. Utredningen fick dock inte avskaffa samernas uteslutanderätt till renskötseln eller ge sig i kast med frågan om

⁷⁶⁵ Lantto 2003, s. 182f; "Frågestunden" i *Sf*1968:3-4, s. 54; Idivuoma 1990, s. 95; Lantto 2012, s. 275f.

⁷⁶⁶ Protokoll från SSR:s landsmöte i Östersund 11-13/3 1964, § 18, s. 13; § 52, s. 57-60.

samernas särskilda rättigheter i förhållande till kronan och andra rättsägare, alltså den under senare tid livligt diskuterade frågan, huruvida renbetesmarkerna är kronomark eller tillhör samerna i en eller annan form.⁷⁶⁷

Rättegångarna kring Altevatn i Norge och Oldens kraftverk i Sverige hade troligen att göra med detta uttalande. Året därpå skulle också samtliga samebyar och SSR lämna in en stämningsansökan mot staten om bättre rätt till vissa skattefjäll i Jämtlands län, det så kallade Skattefjällsmålet.

Motstående intressen och medintressenter i samma gestalt

När det gällde turistväsendet visar exempelvis 1966 års landsmötes diskussion om turism, fiske och jakt inom sameallmanningen svårigheter när det kom till de samiska rättigheterna. STF:s ordförande Halvar Sehlin menade att turism inte kunde vara en form av exploatering. Sehlin talade utifrån en uppfattning om att ”hävda rättigheten för alla landets invånare att få uppleva svensk natur i alla delar av landet”,⁷⁶⁸ oavsett om ”naturen” som den formats av samerna egentligen borde betraktas som samisk och belägen utanför den rättighetsdomän dit man kunde räkna ”alla delar av landet”. Särskilt med tanke på den undanträngda ställning renskötelsen hade i jämförelse med andra näringar, som exempelvis gavs utrymme i vattenlagen och erhöll statsbidrag utöver vad som kom av direkt exploatering. Anders Åhrén påtalade att renskötelsen inte var emot turism, rätt skött kunde den ge inkomst till samebefolkningen som måste lämna renskötelsen. Åhrén menade dock att från kommunalt håll hade turismens guldkronor tillmätts större värde än andra näringar. Ruong framhöll STF:s goda vilja att ”samerna inte bara skall vara som reklamprojekt utan som yrkesutövare i det svenska samhället”, det skulle inte bero på rena tillfälligheter att samarbete uppstod. Tvärtom måste samarbetet organiseras och det var även samernas skyldighet att representera när tillfälle gavs. Men samerna måste ha en fast rätt att falla tillbaka på och inte bara lita på ”snälla försäkringar från kommunalmän”.⁷⁶⁹

Gällande Vindelälven som diskuterades under mötet, ansåg Lennart Wallmark att samerna låtit advokater agera och motståndet uppfattades som ”en kamp från Umeå, universitetet, från Lycksele och ifrån alla möjliga friluftssälskare”. Om renskötelsen näringen i det området skulle kunna leva såsom samerna hade rätt att få leva av sin näring, måste de slåss för vattnen på ett nytt sätt. Tärna hade mjölkats klart på

⁷⁶⁷ Protokoll från SSR:s landsmöte i Karesuando 3-5/3 1965, § 48, s. 53f.

⁷⁶⁸ Protokoll från SSR:s landsmöte i Lycksele 1966, § 10, s. 17.

⁷⁶⁹ Ibid., § 12, s. 30.

vattenkraft och skulle turism och renskötsel överleva i Tärna måste ett nytt kommunalt försvar föras för exempelvis Abelvattnet.⁷⁷⁰ Häradshövding Thomasson ventilerade missnöje då han framhöll att organisationer ”utifrån” hade argumenterat att många ingrepp inte borde tillåtas då det drabbar renskötelsen för hårt, men ”Så har man då ett tu tre fått reda på, att de berörda samerna slutit avtal med sökanden i vattenmålet.”⁷⁷¹ Thomasson ansåg att de av utbyggnaderna berörda personerna torde ha större möjlighet att få gehör för ett motstånd än utifrån kommande, samtidigt som han ifrågasatte de drabbade renskötarnas rätt att själva sluta avtal. SO pekade på problemen som gällde just rensamerna: för att få personliga ersättningar kunde de inte motsätta sig regleringen utan måste göra upp avtal med utbyggaren. Annars fick de sin ersättning instoppade i fonder, ersättningar som var självklara för bönder om de drabbades.⁷⁷²

Mot en rennäringslag

Under 1964 ledde SSR:s krav på en revidering av renbeteslagen till att en kommitté tillsattes. Men riksförbundets önskan om en juridisk bevandrad person, nämligen sameombudsmannen, som representant i utredningen tillgodosågs inte. Renskötande samer skulle få en representant och flera av styrelseledamöterna tillfrågades. Dessa höll sig trogna mot styrelsens beslut och det ledde till att en same utanför SSR anlätades av regeringen.⁷⁷³

Vid landsmötet 1965 informade rennärings-sakkunnigas ordförande om utredningen. Med uttalandet att renskötelsen utövades mest i kollektiv form, formulerades från början betänkandet att utgå från ett nuläge och hur man redan tänkt sig att renskötelsen skulle rationaliseras. Att diskutera renskötsesträttens ursprungliga form som kom till uttryck i förarbeten till RBL 1886, fanns inte med på agendan. Därmed undanhölls diskussionen gällande äganderätt till land och vatten med argumentet att dessa frågor var pågående mål under domstolsprövning. Kvar för utredarna att arbeta med fanns frågorna om lappväsendet som myndighet och det ekonomiska stödet. I likhet med hur problemen representerades i renbetesmarkutredningen och renutredningen, kan SSR:s hjärtefrågor ses ströpta i sin linda.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ Protokoll från SSR:s landsmöte i Lycksele 1966, § 12, s. 39.

⁷⁷¹ *Ibid.*, § 12, s. 42.

⁷⁷² *Ibid.*, § 35, s. 83.

⁷⁷³ Idivuoma 1990, s. 104f. ”Den nya rennäringsutredningen” I *Sf* 1964:6-7, s. 107; Jonas Åhrén, ”Önskemål om samernas representation i kommittén för översyn av renbeteslagstiftningen och omorganisation av renskötelsenäringen” i *Sf* 1964: 8-9, s. 147f.

⁷⁷⁴ För Renutredningen se SSR:s landsmötesprotokoll 1954; SSR:s Extra landsmötes protokoll 1960, Bilaga A 2, s. 1, 3.

I slutet av 1967 debatterades "samefrågan" i Sveriges Radio och återgavs i *Sf* av Torbjörn Eriksson som en "svag radiodebatt om samerna". Det åstundande betänkanget från de rennärings-sakkunniga var givetvis ett tema tillsammans med samernas allmänna rättsställning. SSR:s ordförande Anders Åhrén inledde debatten med att underrätta om att samerna inte fick föra sin egen talan inför domstol utan att Kammarkollegiet skötte detta. Trodde jordbruksministern Erik Holmqvist att ett statligt ämbetsverk kunde tillvarata en parts rättigheter då staten i princip stod på andra sidan skranket? Jordbruksministern betonade att staten även i framtiden utan tvivel skulle stå som ägare till nämnda områden, och att det var att flytta befogenheter från en myndighet till en facklig organisation om samerna skulle ges ett eget, statsavlönat ombud. Eriksson ansåg detta vittna om ministerns föga känsla för samernas behov av "en starkare rättslig ställning och en förhandlingsposition."⁷⁷⁵ Synen på samerna som renskötare höll i sig, men gavs nu, i takt med tiden, en arbetslivsframtoning till skillnad från den mer näringskulturella föreställning som genomsyrade myndigheternas syn i början av 1900-talet.

Nikolaus Kuhmunen lyfte frågan att samerna borde få insyn och medbestämmanderätt gällande lappfondens medel. Om det var samernas pengar, borde de få insyn och beslutsrätt. Jordbruksministern verkade betrakta pengarna som statens tillgång. Eriksson ansåg att ministerns uttalande om lappfonden var anmärkningsvärda eftersom han verkade medveten om det orättvisa i systemet, samtidigt som han retirerade och ansåg det nuvarande systemet vara tillfredställande. Förslaget var ju att lappfonden skulle få ny styrelse med en sannolik samisk representation. Ministern framställde SSR som ett orealistiskt alternativ i fråga om beslutsinstans för lappfondsmedlen, och som informatör och rådgivare istället för lappväsendet. Det var i praktiska hänseenden som man borde bereda samerna mer självständighet så att beroendeförhållandet, som genom det statliga förmyndarskapet var intimt förknippat med fogdesystemet, kunde ändras. Bara för att titlar byttes från fogde till konsulent, betydde inte att förmynderiet upphörde eller ändrade karaktär. Visst borde statlig förvaltning även i framtiden ge information och råd i rennäringsfrågor, men det måste minskas betydligt, kanske helt försvinna och föras över till lantbruksnämnderna.⁷⁷⁶

Landshövdingen i Norrbottens län, Ragnar Lassinantti antydde att renskötarna borde vara tacksamma för lappfonden som var till gagn för rennäringen vid katastrofer. Eriksson avfärdade inlägget då frågan handlade om vem som skulle bestämma och ha inflytande över fonden. Jämförelsen som Lassinantti hade gjort med

⁷⁷⁵ Eriksson, Torbjörn, "Svag radiodebatt om samerna" i *Sf* 1968, 1-2, s. 10f.

⁷⁷⁶ *Ibid.*, s. 11f.

kommuners regleringsmedel ansågs omotiverad då kommuner inte hade någon rätt till ersättning i samband med vattenregleringar.⁷⁷⁷

Att samernas rättigheter betraktades som ett intresse bland andra utan någon särskild status blir tydligt vid debatten om storsamhällets exploatering av renbeteslanden. Där ställdes frågan om det fanns någon gräns för när samhället avstod att utnyttja rikedomar inom renskötselområdet, vilket besvarades av ministern med nej, det fick avgöras från fall till fall, och vägande mellan det allmänna samhällsintresset och samernas intressen, som definierades som "ett mera begränsat näringsintresse". Eriksson lyfte upp att det i många fall handlade om att vad som kan ligga i samhällets intresse kan uttradera en hel samebys existens, samtidigt som samerna inte kunde använda sig av de sanktionsmöjligheter som andra grupper, eftersom rösträtten var av noll värde för de samepolitiska frågorna, och strejk snarare skulle leda till en lättnad för myndigheterna.⁷⁷⁸

Lassinanti ansåg att samernas självbestämmanderätt var en akademisk fråga, man ville inte ge samerna en reell möjlighet att tampas med motstående intressen, vilket enligt Eriksson berodde dels på oförståelse för en minoritets situation i ett omgärdande "armbågssamhälle", dels på ett hänsynstagande till grupper som stod i intressekonflikt med samerna. Näringsfrågorna gavs stor tyngd, vilket inte var konstigt med tanke på att det var två socialdemokrater som var debattmedverkande.

Genom att resonemanget kopplats med en uttalad ambition att lösa samernas näringsproblem bibringas lyssnaren den föreställningen att Holmqvist och Lassinanti är långt mer prosamiska än vad de i verkligheten är.⁷⁷⁹

Näringsfrågornas vikt och dess översättning till rationaliseringstermer hade accentuerats på grund av vattenkraftutbyggnaden. Men myndigheterna såg inte att bakomliggande orsak kunde vara just att man inte tagit tag i rättslösheten, vilken i grunden banade väg för den exploatering som nu krävde att näringsfrågorna och rationaliseringen blev det enda ledmotivet. Kärnan var att ta tag i rättsfrågorna först eftersom de hängde samman med de övriga. Rationalisering och näringsfrågor ställdes fortfarande under en statlig förmyndaregid.

⁷⁷⁷ Ibid., s. 12f.

⁷⁷⁸ Ibid., s. 13.

⁷⁷⁹ Eriksson, Torbjörn, "Svag radiodebatt om samerna" i *Sf* 1968, 1-2, s. 12f

Abelvattnet

Sjön Abelvattnet, *Aepienjaevrie*, inom Tärna kommun var liksom Vindelälven ett av de i naturskyddets fredsöverenskommelse utsålda objekten. Det hindrade dock inte SSR och Norrlands Naturvård att agera i frågan eftersom de inte hade undertecknat uppgörelsen. Regeringen beslutade 1965 att Abelvattnet skulle regleras och skarp kritik riktades mot lantbruksstyrelsen för den alltför korta utredningen som utfördes. Även kammarkollegiet som beskyddande instans riktade kritik mot Vattenfallsstyrelsen. Brådskan med utbyggnadsarbetena tolkades i Samefolket som att Vattenfallsstyrelsen var ivriga att skapa sysselsättning åt sin överflödiga personal.⁷⁸⁰ I Västerbottens-Kuriren uppmärksammades utbyggnaden som ett exempel på den partiskhet som hela det statliga exploateringssystemet utgjorde med Kungl. Vattenfallsstyrelsen, vattendomstolens underställning till regeringen, och slutligen samernas ofrivilliga beroende av kronoorgan och statliga myndigheter för utredning av för dem viktiga frågor. Tidningen undrade vidare ifall brådskan i målet kunde vara föranledd av en ”bakomliggande utbyggnadsplan” upprättad inom Vattenfall, varför annars hasta fram Abelvattnets reglering? Målet borde rimligen gå tillbaka till vattendomstolen för grundligare undersökningar.⁷⁸¹ Om det nu framstod som bråttom kan man fundera över Samefolkets tolkning där det vidare anfördes att eftersom ”Sverige lider brist på arbetskraft” och om arbetsmarknadsstyrelsen hade medel för omskolning, vore det klokare att sätta in medel för omskolning av ”överflödigt arbetskraft inom vattenfallsstyrelsen än att sysselsätta dem på tvivelaktiga vattenregleringsprojekt” och därmed förstöra oersättliga naturvärden.⁷⁸² Problemet för renskötarens del var att regleringen kunde komma till stånd innan några villkor hade föreskrivits för den. SSR hade uppvakttat regeringen för att understryka vilka inverkningar det skulle få för renskötseln och det var ännu osäkert om särskilda villkor skulle föreskrivas, och ifall SSR skulle bli kontaktade innan dessa bestämdes.⁷⁸³

Suorvafyran

Vid diskussionerna inför motståndet mot Suorvas fjärde dämning, visade sig svårigheterna och anpassningarna kring fiskets bedrivande. De tre tidigare dämningarna hade successivt försvårat fisket, det hade funnits skyddade vikar och holmar där vinden kunde undkommas. Efter dämningarna kunde näten på grund av svårt väder bli

⁷⁸⁰ *Sf* 1966:3-4, s. 70

⁷⁸¹ ”Klippt ur dagspressen” *Sf* 1966:5, s. 112f.

⁷⁸² ”Samernas mening kommer till uttryck” *Sf* 1966:3-4, s. 70.

⁷⁸³ ”Några notiser” *Sf* 1966:6/7, s. 140.

liggande för länge med surnad fångst som resultat. När många vid jultiden 1958 hade fått pengar från Suorvareglerna, måste pengarna gå till investering i större båtar. Fiskearbetet blev tyngre och kapitalintensivare samtidigt som fiskarna blev mindre. Kvinnorna ansåg att fisket hade varit tungt i många år och yttrade oro över hur det skulle bli med ännu en reglering. Det var i stor utsträckning kvinnorna och de som kunde undvaras i arbetet med renarna som utförde det viktiga fisket. Kombinationsnäringarna fiske och renskötsel möjliggjorde för människor att vara kvar i renskötseln men hur skulle det bli med ännu en reglering?⁷⁸⁴ Här framkommer, som vid regleringen av Burvattnet, hur omformandet av landskapet för storsamhällets syften drabbade kvinnor och bidrog till att förändra den traditionella näringssektorns arbetsdelning. Den nya arbetsdelningen premierade mansstyrkan i en helt annan grad än tidigare, vilket ställde kvinnor utan sysselsättning. Kvinnorna lämnade följaktligen näringen i högre grad, för arbete någon annanstans.

Suorvas fjärde dämning beräknades tidvis överdämma en areal om 5 200 hektar. Det var nästan lika mycket som den areal om 6 700 hektar som hittills blivit överdämd genom Suorvamagasinet. Till största del skulle det drabba Sirkas sameby med 3 500 hektar, medan Sörkaitums förlust var 1 700 hektar. Av dessa områden låg 2 600 hektar inom Stora Sjöfallets nationalpark. En allvarlig brist i rättshänseende enligt SSR, var att samer inte fick personlig ersättning vid utbyggnader genom domstol som bönderna, utan måste göra upp med utbyggarna. Samebyarna gavs tillfälle att underhandla med utbyggaren och Sörkaitum slöt ett avtal om ersättningar, medan Sirkas bestred tillåtligheten, vilket gjorde att de inte kunde få personliga ersättningar. I Samefolket framhölls Kammarkollegiums omyndigförklarande av Sörkaitums agerande, som innebar att de nådde ett avtal där byn fick ersättning i likhet med andra byaallmänningar, och ersättning som utgick också till enskilda renägare och medlemmar efter en skala anpassad efter intrånget i det enskilda fallet. Sörkaitum yttrade även sin kritik mot kammarkollegiet, då kollegiet ifrågasatte att Sörkaitum ville använda medlen till rennäringens bästa, ”motsvarande misstro skulle knappast uttalats ifråga om andra fria näringutövare”.⁷⁸⁵ Sörkaitums agerande bör utifrån omständigheterna snarare ses som ett motstånd mot det statliga förmyndariet än en eftergivenhet för utbyggarnas. Kammarkollegium, i sin pastoraliska maktutövning, anade att de inte längre skulle få insyn och makt över lappfondsmedlen, som de ansåg borde tillkomma staten som beskyddare av renskötselns utövning.

⁷⁸⁴ ÅA, LW, F: 15, D:1 Vattenregleringar Porsi 1956-1960, Anteckningar ang Porsi kraftverk, Om Suorva fyra, odaterat handskrivet blad, s. 2; Renskötseln, s. 5.

⁷⁸⁵ ”Det är dyrt att vara same” och Kraft, John ”Suorvareglerna” *Sf* 1966:11/12, s. 202-210, citat s. 210; ”Klippt ur dagspressen” *Sf* 1966:5, s. 112f.

Utbyggnaden var enligt SSR i ett remissvar till regeringen otillräckligt beredd, lantbruksstyrelsen hade gjort en för ytlig utredning där man å ena sidan fann regleringen otillätlig enligt vattenlagen. Samtidigt hade man omintetgjort samernas förhandlingsposition med vissa uttalanden i tillåtighets- och skadefrågorna. Även Sirkas kritiserade lantbruksstyrelsen, då den i ett senare yttrande uttryckt att man inte kunde motsätta sig företaget eftersom det hade betydelse för näringslivet ur allmän synpunkt och då torde inget hinder föreligga mot regleringen.⁷⁸⁶ Lantbruksstyrelsen framträder som en nyckfull instans, i fallen med Abelvattnet och Suorva gjorde de hastverk till utredningar som gynnade eller var stöpta i exploateringsprocessens gång. Det är då mindre förvånande att SSR i frågan om lappfondens framtida förvaltning i rennäringslagen, inte ville ha lantbruksstyrelsen som handhavare av fonden.⁷⁸⁷

I slutet av 1966 diskuterades tre motioner om Suorvas fjärde reglering i riksdagen, eftersom Norrbygdens vattendomstol inte funnit regleringen tillätlig då den orsakade för stor inverkan på samernas boplatser och näringsutövning i området. I Samefolket konstaterades att en diskussion om samernas reella och rättsliga problem med dämningen överskuggades av det fokus som lades på den pro-samiska aktiviteten i den tredje motionen. Motionen, som undertecknades av ledamöter för centerpartiet och folkpartiet, tog enligt Samefolket upp samernas självbestämmande i rätts- och avtalsprocessen. Motionen innehöll yrkande på att riksdagen inte skulle besluta om in-trånget i Stora Sjöfallets nationalpark, vilket var en förutsättning för regleringen, innan samerna hade slutit avtal med Vattenfall.

De två andra motionerna tog även upp frågan om att reglering inte fick inverka skadligt på rennärigen. Den ena motionen krävde Vindelälvens beskydd och att Stora Sjöfallets nationalpark nu blev så förstörd att en ny nationalpark borde inrättas någon annanstans. Inställningen hos SSR var att nya nationalparker ofta begränsade samernas rättigheter och användande av området.⁷⁸⁸ Den andra, som omtalas som "naturvännernas" motion, ansågs vara en kapitulation inför de ekonomiska intressena.⁷⁸⁹ Här kommer de olika synsätten till uttryck: för samerna blir ytterligare reglering ännu en katastrof eftersom området för dem fortfarande är ett av tidigare regleringar skadat men levande kulturlandskap och en hemmiljö, medan för naturvännerna hade nationalparken redan fått "oreparabla" skador att den lika gärna kunde offras för att värna andra outbyggda vattendrag. Detta var ett svek som framhölls i

⁷⁸⁶ Kraft, John "Suorvareglerningen" *Sf* 1966:11/12, s. 207.

⁷⁸⁷ *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 63, 65.

⁷⁸⁸ Eriksson, Torbjörn "Samernas Vilja" i *Sf* 1967:2, s. 32.

⁷⁸⁹ "Suorvareglerningen i riksdagen" i *Sf* 1967:1, s. 11.

uttalanden av riksförbundet och i Samefolket, och att sveket innebar att naturvännerna förhandlade om områden som de närmast hade en instrumentell inställning till, utan hänsyn till att det försämrade förhandlingspositionen för samerna. För naturvännerna hade de outbyggda vattendragen och områdena skyddspotential endast i egenskap av sin orördhet.

Tidigt i behandlingen av "Suorvafyran" hade som tidigare nämnts lantbruksstyrelsen utfört en utredning kring inverkningarna på renskötseln. Utredningen innehöll planer för en omläggning av näringen, vilket bakades in som kompensationsönskemål på så vis att själva regleringen blev förutsättningen för omläggningen, när omläggningen egentligen var konsekvensen av Suorvas fjärde dämning. Detta var något man vände sig starkt emot från SSR, och i den pro-samiska motionen framställs närmast ett misstroendevotum mot både lantbruksstyrelsen och kammarkollegium för kritiken mot samernas självbestämmande i egna avtal med utbyggaren.⁷⁹⁰ De berörda lappbyarna hade, för att få möjlighet att personligen disponera ersättningarna, inlett förhandlingar med Vattenfall. Sörkaitum hade slutit avtal om 3, 5 miljoner kr, men förhandlingarna mellan Sirkas och utbyggaren strandade. Regeringen gav tillstånd till regleringen i årsskiftet 1966/67 där Vattenfall måste betala 8, 5 milj. kr för inträdet och en särskild ersättning om troligtvis 6 milj. som skulle utgå till Sirkas lappby.⁷⁹¹

Vindelälven

Vindelälven var som nämnts offrad i fredsuppgörelsen, men alltfler röster höjdes mot de tilltagna regleringarna som skulle dränka flera byar. Statens Naturvårdsnämnd slöt en överenskommelse med Vattenfall där vissa områden, som Tärnasjön och tillflöden uppströms Storvindeln, skulle skyddas från exploatering. Det framstod dock i pressen som om Vattenfall bara fått avstå från de mindre lönande projekten. Det stora och skadliga kvarstod och avtalet blev inte heller denna gång till gagn för renskötseln. Naturvårdsnämnden ansågs alltför eftergiven.⁷⁹² Norrlandsförbundets Uppsala-grupp uppvaktade jordbruksministern och framhöll inverkan på rennäringen.⁷⁹³ SSR:s styrelse fick tillfälle att lägga fram samernas synpunkter för allmänna beredningsutskottet där man pekade på två problem, det första var bristande rättssäkerhet för samerna då de inte kunde få en personlig skadereglering genom domstol i likhet med bönderna. De renskötande samerna måste alltså före tillåtlighetsfrågans avgörande,

⁷⁹⁰ "Suorvareglern i riksdagen" i *Sf* 1967:1, s. 13f.

⁷⁹¹ "Pressöversikt" i *Sf* 1967:2, s. 43.

⁷⁹² "Vindelälven igen" i *Sf* 1966: 10, s. 186.

⁷⁹³ "Rennäringen och Vindelälven" *Sf* 1967: 3-4, s. 78.

sälja sin rätt i ett avtal med utbyggaren. Det andra problemet rörde rationaliseringen av renskötseln och överdämd och skadad renbetesmark. Styrelsen förde fram att rationaliseringen kunde leda till att betesmark inte längre kunde användas då andra arbetsmetoder och större hjordar blev ett resultat av rationaliseringen. Det fanns anledning att skydda de fungerande områden som återstod, som även innehöll det bästa betet. När då rationaliseringens metoder ledde till bortfall eller mindre nyttjande av vissa marker, planerades vattenregleringar på de goda betesmarkerna och förlusterna blev därför än värre.⁷⁹⁴

Allmänna beredningsutskottet gav i riksdagen sitt nej till Vindelälvens reglering 1967. I Samefolket refererades ett sammanträde i målet, samebyarna Semisjaur-Njarg och Svaipa hade fått göra som Sörkaitum, tvingats gå med på tillåtligheten av regleringen för att kunna sluta avtal som gav dem personliga ersättningar. SO ansåg att skadorna på betesmarkerna värderats för lågt. Även andra inslag i konsulenternas utredning var föremål för kritik, vissa kostnader hade inte tagits med och ersättningar hade satts för lågt.⁷⁹⁵

I SSR:s framtidsprogram "Samernas vilja" 1967 samlades de resolutioner som förbundet fattat under de senaste fem åren. En av portalresolutionerna var att samerna måste få talerätt gällande sina kollektiva rättigheter i domstol eftersom kronan stod som både kärande och svarande. En annan viktig fråga var att likställa renskötseln med jordbruket i fråga om katastrofskydd. Riksförbundet hade även arbetat för att gruvlagen skulle reformeras. När naturskydd och Suorvas fjärde dämning diskuterades underströk SO att vattenlagen var vida mer rättssäker än gruvlagen för renskötselns vidkommande.⁷⁹⁶

Betänkande om rennäringslag

I direktiven till betänkandet *Rennäringen i Sverige* omnämndes statliga kostnader och stöd som fanns för rennäringen, när lappfonden beskrevs nämndes inget om att den väsentliga delen av medlen i fonden kom från exploateringen av vattenkraften. Däremot nämndes intäkter från skogsdrift, upplåtelse från jakt och fiske men endast "ersättningar för skador på renbete m.m." Positiva effekter i form av intäkter kunde namnges medan de negativa aspekterna såsom skador inte skulle ges någon proveniens eller avsändare. Utredningens synliggörande och osynliggörande av frågor och historik blir en röd tråd för detta avsnitt.

⁷⁹⁴ "Allmänna beredningsutskottet uppvaktas" i *Sf* 1967: 8-9, s. 149f.

⁷⁹⁵ Lars Rensund "Från vattendomstolens sammanträde i Laisvall" *Sf* 1967: 11-12, s. 215.

⁷⁹⁶ Protokoll SSR:s landsmöte 1967, s. 29f.

Betänkandet innehöll några förslag som innebar självklara förbättringar, bland annat att kvinnor behöll sin renskötselrätt vid gifte med icke renskötselberättigad man, samt att skillnaderna mellan fjäll- och skogssamer togs bort.⁷⁹⁷ Det innebar en förändring av den statliga samepolitiska diskursen där en same definierats som (fjäll)renskötande man. Men det kan också ses som den pastorala maktutövningens svar på en oro för samebefolkningens fortbestånd då många kvinnor flyttade på grund av sysselsättningsbrist i den rationaliserade renskötelsen.⁷⁹⁸

Vid undantagande av mark skulle ersättningsprövningen flyttas från Kungl. Maj:t till en expropriationsdomstol vilket var en fråga som SSR hade arbetat för under flera år. Det blev i så fall expropriationslagens regler som skulle gälla vid bedömandet av värdet som togs utifrån minskningen av renskötselrättens värde vid intrånget. En annan förbättring som i praktiken riskerade bli verkanslös var förslaget om skydd mot markanvändning till skada för renskötelsen. Här ansåg utredningen att lagen borde jämkas mot den rådande situationen för den modernare rennäringen. Men för att inte hämma "utvecklingen inom renskötselområdet", inte minst för samernas eget bästa, inskränktes regeln till att gälla inom året-runt-området och på marker som "faktiskt nyttjas för renskötsel".⁷⁹⁹ Här framträder åter den ovanifrån kommande pastorala maktutövningen "i samebefolkningens eget intresse" samt ett undvikande av frågor kring repatriering eller återtagande av renskötselområden. Även förslaget om en fortsatt rätt för myndigheter att begränsa renbete inom vissa områden "för renbetets bevarande" eller "renskötelsens främjande" vittnar om en kvardröjande syn på renskötarna som okunniga rörande vissa frågor.⁸⁰⁰

Trots att samiska organisationer och samfälligheter föreslogs få större inflytande genom att en del av de uppgifter som åvilat lappväsendet överfördes till lappbyarna, gavs renskötarna ändå inte förtroende för det kollektiva och renskötselområdet som allmänning. Men begreppet "renby" som utredarna valt framför det föräldrade begreppet lappby ansågs från Samefolket vara mindre lyckat. Dessutom hade SSR och rennäringsnämnden börjat använda sameby som beteckning. Men grundtankarna, som sammanfattades i att samebyn skulle organiseras enbart med avseende på renskötelsens behov samt att jordbruket skulle ange normerna, dels för rennäringens utövande, och dels för finansieringen av samernas organisationsväsende, ansågs stå i

⁷⁹⁷ SOU 1968: 16, s. 9.

⁷⁹⁸ Mörkenstam 1999, s. 182; Se även Anna-Lill Ledman, *Att representera och representeras* 2012, s. 97.

⁷⁹⁹ SOU:1968:16, s. 75f, citat s. 76; Se lagförslaget Kap 1, § 6.

⁸⁰⁰ *Ibid.*, s. 70f, citat se lagförslaget Kap 1, § 4.

”bjärt kontrast” till den inriktning som SSR hittills hade arbetat för.⁸⁰¹ Namnförslaget renby kan också ses med perspektiv i utredningens begränsning att inte gå in på markrättsfrågorna, vilket de ändå gjorde genom sitt ordval. Renby-begreppet osynliggjorde de rättigheter och den historia som begreppet lappby och sameby, enligt SSR, vilade på.⁸⁰²

De sakkunniga föreslog att renbyn inte skulle ägna sig åt någon annan ekonomisk verksamhet än renskötsel av anledningen att man inte ville ”blottställa de enskilda samerna för ekonomiska risker” genom att ifall en viss verksamhet misslyckades, kunde det gå ut över rennärigen. Ville man syssla med annan ekonomisk verksamhet gick det ju att bilda handelsbolag, enkelt bolag eller ekonomisk förening.⁸⁰³ Det var emellertid just ekonomiska risker som ändå förelåg eller åtminstone hade gjort det innan omställningen.

Utredningens ordförande af Klintberg presenterade förslaget vid SSR:s landsmöte 1968. En av frågorna berörde varför formuleringen ”områden för samernas uteslutande begagnande” hade tagits bort i utredningens föreslagna lagtext. Förklaringen ”av praktiska skäl” kan knappast ha insett att det var en oerhörd skillnad med ”rätt till...” och ”uteslutande rätt”. Enligt utredningen skulle Kammarkollegiet, som förde kronans och det allmännas talan, föra kronans ägaretalan och talan för den nuvarande generationen i renbyn rörande nyttjanderätt. Samerna borde, enligt betänkandet, själva avlöna sin ombudsman i likhet med andra näringar. Förslaget om lappfonden överensstämde inte med lagutskottets rekommendationer, eftersom utredarna hade starka sympatier för tanken på att samerna skulle bestämma över lappfondens medel. Men den lösning man tänkt sig föreföll sedan olämplig då den tillkommit för renskötelsens förkovran och det skulle behövas olika organ för att ta hand om de olika uppgifterna: rationaliseringsfrågorna och arbetsmarknadsmedlen. Medelsanvändningen borde därför centraliseras till lantbruksstyrelsen. Inflytandet över medlen tillförsäkrades sedan samerna, inte på grund av att de var medlens ägare utan för att samtliga dessa tillgångar var specialdestinerade. Utredarna ville inte skriva in en aktör – SSR och landsmötet – i lagstiftningen som bestämde för samerna: ”Den sortens förmynderi” ville man få bort.⁸⁰⁴ Ändå ville man få Lantbruksstyrelsen till överinseende vid fondsmedelns användning.

⁸⁰¹ SOU 1968: 16, s. 82f, 112; ”En ny renbeteslag” i *Sf* 1968: 3-4, s. 34; ”1964 års rennärings-sakkunnigas betänkande” i *Sf* 1968: 3-4, s. 47.

⁸⁰² *Samernas Samopolitiska program* 1969, s. 33. Betänkandet SOU 1968:16 använder både lapp och same, samer företrädesvis när hänsyftning sker åt samerörelsen.

⁸⁰³ SOU 1968:16, 10; ”Frågestunden” i *Sf* 1968:3-4, s. 53f, citat s. 53.

⁸⁰⁴ ”Frågestunden” i *Sf* 1968:3-4, s. 54.

Utredningen hade inskränkt sig till de frågor som handlade om rennäringen men hade förordat ett upprätthållande av jakt- och fiskerätt i 10 år för de samer som måste söka sig ut på annan arbetsmarknad. Att rationaliseringstänkandet och förslagen till avgångsvederlag som skulle minska antalet renskötande med nästan 30 % torde få inverkan på sådana frågor verkar inte ha tagits på fullt allvar i utredningen. I en debatt under landsmötet 1968 om betänkandet beklagade Anders Åhrén att SSR inte varit representerat i utredningen. Rättsfrågornas åsidosättande var en allvarlig brist. Medan Norge erkände ”alder tids bruk” - urminnes hävd, utgick lagen i Sverige från tanken att samerna fått sin rätt genom 1886 års RBL. Dessutom tilläts samerna endast få makt mot samerna själva, inte en reell samisk makt på riksplenet, genom att byastämman föreslogs få befogenhet att begränsa antalet renskötande medlemmar i byn och medlemmarnas renantal. Snarare borde en utredning om minskningen av antalet renskötande samer initieras och konsekvenserna för samekulturen. I frågor om begränsandet av antalet renskötande medlemmar skulle beslut hellre ske genom högre instans. I sitt remissyttrande kom SSR att förespråka möjligheten för icke renskötande samer att upptas som stödjande medlem i sameby.⁸⁰⁵

En annan inskränkning av samernas självbestämmande i förslaget var att rennäringensnämnden, som bestod av samer eller representanter för SSR, föreslogs ändras till en rennämnd med en minoritet samer. Utredarna ansåg det inte vara en försämring, samerna skulle tvärtom kunna få ökat inflytande.⁸⁰⁶ På landsmötet ansågs detta visa att samerna inte tycktes få något forum ovan byaplanet.⁸⁰⁷ Minoritetsrepresentation i rennämnden blev en försvagning. Här riskerade utredningen att anamma en söndra-och-härska teknik som kunde medföra splittring inom samebyar och samiska samhällen, vilket i förlängningen legitimerade en fortsatt pastoral maktutövning. Genom att neka SSR ett statsavlönat ombud och samer en jämställd representation i rennämnden och samefonden, vilket utredningen i och för sig förordar, undviker lagförslaget att ge ett reellt inflytande till den samiska befolkningen.

Nikolaus Kuhmunen ansåg att den nya lagen klippte bort de icke renskötande samerna eftersom vissa grupper inte längre fick ha skötesrenar. Sixten Persson anförde att de icke renskötande också behövdes, renskötarna kunde inte ensamma bära upp kulturen, det borde både finnas ekonomisk och kulturell trygghet. Kuhmunen menade att lagförslaget förstärkte den statliga administrationen och undvek att stärka den samiska positionen. Per Idivuoma förvånades över att utredarna inte upptäckte att

⁸⁰⁵ SOU 1966: 16, s. 86, 130-134; ”Landsmötets principdebatt” i *Sf* 1968: 10-12, s. 182f; *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 36f., 64f.

⁸⁰⁶ ”Frågestunden” i *Sf* 1968:3-4, s. 54.

⁸⁰⁷ *Samernas Samepolitiska program* 1969, s. 19.

samefrågan inte enbart var en näringsfråga, men de hade dock i sina direktiv blivit begränsade till näringsfrågorna. af Klintberg underströk att rättsfrågorna, kulturpolitiken och samernas minoritetsposition i relation till storsamhället inte hade ingått i utredningsuppdraget.⁸⁰⁸

En skillnad i synsättet mellan SSR och utredningen är att samebyn som menighet och deras urminnes rätt, att kollektivt och enskilt utöva vissa näringsfång, måste ges plats i lagtexten. Det var ett rättsutrymme samebymedlemmarna inte skulle behöva starta bolag för. Man ville inte bara likställa rennärningen med andra näringar, utan även samebyn med andra menigheter och samfälligheter, samt att hänsyn måste tas till "samefrågan" i ett större perspektiv.

Under 1966 inleddes på allvar prövningen av samernas rätt inför olika domstolar. Förutom att Skattefjällsmålet inleddes, hade Mellanbygdens Vattendomstol avvisat de krav på fallhöjder inom Saxälvens flodområde som samerna framställt i anledning av Dabbsjöregleringen. Motiveringen var att samebyar inte inför domstol kunde bevaka intressen som låg utanför renskötselbedrivandet.⁸⁰⁹ En tydlig hänvisning till ett kolonialt system som utsläckte renskötande samers rätt till vissa, för industrin intressanta, naturresurser inom sitt åretruntområde. I målet om Lossen hade Högsta domstolen året innan beslutat att kammarkollegiet skulle tillvarata samernas intressen.⁸¹⁰

I Altevatnmålet om svenska samers överdämda betesmarker i Norge hade samernas talan bifallits men överklagats till Høyesterett och även renbeteskonventionen avvaktade utfallet som kom i april. De svenska samerna förklarades äga civilrättslig rätt grundad på urminnes hävd till betesområdena i Norge. Den civilrättsliga grunden gällde också i förslaget till ny norsk reindriftslov. SSR menade att denna grund skulle även gälla i svensk renbeteslag.⁸¹¹ I Skattefjällsmålet var kronans formella ståndpunkt att samerna saknade behörighet att föra talan om sina civilrättsliga rättigheter, att alla äldre rättigheter klippts av på grund av renbeteslagarna. Kammarkollegiet menade att samerna hade att hålla sig till den rätt 1928 års lag gav dem. I ett gruvsmål hade Ratukkagruppen inom Gällivare skogssameby tilldömts intrångsersättning genom vattenöverdomstolen. Det var en liten summa som dock var principiellt viktig eftersom rensamer i andra rättsfall inte ansågs taleberättigade till anspråk på renbetesmark. SO använde argumentet att kronan aldrig fört renar eller fiskat på de områden som

⁸⁰⁸ "Frågestunden" i *Sf* 1968: 3-4, s. 54.

⁸⁰⁹ "Några notiser" *Sf* 1966: 5, s. 115f.

⁸¹⁰ "Resolutioner vid 1965 års landsmöte i Karesuando" i *Sf* 1965:3-4, s. 43-47.

⁸¹¹ *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 64.

berördes, att kronan kunde föra talan för samernas rätt. De rättsliga åtgärder som hade vidtagits mot samerna ansågs bära en kolonialistisk prägel, där lagstiftaren följde ett evolutionistiskt synsätt att samer betraktades som lägre stående, vars rätt inte skulle tilldömas någon högre valör.⁸¹²

Det blev tydligt att frågan om renskötselrätten inte kommenterades av alla remissinstanser och de som gjorde det uttalade sig i en riktning som inte var överraskande. Medan Domänstyrelsen ansåg att "renskötselprivilegiet" var en nyttjanderätt knutet till näringsutövningen, uttalade länsstyrelsen i Västernorrlands län att det var otillfredsställande att samernas disposition över renskötselområdena inte helt var fastslagen. De sakkunniga hade enligt Länsstyrelsen i Jämtlands län, rätteligen intagit statens ställning när det gällde spörsmål som också kunde härröras till de rättegångar om samers rätt som pågick.⁸¹³

Justitieombudsmannen gjorde en skrivelse till regeringen i början av 1966 om hur staten hanterade samernas rättigheter, vilken överlämnades till de rennärings-sakkunniga. I SSR:s remissyttrande över betänkandet framgår att vissa valda delar av JO:s skrivelse lagts in i betänkandet, medan de delar som preciserade samernas rättssäkerhetsproblem inte relaterades. JO förespråkade ett organ som kunde bevaka samernas rättigheter, dels för rennärigen i sin helhet men också för varje lappby. Lappväsendet och länsstyrelsernas "dubbelställning" underströks. Dessa myndigheters handlande kunde ibland svårligen uppfattas som opartiskt och långsamheten i agerandet var ofta till nackdel för samerna.⁸¹⁴ Denna risk för byråkratisk partiskhet och tröghet togs inte upp i betänkandet, snarare fördjupades byråkratin då rennärings-nämnden föreslogs att bli en rennämnd med minskat samiskt inflytande.

JO noterar också samernas absoluta vetorätt i 1898 års RBL gällande upplåtelse för bete, slätter och grustäkt, samt lagstiftarens övervägningar om att detsamma skulle gälla för jakten och fisket, vilka emellertid kom att omgärdas av svagare vetorätt för rensamerna. Inom ramen för den agrarkoloniala diskursen fick samerna en vetorätt som inte skulle utsträckas till att gälla vad som definierades som samhällsnyttigt inom den industrikoloniala diskursen. Det kan kännetecknas av införande av § 5 i 1928 års RBL några decennier efter gruvetableringen i Kiruna.

Den bakvända historieskrivningen i betänkandet kritiserades av SSR. Ett exempel är att lappbyarna i utredningen föreslås upphöra när renbyarna trädde i kraft, vilket i remissyttrandet anses som allvarligt och att det kunde innebära avklippta rättigheter

⁸¹² "Samernas rätt i domstolarna" i *Sf* 1968: 3-4, s. 43.

⁸¹³ "Remissinstanserna och betänkandet" i *Sf* 1968: 10-12, s. 186f.

⁸¹⁴ *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 19-22.

bakåt i tiden. Utredningen utgick från att lagstiftaren med 1886 års RBL instiftade lappbyområden som om dessa områden och rättigheter inte förut existerat.⁸¹⁵ Liknande argument kan riktas mot beskrivningen av områdena som förlorades genom avvittringen i Jämtlands och Kopparbergs län, vilka genom kungliga brev i slutet av 1800-talet upplåtits till renskötsel, där repatrieringen av land omskrivs till en utvidgning av renskötseområdet.⁸¹⁶ Som om ingen renskötsel utövats där tidigare, ett synsätt som även återfinns i Renbetesmarkutredningen. Utredningens skrivning om lämpliga lappbyindelningar⁸¹⁷ visar också en historieskrivning som subtilt fråntar samerna deras självständiga organisering, till fördel för statliga myndigheters ingripanden och privilegieförläning.

Industrialiseringen och renskötse rättens rationalisering

Lappväsendet följde ibland motsägelsefulla idéer då det å ena sidan var satt att skydda och bevara renskötse n, men å andra sidan i många ageranden utgick från att renskötse n måste vika undan ifall jordbruk eller industri krävde det. Patrik Lantto har framhållit lappväsendet som både industrialiseringens tillskyndare och renskötse ns försvarare, där lappfogdarna underströk att utbyggnaderna skedde på statlig mark. De blev emellertid, allteftersom tiden gick och effekterna framträdde, mer benägna att hålla med om att viss kompensation skulle ges till de samer som drabbades. Det var kanske främst den rationaliserade renskötse n som lappväsendet kom att försvara, åtminstone vid slutet av 1950- och början av 1960-talet. Lantto menar att utredningen om vattenkraftens inverkan på rennäringen i Västerbottens län 1960 fann att det skulle ge djupgående effekter på näringen, men att ifall skadeförebyggande åtgärder genomfördes skulle de negativa effekterna ändå bli begränsade. Utbyggnaderna kunde tvärtom välkomnas, då de åtminstone från lappfogden i Jämtlands län Bror Ejdemos perspektiv, underlättade en omställning till andra sysselsättningsområden.⁸¹⁸

Kvardröjande idéer i styranderationaliteten hos myndigheter, främst föreställningen om statens äganderätt till renbetesmarker och den därmed sammanhängande idén om samernas renskötse lsrätt som ett privilegium givet av staten, påverkade lappfogdarnas ämbetsutövning. Ännu ett motsägelsefullt uttryck för den industriella kolonialismens styranderegim, som tar stöd från den agrarkoloniala diskursen och den pastorala maktutövningens etos, är att rennäringen – mitt i renskötse ns

⁸¹⁵ *Samernas samepolitiska program 1969*, s. 33f.

⁸¹⁶ SOU 1968:16, s. 65f.

⁸¹⁷ SOU 1968:16, s. 81.

⁸¹⁸ Lantto 2003, s. 114,117, 124.

rationalisering – aldrig helt blir betraktad som en näring, även om lappfogdarna slutligen förordar detta tillägg i vattenlagen. Det främsta exemplet är det faktum att rennäringsen aldrig blir inskriven i vattenlagen jämte jordbruk, skogsbruk, fiske och flottning. När det däremot gällde aspekter som förenklade ”samefrågan” för myndigheter fungerade det utmärkt att betrakta och begränsa frågekomplexet till en fråga som kretsade kring renskötselns näring – som inte betraktades som näring i egentlig mening – och jämställa med och utsätta den för konkurrens med andra näringar, utan att samerna först fått igenom sina grundläggande krav på självbestämmande.

Den diskursiva styrkan hos idén om att renskötseln måste vika undan om samhällsutvecklingen krävde det, var grundad i en syn som övriga institutioner, vilka lappväsendet samverkade med, också företrädde. Det kan förklara varför frågan om ny betesmark som reell kompensation inte blev aktuell, eftersom det inkräktade på andra statliga och privata ambitioner i området som värderades högre. Att inte erbjuda mark som kompensation, kan då ses som en del av en rationaliseringspolitik gentemot renskötseln, som förde med sig en avvecklingspolitik mot de samiska rättigheterna och renskötselrätten kan därför ses rationaliseras. Någon annan ekonomisk verksamhet än ren-skötsel skulle heller inte få bedrivas utifrån renbetesrätten, vilket inskränkte rättighetsutövandet och utvecklingsmöjligheterna för de personer som kom att förlora lappbymedlemskapet. Den industriella kolonialismens styrande framtvingar på så vis en omvandling som är mer genomgripande och oåterkallelig, inte bara i landskapet, utan även för samiska rättigheter på tröskeln till de samiska aktörernas frigörelse från det koloniala förmynderiet genom den nya rennäringslagen. Det innebär också att både samer utanför och innanför samebyarna återskapas som koloniala subjekt i en process som kunde verkat avkolonialiserande. Men diskussionen om äganderätt till land och vatten blev avfärdade i rennäringsutredningen. De förhoppningar som hade fästs vid ersättningar i bestående värden kom att avsmalnas till kompenationer i skadeförebyggande åtgärder. Ett förfarande som redan hade praktiserats under lång tid.

Resonemanget om att effektivisera renskötseln hade rötter i den inverkan som industrialiseringen av vattnen tilläts ha på renskötseln, genom att ”marker i nationens intresse skulle nyttjas för ändamål som tillskrevs större värde än renskötseln”.⁸¹⁹ Synsättet ledde i sin tur till en uppvisning i hur anpassningsbar renskötseln var och hur andra intressen också kunde samsas i ett redan fragmenterat område. Att ersättningar från exploateringar fick finansiera rennäringsens rationalisering blir även

⁸¹⁹ Lantto 2012, s. 322.

tydlig i rennäringsakkunnigas syn på att statligt administrerade stödåtgärder delvis utgick från statens lappfond och ”även framledes [bör] en väsentlig del av stödet till rennäringen finansieras på detta sätt.”⁸²⁰

Något som blir tydligt under 1950-talet är den förändrade synen på skogsrenskötsel. Ulf Mörkenstam har uppmärksammat hur myndigheter ändrade inställning till skogsrenskötsel, som förut ansetts vara en avart av ett mer genuint helnomadiskt levnadssätt, vilket hade att göra med rationaliseringen och effektiviseringen där utnyttjade sammanhållna marker var positivt framför alltför arealkrävande driftsformer.⁸²¹ Patrik Lantto har framhållit att den organisering av renskötsearbetet som skedde i skogslappbyar blev vägledande för förslag till förändringar.⁸²² Det kan ses vara ett resultat av ett förändrat etos, vad som premieras utifrån det som passar in i epistemet om rationalisering och som ger upphov till nya identifikationer kring de skogssamiska renskötarna.

Ett etos som fortfarande var rådande från den agrarkoloniala diskursen var tanken om att staten ägde renbetesmarkerna, eftersom det ansågs att nomadiserande urfolk inte kunde upparbeta äganderätt till sina marker. Detta korresponderade med en identifikation av att detta folk som ägande bristande förmåga att fatta kollektiva beslut och att hantera pengar, som i sin tur legitimerar en fortsatt pastoral maktutövning. I vissa fall tilläts inte renskötare föra talan i vattenmål, som i Lossen-målet. Det tydligaste exemplet är praktiken kring ersättningarna för förlorat renbete, där kommande generationer renskötare även ansågs drabbade av exploateringarna och att lappfonden skulle förvalta ersättningarna för förlorat renbetesmark. Inte ens SSR:s initiativ till en fond med samiskt självbestämmande till renskötselns och samernas bästa kunde erkännas, vilket understryker den ihållande förmyndarattityden.

De tidiga utbyggnaderna åsidosatte frågor om renbetesmarkernas värdering i uträkningarna för att ernå tillstånd. I många fall ansågs det bara kunna göras korrekt i efterhand. Ersättningar från överdämt och förstört bete gick till Statens lappfond där det kunde användas till renskötselns fromma i hela landet och för framtida generationer, medan ersättningar gällande utrustning och förlorat fiske kunde ges till lappbyns kassa eller till enskilda renskötare.⁸²³ I fallet med den tredje dämningen av Suorva uppstod en dispyt var medlen för förlorat bete skulle placeras, i Lappfonden, byakassan eller hos det drabbade enskilda hushållet. Den sistnämnda möjligheten avvisades av

⁸²⁰ SOU 1966:16, s. 113.

⁸²¹ Mörkenstam 1999, s. 163.

⁸²² Lantto 2012, 310f.

⁸²³ Löwing 1955, s. 51.

Vattenfall 1958 med argumentet att sådan kompensation inte var en civilrättslig fråga, utan en administrativ fråga.⁸²⁴

Bild 7:1. Inblick mot Malmesjaure genom en av de fyra utloppsdammarna. Foto: Författaren

Med Högsta domstolens prejudicerande dom 1961 i målet om Malmesjaures reglering, där Östra Kikkejaure krävde ersättning för förstört bete, tillerkändes lappbyn ställning som juridisk person med villkoret att de hade byafullmäktige.⁸²⁵ Enligt 1928 års RBL kunde fullmäktige tillsammans med ordningsmannen som ordförande agera å lappbyns vägnar. Trots föreskrifterna var det väldigt få lappbyar som hade fullmäktige, vilket allvarligt begränsade deras möjligheter att planera verksamheten och tillvarata sina rättigheter. Samefolket propagerade för tillsättning av fullmäktige i början av 1960-talet och trots oro för maktkoncentrationer inom byarna hade de flesta genomfört fullmäktigetillsättningar 1963.⁸²⁶ Trots att renskötselrätten sedan 1971 års lag är av uttalat civilrättslig karaktär fördelas ändå en viss del av ersättningen till

⁸²⁴ HLA, LNÖA, FXVI: 50, Deldom 15/10 1958; Hanes-Nutti 1988, s. 40f

⁸²⁵ NJA avd I 1961, s. 444-45.

⁸²⁶ Lantto 2003, s. 128.

Samefonden, vilket är ett förfarande som följer en i tiden och rummet upplöst fördelningsprincip och visar på den kollektiva karaktär som renskötselrätten förlänas.

Olika naturskyddsorganisationer samarbetade initialt med SSR, men med tiden visar sig en spricka i allianserna med organen på riks nivå gällande vissa frågor, där både en traditionell renskötelse och en mer rationaliserad ser sig trängd av naturskyddarnas strategier. Bland de argument och förslag som lades fram av naturskyddsaktörer på riks nivå, bland annat att man inte tog strid för redan reglerade vattendrag eller vattendrag i reglerade vattensystem, framstår närmast en ekokolonial diskurs gentemot rensamerna. Renskötarnas och samernas mer juridiskt grundade kritik mot staten och motstånd mot exploatering under 1960-talet kan ses utgöra ett hot, inte bara mot utbyggnadsbolag utan även mot en del tidigare samarbetspartners.

Att politik och praktik främjar och förutsätter identitetsformer ska, som tidigare nämnts, inte förväxlas med ett reellt subjekt, subjektivitet eller subjektposition; styrningsregimer bestämmer inte former av subjektivitet, snarare lockar de fram, främjar, understöder, premierar och tillskriver olika kapaciteter, kvaliteter och status till olika aktörer.⁸²⁷ Styrningsregimens syn på samerna som renskötare höll visserligen i sig, men gavs med tiden och epistemet om rationalisering, en arbetslivsframtoning till skillnad från den mer näringskulturella föreställning som genomsyrade myndigheternas syn i början av 1900-talet. Men myndigheterna gav varken gehör för JO:s eller SSR:s krav på att samerna skulle bli behandlade utifrån ett fackligt synsätt trots, eller på grund av, att de saknade sanktionsmöjligheter. Tvärtom skapade arbetslivsidentifikationen ett problem, då SSR liknades vid en fackförening och nekades därför att få ett av staten avlönat ombud och inflytande över lappfonden.⁸²⁸ I utredningar under perioden framställdes renskötelsen som ett särintresse. Rennäringen kan även ses vilja frysas i tiden gällande renantalet, som inte tilläts höjas genom att repatriera marker som tagits i anspråk på annat sätt, vilket implicit innebär att renskötarna måste bli färre.

Myndigheter och det samiska motståndet talar utifrån närmast inkommensurabla positioner, men motståndet anpassar sig ibland till den industriella kolonialismens batteri av ekonomiska argument och talar även i företagsekonomiska termer. Argumentet att renbeten får värde endast genom renskötelsen artikulerades. ”Idkare av denna näring blir alltså rätta ägare till ersättningar för renbeten.”⁸²⁹ Men på vissa punkter går inte renskötarnas kunskap om och syn på naturen att översätta till den

⁸²⁷ Legg, 2007a, s. 12; se även Dean 2010, s. 33, 41ff.

⁸²⁸ Eriksson, Torbjörn, ”Svag radiodebatt om samerna”, i *Sf* 1968: 1-2, s. 11ff.

⁸²⁹ Protokoll från SSRs landsmöte i Arvidsjaur 14-17/6 1962, bilaga 9b, ”Rensamernas rättskrav”, s. 4f.

industrikoloniala diskursen. Med lappväsendets tjänstemän fanns förvisso en samsyn gällande renbetenas kvaliteter och känslighet. I diskussionerna om omätbara värden fanns en samsyn både med naturskyddare och jordbrukande befolkning. Men att till fullo väga in förlusterna av det omvandlade, industrialiserade landskapet och dess konsekvenser för rennäringen och det samiska folket krävde en insyn i det samiska samhället som bland andra SSR kunde förmedla, men som de inte beviljades. Vid början av 1960-talet hade myndigheter börjat erkänna SSR som representant för samer som grupp. Att utredningen om rennärlingslagen inte ger SSR det uppdrag eller erkännande som kunde förväntats vid decenniets slut, kan ha sin förklaring i den alltmer utmanande argumentation som fördes kring rätten till land och vatten. Det kan även ses i att icke-renskötande samer börjat samla sig i grupper som utmanade SSR som förbund för alla samer. Jämte förslagen till samiskt självbestämmande enbart inåt den egna gruppen och inte över kultur-, närings- och ekonomiska frågor visar på ett styrande i söndra och härska-tekniker, istället för att ge reellt inflytande till samer över deras egen situation.

Sammanfattning

Under slutet av 1950- och början av 1960-talet utfördes en rad utredningar som hade betydelse för rennäringen i ljuset av industrialiseringen av vattendragen och naturen. De förhoppningar som hade fästs vid ersättningar i bestående värden kom att avsmalnas till kompensationer i skadeförebyggande åtgärder. När utredningen om renbetesmarkerna väl kom till stånd upphörde inte exploateringarna, vilket var ett krav redan vid efterfrågandet om regionplaner. SSR blev alltmer etablerat som företrädare för samerna som grupp och även för renskötelsns intressen. Därigenom blev samarbetet ibland svårt med naturskyddet vars agenda inte alltid sammanföll med renskötelsns intressen, bland annat gällande nationalparker och rovdjur, men också i motståndet mot dämningar av fjällsjöar, där orördheten var det viktigaste för naturskyddet.

Mot slutet av perioden är utredningen kring den nya rennärlingslagen en möjlighet att studera styranderationaliteten i den industriella kolonialismens tidevarv. Uppdraget begränsades till att utreda frågor som inte hade att göra med rättigheter till land och vatten på grund av pågående rättsfall. Utredningens förslag kan ses som ett bokslut över en epok där samerna under den industriella kolonialismens tvång anpassat sig till fragmenterade marker och inkorporerats i moderniseringen, utan att erhållit inflytande över sin egen situation. Då samernas mångåriga politiska mobilisering ledde

fram till ett riksförbund blir detta först mött med misstanke, sedan ett försiktigt erkännande, för att sedan bli avfärdat som en fackorganisation för vissa samer.

8. INDUSTRIELL KOLONIALISM GENOM VATTENKRAFTUTBYGGNAD

Sörlänningar /.../ brukar efter några minuter framkasta frågan "hur många renar har ni". För min del faller det sig ej in att svara på den anslutna frågan. Men jag skulle kunna svara "har inte sånt. Men strängt taget är det jag, som enligt ärvdabalken är ägare till fallhöjden till Stalons kraftverk."

Erik Nilsson-Mankok, *För vilken etnisk befolkning planeras det*, 1980, s. 9.

Det inledande citatet av Erik Nilsson-Mankok, som ingick i SSR:s vattenregleringskommitté och senare Storuman-gruppen, belyser beröringspunkter mellan fördomar och kunskapsbrister i majoritetsbefolkningens sätt att bemöta samer som enbart renskötare, och hur staten genom dess lagstiftare, myndigheter och ämbetsverk har utformat, styrt och institutionaliserat rennäringen. I denna sammanfattande diskussion vill jag först göra några samtidsreflektioner i förhållande till de frågeställningar som har analyserats genom undersökningen.

Hur den industrikoloniala diskursen som studerats här har raffinerats till en ekokolonial diskurs, kan jämföras med den utveckling Jonas Anshelm beskrivit som en övergång från industrimodernitet via ekologisk mot-modernitet till ekologisk modernisering. Den "förlösande formeln" för att kombinera industrimoderna antaganden med kraven på ekologiska hänsyn, kom med Brundtlandkommissionen 1987.⁸³⁰ Enligt den ska en hållbar utveckling stödja sig på såväl ekonomisk, som miljömässig och social utveckling. Detta på grund av att miljön länge fick stå tillbaka för de övriga aspekterna.⁸³¹ Men bland de argument som används i Sveriges och Europas klimat- och hållbarhetsarbete efter millennieskiftet tenderar ekonomiska och miljömässiga aspekter, definierade utifrån ett globalt perspektiv, att överskugga de sociala, åtminstone för vissa delar av landet och befolkningen.⁸³²

⁸³⁰ Anshelm 2000, s. 502f.

⁸³¹ Lennart J. Lundqvist, "Ekologiskt integrerad politik" I Jagers, Sverker C., (red.) *Hållbar utveckling som politik. Om miljöpolitikens grundproblem 2005*, s. 87f.

⁸³² Som belysande exempel står regeringsbeslutet att bevilja bearbetningskoncession i Rönnbäck efter en överklagan i förvaltningsdomstolen. Regeringen anser att riksintresset för mineral väger tyngre än rennäringens riksintresse. Miljöriskerna har åsidosatts men också en lokal självhushållningsekonomi som har stor betydelse för den långsiktiga, sociala hållbarheten. Det ekonomiska och sociala utifrån kortsiktiga arbetstillfällen i gruvan har fått företräde framför den månghundraåriga rennäringen.
<http://www.regeringen.se/sb/d/15986/a/224142> [2013-12-08].

Sedan FN:s klimatpanel etablerades 1988 har metoder för att hantera klimatförändring, dess orsaker och konsekvenser, varit på den politiska agendan för många stater. I Sverige och Europa har lösningar sökts i det som uppfattas vara förnyelsebara och miljövänliga energikällor som en viktig del i en anpassning till klimatförändringar.⁸³³ Införandet av elcertifikatsystemet i Sverige 2003 syftade till att öka produktionen av förnybar energi. Systemet ger fördelar till bland annat vindkraft, torv i kraftvärmeverk samt viss vattenkraft för att underlätta utbyggnaden av dessa energikällor.⁸³⁴ Sedan 2008 arbetar EU med ett energi- och klimatpaket för att minska fossilbränslebaserad energiproduktion där Sverige till 2020 föreslås öka sin andel av förnybar energi från 40 till 49 %.

I dagens ekomoderna hållbarhetsdiskurs, där tillväxt och miljöhänsyn snarast anses förutsätta varandra,⁸³⁵ konstrueras Sápmi åter som en koloni i norr som resurs inte bara för nationen Sverige, utan också för hela världen att utnyttja.⁸³⁶ En föreställning som även var rådande för hundra år sedan, men då med ett strikt nationellt perspektiv. Dagens ekomoderna diskurs riskerar att skapa en ekokolonialism gentemot samer och Sápmi,⁸³⁷ vilken kan föras tillbaka till den industrikoloniala diskurs som rådde under större delen av 1900-talets vattenkraftutbyggnadsepok. Konsekvenserna av denna omvandling och industrialisering av den fysiska miljön till följd av olika energikällors utbyggnad är en pågående problematik, belägen på avstånd från dem som idag gynnas av en miljövänlig elproduktion. Glest befolkade kraftkommuner producerar el för städer och storstadsregioner, där beskattningen av produktionsuttagen inte längre ligger på en lokal nivå utan på en statlig.⁸³⁸ Det är alltså inte miljöhänsyn i sig som är problematisk för rennäringen, utan en ekomodern diskurs där hållbarhet, ekonomisk såväl som miljömässig, förutsätts underbygga varandra. I denna diskurs riskerar andra värden att inte tas med i beräkningarna, värden som svårligen kan kombineras med ekonomisk hållbarhet definierad utifrån ett globalt perspektiv, däribland miljö- och kulturhänsyn, exempelvis renskötselns betydelse för den samiska kulturen.

I sammanhanget kan det uppmärksammas att den statliga utredningen om de gångna tidernas tillstånd enligt vattenlagen inte har någon sakkunnig eller represent-

⁸³³ http://europa.eu/pol/clim/index_sv.htm [2013-12-07]; <http://energimyndigheten.se/sv/Forskning/> [2013-12-07].

⁸³⁴ <http://energimyndigheten.se/sv/Foretag/Elcertifikat/Om-elcertifikatsystemet/> [2011-11-24].

⁸³⁵ Anshelm 2000, s. 491.

⁸³⁶ Se Annie Lööf & Lena Ek "Hållbarhet kräver gruvor" i *Dagens Industri*, 12/2 2013.

⁸³⁷ Hugh Beach har använt begreppet för att fänga uppfattningen hos många samer om att den ekologi som framhålls både i medier och bland beslutsfattare blir ännu ett kolonialt verktyg där samernas rättigheter kommer i skymundan. Beach 2004, 121.

⁸³⁸ Rolén 2000, s. 34f; Hans Hedin "Vattenfalls utbyggnadsplan 1962" i *Västerbotten 2008:2*, s. 31.

ant med från rennärigen. Men däremot finns sakkunniga från älvräddarrörelser, jordbruket och fiskeintressenter.⁸³⁹ Betänkandet har det lovande namnet *Ny tid ny prövning*, men sett utifrån det osynliggörande av samer och rennärigen som präglade den svenska vattenkraftutbyggnadspolitiken, kan frågan ställas, vad är det som är nytt? EU:s Vattendirektiv har gett en viss inriktning på utredningsuppdraget om bevarande och förbättrande av vattenmiljön i grund- och ytvatten, men eftersom jordbrukarnas riksförbund är representerat genom sin förbundsjurist, följer den befogade frågan, varför inte SSR är representerat.

Industrialiseringen av vattendragen i renskötselområdet

De argument som användes för vattenkraftutbyggnad under det tidiga 1900-talet tog avstamp i nationens och industrins intressen. Styrningen av politikområdet kring vattenkraftutbyggnad kom snart att manifesteras i den exploateringsvänliga vattenlagen och speciella vattendomstolar för bedömningen av frågorna. Detta har av Eva Jakobsson ansetts ge industriintresset ett övertag då domstolarna utrustades med teknologer, vattenrättsingenjörer tillsammans med vattenrättsdomaren men även två lokala nämndemän.⁸⁴⁰ Ett nytt institutionellt ramverk som, när det gällde utbyggnader i renskötselområdet, kunde ta stöd av det ramverk som renbeteslagen samt förmyndariet genom lappväsendet utgjorde, där de senare var utformade inom en agrarkolonial diskurs.

Under den tidiga storskaliga industrialiseringen av vattendragen i renskötselområdet som har studerats här, har en förändring kunnat utläsas från vad jag kallar en agrarkolonial diskurs, till en industrikolonial diskurs. Skillnaderna kan sökas i en förändring i styrandets etos, de värderingar som är inneslutna i och som investeras i den tillfälligt vinnande diskursen. Men som Mitchell Dean understryker bör styrningspraktik inte ses som uttryck för värderingar, utan snarare som en del av retoriken som ger styrningsregimer en särskild mening i samspel med karaktäristiska sätt att tänka, synliggöra och identifiera.⁸⁴¹ I den industrikoloniala diskursen och dess styrningspraktik är det en ny näring – industrin – och en nationell självständighets- och moderniseringstanke som ska främjas i skuggan av första världskriget. En viss distansering sker från den förra modernärigen – jordbruket – men med etnisk blindhet hos flertalet myndigheter, prioriteras jordbruket och renskötseln förflyttas än längre bort i den koloniala diskursen.

⁸³⁹ SOU 2013:69 *Ny tid ny prövning*.

⁸⁴⁰ Jakobsson 1996, s. 163-168, se även Vedung och Brandel 2001, s. 44.

⁸⁴¹ Dean 2010, s. 45f.

Utifrån den första delstudien syns de tidiga utbyggnaderna i renbeteslanden i Norrbottens län ha försiggått utan att varken lappväsende och renskötare fått sätta sig in i frågorna. Men i Jämtland involverades renskötelsen på ett tidigt stadium, vilket har analyserats utifrån att även det passade statsmakten bäst, eftersom det dels var ett utländskt bolag som var utbyggare, dels innebar det att andra obligatoriska utgifter kunde undvikas. Om jämförelsen mellan Porjus och Nean nyanseras, framträder olika utgångspunkter där området kring Nean kan betraktas som mer uteslutande renskötelsens marker, om än i ett bruksrättsperspektiv då inga nybyggen låg kring den tilltänkta uppdamningen. I Porjus fick Vattenfallsstyrelsen förhandla med den samiske nybyggaren vid dammfästet. Trots att Porjus ligger ovan odlingsgränsen inom året-runt-området för renskötelsen, kan detta ha medfört att den statlige utbyggaren inte trott sig behöva göra något utifrån ett renskötelsperspektiv, eftersom nybyggen inte skulle uppföras där det störde renskötelsen. Om den samiske nybyggarens förfäder slagit sig ned på sitt gamla viste, mitt i bästa renbetes- eller flyttbetesland, samt att andra samer gärna tog in hos släktingar och fränder utefter flyttvägen, förtäljer inte de källor jag har studerat. Däremot framkommer att Porjus var ett viktigt område för renskötelsen, man gick över älven med renarna och det fanns viktigt bete i närheten av vad som skulle bli Porjus förråd.⁸⁴² Detsamma framkommer också kring senare ingrepp vid Porjus och Harsprånget.⁸⁴³

Med dessa aspekter kan Vattenfallsstyrelsens, häradsrättens och övriga aktörers agerande tolkas som okunskap eller ovilja att uppmärksamma renskötelsens rättigheter i området. Agerandet tar stöd både mot den tidigare agrarkoloniala diskursen, där det fastställdes att renskötare inte kunde upparbeta äganderätt till land, och mot en industrikolonial diskurs med förförståelse för jordbrukets och vissa andra näringars situation. Inom båda diskurserna återfinns epistemet och argumentet om ”det allmännas bästa” eller ”det kollektivt goda”. Det är det geografiska perspektivet i vilka som innefattas i detta kollektiv som successivt flyttas utåt, från en parallellteori med renskötelse och jordbruk sida vid sida, till vad som gagnade nationens bästa. I den ekokoloniala diskursen är siktet förflyttat till hela världen. Jordbruket var moder-näringsen som gynnade fiskala intäkter till staten, medan industrin kom att fylla moderniseringstanken med innehåll. Så länge renskötelsens huvudsakliga motpart var

⁸⁴² HLA, LNNA, B I:1 Concept protokoll III 1910-1918, 342, Utkast till protokoll Jokkmokk, 1/2 1911; EII:1a, Erik Nilsson Kuoljok m. fl. till Lappfogden, 16/5 1911; BI:1, Concept protokoll III 1910-1918, 412, Utkast protokoll sammanträde med lappbyar i Gällivare socken, 28/12 1914; Bok IV, 718, 720, Yttrande till KB 12/2 1915; Bok IV, 777, Svar från KB, Walter Murray, 15/3 1915; HLA, LNSA, AI:2, Protokoll fört vid sammanträde med Jokkmokksslapparna 1-3/2, 1918.

⁸⁴³ HLA, NLLA, DIB:36, Utredning av de skador, som kunna antagas uppkomma på renbete genom kraftverksbygget vid Harsprånget i Norrbottens län, 25/10 1950, s. 2.

det lokala jordbruket, kunde renskötseln hävda sig på ett annat sätt än när renskötseln vägdes mot en storskalig industrialisering och det nationella kollektiv som gynnades av den. I vattenmålen och dess dokument kunde staten också bekräfta sin äganderätt genom synlighet inför domstol.

Motsägelsefullheten i argumenten om det allmännas bästa i den industrikoloniala diskursen kan belysas av åsidosättandet av glesbygdens invånare och frånvaron av ömsesidighet. Det kollektivt goda tillkom inte alla, åtminstone inte samtidigt, vilket kapitel fyra visar. George Manuel och Michael Posluns har påpekat att det koloniala systemet är ett sätt att ta makten över människor i namn av det allmännas bästa.⁸⁴⁴ Vem var förmögen att avgöra vad som var det bästa för en uppfattad allmänhet, och vilka inkluderades ens i detta kollektiv under början och mitten av 1900-talet i Sverige? Bakom uttrycket står en universalism hos de som definierar det kollektivt goda, vilkas utgångspunkt är en privilegierad majoritetsposition.⁸⁴⁵ Argumentet om det allmännas bästa återkommer genom hela undersökningsperioden men fylls med olika innehåll. I början av undersökningsperioden togs spjärn utifrån nationens bästa, som ansågs synonymt med allas bästa utifrån en överlagrad syn på medborgarna, på tröskeln till det demokratiska genombrottet, som undersåtar i snar likhet med James C. Scotts auktoritära högmodernism.⁸⁴⁶ Under andra världskriget och de följande åren fanns en mer demokratiserad moderniseringstanke parallellt med upprätthållandet av nationens självständighet på kraftförsörjningsområdet. Det allmännas bästa fylldes med demokratisering av eldistributionen som legitimerade en omvandling av landskapet primärt för industrins elektricitetsbehov. Ransonering av elkonsumenterna användes länge som argument, men också att de ingrepp som skulle göras var av tillfällig karaktär vilket ger ytterligare tyngd åt epistemet om det allmännas bästa. När ersättningar och regleringsavgifter för krislagsprojekt blev lagfäst, balanserades det allmännas bästa att bli mer ömsesidigt, vilket även legitimerade att lagen användes på ett sätt som från början inte var avsikten.

Användandet av lagar för att nå vissa mål var en metod inom den industriella kolonialismens styrningsrationalitet, särskilt vid tiden kring de båda världskriegen. Att stater agerar på det viset är kanske mindre konstigt men kapitel fyra visar ändå hur stort inflytande vissa aktörer fick, aktörer som kan kopplas till ett marknadsintresse, medan traditionella intressens aktörer fick mindre gehör. De offentliga intressena kopplades samman med marknadsintresset och även i den följande opinionen mot

⁸⁴⁴ George Manuel & Michael Posluns, *The Fourth World: An Indian Reality*, New York, Collier Macmillan Canada, 1974, s. 60.

⁸⁴⁵ Ledman 2012, s.53.

⁸⁴⁶ Scott 1998, s. 87

vattenkraft under 1950- och 1960-talen, framstår marknadens aktörer och det offentliga intressenas samexistensform som närmast självklar. Den traditionella sfären kunde identifieras som ett mer begränsat och omodernt särintresse. Vattenlagen kom till under första världskriget och vid andra världskrigets utbrott stiftades den tillfälliga krislagen på initiativ av utbyggare, statliga Vattenfallsstyrelsen, privata och kommunala bolag. Det tillfälliga kom att prägla rättspraxis och den följande lagutvecklingen på området, exemplifierat i att regleringsavgifter infördes för tillfälliga regleringar 1943, och förändringen 1952, då deldomar kom att tillämpas även i den ordinarie vattenlagen för att uppnå snabbare behandling i domstol.⁸⁴⁷ Samtidigt skapades ändå en möjlighet för sakägare att få mer insyn, som en kompromiss, i likhet med att ersättningarna för tillfälliga regleringar legitimerade en fortsatt forcerad industrialisering.

Att vissa lagar gavs prioritet över andra var också en vattenkraftutbyggnadspraktik i renskötselområdet där VL användes gentemot renskötselområdet i den tidiga perioden, fram till RBL 1928 och § 5 som tillät undantagande av renbetesmark för industriella syften. Då prioriterades RBL:s paragraf framför VL, vilken kom till pass för att undvika andra förfaringsätt. Gällande § 5 drevs förmynderiet till sin spets då undantagande skulle ske enligt bestämmelser som gavs av Konungen, vilket betydde att samerna fick inte själva bestämma hur ersättningen för undantagandet skulle användas.⁸⁴⁸

Samernas rättigheter blev i vissa uttalanden omskrivna i termer av ett privilegium givet samerna av staten, det så kallade "lappprivilegiet".⁸⁴⁹ Lappprivilegiet har i de studerade fallen inte uttryckligen använts som argument för utbyggnader men det kan ses ha underlättat för staten att hänvisa till en nyttjanderätt given av staten, snarare än till en urminneshävds rätt av "icke-prekarisk natur".⁸⁵⁰ Lappprivilegie-idén kan ses i kontrast till uttalanden i 1882 års lappkommitté, där samerna ansågs vara de första innehavarna till markerna och hotade av kolonisationen, vilket motiverade en sär-lagstiftning för att skydda samernas renskötsel.⁸⁵¹ I 1928 års lag var privilegiet tydligt uttalat och denna idé legitimerade på ett annat sätt än tidigare att renskötseln skulle vika undan för jordbruk och industriell utveckling. Att renskötarna hade en civilrättsligt grundad rätt till marken togs inte i beaktande, även om det förekommer drag

⁸⁴⁷ *Elkraftförsörjningen* SOU 1954:12, s. 166.

⁸⁴⁸ Ruong 1982, s. 204.

⁸⁴⁹ Lantto 2012, s. 47, 146f.

⁸⁵⁰ UTR, NVD, Ans D. 3/1919, avd I: Anförande av kammarrådet T. Wohlin med bilaga, 1922-03-21, aktsid. 397f.

⁸⁵¹ Torp 2012, s. 712.

av detta i olika utredningar.⁸⁵² En annan aspekt är också att med den bakomliggande synen på samers rättigheter som ett privilegium hos lagstiftare och myndigheter, möjliggörs också att dessa rättigheter kunde nonchaleras eller att de inte tarvade samma hänsyn vid olika förfaranden.

Huruvida motivet bakom privilegie-idén var att legitimeras expropriering av same-land går bara att spekulera om. Vid denna tid borde staten ha insett de ekonomiska vinster som låg i att åsidosätta samernas rätt till markerna genom att slippa ett laga expropriationsförfarande som skulle innebära ersättning till samerna, vilket kan vara en anledning till införandet av § 5 i 1928 års RBL. Paragrafen blir en kunglig angelägenhet utanför domstol, där odlingsgränsen blev markör för renskötarets betesrättigheter. Vid 1917 års revidering av 1898 års RBL pågick en anpassning av en äldre vattenlagstiftning till modernare förhållanden, vilket resulterade i en industrivänlig vattenlag 1918. I denna lag fanns inte renskötseln med bland de viktiga näringarna att förhålla sig till, trots medvetenheten om att områdena som hade störst potential i vattenkraftsammanhang låg just i renskötselområdet. Osynliggörande och omskrivning av rättigheter och historia kan ses som en metod för den industriella kolonialismens styranderationalitet.

Ofrånkomligheten i den tänkta industrialiseringen var både ett argument för exploatering och ett resultat av epistemerna det allmännas bästa. Det ligger därför bakom hela exploateringstanken, att det tänkta var ofrånkomligt för att det ansågs samhällsförbättrande. Bolagen började många gånger bygga på land eftersom utbyggarna var säkra på att få sin vilja igenom, åtminstone i modifierad skala som vid Suorvas första dämning och vid Kultsjön. Det förfarandet gjorde avvägningen besvärlig för vattendomstolarna eftersom det investerade (stats)kapitalet kunde spolieras vid ett avslag. Under kriget blev många av de tillfälliga regleringsdammarna ofrånkomliga genom sin existens i landskapet. Förändringen hade redan skett och dess permanens blev ofrånkomlig. Ofrånkomlighetens mantra korresponderar till den apoteos som Anshelm beskriver i implementeringen av kärnkraften, där tekniken och dess fram-bärare förgudades.⁸⁵³ Tilltron till tekniska och sociala ingenjörer som planerade samhällsförbättrande åtgärder, fängslade landskapet och de människor som levde och verkade där i en utveckling de inte tilläts råda över. Det skapades en ofrihet som liknar en våldshandling, i Foucaults termer, trots, eller på grund av, att viss lokal kunskap användes strategiskt för att uppnå målen, samtidigt som annan lokal kunskap osynliggjordes.

⁸⁵² Bengtsson 2004, s. 36f.

⁸⁵³ Anshelm 2000, s. 65ff.

Att synliggöra och läsiggöra frågor eller problem är en slags manipulation, menar James C. Scott, eftersom det handlar om att smalna av en annars ogripbar helhet.⁸⁵⁴ Hos Scott ligger fokus på statliga interventioner i samhället, men kan även inbegripa politik och lagstiftningsarbetet, där delstudierna i föreliggande undersökning pekar på ett osynliggörande av renskötelsen, renskötare och samer i allmänhet, i frågor om vattenkraftutbyggnad. Samer och samefrågor tillhörde ett specifikt politikområde och vattenkraftutbyggnad tillhörde ett annat. Utvecklingen inom de båda politikområdena framstår som åtskilda från varandra. Frågan varför, kan svårligen besvaras men borde åtminstone uppmärksammas. De nationalekonomiska argumenten som även tog stöd mot epistememet om det allmännas bästa vägde alltid vågskålen till rennäringens nackdel. Renskötelsen, samisk kultur och samiska rättigheter värdesattes aldrig tillräckligt för att stoppa utbyggnadsprojekt, vilket är ett förhållande som råder än idag med Rönnbäckgruvan som ett tydligt exempel. En industrikolonial styrning möter inte individer eller näringar från deras egen horisont, utan jämför med ojämförbara enheter till industrins och centrumets fördel i en centrum-periferi relation. Var det strategiska avgöranden angående naturresursexploatering eller var det nonchalans och etnisk blindhet som styrde styrningen? Samspelet mellan de ekonomiska bevekelsegrunderna och de identifikationer som fästs vid aktörerna som osynliggjordes kan möjligen ge mer svar på frågorna.

Möjligheter att tillvarata rättigheter och intressen

Rätten att utnyttja naturen har utvecklats utifrån ett perspektiv inriktat på äganderätt, som i vissa områden fört med sig en omdefiniering av gemensamma resurser till privat eller statlig egendom.⁸⁵⁵ Resonemanget förutsätter en viss motsättning mellan begreppen statlig egendom och gemensamma resurser, vilket kan sägas föreligga mellan samerna och staten, urfolk och kolonialmakt. Med 1918 års vattenlag kunde både enskilda ägare men även allmänningars fallrätter tvångsanslutas till en enkel kraftutbyggande majoritet.⁸⁵⁶ Den rättsliga processen kring Porjus kraftverk utspelades emellertid innan dess, men avvittringen i Lappmarken hade tillskrivit kronan vattenrätten, eftersom det hade avstyckats utmål, fastigheter för tänkta kraftverk eller dammfästen, från sina stamhemman. Vattenrätten innefattade inte explicit rätt till kraftutvinning, snarare ingrepp för att upprätthålla de allmänna intressena i

⁸⁵⁴ Scott 1998, s. 93, 183.

⁸⁵⁵ Matsui, Kenichi, *Native Peoples and Water Rights. Irrigation, Dams and the Law in Western Canada*. 2009, s. 8ff. 14f.

⁸⁵⁶ SFS 1918:523, kap 3. § § 1-8.

vattendraget. I frågan om Porjus fallrätt omdefinierades och moderniserades de allmänna intressena, bland annat farledens öppethållande, till att inkludera kraftutvinning. Vattenfallets kraft omvandlades till statlig egendom genom kraftverksbygget. Det offentliga intresset ställer sig därmed i motsats till det traditionella. Vattenlagens regler fungerade även de som en omskrivning av enskilda och gemensamma resurser till större privatägande eller statlig egendom. I fallet med renskötselrätten som kollektiviserats i 1886 års lag blev fallrätter som låg inom lappbyars områden vid en industrialisering omvandlade till privat eller statlig egendom beroende på vem som var utbyggare. Det gäller även utifrån den rättsuppfattning om samebyn som bärare av rättigheten till renbete som SSR hävdade som samisk rättsuppfattning under 1960-talet.⁸⁵⁷

Ett problem som framkommer i analyser av renskötselrätten är svårigheten att förena dess kollektiva karaktär med individers rättigheter. Svår förenligheten mellan kollektiv rätt och enskild rätt kommer också till uttryck i urfolksrätten som utvecklats inom internationell rätt.⁸⁵⁸ I den svenska rennäringspolitiken har kollektivisering varit tongivande sedan den första renbeteslagstiftningen. En kollektivisering som många gånger förfördelar samer. De som tvingades byta individuella rättigheter mot andel i lappbyn, sedermera samebyn, blev förfördelade i fråga om ersättningar från olika slags exploateringar, där kollektivet aggregerades upp till en riksnivå men också beräknades innefatta framtida generationer. De som hamnade utanför bymedlemskapet förlorade helt sina rättigheter i området.⁸⁵⁹

Myndigheternas kollektiva behandling av renskötels utövare är framträdande i fråga om vattenkraftutbyggnader i renskötelsområdet. Det ger upphov till frågeställningar som övergripande kan sägas röra renskötselrättens utveckling i en kolonialiserings- och senare avkoloniseringskontext. Hur har till exempel praxis i vattenmål påverkat synen på denna rätt, en praxis som är invävd i en process som medfört att urfolksrätt som kollektiv rätt är svårtillämpad på samerna i Sverige, där rättigheter till land knutits till renskötelsen och skapat ett specifikt kollektiv.

Osynliggörande av renskötare framkommer både i politik, som behandlats ovan, och i praktiken genom bland annat myndigheternas underlåtenhet att inkalla lappväsendet och renskötarerepresentanter. Under den tidiga undersökningsperioden spelade även oerfarenheten roll, både hos renskötare och lappväsendet, för att hantera rättsfrågorna kring vattenkraftutbyggnad. Lappfogdarnas okunskap och ovilja att

⁸⁵⁷ Se exempelvis *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 45.

⁸⁵⁸ Bengtsson 2004, s. 31ff.

⁸⁵⁹ Christina Allard, "Urminneshävd som förklaringsmodell" 2010, s. 28, 46f; Bengtsson 2004, s. 37, 58.

involvera renskötarna blir till en början ett alibi för exploatering då lappfogdarna inte innehade den kännedom om området som renskötarna. När renskötare sedermera involverades, var det efter Suorvafrågans egentliga avgörande och möjligheten att rättvisande uppgifter skulle ointetgöra exploateringen var minimal. Renskötarnas kunskaper, om vi bortser från Kuoraks deltagande vid första synegången och Fjällbergs utpekade flyttvägar, blev viktiga först för att klara ut ersättningsfrågorna och skadeförebyggande åtgärder vilket visar att myndigheter och utbyggare tog stöd av ett strategiskt användande av lokal kunskap vid både Suorva och Burvattnet.⁸⁶⁰ Den rättsosäkerhet som krislagen till en början förde med sig visar att lappfogden inte ansåg det löna sig att ställa sig emot dämningar, eller ens att hoppas på ersättningar, vilket troligen skapade sämre möjligheter för renskötarna att tillvarata rättigheten att opponera sig mot exploateringen. Rätten att motsätta sig ett dämningsprojekt kan ses kontinuerligt fråntagen renskötarna, eftersom praxis i vattenmål var att samerna inte kunde få enskilda ersättningar om de inte förhandlade med utbyggare. Vid förhandlingarna var det grundläggande villkoret att lappbyn inte motsatte sig regleringen. Detsamma förekommer idag där urfolkgrupper sitter gisslan i fiktivt jämlika förhandlingspositioner och tvingas godta ofrånkomligheten i exploateringen. För att få aningen rimligare ersättning måste de avstå sin vetorätt.⁸⁶¹

Synliggörande och osynliggörande

De föreställningar som myndigheterna hade om samer som renskötare och om deras rättigheter, hade inverkan för renskötarnas möjligheter att värna sina rättigheter. Idén om lappprivilegiet, ackompanjerad av överlagrade föreställningar om renskötare som omyndiga i ekonomiska frågor, gjorde att staten såg sig som förlänare och beskyddare av samernas rätt i förhållande till andra. Staten skulle även förhålla sig opartisk när det gällde statliga exploateringar i renskötselområdet. Denna uppgift var grannlaga och omöjlig, enligt SSR.⁸⁶² Efterhand identifierades renskötarna som företrädare för ett särintresse, vars rättigheter därför inte behövde tas större hänsyn till och de framställdes också som partiska, vilket skapade svårigheter i sakkunniguppdrag och när SSR krävde att få insyn över lappfonden.⁸⁶³

Det finns en motsägelsefullhet i att renskötseln ena stunden osynliggjordes som näring, och vid andra tillfällen sågs strikt i ekonomiska termer som näring, när det

⁸⁶⁰ Loo & Stanley 2011, s. 427.

⁸⁶¹ Hall 2013, s. 386f.

⁸⁶² *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 66; "Frågestunden" i *Sf* 1963: 3-4, s. 54.

⁸⁶³ *Samernas samepolitiska program* 1969, s. 40, 65; "Frågestunden" i *Sf* 1963: 3-4, s. 54.

passade synliggörarens intressen. I utbyggnadsmål reducerades de mångfaldiga aspekterna av renskötelsen till näringsfrågor för ekonomisk läsbarhet, där renskötelsens intäkter aldrig kunde mätas sig med industrins. Utbyggnaden kunde avgränsas till en fråga om hur många renar som förlorade sitt bete, inte exploateringens samlade inverkan på renskötelsen och den samiska kulturen, genom omvandling av arbets- och levnadssätt, hemmiljö, framtidsutsikter och rättigheter. I den industrikoloniala diskursen konstruerades samer som koloniala subjekt i synliggörarnas strategiska användande av kunskap.

Gällande renskötarnas rättsposition i förhållande till andra aktörer är det tydligaste, sett över tid, att renskötelsen aldrig blev inskriven som näring att ta hänsyn till i VL, ett osynliggörande som placerar renskötelsens utövare i en annan position än övriga sakägare som omnämns. Renskötarnas rättsställning var svagare än jordbrukarens och fiskenäringens utifrån den bruksrätt som för andra arrendatorer renderade ersättning för mark till enskild.⁸⁶⁴ Men utifrån ett perspektiv på renbetesmarkerna som successivt förlorade samiska ägor, är skillnaden avgrundsvid från exempelvis den självägande jordbrukarens. Samtidigt kunde renskötaren upplevas som bättre skyddad än en ensam småbrukare, genom förmyndariet när lappväsendet väl informerades. Icke-renskötande samer och fiskesamer hade en delvis värre situation då deras samiska jakt- och fiskerättigheter inte täcktes in genom medlemskap i lappbyn. Samiska nybyggare som ägde mark var emellertid jämställda med jordbrukare. Det fanns områden där markarrenden upplåtits till bland annat renskötare som lämnat näringen, på platser där avtal redan slutits om vattenkraftexploateringar. Dessa arrendatorer fick vissa av sina ersättningar endast genom en akt av välvilja från utbyggaren som var ett utländskt bolag.

På ett flertal punkter var renskötarna diskriminerade i ersättningsfrågorna eftersom kompensationerna var utformade efter jordbruket och de andra näringarna som var inskrivna i VL. Ersättningar i form av reella värden kunde inte översättas mellan jordbruket och rennärigen, och till viss del på grund av myndigheters ovilja att tillerkänna renskötelsen kompensationsmark eller -skog. Om renskötarna tillerkändes kompensationsmark i vattenmål, kunde det betyda att samernas landrättigheter var starkare än en bruksrätt. Men jordbrukare hade inte heller någon egentlig juridisk rätt till kompensationsmark såvida inte särskilda avtal slöts. Skillnaden var emellertid att jordbrukare fick agera självständigt, utan förmyndariet från lappväsende, länsstyrelse och kammarkollegium. Renskötelsen kunde inte flyttas till ett annat område och anvisningar om nya fiskesjöar inbegrep att dessa måste ligga på rätt ställe annars skulle

⁸⁶⁴ Högstedt 1923, s. 177; SFS 1918:523, 9 kap. § 52.

merarbete uppstå. Renskötselns dilemman förbisågs på grund av en etnisk blindhet hos lagstiftare, myndigheter och utbyggare, exemplifierat av att personer utan kompetens att avgöra inverkan på renskötseln kunde åläggas att göra bedömningar om överdämda renbetesmarker.⁸⁶⁵

För renskötselns del kan de långdragna processerna till följd av de tillfälliga regleringarna under andra världskriget och tiden därefter, ses främst som negativa. Ersättningarna i några av de studerade fallen kom inte att dömas ut under perioden, eller så utdömdes de men betalades inte ut. Det senare var ett förhållande som verkade mer vanligt då det gällde reell kompensation och skadeförebyggande åtgärder, exempelvis röjningar av stränder.⁸⁶⁶ I fallet med Suorva resulterade de långdragna processerna i att domstolen efterhand försökte rätta till begångna misstag eller förlegad rättspraxis och att delvis gottgöra genom regleringsavgifter, som utdömdes retroaktivt med möjligheten till omförhandling inför framtiden. Om detta kan ses varit tillräckligt ligger utanför denna undersöknings möjlighet att besvara.

Renskötselrätten i vattenmålens spegel

1993 års ändrade rennäringslag (RNL) grundar renskötselrätten på urminnes hävd för att tillmötesgå Skattefjällsmålet som pågick 1966-1981 och dess domskäl som fastställde stark rätt för samer åtminstone i Lappland på civilrättslig grund. I perioden mellan RBL 1928 och RNL 1971, sker det troligen största olaga expropriationsförfarandena i Sveriges historia om renskötselrätten betraktas som en civil rättighet, vilket omnämndes i förarbetena till 1886 års RBL men som emellertid inte ansågs vara fullt lika stark som äganderätt. Renskötselrättens civilrättsliga karaktär föreslogs i det närmaste också från ett kammarråd vid kammarkollegiet, men hörsammades inte, i ett tidigt vattenmål som Suorva.⁸⁶⁷ Vattenfallsstyrelsen och privata och kommunala bolag, dämmer upp vattendrag och dränker de värdefullaste renbetesmarkerna utan att ge kompensation till rättsinnehavarna för förlorat renbetesland. Att kollektiva ersättningar kommer efter 20 år kan knappast uppväga den skada som orsakats. Trots tidiga och upprepade protester – inom ramen för vattenmålen – från renskötare om att ersättningar borde gå till berört hushåll eller byakassa, blir det inte en realistisk möjlighet förrän 1961 då Östra Kikkejaures lappby i Högsta domstolen blir erkänd som juridisk person och tilldöms ersättning för mark under förutsättning att byn har en

⁸⁶⁵ Exemplet med Burvatten-gruppen.

⁸⁶⁶ I Ernst Mankers bok, *Det nya fjällvattnet* från 1941 förekommer en rad bilder på överdämd skog, torvkåtor och tälktåställningar samt kringflytande delar av en njalla, s. 35, 63, 67, 74, 76, 85, 97.

⁸⁶⁷ Bengtsson 2004, s. 35; se diskussion i kapitel 3.

styrelse, vilket blir prejudicerande.⁸⁶⁸ Trots det fick lappbyar inte föra talan i Lossen-målet i slutet av 1960-talet, utan det skulle skötas av kammarkollegiet. Positionerna hade knappast flyttats framåt utan påtryckningar från de samiska aktörerna. Men baserat på en inställning till samernas renskötselrätt som ett privilegium givet av staten, negligerade myndigheter att dessa rättigheter, grundade på urminnes hävd, i året-runt-markerna närmast var äganderättsliga, betraktat uttalanden i förarbetena till RBL 1886, och att de i vinterbetesområden gett upphov till en så stark bruksrätt att ersättning borde utgå eller beslutas om med rättsinnehavarnas delaktighet. Istället resulterar argumenten om att staten äger marken – trots avsaknad av fångeshandlingar och ofta med enda hänvisning till avvitrningen, som knappt hade avslutats – i att staten genom sina vattendomstolar avgör hur ersättningen för förlorat bete och land ska utgå: nämligen efter de kollektiva principer som följt med alltsedan 1886. Ersättningarna fonderades till kollektivet över hela renbetesområdet och även för framtida generationer. Dessa beslut fråntar den enskilde individen förfoganderätten över rätten. Det visar också den nationalekonomiska betydelse kollektiviseringen av renskötelsen utgjorde, då staten, genom att finansiera stöd till rennäringsen över hela riket ur lappfonden, kunde undvika statliga utgifter. Här kan 1971 års RNL ses utgöra ett steg mot avkolonialisering då ersättningen därefter delas mellan samefonden och berörd sameby.⁸⁶⁹

I 1993 års RNF beskrivs hela den samiska befolkningen som bärare av renskötselrätten.⁸⁷⁰ En rättsutvidgning eller återupprättelse som kunde utföras ”tryggt” när det i praktiken inte kan förverkligas i den utformning rennäringsystemet har idag till följd av historiska tillslutningar i leden av rättssubjekt och förlorade betesområden. Ett motsägelsefullt agerande som vittnar om den ambivalenta politik svenska staten fört gentemot samer och renskötelsen under årens lopp. Flera forskare anser att rättssystemet måste avkolonialiseras och menar då att en större hänsyn måste tas till de koloniala processer som präglat historien i norr, något som Norge har tagit mer fasta på.⁸⁷¹ Där har bevisbördan vänts men kanske bör mer radikala åtgärder övervägas. Att renskötsel inte är inskriven i fastighetsboken i likhet med servitut på enskilda fastigheter⁸⁷² är något som har visat sig mycket fördelaktigt för vattenkraft-

⁸⁶⁸ Nytt Juridiskt Arkiv 1961:59, s. 444ff; SSR:s vattenregleringskommitté krävde tidigt att ersättningen borde fördelas mer direkt till den som drabbades. ”Kommittéprotokoll rörande vattenregleringar” i *SET* 1956: 1, s. 8.

⁸⁶⁹ SFS 1971:437, § § 28, 34.

⁸⁷⁰ Bengtsson 2004, s. 20f.

⁸⁷¹ Allard 2010, s. 44f; Bengtsson 2004, s. 24.

⁸⁷² Bengtsson, 2004, s. 56.

utbyggare, där många av de tidiga fallen, Porjus 1910, Suorva 1919, Rappen och Labbas 1937, Pieskejaure 1938, Ringslet och Sädvajaure 1942, involverade lappväsendet men främst renskötarna först vid ett senare skede, då utbyggarna, staten genom Vattenfallsstyrelsen i tre fall, inte tog hänsyn till att renskötsel bedrevs i året-runt-området.

Aktioner och genomslag

Under den tidiga perioden omnämns knappt motstånd eller opinion från renskötare i källmaterialet och det sätts heller inte i samband med vattenkraftutbyggnad. Att renskötare involverades i arbetet med de tidiga utbyggnaderna vittnar fallen med Nean, Suorva och Burvattnet om. Vid Nean avrådde renskötarna från att företaget skulle genomföras, men lappfogden erbjöd en kompensation från utbyggarna som ansågs uppväga nackdelarna. Lorentz Fjällberg, som också blev anställd vid regleringsföreningen i Indalsälven, väckte tidigt frågan om att ersättning skulle ges till enskilda hushåll under Lennart Berglöfs utredningar i samefrågor under början av 1940-talet.⁸⁷³ Krislagen och det försämrade rättsläget nämns inte i SET eller vid SSR:s landsmöten, det är snarare effekterna av lagen i en forcerad utbyggnad under 1950-talet som blir föremål för den kritik som Gustaf Park till största del står för i SET under 1950-talet.

På ett tidigt stadium i SSR:s historia hystes inga större förhoppningar om att kunna stoppa exploateringarna. Trots det tillsattes en vattenregleringskommitté och det artikulerades att om inte samerna kunde undgå exploateringarna i renbeteslanden borde de åtminstone få möjlighet att ta del av vinsterna. Vinsterna skulle fonderas med tanke på framtida generationer.⁸⁷⁴ Från myndighetshåll fanns ingen hörsamhet för sådana krav även om utbyggare ansåg det bäst att de närmast berörda skulle få tillerkännas hela ersättningen.⁸⁷⁵ När samarbetet med naturskyddet inleddes kom ett mer uttalat principiellt motstånd att artikuleras. När sedan naturskyddet började förhandla med utbyggarintresset om skydd för vissa vattensystem i den så kallade Freden i Sarek, framstår de samiska aktörerna genom SSR som mest radikala i sitt motstånd, då de också motsatte sig ytterligare dämningar i redan industrialiserade sjöar och

⁸⁷³ HLA, NLLA, D I b:27, Protokoll hållet vid möte i Arvidsjaur 13-16/10 1942 för överarbetning av 1930 års lapputrednings betänkande mm.

⁸⁷⁴ Protokoll från SSR:s landsmöte 4-5/3 1953, § 13; Protokoll från SSR:s Landsmöte 25-26/2 1955, s. 1, 6; Se även "Samlevnad" i Sf 1962:1, s.2, där 1% av bruttonyttan föreslås fonderas.

⁸⁷⁵ Se kapitel 5: ÖTR, MVD Ans.D. 37/1942 Burvattnet, Protokoll Vattendomstolens sammanträde 21/2 1956, aktsid 2902.

överhuvudtaget dämningar i sjöar som var viktiga för renskötseln och samiska näringar.

SSR blir efterhand en av myndigheterna godtagen remissinstans främst för frågor rörande samer men även kring renskötsel. Riksförbundets krav på utredningar tillmötesgicks förvisso, om än utan att utredarna får ta tag i de brännande frågorna om marker och rättigheter i en vidare bemärkelse. Regeringen anslog medel ur lappfonden för en sameombudman, formellt för att stärka SSR:s kansli,⁸⁷⁶ pekar på att beslutsfattare ansåg att samernas problem, som i mångt bottnade i exploateringar motiverade utifrån det allmännas bästa, inte skulle belasta det allmänna, det vill säga statsmedlen. Rättskampen får genomslag i en del rättsmål där samernas rättigheter synliggörs, exempelvis i Altevatn-målet 1968, men även 1961 med Östra Kikkejaures krav på ersättning för förlorat renbete. Men eftersom en del rättegångar och även stämningen av staten i Skattefjällsmålet, sattes igång under senare delen av 1960-talet kan återhållsamheten med att inte ta upp markfrågorna i betänkanden som Renutredningen 1960, rättsfrågorna i Renbetesmarkerna 1966 och de begränsade rättsfrågorna i betänkandet om rennäringslag, tolkas som en tillrättavisning från rättighetsförlänaren staten. Israel Ruong lyfter fram hur det utredningsarbete som samesidan utförde i Skattefjällsmålet ansågs viktigt i domskälen, då det inte förut funnits liknande tillhands och att det skapade en helt ny position för samerna inför ny lagstiftning.⁸⁷⁷

Med SSR som motpart formulerades av myndigheter en ny identifikation kring samer som fortfarande renskötare men nu yrkesmänniskor med SSR som fackorganisation. Därigenom kunde SSR:s krav på insyn och delaktighet i lappfondmedlens förvaltning och fördelning avfärdas som olämplig utifrån likställighetsprinciper med andra fackorgan. Rennäringen som ett begränsat särintresse kunde också styrkas och användas som argument för att inte ta större hänsyn då det gällde exploateringar för det allmänna samhällsintresset.⁸⁷⁸

Rationalisering istället för avkolonialisering

Den historiska processen med avkolonialisering har i forskningen delats in i tre faser. Den första fasen utspelades under 1700- och 1800-tal, där ättlingar till utvandrade européer i USA och Latinamerika frigjorde sig från de europeiska moderländerna. Den andra fasen utgör de asiatiska och afrikanska koloniernas befrielsekamp under 1900-

⁸⁷⁶ Lantto 2003, s. 57.

⁸⁷⁷ Ruong 1982, s. 209-212.

⁸⁷⁸ Torbjörn Eriksson, "Svag radiodebatt om samerna" i *Sf* 1968: 1-2, s. 11f, 13.

talet, vilken i likhet med den första vågen resulterade i etablerandet av suveräna stater med självbestämmanderätt. Aktörerna inom ramen för den tredje vågens avkolonialisering, urfolk i etablerade territorialstater, begränsas i sitt handlingsutrymme av en syn på kolonialism enligt en så kallad saltvattensversion, vilket endast innefattar områden perifera – helst på andra sidan hav – från kolonialmakten sett. Med en sådan definition kunde världen anses avkolonialiserad under 1970-talet och inte alls inbegripa Sápmi. En annan begränsning är den avlagrade nationalism- och suveränitetsdiskursen som utvecklar en ”lösning” på avkolonialiseringen inriktad på urfolks självbestämmande inom ramen för etablerade staters gränser. Peter Johansson har uppmärksammat att urfolk sällan kräver egna stater på den internationella arenan.⁸⁷⁹

1950-talets inledande rationalisering inom renskötseln och 1960-talets starkare ställning för SSR kan ses som begynnande steg på väg mot en avkolonialisering. Initialt ställde sig SSR positiva till renskötselns rationalisering om det åtföljdes av självbestämmande. Men frånvaron av förslag till utvidgning av renskötelområdet i utredningsbetänkandet Renbetesmarkerna, och rennäringslagsförslagets tillbakagång till en minoritet samer i rennämnden pekar mot att myndigheterna ansåg att rationaliseringen av näringen skulle räcka till för även andra krav, där SSR förespråkade en rättighetsutredning. Samer var fortfarande att betrakta som renskötare och de ansågs från myndighetshåll endast behöva självbestämmande på byaplanet.⁸⁸⁰

Konsekvenser för rennäringen och det samiska samhället

De påtagligaste konsekvenserna av vattendragens industrialisering för rennäringen är renbetesmarkernas minskade omfång och kvalitet, vilket lett till en ytterligare devalvering av de samiska rättigheterna som institutionaliserades mot renen och renskötseln. Med de förlorade betesmarkerna och myndigheternas ovilja att utöka eller repatriera marker för renskötseln måste också antalet renskötare minska och näringen rationaliseras för att bärga de som var kvar. Vad som skapades genom 1928 års RBL av kategoriklyvning av det samiska folket, kan sägas cementeras genom industrialiseringens inverkan på markbeståndet och myndigheternas åtgärder eller icke-åtgärder för att möta konsekvenserna av ingreppen.

Undersökningen av lagförändringsprocessen under och efter andra världskriget visar hur lagstiftningen anpassades efter utbyggarnas artikulerade kraftförsörjningsbehov. En anpassning som etablerade ett svenskt vattenkraftssystem vars styrka var

⁸⁷⁹ Johansson 2008, s. 60f, 88, 245.

⁸⁸⁰ SOU 1966:12; SOU 1968:16; *Samernas samepolitiska program* 1969.

den, från utbyggarnas perspektiv, billiga energin från norr. Att vattenkraften framstod som billig berodde på att rättsligt exkluderade och förminskade rättsägare och intressenter osynliggjordes i processen. Den våldsamma koloniseringen av landskapet som dämningarnas omvandling innebar, blev emellertid en tystad och långdragen *kolonialisering* av människors handlingsutrymmen och rättspositioner. En industriell kolonialisering där renskötarens rättigheter inskränktes och icke- renskötande samers diskriminerade rättsposition fördjupades. När äldre samisk sedvanerätt övergick till kollektiv bruksrätt och individer som var innehavare av denna äldre rätt mönstrades ut ur kollektivet, skapades en konflikt mellan tre parter, något som kan ses som en söndra-och-härska teknik från staten, både gentemot ett kollektiv som genom exploateringar får allt mindre mark att utöva sina rättigheter på, och mot individen som har förlorat sina rättigheter.

Renskötarna fick anpassa sig till förhållandet att myndigheter på administrativ väg styrde om rätten att nyttja marker som enskilda samer hade personlig anknytning till. En av den tidiga samerörelsens förgrundspersoner, Elsa Laula, såg på rennäringsen som en utdöende näring på grund av statens inskränkning av samernas rättigheter och renbetesutrymmen. Hon fäste större förtroende för sitt folks överlevnad i andra näringar och krävde därför marken ovan odlingsgränsen för samer oavsett näringsutövning.⁸⁸¹ Den institutionaliserade renskötselns näringen – där den statliga politiken drog en strikt gräns mellan renskötsel och andra näringar⁸⁸² – som skapades och styrdes genom 1886 och följande renbeteslagar, kan i perspektivet av renskötselns överlevnad på storsamhällets premisser ses fragmentera både samiska marker och samiska rättigheter. Emellertid utgjorde ändå den institutionaliserade rennäringsen en upprätthållare av en miniminivå av samiska rättigheter, eftersom den industriella kolonialismens styranderationalitet närmast förutsatte att renskötselns successivt måste avvecklas i mötet med annan samhällsutbredning.

I dagens tal om konkurrerande markanvändning får rennäringsen närmast lida för sin anpassningsförmåga. Det visar sig, efter all undanträngande verksamhet, att rennäringsen trots allt har klarat sig.⁸⁸³ Vad som inte belyses vid vägningar av intressen är emellertid att det innebär stora uppoffringar och anpassningar för rennäringsen och att den svårligen kan överleva utan de marker som undantas. Medan om motparten,

⁸⁸¹ Elsa Laula, *Inför lif eller död?* (1904) 2003, s.13-22.

⁸⁸² Lundmark 2006, 190f. understryker 1928 års RBL som avgörande för den statliga politikens strikta gränsdragning mellan renskötselns och andra näringar.

⁸⁸³ Se exempelvis Olov Isaksson, *Tärna – förvandlad bygd*, 1975, s. 62; För en kritisk belysning av rennäringsens anpassning se Tim Horstkotte, *Contested Landscapes* 2013; Annette Löf m.fl. *Renskötsel och klimatförändring* 2012.

exploatörerna, avstår från markanvändandet innebär det inte att deras näring går under, utan snarare att de inte kan utvecklas i just detta område. Perspektiven är disparata och argumenten överförs ofta till, eller att exploateringen egentligen är sprungen ur, sysselsättningsförhoppningar för den närmast belägna orten. Detta utan att väga in den långsiktiga sysselsättning och kringeffekt som rennäringen kan förväntas ha, och har haft under århundraden. ”Rennäringen behöver utvecklingsmöjligheter och inte bara skydd mot exploatering”⁸⁸⁴ Att få utvecklas på egna villkor och möjligheter till positiv planering, inte enbart negativ, är en önskan som sällan infrias för rennäringen. Snarare framträder åter en söndra-och-härska teknik gentemot det hela det samiska folket, där renskötare och rennäringen har ställts mot övriga samer och även den övriga befolkningen i området.

Myndigheterna övervägde dock att utöka renskötelsesområdet. Men betänkanudet om renbetesmarkerna karaktäriseras av en industrikolonial diskurs, där utvalda delar av en helhet, läsliggjordes.⁸⁸⁵ Utredarna fann att markerna minskade medan renantalet bestod, vilket blev ett argument för påståendet att vattenkraftutbyggnader inte hade påverkat rennäringen. Ett implicit argument för, och möjlighet till fortsatt exploatering. I förslaget till ny rennärlingslag 1968 blir det följdriktigt att andra sidor av prismet framkommer, nämligen frågan om antalet renskötelsesutövare som kunde bärga sig på det begränsade antalet renar som fick hållas på krympande marker. Uppstyckningen av helheten i renskötselfrågorna bär likhet med den industrikoloniala taktiken att stycka upp vattendragens industrialisering i små läsliga enheter, utan att väga in konsekvenserna för hela vattensystem och dess närboende.

Men om blicken fördjupas till att inte enbart se dränkta arealer och renantal, innebar omvandlingen av landskapet som följde industrialiseringen att kvarvarande marker också påverkades. De marker som var kvar måste, i den mån det gick, användas mer intensivt. I de flesta fall låg markerna också i anslutning till ingreppen, vilket beredde svårigheter i många göromål eftersom fragmentering uppstod och flyttningen påverkades av föränderliga isförhållanden. Själva användandet av landskapet förändrades till att bli mer antropogen, exempelvis genom att stängsel fick ersätta naturliga barriärer för bygränser och uddar för kalvmärkning, och senare genom lastbilsflytt av renar till följd av isförhållanden och av övrig infrastruktur fragmenterade områden, samt behovet av motorbåtar i de tillskapade, stora sjöarna. Den ekoloniala diskursen som i dagens diskussioner om hållbarhet ibland dömer rennäringen som mindre miljövänlig, har rötter i den industriella kolonialismens

⁸⁸⁴ *Samernas vilja* 1986, s. 35.

⁸⁸⁵ SOU 1966:12.

konsekvenser. I den diskursen återfinns även föreställningar och förväntningar, vilka kan liknas vid vad som florerade kring nationalparkers instiftande och ”lapp skall vara lapp”-politiken, att samer på ett ensidigt sätt såg som ett med naturen, där de förvägrades modernisering för att utöva sina näringar.⁸⁸⁶

Omformandet av landskapet i takt med ett industrialiserat storsamhälle drabbade det samiska samhället genom att en köns- och generationsarbetsdelning rubbades. Kvinnor, barn och äldre hade skött vissa arbetsuppgifter som exempelvis fisket. Men med de större och osäkrare dämnda sjöarna krävdes större båtar, vilka måste dras till och från den föränderliga stranden, och därigenom blev många uppgifter för tunga. I vissa myndighetsuttalanden understöds en sådan ny könsarbetsdelning som i förlängningen ställde kvinnorna utan sysselsättning i nära anslutning till renskötseln. Istället fick de söka sig utbildning och arbete någon annanstans. Anna-Lill Ledman har studerat bilden av samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966-2006. Ledman framhåller att den mekaniserade och motoriserade renskötseln i princip kunde öppnats för fler kvinnor i renskötseln, men initialt kom kvinnor i skymundan då männens plats inom renskötseln prioriterades.⁸⁸⁷

Det kvardröjande förmyndandet genom den expertroll lappfogden tillskrevs fick konsekvenser för renskötseln och indirekt för det samiska samhället. Iklädd en mitternålls-ställning företrädde lappväsendet och dess tjänstemän inte ett principiellt motstånd mot exploateringar, utan snarare eftersträvades så höga ersättningar som möjligt till statens lappfond och när det gällde regleringsavgifter ansågs dessa vara en värdefull tillgång för renskötseln.⁸⁸⁸ Även om lappväsendets tjänstemän ansåg att renskötarnas rätt kringskurits kunde renskötseln ha nytta av exploateringar för att få inkomster till utgifter som staten inte ville bidra med allmänna medel för. Dessa tjänstemän försvarade sina egna yrkespositioner när de argumenterade för ersättningar för renbetesmarker till lappfonden under lappväsendets, länsstyrelsens och sedermera lantbruksnämndens överinseende. Den rationalisering som renskötseln tvingades till med vattenkraftens och andra exploateringar konsekvenser av minskade betesmarker och försvårad näringsutövning, skulle finansieras av ytterligare exploateringar. Den industriella kolonialismens styrande framtvängde genomgripande omvandlingar, i landskapet, näringsutövningen och för samiska rättigheter. Det innebar också att både samer utanför och innanför samebyarna återskapades som

⁸⁸⁶ Se SFS 1909:56; Lantto 2003, 129-135.

⁸⁸⁷ Ledman 2012, s. 95f.

⁸⁸⁸ HLA, LNÖA B I:25 (1) Till Länsstyrelsen i Norrbottens län ang Norrländska vattenkraftfrågor, 3/1 1958.

koloniala subjekt i en process som kunde verkat avkolonialiserande, på tröskeln till frigörelsen från det koloniala förmyndariet genom den nya rennäringslagen.

En aspekt av konsekvenserna för renskötelsen är frågan om någon lappby tvingades lägga ned verksamheten på grund av vattenkraftutbyggnader. Och om inte, kan det då konstateras att jordbruket led större skada då flera jordbruksbygder idag är öde? I den frågan är det svårt att jämföra. Renskötelsen är inte stationär på samma sätt som jordbruket, anpassningsförmågan har redan omtalats, men enskilda renskötare fick lägga ner verksamheten precis som enskilda bönder fick sluta eller flytta. För renskötelsen kan antas att framtidsutsikterna krympte eftersom antalet aktiva renskötare inte kunde upprätthållas. För bönderna blev den ärvda jorden dränkt, men jordbruket gick i princip att uppta på annat håll. Det är osäkert om någon lappby fick lägga ned renskötelsen på grund av intrång för vattenkraftutbyggnad, i fallet med Malmesjaures skogslappby, som slogs samman dels med Östra Kikkejaure och dels med Udtja skogslappbyar 1945, kan en av anledningarna varit kumulativa effekter av utbyggnader i Skellefte- och Pite älvar snarare än den dämning som skedde i sjön Malmesjaure under hela 1940- och 50-talet. Fjällappbyarna Semisjaur-Njargs och Luokta-Mavas' renar strövade in i Malmesjaures lappbys område och drog med sig skogsrenar, vilket kan ha varit en konsekvens av utbyggnader i högre belägna sjöar som Sädvajaure, Rebnisjaura och Hornavan inom deras betesområde.⁸⁸⁹ Men det är en fråga för fortsatt forskning med närstudium på byars markanvändning.

Slutord

Det råder ofta okunskap bland allmänheten om rennärigen och de olika stödåtgärder samebyarna egentligen fått som kompensation för intrång i renskötelsesområdet, något som påverkar rennärigen visavi det övriga samhället. Ersättningar för rovdjursdödade eller trafikdödade renar och den stödutfordring som dagens samebyar kan få, uppfattas ofta av majoritetssamhället som orättvisa bidrag i förhållande till exempelvis bönder. Ersättningarna sätts sällan i relation till att det har sin orsak i decennier av tilltagande infrastruktur, som kringskär betesmöjligheter och renskötarnas möjligheter att beskydda djuren i jämförelse med bönder, som oftast själva råder över sina marker. Det är de kumulativa effekterna av vattenkraftexploateringarna som framkommer idag, jämte decennier av tilltagande infrastruktur som kringskär betesmöjligheter och flyttleder, vilket tvingar många samebyar att flytta renar med lastbil. Inte sällan döms rennärigen som mindre miljövänlig på grund av detta. Sätts

⁸⁸⁹ LNÖA, B I:12 Utgående skrivelser 1945, Utdrag av protokoll, hållet vid lagstadgat årssammanträde med skogslappbyarna i Arvidsjaur den 16 & 17/5; SSR:s landsmöte 1958, s. 18.

detta i relation till eventuellt ökade anspråkstaganden av mark inom renskötselområdet, för vad som artikuleras som en hållbar gruvnäring och förnybar energiproduktion, framträder en aspekt av en ny kolonial diskurs, en ekokolonial diskurs. Inom den ekokoloniala diskursen prioriteras ekonomisk och miljömässig hållbarhet på ett globalt plan, framför lokal miljömässig och social hållbarhet. Men med en ökad medvetenhet hos beslutsfattare och allmänhet kring hur och att det industrikoloniala förflutna faktiskt påverkar nutiden, behöver inte den politik och praktik upprepas som präglade industrialiseringen av vattendragen i renskötselområdet.

Sammanfattning

Industrialiseringen av vattendragen i renskötselområdet utfördes genom ett institutionellt ramverk bestående av vattenlagen och renbeteslagen samt förmynderi genom lappväsendet. Politiken i uppbyggandet och upprätthållandet av dessa institutioner osynliggjorde renskötseln som näring och renskötarnas rättigheter. Äldre, agrarkoloniala synsätt, kring samer som enbart nomadiserande renskötare utan äganderätt till sina marker, överfördes till en industrikolonial diskurs. Myndigheter såväl som utbyggare argumenterade och agerade utifrån denna diskurs där rättigheter och historia kunde omskrivas till utbyggarintressets favör. Genom argumentationen om "det allmännas bästa" och synliggörandet av renskötselrätten som ett privilegium och särintresse, när renskötarna väl uppmärksammades i processen, byggdes det svenska vattenkraftssystemet upp baserat på billig energi från norr till följd av rättsligt exkluderade och förminskade rättsägare och intressenter. I den industrikoloniala styrningen och den pastorala maktutövningen genom lappväsendet och kammarkollegiet, som företrädde de allmänna intressena, identifierades renskötare som mindre förmögna att fatta kollektiva beslut och sköta ekonomiska angelägenheter. Denna subjektivering av renskötare, legitimerade ett fortsatt förmynderi och en hantering av exploateringsfrågorna på avstånd både från den enskilde renskötaren men även från samerna som grupp.

Omvandlingen av landskapet försvårade för renskötseln, den dämde över marker, flyttleder, visten och hemmiljöer, bär- och skohötäcker samt försvårade och även förstörde fisket. Kulturlandskap försvann eller förändrades och nya sätt att använda markerna påverkade renskötseln och dess binärningar att bli mer mekaniserad vilket ledde till att kvinnor, barn och äldre många gånger inte kunde utföra sysslor som de förut haft.

Den samiska rättskamp som tar sin början under 1950-talet bidrog till att ifrågasätta utbyggnadernas självklarhet och utmanade den industrikoloniala styrningsregimens subjektifiering och identifikation av samer som enbart renskötare samt renskötare som oförmögna att självständigt råda över sin näring. Utredningar tillsattes för att modernisera och rationalisera renskötseln. Men gällande de samiska rättigheterna gick utvecklingen långsammare, då vissa rättsfrågor inte blev föremål för statliga utredningar med motiveringen att de pågick som rättsfall i domstol. Den industrikoloniala diskursen och styrningen av vattenkraftpolitiken utmanades emellertid gällande vissa identifikationer av renskötare, medan andra överlagrades i praktiken, då samer nekades representation och inflytande över lappfondsmedlen som skulle mildra exploateringarnas konsekvenser.

Det framstår som om myndigheterna ansåg att rationaliseringen av rennäringen var en tillräcklig förändring istället för en avkolonialisering av byråkratiska strukturer och institutioner. Lappväsendets kvardröjande förmynderi kan spåras i den expertroll dess tjänstemän fortsättningsvis innehade, där de upprätthöll sina positioner och avfärdade statligt stöd till rennäringen. Istället skulle det som staten fonderade till följd av vattenkraftutbyggnad underhålla den rationalisering som renskötseln tvingades till, med exploateringarnas konsekvenser av minskade betesmarker och försvårad näringsutövning. Exploateringar i renbetesland blev då en oundviklig inkomstkälla för ett orättvist inrättat system. Ett system där statens konstruktion och myndigheternas pågående tolkningsföreträde gällande renskötsel frågor, cementerade rennäringens framtid som beroende av statlig utförsäljning av vad SSR artikulerade som samernas naturresurser. Här kan den institutionaliserade rennäringen, formad och styrd genom 1886 års och följande renbeteslagar, i perspektivet av renskötselns överlevnad på storsamhällets premisser, ses undergräva samiska rättigheter. I förlängningen framträder en söndra-och-härska teknik gentemot det samiska folket där renskötare ställs mot övriga samer och även den övriga befolkningen i området.

Utredningar utförda inom den industrikoloniala diskursen som synliggjorde utvalda delar av en helhet, fann att markerna minskade men renantalet bestod, vilket legitimerade påståendet att vattenkraftutbyggnader inte hade påverkat rennäringen. I förlängningen blev det ett implicit argument för och möjlighet till, fortsatt exploatering.

9. ČOAHKKÁIGEASSU

Odđa čázit, sevdnjes duogáš. Industriála kolonialisma ruota čáhcefápmohuksehusa bokte boazodoalloguovllus 1910-1968.

Industrialiseren čázadagain čáhcefápmohuksehusaid bokte lei okta dain vuosttaš systemáhtalaš stuorra ávkkástallan mii váikkuhii stuorra osiid boazodoalloguovlluin Ruota rájiid siskkobealde. Dát dutkosa áigumuš lea danin leamaš iskat ja analyseret ruota čáhcefápmohuksehusa politihkka ja praktihka boazodoalloguovllus ja maid reakšuvnnat ja váikkuhusat boazodoalus ja sámi servodagas jagiid 1910 ja 1968 gaskkas.

Iskan lea vuolgán postkoloniála vuolggasajis go ruota stáhta politihkka ja praktihkka sámiid, boazodolliid ja Sámiatnama vuostá analyserejuvvo dego koloniálistima čáhcefápmohuksehusa ektui. Go geavaha fápmokritihkalaš neavvuid dego governmentalitehta- ja diskursaanalysan de fokus bidjo huksehussii ja doalahepmái institušuvnnalaš rámmadoaimmas politihkkaguovlluide čáhcefápmohuksehus ja boazodoallu. Stivren ja ákkastallan dain politihkkaguovlluin, ja vel subjeaktadahkan ja váikkuhusat daid oassálasttiide, lea leamaš dehálaš faktorat analysas.

Jearaldagat gusket dasa got ruota industrialiseren čázadagaid boazodoalloguovlluin lea dahkkon áiggi mielde, got váttisvuodát leat boahtán ovdan ákkastallamiin ja makkár vugiid leat geavahan. Got boazobargiid vejolašvuodát váldit vuhtii iežaset vuoigatvuodaid ja beroštumiid lea rievdan áiggi mielde ja got boazobargit leat láhtten ja reageren ja makkár bohtosat leat leamaš daguin. Ja de vel jearru makkár industrialiserema bohtosat leat boazoealáhussii ja sámi servodahkii.

Iskan álggahuvvo vuosttaš stuorra huksehusain boazodoalloguovllus Norrbottena ja Jämtlánda leanas 1910- ja 1920-logus, ja joatká láhkaásahusain mii sakka geahpidii čáhcefápmohuksehusa nuppi máilmmisoadi áiggi dalle go riektesihkkarvuotta badjelgehččui fápmoealáhusa doalaheami dihte. Loahpalaččat analyserejuvvo dan vuosteháhu ja álbmotoaivil mii dagahii ahte 1950- ja 1960-logus go earret iežá ásaheđe Ruota Sámiid Riikasearvvi (RSR). Iskan lea gitta 1968 ja cealkámuš odđa boazoealáhuslága birra ovdanbuktui seamme jagi.

Gáldomateriála vuosttaš iskamis lea lappfálldi vuorkkás Norrbottena ja Jämtlánda leanas, Vattenfalla vuorkkás ja maid Norrbygdena ja Mellanbygdena čáhceduopmostuoluid vuorkkáin. Iskamii mii guoská soahtteáiggi geavahuvvo vuosttažin konseljaáššebáhpirat vuoigatvuodadepartemeanttas. Loahpalaš iskamiidda

geavahuvvojedje materiálat vuorkkáin Sámiij áhpadusguovdázis, Lennart Wallmarkas, Lappfálldiin. Stáhtalaš guorahallamat, áigečálus Samefolkets Egen Tidning/Samefolket ja beavdegirjijt RSR:a riikačoahkkimiin maid geavahuvvojedje.

Dutkosis boahdá ovdan ahte industrialiseren čázadagain boazodoalloguovlluin dahkkui industriála rámmadoaimma bokte mas ledje čázadagat ja boazoguohtunlága ja maid eiseváldehálddahusa *lappväsende* bokte. Go huksejedje ja doalahedje daid ášahusaid de politihkka dagai boazodoalu ealáhussan ja boazobargiid vuoigatvuodaid oaidnemeahtumat.

Boarrásit, agrarkoloniála oaivilat sirdojuvvojedje industrijakoloniála diskursii, dušše johtti boazobargiide geat eai oamastan iežaset eatnamiid. Eiseválddit ja nugo hukseheaddjit ákkastalle ja láhttejedje dan diskurssas gos vuoigatvuoda ja historjjá sáhtii rievdaduvvot huksejeddjiid beroštumiid buorrin. Go ákkastallet ”almolašvuoda buoremusa” birra ja čalmmustahttin boazodoallorievttis dego privilega ja erenoamášberoštupmi, go boazobargit viimmat čalmmustahttot proseassas, dalle ruota čáhcefápmovuogádat huksehuvvui vuodđuduvvon hálbbes el-rávnji vuodul nuortan ja mii dagahii rievttelaš olggušteami ja unnin dahkan riekteoamasteddjiid ja berošteddjiid. Dát vuogádagas boazobargi sámit oažžot heajut riektesajádaga go eanandoallit ja sámit geat eai lean boazobargit sáhttá gehččot eanet go vealaheaddji. Buodut gáržžidedje boazoguohtuneatnamiid mii dagahii ahte ealáhusbargiid ja maid vuoigatvuodaoamasteddjiid lohku njeiddii.

Industrijakoloniála stivren ja pastorala fápmogeavaheapmi *lappväsende* ja kammarkollegiija mii ovddastii almmolaš beroštumiid bokte, boazobargit identiferejuvvojedje fuonibut mearridit kollektiivvalaš mearrádušaid ja fuolahit ekonomalaš áššiid. Stivren mii legitimerii joatkašuhtti fápmoválddálašvuoda ja giedahallama čáhcefápmoáššiin guhkkinn eret sihke ovttaskas boazobargis muhto maid sámiin joavkun.

Nuppástuhttin eanadagas buvttii váttisvuodaid boazodollui, dulvadedje eatnamiid, johtolagaid, orohagaid, muorje- ja gámasuoidnebáikkiid. Guolásteapmi hedjonii ja dávjá billistuvvui mii guoská bivddu kvalitehta ja kvantitehta. Kultureanadat jávkái dehe nuppástuvai ja ođđa vuogit geavahit eatnamiid váikkuhii nu boazodoallu ja dan lasseealáhusat šadde eanet mekaniserejuvvon mii dagahii ahte nissonat, mánát ja boarrásat dávjá eat sáhttán bargat daid bargguid maid sis ovdal ledje leamaš. Kolonialaš fápmogeavaheami karakteristtalaš, váikko ge eretbáhken olbmui ja sin opmodaga ja árvvu váldin, buoridáhtu ja vuoittu namas kollektiivvalačča váras mii ii váikkuhuvvo ávkástallamis, gávdná olles iskanáigodagas. Árra áigodagas stáhta vuoseha duodašteami boazodoalloguovlluin dego stáhta eanan čáhceduomuid bokte,

nuppi máilmmisoađis badjelgehčče riektesihkkarvuođa gaskaboddasaš lágas ja huksenkampánja mii stuorimus muddui lea Norrlándda ja boazodoalloguovllu guvlui. Manjit áigodahkii pastorála fápmogeavaheapmi bissu gos stáhta iežas eiseválddiid bokte oaivvilda allasa dego neutrála gaskkusteaddji ja čearut eai oačču buktit iežas oaivila čáhceduopmostuolus muhtin áššiin. Čearut bággejuvvojedje cealkit eret vetorievtti buđđosiid ja fápmodoaimmaid vuostá go soahpamušaid bokte hukseheddjiin vai buhtadusat eai galgan mannat lappfáldái.

Sámi riekterahčamuš mii álggahuvvui 1950-logus leai veahkkin jearuhit huksehusaid diehttelasvuođa ja hástalií industriijakoloniála stivrenrešima subjektadahkama ja identifiserema sámiin dego dušše boazobargit ja vel ahte boazobargit lea čuorbbit iešráđálaččat stivret iežas ealáhusa badjel. Vuolggaheddji barggus RSR:a vuollegas sávaldagat sáhttit bissehít ávkkástallamiid. Sii celket jus sámit eai sáhttán beassat eret ávkkástallamiin boazoguohtuneatnamiin de goitge galge oazžut vejolašvuođa váldit oasi vuoituin ja dat galge bidjot fondii boahhte buolvaid váras. Muhto eiseválddit eai guldalan dakkár gáibádusaid. Go sámit sierra konstellašuvnnain álggahedje ovtasbarggu luondolihkastagain dalle celkui eanet prinsihppalaš vuosteháhku. Go de luondosuodjalus álggahii šiehtadallat huksenberošteddjiiguin suodjaleamis muhtin čázadagaid, dan nu gohččoduvvon Freden i Sarek 1961, sámi oassálastit govviduvvojedje dego eanemus radikála iežas vuostehágus, dalle go vuosttildedje lasit dulvademiid daid juo industrialesevejuvvon jávrriin ja ollislaččat dulvademiid jávrriin dehálaččat boazodollui ja sámi ealáhusaide.

Nammaduvvui guorahallan moderniserema ja rašonaliserema dihte boazodoalu. Muhto mii guoskkai sámi vuogatvuođaid ovdáneapmi manai hihtásit go muhtin riekteáššit eai šaddan áššin stáhtalaš guorahallamiin ákkain ahte áššit gieđahaljojuvvo duopmostuolus. Industriijakoloniála diskursa ja stivren čáhcefápmopolitihka hástaluuvvui goitge mii guoská identifikašuvnna boazodoalus ja iežát badjelgehččojuvvo praktihkalaččat go sámit hilgojuvvo ovdasteami ja váikkuhanvejolašvuođa lappfoandarudain mat galge geahpidit ávkkástallama bohtosiid.

Orru dego eiseválddit oaivvildedje ahte rašonaliseren boazodoalus lea doarvái rievdadussan mihá buoret go eretkoloniseren byrokráhtalaš struktuvrrain ja ásahusain. *Lappväsendet* hálddahasstivrema bissun oidno dan čehppodatrollas maid dan virgeolbmot joatkašuhtti doalahedje, sii doalahedje iežaset posišuvnnaid ja hilgu stáhtalaš doarjaga boazoealáhussii. Ruđaid maid stáhta bijai foanddaide čáhcehuksema dihte galggai mihá buoret doalahit dan rašonaliserema man boazodoallu bággejuvvo dahkat ávkkástallamiid bohtosiid dihte go guohtuneatnamat gáržžiduvvojedje ja ealáhusbargu šattai váddásit. Ávkkástallamat

boazoguohtuneatnamiin dalle šattai sisboahu man eai sáhttán garvit vuoigatmeahttun áсахuvvon vuogádagain gos stáhta ráhkadeapmi ja eiseválddiid ovdu dulkomis mii guoská boazodoallojearaldagaid. Dat čavgii boazoealáhus boahhteáiggi dego sorjaveažžan stáhtalaš vuovdimis man RSR celkkii dego sámiiid luondonávccat. Industrialiserejuvvon boazoealáhus, hábmejuvvon ja stivrejuvvon 1886 jagi ja čuovvovaš boazoguohtunlágaid mielde, sáhttá gehčot dego geanuhahttin sami vuoigatvuodain.

Guorahallamat dahkkon industriijakoloniála diskursa rámma siskkobealde mii čalmmustahtii välljejuvvon osiid ollisvuodas, gávnnahii ahte eatnamat gáržžiduvvo muhto boazolohku bisui, mii šattai ággan cealkámuššii ahte čáhcefápmohuksehusat ii leat váikkuhan boazoealáhusa. Implisihta ákkastallan dan ovddas ja vejolašvuhtii joatkit ávkkástallama.

Kumulatiiva bohtosat ávkkástallamiin mat bohtet ovdan otne, jahkeologiiguin lassáneame infrastruktuurain mii botke guohtunvejolašvuodaid ja johtolagaid, mii otne bágge mánga čearuid johtit bohccuiguin guorbmebiillaiguin. Boazodoallo dávjá dubmehallo dego unnit birasbuorri dan dihte. Okta aspekta odđa koloniála diskursas ihtá, ekologoniála diskursa, gos ekonomalaš ja biraslaš bistevašvuohta globálalaš dásis ii bidjo gaskavuhtii báikkálaš biraslaš ja sosiála bistevašvuhtii ja got industriijakoloniála vássánáigi váikkuha dálááiggi.

Översättning: Miliana Baer

10. SUMMARY

The industrialisation of watercourses through hydropower development was one of the first systematic large-scale exploitations in the reindeer herding areas within Swedish borders. Therefore, the aim of this thesis has been to study and analyse Swedish hydropower developmental politics and practice concerning the reindeer herding area, as well as reactions and consequences within reindeer husbandry and the Sami community from 1910 until 1968.

Departing from a postcolonial approach, this study analyses the Swedish state policy and practice towards Sami, reindeer herders and Sápmi (land of the Sami) as colonialism in relation to hydropower development. By using governmentality and discourse analysis, this thesis focuses on the construction and maintenance of an institutional framework for the policy areas pertaining to hydropower development and reindeer herding. Important conditions for the analysis have been the governing and argumentation within these areas of politics, and the subjectification of and the consequences for the actors involved. The research questions include: how the Swedish industrialisation of watercourses in reindeer herding areas was carried out, as well as how issues were represented in argument and what methods were used. Focus has also been on the change in capacity over time for reindeer herders to ensure their rights and interests as well as the herder's actions and the impact of such actions. Finally, the consequences of the industrialisation for reindeer herders and for the Sami community is analysed.

The study begins with the first large-scale hydropower projects in the reindeer herding area in the counties of Norrbotten and Jämtland during the 1910's and 1920's, and continues onto the decreased legal security during the Second World War which brought on a legislation that significantly facilitated exploitation. A study of the opposition in the 1950's and 1960's enabled by the establishment of the National Association for Swedish Sami, SSR, concludes the empirical survey. A legislative proposal concerning reindeer husbandry was presented in 1968 and marks the end of the studied time period.

In the first study the source material includes archived documents from Lapp Bailiffs in the counties of Norrbotten and Jämtland, the State Power Board Vattenfall, *sw. Waterfall*, and the Water Courts of the North and Middle districts. Concerning the investigation during the Second World War the source materials are foremost cabinet council documents of the Justice Department. The concluding surveys are based on documents from archives of the Sami Folk College, Lennart Wallmark and the Lapp

Bailiffs. Other source materials contributing to the study has been state official investigations, the Sami journal Samefolkets Egen Tidning/Samefolket and the protocols from the congress of SSR.

The industrialisation of watercourses in the reindeer herding area was effectuated through an institutional framework consisting of the water act and the reindeer grazing act together with tutelage from the Lapp administration. The politics in building and maintaining these institutions made invisible both reindeer herding as an industry and the herders' rights. Older colonial agrarian viewpoints transformed into an industrial colonial discourse concerning Sami as nomadic reindeer herders lacking ownership to their lands. Authorities as well as hydropower companies acted and argued within this discourse where one technique was the re-writing of history and of herder's rights in favour of power developers. The Swedish hydropower system was built up based on cheap energy of the North, at the expense of legally excluded and diminished rights for the stakeholders. This was made possible by arguing that exploitation was for the sake of "the common good" and furthermore, by the arguing that reindeer herding rights was a privilege given to the Sami by the state as well as reindeer herding being a vested interest when reindeer herders eventually were included in the process. In this system reindeer herders were given a weaker legal position than farmers and non-reindeer herding Sami can in some aspects be seen as even more discriminated than reindeer herders. By damming the watercourses, the grazing lands were reduced affecting the amount of herders that could practice reindeer husbandry and thereby also the amount of Sami rights holders.

In this industrial colonial governing, as well as the pastoral exercise of power through the Lapp Administration and the State agency protecting common interests, reindeer herders were identified as less capable to decide on mutual agreements and handle economics. A governing that legitimised continued tutelage which led to the management of hydropower issues being further removed both from the individual herder and the Sami as a group.

The transformed landscape aggravated reindeer herding as grazing grounds, migration routes, settlements and, areas for collecting berries and shoe-hay were inundated. Fishing became a harsh and unsafe activity, the catch often deteriorated both in quality and quantity. Cultural landscapes disappeared or changed, and new methods for land-use affected reindeer herding and the complementing livelihoods. The fragmented grazing grounds led to increased mechanisation, which initially resulted in a new gender and age-based division of labour. As fishing became heavier

and unsafe in the amplified lakes, women, children and elderly often were unable to perform this chore.

Characteristics of colonial exercise of power follows throughout the study, such as the displacement of peoples and dispossession of their property and values in the name of benevolence and common good for a community at distance from the impact of exploitation. The early inquiry shows the affirmation of the reindeer herding area as state property and thus dispossessing reindeer herders of their ancestral lands. During the Second World War the legal security was displaced by a temporary legislation and a power sustention-campaign that largely was aimed at the North and reindeer herding areas. By the end of the studied time period, the pastoral exercise of power lingers on, as Lapp villages were denied pursuing lawsuits in water courts concerning certain cases, although this had been object for a prejudice. Through the acts of authorities, the state regarded itself as a neutral arbitrator. In negotiations with exploiters, Lapp villages were forced to give their consensus, if not, the replacements would accrue the Lapp fund.

During the 1950's and 1960's the Sami struggle for justice questioned the hydropower development. The industrial colonial governing was challenged on its subjectification and identification of Sami as only reindeer herders and of herders as incapable to prevail in their own industry. Initially SSR held low expectations in halting these exploitations, articulating that the Sami ought to at least get a share in the profit to create a fund for future generations. However, the authorities did not acknowledge those claims. When Sami in different constellations started collaborating with nature conservationist, a more explicit opposition was articulated. When nature conservationist negotiated with exploiters concerning the safeguarding of certain water systems, the so-called Peace of Sarek 1961, the Sami actors appeared to be the most radical in their claims on protecting already industrialised waters, which were of importance for reindeer husbandry and Sami livelihoods, from further damming.

Official investigations were appointed to modernise and rationalise reindeer herding. With regards to Sami rights, the situation was more stagnant due to the State avoiding official investigation of certain legal issues that were object for trial. However, industrial colonial discourse and the governing of hydropower politics were challenged and the authorities changed some of their notions of reindeer herders. Nevertheless, the Sami were denied representation and involvement in governing the finances that was aimed at alleviation of the consequences of various interferences in the herding area.

It appears as the authorities regarded rationalisation as sufficient change, instead of decolonizing bureaucratic structures and institutions. The remaining tutelage through the Lapp Administration can be traced in the role as special adviser given their officials. Defending their own positions, the former Lapp Bailiffs – now called advisers in reindeer husbandry issues – rejected state support for reindeer husbandry. Instead, the rationalisation of reindeer herding was implemented by force due to hydropower exploitations. The consequences of reduced grazing grounds and aggravated livelihood, should be maintained by the state funded capital from hydropower companies to alleviate and compensate damages from the very same exploitation. The on-going interpretative prerogative of authorities' concerning reindeer herding consolidated the future for reindeer husbandry as dependent on governmental sell-outs of natural resources. The exploitation of reindeer grazing lands became an inescapable source of revenue for an unjust founded system. The institutionalised reindeer husbandry, as it was shaped and governed through the reindeer grazing acts of 1886 and later acts, subverted Sami rights if seen from the perspective of reindeer herding survival at the premises of majority society.

The official investigations were accomplished within an industrial colonial discourse that made visible selected parts of a bigger picture. Showing that grazing grounds were reduced but the number of reindeer remained became an argument for claiming that hydropower development left reindeer herding unaffected. An implicit argument and possibility for further exploitations.

Today, cumulative effects of exploitations and decades of accelerating infrastructure that circumscribe grazing lands and migration routes, causes many Sami Villages to move reindeer by truck. Sometimes these changes caused by exploitation forces reindeer husbandry to become a less environmental-friendly activity. Aspects of a new colonial discourse emerge – an eco-colonial discourse – as economic and environmental sustainability on a global level is given priority over local, environmental and social sustainability and the impact of the industrial colonial past.

Språkgranskning: Kristina Sehlin MacNeil

11. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Åjttes arkiv (ÅA)

Lennart Wallmarks arkiv (LW)

F:15 Vattenregleringar

d Porsi kraftverk

e Messaure kraftverk

f Vattenregleringar, övrigt

g Vattenreglering inom Västerbottens län

Samernas Folkhögskolas arkiv (Samernas Fhsk)

F: 10 Övrigt

Landsarkivet Härnösand (HLA)

Lappfogden i Norrbottens norra distrikt arkiv (LNNA)

A I. Protokoll

B I. Utgående skrivelser

B III. Årsberättelser

E II. Skrivelser från länsstyrelsen

E III. Övriga inkomna skrivelser

Lappfogden i Norrbottens södra distrikt arkiv (LNSA)

A. Protokoll

B I. Koncept till utgående skrivelser

Lappfogden i Norrbottens östra distrikt arkiv (LNÖA)

B I. Koncept till utgående skrivelser

F XVI. Handlingar angående vattenmål

Lappfogdens i Västerbottens läns arkiv (LVA)

A I. Protokoll

E I. Inkomna skrivelser

H I. Akter och domar i vattenrättsmål samt handlingar rörande
sjöregleringar

Ö. Utredningar angående lappförhållanden

Norrbottens läns landskanslis arkiv (NLLA)

D I b. Ankomna brev i lappärenden

Statens Vattenfallsverk (SVV) Porjus Pionjärverket

F I. Dossierer angående Porjus Kraftverksbyggnader

Landsarkivet Östersund (ÖLA)

Lappfogdens i Jämtlands län arkiv (LJA)

A I. Protokoll vid sammanträden med lappbyarna

B I. Brevkoncept

F IX b. Akter och domar i vattenrättsmål samt handlingar rörande vattenregleringar

Jämtlands läns länsstyrelses landskontors arkiv (JLLA)

A III a. Resolutionskoncept. Huvudserie

Riksarkivet (RA)

Civildepartementets arkiv (CA)

Konseljakter

Jordbruksdepartementet (JorA)

Konseljakter

Justitiedepartementets arkiv (JuA)

Konseljakter

Yngre Kommittéarkivet (YK)

No. 193. 1919 års lappkommitté.

No. 1766. Renbetesdelegerade.

No. 1780:1. Lappfondsutredningen 1960.

Umeå Tingsrätt (UTR)

Norrbygdens Vattendomstols arkiv (NVD)

A1a. Protokoll

Ans. D. 3/1919 Suorva

Ans. D. 33/1937 Rappen Labbas

Ans. D. 68/1947 Ringselet Sädvajaure

Östersunds Tingsrätt (ÖTR)

Mellanbygdens Vattendomstols arkiv (MVD)

A1a. Protokoll

Ans. D. 37/1942 Burvattnet m.fl.

Ans. D. 28/1946 Sippmikken

Ans. D. 34b/1947 Nean

Tryckta källor

Offentligt tryck

Kunglig Majestäts betänkanden (KMB)

Betänkande rörande åtgärder till skydd för vårt lands natur och naturminnesmärken, Afgifvet af inom Kungl. Jordbruksdepartementet för ändamålet tillkallade sakkunnige. Stockholm: Nordiska Bokhandeln, 1907.

Riksdagstryck

Andra Lagutskottets utlåtande Nr. 35 1942 *Utlåtande i anledning av väckt motion angående vissa ändringar i 4 kapitlet vattenlagen m.m.* (2LagU 1942:35).

Andra Lagutskottets utlåtande Nr. 29 1947 *Utlåtande i anledning av väckt motion om upphävande av lagen den 20 oktober 1939 med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.* (2LagU 1947:29).

Andra Kammaren protokoll nr. 10, 18/10 1939 (AK 1939:10).

Betänkande afgifvet den 17 mars 1903 af den för utredning beträffande vissa staten tillhöriga vattenfall af Kungl. Maj:t den 9 juni 1899 tillsatta kommitté. Stockholm, 1903.

Första Kammaren protokoll nr. 10, 18/10 1939 (FK 1939:10).

Förslag till grunder för upplåtelse dels av vissa vattenfall, beträffande vilka Kronans äganderätt är eller kan förväntas bli föremål för tvist, dels ock av vissa Kronans ostridigt tillhöriga strömfäll m. m. Civildepartementet, Stockholm 1915.

Kungl. Förordningar m.m. rörande Lappväsendet inom Västerbottens län, Umeå 1914. *Norrländska Vattenkraftfrågor. Betänkande avgivet av norrländska vattenkraftutredningen* 1957.

Statens energimyndighet. *Nytt planeringsmål för vindkraften år 2020.* ER 2007:45. Stockholm: Statens energimyndighet, 2007.

Statens energimyndighet. *Tillväxtpotential inom sektorn förnybar energi: Så kan Sverige öka tillväxten inom förnybar energi.* ER 2009:15. Stockholm: Statens energimyndighet, 2009.

Tredje lagutskottets utlåtande 1963 Nr. 34 *i anledning av motioner angående bevakande av samernas rättigheter vid vattenbyggnad i Norge* (3LagU 1963:34).

Motioner

Andra Kammaren 1942 Nr. 74 *av Herr Hedlund i Östersund m.fl. angående utredning*

om ändringar i vissa delar av vattenlagen.

Andra Kammaren 1947 Nr. 21 Av herr Pettersson i Ersbacken m.fl. om upphävande av lagen den 20 oktober 1939 angående tillfällig vattenreglering.

Andra Kammaren 1963 Nr. 450 av herrar Jönsson i Ingemarsgården och Larsson i Umeå om bevakande av samernas rättigheter vid vattenutbyggnad i Norge.

Första Kammaren 1929 Nr. 192 av Herr Lindhagen om revision av gällande vattenlag till skydd för jordbruket, den stora allmänheten och den kommande släkten.

Första Kammaren 1963 Nr. 379 av herr Osvald om bevakande av samernas rättigheter vid vattenutbyggnad i Norge.

Propositioner

Proposition 1910: 119 Kungl. Maj:ts nådiga proposition till Riksdagen angående uppförande af en elektrisk kraftstation vid Porjusfallen i Stora Lule älf m.m.

Proposition 1939: U29 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering m.m.

Proposition 1943:110 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående åtgärder till stöd för de renskötande lapparna m.m.

Proposition 1943: 253 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i vissa delar av lagen den 20 oktober 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.

Proposition 1944: 169 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i vissa delar av vattenlagen.

Proposition 1945: 148 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående anslag till vattendomstolarna.

Proposition 1946: 154 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om tillägg till slutstadgandet i lagen den 20 okt 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser om tillfällig vattenreglering.

Proposition 1952: 52 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i vattenlagen.

Proposition 1952: 53 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i lagen den 20 okt 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser om tillfällig vattenreglering.

Proposition 1961:13 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till ändringar i vattenlagen.

Svensk Författningssamling (SFS)

- SFS 1886: 38 *Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige.*
- SFS 1898: 66 *Lag om de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige.*
- SFS 1909: 56 *Lag angående nationalparker.*
- SFS 1918: 523 *Vattenlag.*
- SFS 1928: 309 *Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige.*
- SFS 1939: 732 *Lag med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.*
- SFS 1943: 392 *lag om ändring i vissa delar av lagen den 20 oktober 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.*
- SFS 1944: 199 *Lag om ändrad lydelse av 4 kap. 14, 15 och 16 §§ vattenlagen.*
- SFS 1944: 200 *Lag om ändrad lydelse av 7§ i lagen den 20 oktober 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.*
- SFS 1946: 149 *Lag om tillägg till slutstadgandet i lagen den 20 okt 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser om tillfällig vattenreglering.*
- SFS 1952: 235 *Lag om ändring i vattenlagen.*
- SFS 1952: 240 *Lag om ändring i lagen den 20 oktober 1939 (nr 732) med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.*
- SFS 1952: 733 *Kungl. Maj:t. Kungörelse angående upphävande av kungörelsen den 20 oktober 1939 (nr 733) med förordnande jämlikt 1 § lagen samma dag (nr 732) med särskilda bestämmelser angående tillfällig vattenreglering.*
- SFS 1953: 177 *Kungl. Maj:t. Kungörelse angående förberedelse av vissa företag enligt vattenlagen.*
- SFS 1961:48 *Lag om ändring i vattenlagen.*
- SFS 1962: 627 *Lag om vissa åtgärder för utnyttjande av vattenkraft under krig m.m.*
- SFS 1971:437 *Rennäringslag.*
- SFS 1971:438 *Kungl. Maj:t:s rennäringskungörelse.*

Statens Offentliga Utredningar (SOU)

- SOU 1952:49, *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget (I).*
- SOU 1952:50, *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget (II).*
- SOU 1954:12, *Elkraftförsörjningen.*
- SOU 1966: 12, *Renbetesmarkerna.*
- SOU 1968:16, *Rennäringen i Sverige.*
- SOU 2013:69, *Ny tid ny prövning.*

Övriga tryckta källor och litteratur

- Adams, William M. & Mulligan, Martin (red.). *Decolonizing Nature Strategies for conservation in a post-colonial era*. Earthscan Publications, London 2003.
- Ahmed, Sara. "Declarations of Whiteness, the Non-Performativity of Anti-Racism", *Borderlands* Vol. 3 (2), 2004.
- Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2004.
- Alfred, Taiaiake & Cornthassel, Jeff "Being Indigenous. Resurgences against contemporary Colonialism" I *Government and Opposition* Vol. 40(4) 597-614, 2006.
- Altman, Jon C. "Development options on Aboriginal land: Sustainable Indigenous hybrid economies in the twenty-first century." I L.Taylor, G.Ward, G.Henderson, R.Davis, & L.Wallis (eds.) *The Power of Knowledge, the Resonance of Tradition*, (34-48), Aboriginal Studies Press, Canberra 2005.
- Amft, Andrea. *Sápmi i förändringens tid: En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Kulturens frontlinjer 20, Kulturgräns norr, Umeå 2000.
- Anaya, S. James. *Indigenous Peoples in International Law*. Oxford University Press, Oxford 2004.
- Anaya, S. James. *Report of the Special rapportuer on the Rights of Indigenous Peoples, James S. Anaya. Indigenous Peoples and Extractive industries*, Report to the Human Rights council A/HRC/24/41, 2013.
- Anshelm, Jonas. *Vattenkraft och naturskydd. En analys av opinionen mot vattenkraftutbyggnaden i Sverige 1950-1990*. Tema T rapport, 31; Tema V report, 18. Univ., Tema Teknik och social förändring, Linköping 1992.
- Anshelm, Jonas. *Mellan frälsning och domedag. Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945-1999*, Symposion, Eslöv 2000.
- Anshelm, *Det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara. Om opinionsbildningen i Svenska naturskyddsföreningens tidskrift Sveriges natur 1943-2002*. Skrifter från landskapet som arena 8, Umeå Universitet, Umeå 2004.
- Arrhenius, Svante. *Berättelse öfver en jemlikt Kongl. Maj:ts nådiga bref den 18 Maj 1900 på uppdrag af Vattenfallskomitén under sommaren år 1900 företagen utrikes studieresa*. Kungl. Jordbruksdepartementet, Stockholm 1901.
- Aronsson, Kjell-Åke. *Forest reindeer herding AD 1-1800: an archeological and palaeoecological study in northern Sweden*, Univ., Umeå 1991.
- Awebro, Kenneth & Senften, Tim. *Gamla gruvor i Jokkmokk. Gruvor och gruvarbete*

- vid Routevare, Kedkevare och Alkavare under främst 1600-talet. Duoddaris 8 Åjtte, Jokkmokk 1995.
- Barth, Fredrik. (red.) *Ethnic Groups and Boundaries: The social organization of cultural difference*, Oslo. 1969.
- Beach, Hugh. *Reindeer-Herd management in Transition. The case of Tuorpon Saameby in northern Sweden*, Univ., Uppsala 1981.
- Hugh Beach, "Political Ecology in Swedish Saamiland" i Anderson, D.G. & Nuttall, M. (eds.) *Cultivating Arctic Landscapes. Knowing and Managing Animals in the Circumpolar North* (110-123) Berghahn, New York 2004.
- Beinart, W., Brown, K. & Gilfoyle, D. "Experts and expertise in colonial Africa Reconsidered: Science and interpretation of knowledge" *African Affairs* 108/432, (413-433) 2009.
- Bengtsson, Bertil. *Samerätt: en översikt*, Stockholm: Norstedts Juridik, 2004.
- Berg, Bård A. "Norsk reindriftspolitik etter 2. Verdenskrig – en politikk for utvikling eller avvikling?" i Thomassen, Ø. & Lorås, J., (red.) *Spenningenes land. Nord-Norge etter 1945*, Ad Notam Gyldendal, Oslo 1997.
- Bård A. Berg, *Mot en korporativ reindrift: samisk reindrift i det 20. århundre – eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland*, Dieđut, 2000:3, Sámi Instituhtta, Kautokeino 2000.
- Berg, Bård A. "Den samiske retten til reindrift i Norge og Sverige ved overgangen til et nyt århundre" i Lantto, P. & Sköld, P (red) *Befolkning och bosättning i norr*, Centrum för samisk forskning, Univ., Umeå 2004.
- Bergstrand, Ingrid. *I Sirkassamernas land*. Såmi Girjijt, Jokkmokk 1985.
- Beronius, Mats. *Genealogi och sociologi. Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*. Symposium, B. Östlings bokförlag, Stockholm ; Stehag 1991.
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. Routledge, London 1994
- Birla, Ritu. "Post-colonial studies: Now that's history" I Morris, Rosalind C. (red), *Can the subaltern Speak? Reflections on the history of an idea*. Columbia University Press, New York 2010.
- Biörnstad, Margareta. *Kulturminnesvård och vattenkraft 1942-1980*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm 2006.
- Bjørklund, Ivar & Brantenberg, Terje. *Samisk reindrift – Norske ingrepp: Om Alta-elva, reindrift og samisk kultur*. Tromsø: Universitetsforlaget, 1981.
- Blake, Lynn A. "Pastoral Power, Governmentality and Cultures of Order in Nineteenth-Century British Columbia", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 24, (1): 79-93, 1999.

- Brännlund, Isabelle & Axelsson, Per. "Reindeer management during the colonization of Sami lands: A long-term perspective of vulnerability and adaptation strategies" I *Global environmental Change*, 21(3): 1095-1105, 2011.
- Bylund, Erik. *Koloniseringen av Pite Lappmark t.o.m. 1867*. Univ., Uppsala, 1956.
- Bäckman, Lena. "Opinioner om vattenkraft" i Rolén, M. & Bodén, B. (red.) *Dragkampen om vattenkraften. Studier kring en omstridd naturresurs*. Mitthögskolan, Östersund 2000. (s. 178-207).
- Bäärnhjelm, Göran. *I Norrland hava vi ett Indien. gruvdrift och kolonisation i Lappmarken under 1600-talet*. Ordfront Arkivet för folkets historia, Stockholm 1976.
- Craik, Brian. "Governance and Hydro Development in Québec and Manitoba." *Power Struggles: Hydro Development and First Nations in Manitoba and Québec*, Martin, T. & Hoffman, S. M., (eds.) 281-94. Winnipeg: University of Manitoba Press, 2008.
- Cramér, Tomas & Prawitz, Gunnar. *Studier i renbeteslagstiftning*. Norstedts, Stockholm 1970.
- Dagens Industri*, 12/2 2013.
- Dean, Mitchell. *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. Sage, London 2010.
- de Certeau, Michel. *The Writing of History*. Columbia University Press, New York 1988.
- Dirlik, Arif. "The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism" in *Critical Inquiry* 20 (2, winter) 1994.
- Edelmann, Lee. *No Future. Queer theory and the death drive*. Duke University Press, Durham 2004.
- Edenheim, Sara. *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, Symposion, Eslöv 2005.
- Edenheim, Sara. *Anakronismen. Mot den historiska manin*. Glänta Hardcore, Daidalos, Göteborg 2011.
- Egerbladh, Ossian. *Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria Stensele 1741-1860. De hundra äldsta nybyggesupptagningarna*, Umeå 1972.
- Eidlitz Kuoljok, Kerstin. *Den samiska sitan och vinterbyarna – en utmaning*. Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Univ., Uppsala 2011.
- Ekerlid, Birger. *De tvångsförflyttade. En roman om samer och nybyggare som tvingades lämna sina hem*. Ekerlids förlag samt Gaaltije, Östersund 2013.
- Fairclough, Norman. *Discourse and Social Change*. Polity, Cambridge 1992.
- Falkanger, Thor och Aage Thor Falkanger. *Tingsrett*, 6. uppl., Universitetsforlaget,

- Oslo 2007.
- Fjellheim, Sverre. *Nord-Trøndelag fylke. Reindrifft og arealbruk*, Sami Instituhtta, Kautokeino 1984.
- Forsgren, Nils. *Porjus: pionjärverket I ödemarken*. Porjus arkivkommitté, Porjus 1982.
- Forsgren, Nils. *Suorva: dammygget i vildmarken*. Porjus arkivkommitté, Porjus 1987.
- Forsgren, Nils. *Den effektfulla älven. Stänk från Luleälvens kraftfulla historia*. Porjus arkivkommitté, Porjus 1989.
- Forsgren, Nils. *Krafttag i norr. En krönika om energin från Vattenfall Mellersta Norrland*. Vattenfall Mellersta Norrland, Sundsvall 1992.
- Forsgren, Nils. *Harsprånget: storverket som aldrig höll på att bli av*. Porjus arkivkommitté, Porjus 1995.
- Foucault, Michel. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Brighton: Harvester Press, 1980.
- Foucault, Michel. "The Subject and Power" in *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4, (777-795) 1982.
- Foucault, Michel. "Governmentality." In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (eds.) (87-104). University of Chicago Press, Chicago 1991.
- Friberg, Lennart. *Styre i kristid. Studier i kristidsförvaltningens organisation och struktur 1939-1945*. Stockholm 1973.
- Fridlund, Mats. *Den gemensamma utvecklingen: staten, storföretaget och samarbetet kring den svenska elkrafttekniken*. Eslöv, 1999.
- Fur, Gunlög. *Colonialism in the margins: cultural encounters in New Sweden and Lapland*. Brill Academic Publishers, Leiden 2006.
- Haagensen, Kjell & Midttun, Atle (red.). *Kraftutbygging, konflikt og aksjoner*, Oslo, Universitetsforlaget, 1984.
- Hagerman, Maja. *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* Prisma, Stockholm 2006
- Hagström Yamamoto, Sara. *I gränslandet mellan svenskt och samiskt, Identitetsdiskurser och förhistorien i Norrland från 1870-tal till 2000-tal*. Univ., Uppsala 2010.
- Hajer, Maarten & Versteeg, Wytke. "A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics: Achievements, Challenges, Perspectives" in *Journal of Environmental Policy and Planning*. Vol. 7, No. 3, September 2005, 175-184.

- Hall, Rebecca. "Diamond Mining In Canda's Northwest Territories: A Colonial Continuity" I *Antipode* vol. 45(2), (376-393) 2013.
- Hanes-Nutti, Gertrud. "Karesuandosamer i Vaisaluokta och Änojalme. Dislokationens och vattenregleringarnas inverkan på deras näringar och hushållning." Opublicerad uppsats, B-nivå. Umeå: institutionen för historia, Umeå universitet, 1987.
- Hanes-Nutti, Gertrud. "Samernas rättsliga ställning vid de tre första Suorvareglerna." Opublicerad uppsats, C-nivå. Umeå: institutionen för historia, Umeå universitet, 1988.
- Hanes, Gertrude. *Vaisaluokta 100 år*. Vaisa Sameförening 2001.
- Hansson, Staffan. *Porjus – en vision för industriell utveckling i övre Norrland*. Tekniska högskolan i Luleå, 1994.
- Hansson, Per Albin & Berkling, Anna Lisa, *Från Fram till Folkhemmet. Per Albin Hansson som tidningsman och talare*. Metodica Press, Solna 1982.
- Haraldsson, Desiree. *Skydda vår natur! Svenska naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling*. Lund University Press, Lund 1987.
- Hazell, Bo. *Resandefolket. Från tattare till traveller*. Ordfront, Stockholm 2011.
- Headrick, Daniel R. *Tentacles of Progress. Technology Transfer in the age of Imperialism. 1850-1940*. Oxford University Press; New York 1988.
- Hechter, Michael. *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. Transactions Publishers, New Brunswick 1999.
- Hedin, Hans. "Vattenfalls utbyggnadsplan 1962" i *Västerbotten 2008:2*.
- Hind, Robert J. "The internal Colonial Concept" I *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 26. No. 3, 1984.
- Hirdman, Yvonne. *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik* Carlssons, Stockholm 2010.
- Hoffman, Stephen M. "Engineering Poverty: Colonialism and Hydroelectric development in Northern Manitoba." In *Power Struggles: Hydro Development and First Nations in Manitoba and Québec*, Martin, T. & Hoffman, S. M., (eds.) 103–28. University of Manitoba Press, Winnipeg 2008.
- Holmbäck, Åke. *Om lapps kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*. SOU 1922:10. Stockholm 1922.
- Holte, Arvid. "Reindrifta og virkinger av kraftutbygging – et metodeforsøk", Opublicerad Hovedfagsoppgave i geografi, Geografisk institutt, Universitet i Trondheim 1983.
- Horstkotte, Tim. *Contested Landscapes: Social-ecological Interactions between Forestry and Reindeer Husbandry*. Institutionen för Ekologi, miljö och

- geovetenskap. Univ., Umeå 2012.
- Howitt, Richard & Suchet-Pearson, Sandra. "Ontological Pluralism in Contested Landscapes" i Anderson, K., Domosh, et.al. (eds.) *Handbook of Cultural Geography*, Sage, Thousand Oaks, California 2003.
- Hultman, Martin. *Full gas mot en (o)hållbar framtid. Förväntingar på bränsleceller och vätgas 1978-2005 i relation till svensk energi- och miljöpolitik*. Institutionen för tema teknik och social förändring, Univ., Linköping 2010.
- Hultqvist, Kenneth & Pettersson, Kenneth. *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. HLS, Stockholm 1995.
- Hydropower in Sweden*. Vattenfall, Stockholm 1981.
- Hylland Eriksen, Thomas. *Etnicitet och nationalism*. Nya Doxa, Nora 1998.
- Högstedt, Karl Henrik M. *Vattenlagen av den 28 juni 1918 samt Lagen om flottning i allmän flottled av den 19 juni 1919 med anmärkningar och sakregister*. Norstedt, Stockholm 1923.
- Inga, Berit & Sunna, Ida. *Renskötarkvinnor. Om renen, landskapet och språket*. Duoddaris 26, Åjtte, Jokkmokk 2013.
- Isaksson, Olov. *Tärna – förvandlad bygd*, LT, Solna 1975.
- Isaksson, Svante. *När staten stal marken*. Ord & Visor, Skellefteå 2001.
- Jakobsson, Eva. "Norsk och svensk vattenkraftutbyggnad: En komparativ studie." *Polhem: Tidskrift för teknikhistoria* 10 (1992): 226–64.
- Jakobsson, Eva. *Industrialisering av älvar: Studier kring svensk vattenkraftutbyggnad 1900–1918*. Historiska institutionen, Univ., Göteborg 1996.
- Jansson, Sverker & Wanhainen, Väinö. *Tidig miljövard vid Statens vattenfallsverk*. Statens vattenfallsverk, Stockholm 1990.
- Jenkins, Keith. *Refiguring History. New thoughts on an old discipline*. Routledge, London 2003.
- Jenkins, Keith. *Re-thinking History*. Routledge, London 1991
- Johansson, Karl-Erik. *Spökis – fjällflygaren*, CeWe-förlag, Bjästa 1985.
- Johansson, Peter. *Samerna – urfolk eller minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986-2005*, Institutionen för globala studier, Univ., Göteborg 2008.
- Josefsen, Eva. "The Norwegian Sámi Parliament and Sámi Political Empowerment" i Minnerup, Günther & Solberg, Pia (eds.) *First World, First Nations. Internal Colonialism and Indigenous Self-determination in Northern Europe and Australia*. Sussex Academic Press, Portland 2011.
- Jåma, Martha & Ljungdahl, Ewa. *Samiska nybyggare i Jänsmässholmen*. Jamtli Förlag, Östersund, 2001.

- Jörnmark, Jan. *Skogen, staten och kapitalisterna. Skapande förstörelse i svensk basindustri 1810-1950*. Studentlitteratur, Lund 2004.
- Kallenberg, Ragnvald. "Om vitenskapelig ydmykhet" i *Samisk forskning og forskningsetikk*. De nasjonale forskningsetiske komitéer, Oslo 2002. (151-185).
- Karnell, Vitalis. "Lapparna och civilisationen" i *Dagny* 1906.
- King, Anthony D. "Colonial Urban Development: Culture, Social Power and Environment" I *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 16:03 (518-520), 1978.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa. *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. En rätthistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*. Juristförbundets förlag, Helsingfors 1994.
- Kungl. Vattenfallsstyrelsen. *Redogörelse för arbetena med Porjus kraftverksbyggnad intill utgången af år 1911*. Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Stockholm 1913.
- Kulchyski, Peter. *Like the sound of a drum. Aboriginal cultural politics in Denendeh and Nunavut*. University of Manitoba Press, Winnipeg 2005.
- Kuokkanen, Rauna. "From research as colonialism to reclaiming autonomy. Towards a research ethics framework in Sápmi" I *Ethics in Sámi and Indigenous Research. Report from a seminar in Kárásjohka, Norway*. Sámi Instituhtta, Kautokeino 2008. (s. 48-63)
- Kuoljok, Apmut Ivar. *Mitt liv som renskötare*. Ord & visor, Skellefteå 2004.
- Lantto, Patrik. *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1950*. Kulturgräns norr, Umeå 2000.
- Lantto, Patrik. *Att göra sin stämman hörd: Svenska samernas riksförbund, same-rörelsen och svensk samepolitik 1950-1962*. Kulturgräns norr, Umeå 2003.
- Lantto, Patrik. "Nationell symbol, etnisk markör eller utdöende näring?" I Lantto, P. & Sköld, P (red) *Befolkning och bosättning i norr. Etnicitet, identitet och gränser i historiens sken*. Skrifter från Centrum för samisk forskning 1, Univ., Umeå 2004.
- Lantto, Patrik. "Rotlösa nomader? De första försöken att tvångsflytta samer i Sverige" i *Oknytt* 2006, Vol. 27 (3-4), s. 38-63.
- Lantto, Patrik. "Borders, Citizenship and Change: The case of the Sami People, 1751-2008". I *Citizenship Studies* Vol.14 issue 5, 2010.
- Lantto, Patrik. "The establishment of a scientific field. The history of reindeer husbandry research in Sweden 1900-1970" i *Rangifer* 31 (1), (91-109) 2011.
- Lantto, Patrik. *Lappväsendet. Tillämpningen av svensk samepolitik 1885-1971*. Skrifter från Centrum för Samisk forskning 14, Umeå universitet, Umeå 2012.
- Lantto, Patrik & Mörkenstam, Ulf. "Sami Rights and Sami Challenges: The

- Modernization Process and the Swedish Sami Movement, 1886–2006.” *Scandinavian Journal of History* 33 (2008): 26–51.
- Lantto, Patrik & Össbo, Åsa. ”Det åsidosatta folket. Samerna, renskötselns och de första planerna på en storskalig utbyggnad av vattenkraften i Sverige” *Oknytt* 1-2 2011.
- Laula, Elsa. *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena.* (1904) Gaaltije, Östersund 2003.
- Lawrence, Rebecca. *Shifting Responsibilities and Shifting Terrains: State Responsibility, Corporate Social Responsibility, and Indigenous Claim.* Sociologiska institutionen, Univ., Stockholm 2009.
- Ledman, Anna-Lill. *Att representera och representeras. Samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966-2006*, Skrifter från Centrum för samisk forskning nr 15, Univ., Umeå 2012
- Legg, Stephen. ”Beyond the European Province” I Elden, S. & Crampton, J. W. (eds.) *Space, Knowledge and Power. Foucault and Geography.* Ashgate Publishing ltd, London 2007(a).
- Legg, Stephen. *Spaces of Colonialism. Delhi’s urban governmentalities.* Blackwell Publishing, Malden 2007(b).
- Lindgren, Gunnar. *Kolonisationen av Umbyn. Lyckselebyar i Vindelådalen med biflöden*, Lycksele 1995.
- Lindmark, Daniel. ”Diaspora, Integration and Cantonization: Swedish colonial education from a theoretical, comparative and concluding perspective.” In *Education and Colonialism: Swedish Schooling Projects in Colonial Areas, 1638–1878*, Lindmark, Daniel, (red.), 15–40. Umeå: Kulturgräns norr, 2000.
- Lindmark, Daniel. *En lappdrängs omvändelse. Svenskar i möten med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen*, Centrum för Samisk forskning, Univ., Umeå 2006.
- Loeffler, David. *Contested Landscapes/Contested Heritage. History and heritage in Sweden and their archaeological implications concerning the interpretation of the Norrlandian past* Institutionen för arkeologi och samiska studier, Univ., Umeå 2005.
- Loo, Tina & Stanley, Meg. ”An environmental history of progress: Damming the Peace and Columbia Rivers” I *The Canadian Historical Review* 92, 3, (399-427) 2011.
- Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism.* Routledge, London 2002.
- Lundgren, Lars J. *Energipolitik i Sverige 1890–1975. Sammanfattning av studie utarbetad på uppdrag av Framtidsstudien Energi och samhälle.* Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm 1978.

- Lundgren, Lars J. *Staten och naturen. Naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935. Del I. 1869-1919*, Cassandra, Brottby 2011(a).
- Lundgren, Lars J. *Staten och naturen: Naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935. Del II, 1919-1935*, Cassandra, Brottby 2011(b).
- Lundmark, Lennart. *Koloni i norr. Om 650 års utsugning av Norrbotten*. Gidlund, Stockholm 1971.
- Lundmark, Lennart. *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhället övergång till rennomadism i Lule Lappmark*. Arkiv, Lund 1982.
- Lundmark, Lennart. "Från ursprungsbefolkning till invandrargrupp. Samerna i svensk forskning under 1800-talet", i Brändström, Kjell-Arne (red.), *Bilden av det samiska. Samerna och det samiska i skönlitteratur, forskning och debatt*. Kulturens frontlinjer; Umeå 2000.
- Lundmark, Lennart. "*Lappen är ombytlig, ostadig och obekvä*m": Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Norrlands Universitetsförlag, Umeå 2002.
- Lundmark, Lennart. *Samernas Skatteländ*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm 2006.
- Lundmark, Lennart. "Formlös förvaltning och flyktiga rättigheter" i Lundmark, L. & Rumar, L., *Mark och rätt i Sameland*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm 2008.
- Lundmark, Lennart. "Skogsordningen 1683 och äganderätten till Lappmarken" i Lundmark, L. & Rumar, L., *Mark och rätt i Sameland*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm 2008.
- Lundmark, Lennart. "Samernas jakt- och fiskerätt i Lappmarken och Jämtland före 1928" i Lundmark, L. & Rumar, L., *Mark och rätt i Sameland*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm 2008.
- Lundqvist, Lennart J. "Ekologiskt integrerad politik" I Jagers, Sverker C., (red.) *Hållbar utveckling som politik. Om miljöpolitikens grundproblem*. Liber, Malmö 2005,
- Löf, Annette; Sandström, Per; Baer, Karin; Stinnerbom, Marita; Sandström, Camilla. *Renskötsel och klimatförändring: Risker, sårbarhet och anpassningsmöjligheter i Vilhelmima Norra Sameby*. Forskningsrapporter i statsvetenskap 2012:4, Univ., Umeå 2012.
- Löwing, Folke. *I kraftverkens skugga: Ett och annat om kraftutbyggnadsmål*. LT, Stockholm 1955.
- Luzin, G.P., Pretes, M. & Vasilev, V.V. "The Kola Peninsula: Geography, History and Resources" in *Arctic* vol. 47, no 1, (1-15) 1994.

- Malmberg, Bo. *Kronotorparlandet, kolonister och kronotorpare i muntliga och skriftliga källor*. CeWe-förlag, Bjästa 1980.
- Manker, Ernst. *Det nya fjällvattnet. Forskningar och upplevelser bland lapparna kring Akkajaure* Medén, Stockholm 1941.
- Manuel, George & Posluns, Michael. *The Fourth World: An Indian Reality*, Collier Macmillan Canada, New York 1974.
- Marainen, Johannes. "Tvångsförflyttning av samer", i *Norrbottnen* (62-79), Luleå 1996.
- Marklund, Bertil. "Några teoretiska aspekter vid studiet av skogssamiska lappskatteländ" I Sköld, P & Lantto, P (red.) *Den komplexa kontinenten. Staterna på Nordkalotten och samerna i ett historiskt perspektiv*, Forskningsrapporter från Institutionen för historiska studier nr. 14, Univ., Umeå 2005, (61-83).
- Matsui, Kenichi. *Native Peoples and Water Rights. Irrigation, Dams, and the Law in Western Canada*. Québec. McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston 2009.
- McClintock, Anne. "The Angel of Progress: Pitfalls of the Term 'Post-colonialism'" i *Social Text*, No 31/32, Third World and Post-Colonial Issues (84-98) 1992.
- McCully, Patrick. *Silenced Rivers. The ecology and politics of large dams*, Zed, London 2001.
- Minnerup, Günter & Solberg, Pia (red.). *First World, First Nations. Internal Colonialism and Indigenous Self-determination in Northern Europe and Australia*. Sussex Academic Press, Portland 2011.
- Montesino Parra, Norma. *Zigenarfrågan, intervention och romantik* Socialhögskolan, Univ., Lund 2002
- Mudimbe, Valentin Y. *The Idea of Africa*. Indiana Univ. Press, Bloomington 1994.
- Mårald, Erland. *Svenska miljöbrott och miljöskandaler 1960-2000*. Gidlund, Hedemora 2007.
- Mörkenstam, Ulf. *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997*. Statsvetenskapliga institutionen, Univ., Stockholm 1999.
- Neumann, Iver B. *Mening, materialitet, makt. En introduktion till diskursanalys.* Studentlitteratur, Lund 2003.
- Niemi, Einar. "Kategoriernes etikk og miniritetene i nord. Et historisk perspektiv" i *Samisk forskning og forskningsetikk* (s. 22-44), De nasjonale forskningsetiske komitéer, Oslo 2002.
- Nilsson-Mankok, Erik. *För vilken etnisk befolkning planeras det*, Marsfjäll 1980.

- Nilsson Ranta, David. *Nödhyll på villovägar. Implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903-1954*. Sociologiska institutionen, Univ., Umeå 2008.
- Nordin, Åsa. *Relationer i ett samiskt samhälle. En studie av skötesrensytet i Gällivare socken under första hälften av 1900-talet*. Sámi dutkan Samiska studier 2, Univ. Umeå 2002.
- Nordin, Åsa. *Renskötelsen är mitt liv. En analys av den samiska renskötelsens ekonomiska anpassning*. Centrum för samisk forskning, Univ., Umeå 2007.
- Norstedt, Gudrun. *Lappslattelanden på Gedda karta. Umeå Lappmark från 1671 till 1900-talets början*. Thalassa, Umeå 2011.
- Nytt Juridiskt Arkiv (NJA) avd I Rättsfall från Högsta domstolen*, Norstedts juridik, Stockholm 1961.
- Nytt Juridiskt Arkiv (NJA), avd I Rättsfall från Högsta domstolen*, Norstedts juridik, Stockholm 1965.
- Nytt Juridiskt Arkiv (NJA), avd I Rättsfall från Högsta domstolen*, Norstedts juridik, Stockholm 1981.
- Nyysönen, Jukka. "Everybody recognized we were not white": *Sami Identity Politics in Finland 1945-1990*. Department of History, Univ., Tromsø 2007.
- Ojala, Carl-Gösta. *Sámi Prehistories. The Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe*. Univ., Uppsala 2009.
- Oscarsson, Erik-Oscar. "Osynlighetens dilemma" i *Nordisk Ekumenisk Orientering* (s. 18-21) 1994:4.
- Paine, Robert. *Dam a river. Damn a people? Saami (Lapp) Livelihood and the Alta/Kautokeino hydro-electric project and the Norwegian parliament*, Köpenhamn, 1982.
- Parry, Benita. "Problems in Current Theories of Colonial Discourse" i Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. (eds.) *The Post-Colonial Studies reader* Routledge, London 1995.
- Parry, Benita. "The Postcolonial: Conceptual Category or Chimera?" I *The Yearbook of English Studies*, Vol.27, (3-12), 1997.
- Petriks, Olga "Future of Hydropower in Sweden. Results of a workshop using external and value-based scenarios" Examensarbete KTH, Skolan för industriell teknik och management (ITM), Stockholm 2010.
- Piper, Liza. *Industrial Transformation in Subarctic Canada* UBC Press 2008.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: travel writing and transculturation*. Routledge, London 1992.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds Extra landsmöte 1960. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1960.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1950. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1950.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1951. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1951.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1952. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1952.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1953. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1953.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1954. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1954.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1955. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1955.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1956. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1956.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1957. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1957.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1958. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1958.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1959. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1959.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1960. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1960.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1961. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1961.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1962. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1962.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Gällivare 27 februari – 1 mars 1963. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1964.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Östersund 11-13 mars 1964. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1965.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Karesuando 3-5 mars 1965. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1966.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Lycksele 2-4 mars 1966. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1967.

- Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Jokkmokk 9-11 mars 1967.* Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1968.
- Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte i Arjeplog 15-17 februari 1968.* Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1969.
- Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds Urtima landsmöte i Östersund den 3-5 oktober 1968 jämte samernas samepolitiska program.* Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1969.
- Pyhkkönen, Miika. "Deportation vs. Sanctuary. The Rationalities, Technologies, and Subjects of Finnish Sanctuary Practices" *Refuge* Vol. 26 (1): 20-33, 2009.
- Päiviö, Nils-Johan. *Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige. En utredning om lapps kattelandens och de samiska rättigheterna utveckling från mitten av 1600-talet till 1886 års renbeteslag.* Sámi Instituhtta: Kautokeino, 2001.
- Päiviö, Nils-Johan. *Från Skattemannarätt till nyttjanderätt. En rättshistorisk studie av utvecklingen av samernas rättigheter från slutet av 1500-talet till 1886 års renbeteslag.* Juridiska institutionen, Univ., Uppsala 2011.
- Rensund, Lars. *I Samernas land förr i tiden.* Norrbottens museum, Luleå 1986.
- Riseth, Jan-Åge. *Sami Reindeer mangement under technological change. Vol. I, Rangifer vol.20 (2-3) 2000.*
- Rolén, Mats. *Jämtlands och Härjedalens historia. D. 5, 1880-1980.* Östersund 1990.
- Rolén, Mats. "Vattenkraft och naturskydd" i *Återblickar. Samfundet för hembygds-vård 75 år. Bygd och Natur (Årsbok), Sveriges hembygdsförbund, Stockholm 1991.*
- Rolén, Mats. "Indalsäven - en kraftkälla för 1900- och 2000-talet" i Rolén & Bodén (red.) *Dragkampen om vattenkraften. Studier kring en omstridd naturresurs,* Mitthögskolan, Östersund 2000,
- Rose, Nikolas, O'Malley, Pat & Valverde, Marina. "Governmentality" *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2006. 2.(83-104) 2006.
- Rosén, Bo. *Den glömda miljödebatten.* Statens naturvårdsverk, Solna 1987
- Rumar, Lars. "Avradsland, skattefjäll och avvitrning i Jämtlands län" i Lundmark, L. & Rumar, L. *Mark och rätt i sameland.* Insitutet för rättshistorisk forskning, Stockholm 2008.
- Rumar, Lars. "Kampen om hässjorna" i Lundmark, L. & Rumar, L. *Mark och rätt i sameland.* Insitutet för rättshistorisk forskning, Stockholm 2008.
- Rumar, Lars. *Historien och Härjedalsdomen. En kritisk analys.* Skrifter från Centrum för Samisk forskning nr 20, Univ., Umeå 2014. [under utgivning].
- Runcis, Maja. *Steriliseringar i Folkhemmet* Ordfront, Stockholm 1998.
- Ruong, Israel. *Samerna i historien och nutiden* Bonnier Fakta, Stockholm 1982.

- Said, Edward W., *The World, The Text, and the Critic*. Vintage, London 1991.
- Salomon, Kim. "Den kulturella vändningens provokationer" i *Scandia* 75:1, 2010 (s. 61-85).
- Samefolkets Egen Tidning*
- Samefolket*
- Samernas Samepolitiska program. Svenska Samernas Riksförbunds remissyttrande över rennärings-sakkunnigas betänkande (SOU 1968:16)*. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå 1969.
- Samiska frågor i Svenska kyrkan*. Svenska kyrkans utredningar 2006:1. Stockholm 2006.
- Scott, David. "Colonial Governmentality." *Social Text* no. 43, (191-220) 1995.
- Scott, James C. *Seeing like a State: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press, New Haven 1998.
- Shohat, Ella. "Notes on the 'Post-Colonial'" I *Social Text*, No 31/32, Third World and Post-Colonial Issues, (99-113) 1992.
- Sjögren, David. *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913-1962*. Institutionen för idé- och samhällsstudier, Univ., Umeå 2010.
- Sjögren, Gunda. *Åbacka*. Idé och Kultur, Stockholm 1975.
- Skjold, Dag Ove. *Statens Kraft 1947-1965: for velferd og industri*, Universitetsforlaget, Oslo 2006.
- Smith, Linda Tuhiwai, *Decolonizing Methodologies. Indigenous Peoples and Research*. Zed, London 1998.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. "Appendix: Can the Subaltern Speak?" I Morris, Rosalind C. (red), *Can the subaltern Speak? Reflections on the history of an idea*. Columbia University Press, New York 2010.
- Spurr, David. *Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*. Duke University press, London 1993.
- Spörsmål av samiskt intresse vid Nordiska rådets 7:e session 1959, samernas rättigheter och samverkan på renskötselns område*. Nordiska rådet, S.I., Stockholm 1960.
- Stenman, Lennart. *Avvittringen i Västerbottens läns lappmarker*, Kulturgeografiska institutionen, Univ., Uppsala 1981.
- Stenman, Lennart. Ströängar. *Ett svenskt exempel på rättsäkerhet*. Karlstad University studies, 2004:37. Institutionen för samhällsvetenskap, Gruppen för regionalvetenskaplig forskning, Univ., Karlstad 2004.

- Stoler, Ann Laura. "Colonial Archives and the Art of Governance" i *Archival Science* Vol. 2. No 1-2, (87-109) 2002.
- Strand, Ivar. *Kraftens tid: Björkvattskommittén om Gardiken och Ajaures reglering*. Tärnaby 1992.
- Strömberg, Rolf. *Vattenlagen med kommentar*, Publica, Stockholm 1984.
- Sundin, Bosse & Pettersson, Richard. "Sigurd Curman, Nämforsen och 'Det kultiverade kraftverket'" i Mårald, Erland (red.) *När dalen var röd och kusten blev hög* Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 10, Univ., Umeå 2008, s. 103-137.
- Svedell, Ulla. *Finska och samiska ortnamn i Sverige*. Finsk-ugriska institutionen, Univ., Uppsala 2001.
- Svenskt Biografiskt Lexikon*. Band 21, Bonniers, Stockholm 1977.
- Svenskt Biografiskt Lexikon*. Band 30, Bonniers, Stockholm 2000.
- Svensson, Tom G. *Samernas politiska organisation. En studie av etnisk minoritet i förhållande till storsamhället*. Univ., Stockholm 1973.
- Sörlin, Sverker. *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Carlssons, Stockholm 1988.
- Tingsten, Herbert. *Konstitutionella fullmaktlagar i modern parlamentarism*, Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen, 6. Gleerups, Lund 1926.
- Thomasson, Lars. "Samerna" i Rolén, Mats (red.) *Jämtlands och Härjedalens historia D. 5, 1880-1980*. Jämtlands läns museum, Östersund 1990.
- Thomasson, Lars. *Ur jämtlandssamernas nutidshistoria. En mer än hundraårig kulturkamp* Gaaltje, Östersund 2002.
- Thue, Lars. *Statens Kraft 1890-1947*. Oslo 1994.
- Thörn, Håkan, Eriksson, Catharina & Eriksson Baaz, Maria. *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nya Doxa, Nora 1999.
- Torfin, Jacob. "Path-dependent Danish Welfare Reforms: The Contribution of the New Institutionalisms to Understanding Evolutionary Change" I *Scandinavian Political Studies*, Vol.24, No. 4, 2001.
- Torp, Eivind. *Renskötselfrågan och rätten till naturresurserna*. Univ., Tromsø 2008.
- Torp, Eivind. "Renskötselfrågans grunder" i *Svensk Juristtidning SvJT* 2012.
- Tosh, Nick. "Anachronism and retrospective explanation: in defence of a present-centered history of science", I *Stud. Hist. Phil. Sci.* 34 (2003) 647-659.
- Udtja Lasse. *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure*. Emma publishing, Stockholm 2007.
- Upmark, Erik. "Vattenkraft och Sjöregleringar". *Svenska Vattenkraftföreningens*

- publikationer 381*. Stockholm 1945.
- Utsi, Paulus och Utsi, Inger. *Giela Gielain*. Porjus 1980.
- Utsi, Paulus. *Följ stigen*. DAT förlag, Kautokeino 2000.
- Vattenkraften i Torne och Kalix älvar*. Nordisk Utredningsserie (NU 1962:3).
- Vedung, Evert & Brandel, Magnus. *Vattenkraften, staten och de politiska partierna*. Nya Doxa, Nora 2001.
- Waldram, James. *As long as the rivers run. Hydroelectric developments and Native communities in Western Canada*. Univ. of Manitoba Press, Winnipeg, Man. 1988.
- Waterpower in Finland*. Helsinki, 1968.
- Wiinka, Bertil och Valborg. *Har du slutat vara lapp?* Umeå, 2006.
- Wikström, Hanna. *Etnicitet*. Begreppbart, Liber, Malmö 2009.
- Winther-Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise. *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund 2000.
- Young, Robert J. C. *Postcolonialism. An historical introduction*. Blackwell, Oxford 2001.
- Yuval-Davies, Nira. "Belonging and the politics of belonging" i *Patterns of prejudice* 2006:3 (199-202) 2006.
- Åhrén, Christina. *Är jag en riktig same? Etnologisk studie av unga samers identitetsarbete*, Etnologiska skrifter 47, Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Univ., Umeå 2008.
- Åhrén, Ingvar. "Tvångsförflyttning eller dislokation" i *Norrbottnen* (107-143) 1976/77. Luleå 1977.
- Åhrén, Ingvar. *Samernas vilja. Svenska samernas riksförbund, resolutioner 1966-1985*. Sápmi 4, Svenska samernas riksförbund, Umeå 1986.
- Åhrén, Ingvar & Ljungdahl, Ewa. *Kraantje – Gransjön*. Gaaltje, Östersund 2011.
- Åhrén, Mattias. "Indigenous Peoples' Culture, Customs, and Traditions and Customary Law – The Saami People's Perspective." *Arizona Journal of International & Comparative Law* 21 (2004): 63–112.
- Öhman, May-Britt. *Taming Exotic Beauties: Swedish Hydropower Constructions in Tanzania in the Era of Development Assistance, 1960s–1990s*. Stockholm: Department of History of Science and Technology, Royal Institute of Technology, 2007.
- Össbo, Åsa. "Naturhänsyn inom ramen för det ofrånkomliga. Studie av en kommuns agerande i vattenkraftutbyggnadsfrågor 1945-1960" Opublic. Magisteruppsats i historia, Uppsala Universitet, 2008.
- Össbo, Åsa och Lantto, Patrik. "Colonial Tutelage and Industrial Colonialism: reindeer

husbandry and early 20th-century hydroelectric development in Sweden” i *Scandinavian Journal of History*. Vol.36, No. 3, 2011. (324-348).

Elektroniska källor

Energimyndigheten, om elcertifikatsystemet,

<http://energimyndigheten.se/sv/Foretag/Elcertifikat/Om-elcertifikatsystemet/>
[2011-11-24].

Energimyndigheten, Vattenkraft,

<http://energimyndigheten.se/sv/Forskning/Kraftforskning/Vattenkraft/>
[2012-06-12].

Europeiska Unionen, Klimatåtgärder,

http://europa.eu/pol/clim/index_sv.htm [2013-12-07].

Länsstyrelsen i Jämtland, Yttrande till Bergstaten med förslag till avslag om bearbetningskoncession i Stekenjokk. Publicerad 2013-10-07.

<http://www.lansstyrelsen.se/jamtland/SiteCollectionDocuments/Sv/nyheter/2013/Stekenjokk-yttrande.pdf> [2013-10-09].

Regeringen, Rönnbäcken publicerad 2013-09-17,

<http://www.regeringen.se/sb/d/15986/a/224142> [2013-12-08].

Sametinget i Sverige, Skogsbruk och rennäring, uppdaterad 2013-10-09,

<http://sametinget.se/1129> [2013-10-09].

Sametinget i Sverige. “Sametingets syn på vindkraft i Sápmi.” Publicerad 2009-02-19 på http://www.sametinget.se/7102?file_id=1 [2010-03-10].

Sametinget i Sverige, Samebyarnas markanvändningskartor,

<http://www.sametinget.se/8382> [2011-05-14].

Solidinfo, konsumentprisindex,

<http://www.solidinfo.se/konsumentprisindex.aspx> [2013-11-30].

Skogforsk, Vad är skogen värd?

<http://www.skogforsk.se/sv/KunskapDirekt/Priser-och-andra-siffror/Vad-ar-skogen-varld/> [2013-09-10].

Svenska Samers Riksförbund, Rennäring,

http://www.sapmi.se/nar_1_o.html [2011-08-30].

Svensk energi, Elproduktion med god klimatprestanda,

<http://www.svenskenergi.se/sv/Om-el/Elproduktion/> [2011-08-24].

Svensk Geologisk Undersöknings/SGU:s beslut om utpekande och detaljavgränsning av riksintresset Stekenjokk i Vilhelmina kommun, Västerbottens län, och Strömsunds kommun, Jämtlands län enligt 3 kap. 7§ andra stycket Miljöbalken,

2012-12-10.

<http://www.sgu.se/dokument/riksintressen/46-2009-2011.pdf> [2013-09-09].

12. BILAGOR

Bilaga 1.

Ansökningar om reglering för elektricitetsproduktion under åren 1939-1954 i Norrbygdens och Mellanbygdens Vattendomstolars arkiv

Eftersom vattendomstolarna saknar diarieförteckning över sina inkomna ansökningar har ansökningarna genomsökts kronologiskt från 20 oktober 1939 till december 1954 för att upprätta en lista över existerande vattenmål under perioden då krislagen var i bruk.

Förklaring:

Län: Nb – Norrbottens, Vb – Västerbottens, Jä– Jämtlands, Vn – Västernorrlands, Gvb – Gävleborgs, Kb – Kopparbergs län.

TR/VL: TR – Tillfällig regleringsansökan, VL – Vattenlagsansökan, KR – korttidsreglering

Typ: redan – dämnd genom flottning eller kraftutvinning, ny – tidigare oreglerad, Lgp – laglig prövning av befintlig anläggning.

Renbete: ÅRM – året-runt-marker, Vinter (L) – vinterbetesområde inom lappmarken, Vinter – vinterbetesområde, Vinter 3 – enligt gränsdragningskommissionen område som renskötare anser vara sedvanemark men inte markägarna, V i ort – anläggningen ligger mitt i ett samhälle/tätort inom vinterbetesområdet.

Utbyggare: Lista i slutet av bilagan.

Beslut: hur dömdes målet? Åter – återkallad ansökan, KM – Kungl. Maj:ts medgivande, Prov. – provisorisk. TRa – ansökan om tillfällig reglering, VL a – ansökan enligt vattenlagen

Krv: Krv – kraftverk.

Ans.	Vattendrag	Län	TR/VL	Typ	Renbete	Utbyggare	Beslut	Krv
<i>1939 (oktober)</i>								
62	Abmoträsket	Vb	TR	Redan	Vinter (L)	Gargnäs El		
63	Gesunden	Jä	TR	Redan	Vinter 3	KVS m.fl.	TR-42	
65	Storuman	Vb	TR	Ny	ÅRM	KVS	TR-40	
69	Stadsforsen	Jä	TR	Redan	Vinter 3	KVS	TR-42	Krv
73	Eggelatsjaure Malmesjaure	Nb	TR	Redan	ÅRM ÅRM	Sikfors AB	TR-49	
77	Vängelälven Sporrsjön	Jä	TR	Redan	Vinter	Kramfors Graninge		
78	Kvarnbergsvattnet	Jä	TR	Ny	ÅRM	Kramfors Graninge	TR-45	

Xxx	Storsjön	Jä	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-41	
1940								
1	Bysjsjaur	Vb	TR	Redan	Vinter	Granö		
2	Torrön	Jä	TR	Redan	ÅRM	KVS IRF	TR-40	
3	Näckten	Jä	TR	Redan	Vinter	KVS IRF	TR-40	
13	Storuman	Vb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-43	
15	Pieskejaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	Sikfors AB	TR-42	
16	Torrön Juvuln Stora Rensjön Lilla Rensjön Anjan Kallsjön	Jä	TR	Redan Redan Ny Ny Redan Redan	ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM	KVS	TR-42	
17	Näckten	Jä	TR	Redan	Vinter	KVS	TR-43	
20	Sängsjön	Vb	TR	Redan	Vinter (L)	Åsele Kraft AB	VL-42	
29	Kattstruforsen	Jä	VL	Ny	Vinter	AB Kattstr		Krv
33	Hansesjön	Gvb	TR	Ny	Vinter 3	Enskild		
42	Hammarforsen	Jä	VL	Redan	V i ort		TR-41	Krv
45	Roggån	Vn	VL	Ny	Vinter 3	Roggån El		Krv
56	Suorvasjöarna	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-41	
65	Locknesjön	Jä	TR	Redan	Vinter	Torpsh	Åter-41	
66	Pånsjön	Jä	TR	Redan	Vinter	Torpsh	Åter-41	
67	Hungensjöarna	Jä	TR	Redan	Vinter 3	Torpsh	Åter-41	
68	Bodsjön	Jä	TR	Redan	Vinter 3	Torpsh	Åter-41	
72	Viskasjön	Vb	TR	Redan	Vinter (L)	Fredrika		
73	Husumån	Vn	VL	Redan	Vinter 3		VL-41	
1941								
1	Älgeredsån	Kb	VL	Ny	-	Bergsjö AB		
3	Harrseleforsen	Vb	VL	Redan	Vinter			

11	Grönstasillret Torpshammar	Vn	VL	Ny	Vinter 3	KVS		Krv
16	Gammelänge	Jä	VL	Ny	Vinter	Krångede		Krv
18	Holmsjön Fagervikssjön Leringen	Jä/ Vn	TR	Ny Ny Ny	Vinter 3 Vinter 3 Vinter 3	KVS mfl.	TR KR- 44	
20	Ljusån	Nb	VL	Lpg	Vinter	Boden stad	VL-44	Krv
22	Suorvasjöarna	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-43	
24	Stora Porjusset Lulejaure	Nb	TR	Redan	ÅRM ÅRM	KVS	TR-42	
25	Östavallströmmen	Vn	VL	Lgp	V i ort	Alby AB		Krv
29	Selsforsen	Vb	VL	Ny	Vinter	Skellefteå		Krv
31	Ringdalsforsen	Vn	VL	Lgp	V i ort	Alby AB		Krv
33	Hammarforsen	Jä	TR	Redan	V i ort	Hammarf	VL-41	Krv
34	Stora Rensjön Lilla Rensjön	Jä	TR	Redan Redan	ÅRM ÅRM	KVS & IRF		
35	Hammarforsen	Jä	VL	Redan	V i ort		VL-41	Krv
37	Hällforsen	Vb	TR	Redan	V(L) i ort	Holmsunds	Bliir VL	Krv
59	Pånsjön	Jä	VL	Redan	Vinter			
68	Storsjön	Jä	TR	Redan	ÅRM	KVS & IRF	TR KR- 44	
69	Husumån	Vn	VL	Redan	Vinter 3		VL-45	
70	Hammarforsen	Jä	VL	Redan	V i ort	Hammarf	TR KR- 44	
1942								
6	Kallsjön	Jä	TR	Redan	ÅRM	KVS IRF		
7	Stora Porjusset Lulejaure	Nb	TR	Redan	ÅRM ÅRM	KVS		
11	Sädvajaure	Nb	VL	Ny	ÅRM	KVS & Boliden	TRa-47	
18	Torrön Juvuln Stora Rensjön Lilla Rensjön	Jä	TR	Redan	ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM	KVS & IRF	TR 45-57	

	Anjan Kallsjön				ÅRM ÅRM			
19	Hörneån	Vn	VL	Lgp Redan				
23	Torringsjön	Vn	TR	Ny	Vinter 3	AB Njurunda	VLa-42	
26	Övre Bodsjön	Jä	VL	Redan	Vinter 3			
28	Torringsjön	Vn	VL	TR ans	Vinter 3	AB Njurunda	VLa-45	
29	Norrfors	Vb	VL	Redan	Vinter	Umeå stad		Krv
37	Burvattnet Mjölkvattnet Korsvattnet Övre Oldsjön	Jä	TR	Ny Ny Ny Ny	ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM	KVS IRF	TR till 1960 Ej bifall	
44	Kvarnbergsvattnet	Jä	TR	Redan	ÅRM	Edsele AB		
49	Midskogsforsen	Jä	VL	Redan	Vinter	KVS	TR KR- 44	Krv
58	Gesunden	Jä	TR	Redan	Vinter 3	KVS IRF m.fl.	TR-46	
60	Sporrsjön	Jä	TR	Redan	Vinter	Kramfors Graninge		
65	Pieskejaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	Sikfors AB	VLa-47	
66	Stadsforsen	Jä	TR	Redan	Vinter 3	KVS	TR-55	Krv
67	Sängsjön	Vb	VL	Redan	V (L)	Åsele Kraft		
72	Roggen	Vn	VL	Redan	Vinter 3	Roggåns El		
1943								
2	Storuman	Vb	TR	Redan	ÅRM	KVS		
6	Dellensjöarna	Gvb	VL	Ny	Vinter 3		VLa-44	
14	Graningen	Vn	VL	Lgp Redan	Vinter 3	Graninge		
17	Suorvasjöarna	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-46	
26	Torpshammar Leringsforsen	Jä/ Vn	VL	Ny	Vinter 3	Torps- hammar	TRa-44	
28	Järvsjön Rissjön	Vb	TR	Redan	V (L)	V-mina Ö		

29	Landösjön	Jä	TR	Redan	Vinter	KVS	TR-53	
34	Kvarnån	Vn	VL	Lgp	Vinter 3			
35	Bjärmsjön Munkbysjön	Vn	TR	Ny Ny	Vinter 3 Vinter 3		Åter-45	
44	Näckten	Jä	VL	Redan	Vinter	KVS m.fl.	TRa-47	
50	Hällforsen	Vb	VL	Redan	V (L) i ort	Lse Kraft	Åter-49	Krv
51	Greningen	Jä	VL	Redan	ÅRM			
1944								
1	Ljungan	Vn	VL	Lgp	-	Alby AB		Krv
2	Fäbodbacken	Vb	VL	Ny	Vinter	Åsele Kraft		Krv
10	Fisklösån	Jä	VL	Ny	ÅRM	AB Paul		Krv
14	Gammelånge	Jä	TR KR	Redan	Vinter	Krångede	TR KR-56	Krv
15	Hammarforsen	Jä	TR KR	Redan	V i ort	Hammarf	TR KR-56	Krv
16	Midskog	Jä	TR KR	Redan	Vinter	KVS	VLa-51	Krv
17	Storsjön	Jä	TR KR	Redan	ÅRM	KVS IRF	TR KR-55	
19	Lundaströmmen	Gvb	VL	Lgp	-	Holma-H		Krv
20	Lomsjöbacken	Vb	VL	Lgp	Vinter			Krv
21	Nämforsen	Vn	VL	Ny	Vinter 3	KVS	TR-48	Krv
24	Torpshammar Leringsforsen	Jä/ Vn	TR KR	Redan	Vinter 3	KVS		Krv
25	Holmsjön Fagervikssjön Leringen	Jä/ Vn	TR KR	Redan	Vinter 3 Vinter 3 Vinter 3	KVS	TR-54	
30	Ljusån	Nb	VL	Lgp	Vinter	Boden Stad		Krv
34	Hällforsen	Vb	VL	Lgp	V (L) i ort	Lse Kraft	VLa-48	Krv
38	Biesabäcken	Vb	VL	Lgp	?			Krv
41	Storforsen	Vb	VL	Lgp	?			Krv
45	Sösjöbacken	Jä	VL	Ny	Vinter			Krv

48	Brukstjäm Hultsjön Graningesjön	Vn	VL	Redan Redan Redan	Vinter 3 Vinter 3 Vinter 3	Graninge		
49	Rickleåns sjöar	Vb	TR	Redan	V i ort			
52	Gertasjåure	Vb	VL	Ny	ÅRM			
55	Dellensjöarna	Gvb	VL	Redan	Vinter 3			
59	Bricka	Gvb	VL	Lgp	-			Krv
66	Forsmoforsen	Vn	VL	Ny	Vinter 3	KVS	KM	Krv
1945								
16	Hölleforsen	Jä/ Vn	VL	Ny	Vinter 3	KVS		
39	Rickleån	Vb	VL	Redan	V i ort			
41	Torringsjön	Vn	VL	Lgp	Vinter 3	AB Njurunda		
42	Torringsån	Vn	VL	Lgp	Vinter 3			
44	Flåsjön	Jä/ Vn	VL	Ny	Vinter	KVS		
46	Husumån	Vn	VL	Lgp	Vinter 3	Enskild		krv
47	Kvarnbergsvattnet	Jä	TR	Redan	ÅRM	AB Per H	VLa-49	
48	Stora Blåsjön Lilla Blåsjön	Jä	VL	Ny	ÅRM ÅRM	Ströms tAB		
49	Stor Jorm Lill Jorm Kycklingvattnet	Jä	TR	Ny Ny Ny	ÅRM ÅRM ÅRM	Ströms tAB		
50	Gulsele	Vn	VL	Ny	Vinter	Gulsele AB	Prov.	Krv
53	Torrön Juvuln Stora Rensjön Lilla Rensjön Anjan Kallsjön Liten	Jä	TR KR	Redan Redan Redan Redan Redan Ny	ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM ÅRM	KVS IRF	TR-55	
57	Ströms Vattudal	Jä	TR	Ny	ÅRM	AB Per H m.fl.		

58	Sågån	Vn	VL	Lgp	Vinter	Enskild		Krv
61	Tåsjön	Vn/ Vb	VL	Ny	Vinter	KVS		
63	Stadsforsen	Jä	VL	Redan	Vinter 3	KVS		Krv
67	Bergeforsen	Vn	VL	Ny	Vinter 3	Bergef AB		Krv
68	Äggforsen Mörsil	Jä	VL	Ny	Vinter	Krångede		Krv
69	Krångfors	Vb	VL	?	Vinter		VLa-46	Krv
75	Nätraån	Vn	VL	Ny	Vinter 3	Å Kraft AB		Krv
86	Stångån	Vn	VL	Lgp	V 3 i ort	Enskild		Krv
87	Stångån	Vn	VL	Lgp	V 3 i ort	Enskild		Krv
88	Stångån	Vn	VL	Lgp	V 3 i ort	Stångå sf		Krv
89	Stångån	Vn	VL	Lgp	V 3 i ort	Enskild		Krv
90	Stångån	Vn	VL	Lgp	V 3 i ort			
91	Stångån	Vn	VL	Lgp	V 3 i ort	AB Njurunda		Krv
1946								
5	Storsjouten	Jä	TR/VL	Ny	ÅRM	KVS		
12	Lilldammforsen	Vb	VL	Ny	Vinter	Granö		Krv
20	Junsterforsen	Jä	VL	Ny	ÅRM	FRF		Krv
25	Gesunden	Jä	TR KR	Redan	Vinter 3	KVS IRF	TR-56	
28	Sippmikken	Jä	VL	Ny	ÅRM	Kungsg Marieberg		Krv
46	Suorvasjöarna	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-53	
50	Hetögeln- Fågelsjön	Jä	VL	Ny	ÅRM ÅRM	AB Per H m. fl.		
59	Krångfors	Vb	VL	Redan	Vinter	Skellefteå		
63	Harsprånget	Nb	VL	Ny	V (L)	KVS		Krv
68	Ytterviksbäcken	Vn	VL	Lgp	?			
69	Sävarån	Vb	VL	Redan	V i ort	Sävar bel		
71	Skallböle	Vn	VL	Ny	Vinter 3	Skönviks		Krv

78	Lundaströmmen	Gvb	TR/VL	Redan	-	Holma-H		
80	Vojmsjön	Vb	TR/VL	Ny	ÅRM	KVS	VL -50	
1947								
8b	Forsse	Vn	TR KR	Redan	Vinter 3	Graninge		Krv
10b	Satssjön	Vb	VL	Ny	ÅRM	Saxnäs El		
17b	Holmsjön	Vn	TR	Redan	Vinter 3	Sthlm Sff	TR-53	
18b	Nämforsen	Vn	VL	Redan	Vinter 3	KVS		Krv
19	Yttre Lemesjön	Vn	TR/VL	Ny	Vinter	Mo Domsjö		
19b	Nämforsen Forsmo	Vn	TR KR	Redan	Vinter 3	KVS	TR-56	KR
21b	Stödesjön	Vn	TR KR	Redan	Vinter 3	Skönviks	TR-54	
23b	Lossjön m.fl.	Jä	TR	Redan	-	Sthlm Sff m.fl.		
24b	Länstersjön	Vn	TR	Redan	Vinter 3	Sthlm Sff m.fl.	TR-53	
25b	Harrsjön	Jä/ Vn	TR	Redan	ÅRM	Sthlm Sff m.fl.	TR-53	
26b	Stora Tjärnsjön	Vn	TR	Redan	-	Sthlm Sff m.fl.	TR-53	
27b	Hedsjön	Gvb	TR	Redan	-	Sthlm Sff m.fl.		
28b	Juvats-Mellansjön	Vn/ Gvb	TR	Redan	-	Sthlm Sff m.fl.		
29b	Stavsjön	Jä	TR	Redan	Vinter	Sthlm Sff m.fl.	TR-53	
30b	Fossjön	Jä	TR	Redan	-	Sthlm Sff m.fl.	TR-53	
31b	Bodsjön	Vn	TR	Redan	Vinter 3	Sthlm Sff m.fl.		
32b	Enstern	Vn	TR	Redan	-	Sthlm Sff m.fl.	TR-53	
33b	Satsån	Vb	VL	Lgp	ÅRM	Saxnäs El		
34b	Nean	Jä	VL	Ny	ÅRM	Trondheim		
46	Valsjön Härkan	Jä	TR/VL	Ny	ÅRM			

47	Häggsjön Härkan	Jä	TR/VL	Ny	ÅRM			
51	Rengen Ulen	Jä	TR/VL	Ny Ny	ÅRM ÅRM			
59	Fällforsen	Vb	VL	Ny	Vinter		Åter	
65	Jokksjaure	Vb	TR	Ny	ÅRM	VLL		
66	Sävarån	Vb	VL	Redan	V i ort	Botsmark el		
67	Öreälv Agnäsforsen	Vb	VL	Redan	Vinter	Bjurholm		Krv
68	Sädvajaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-49	
69	Finnforsen	Vb	VL	?	Vinter			
71	Rörvattensån	Jä	VL	Kvarn	ÅRM	Wifstavarf		Krv
82	Pieskejaure	Nb	VL	Redan	ÅRM	Sikfors		
85	Gideälv	Vn	VL	Redan	Vinter	Mo Domsjö		Krv
86	Granforsen	Vb	VL	Ny	Vinter	Skellefteå		Krv
90	Näckten	Jä	TR	Redan	Vinter	KVS m.fl.	Ej bifall	
1948								
3	Sikån Burträsk	Vb	VL	Lgp	Vinter			Krv
5	Hotagen	Jä	TR/VL	Redan	ÅRM			
5b	Edensforsen	Vn	VL	Ny	Vinter	Graninge		Krv
11b	Edsele	Vn	VL	Redan	Vinter	Edsele AB	VLa-50	Krv
14b	Kilforsen	Jä	VL	Ny	Vinter	KVS		Krv
18b	Marsån	Vb	VL	Ny	ÅRM	Grytsjö El		Krv
x28	Näldsjön	Jä	TR/VL	?	ÅRM			
31b	Storsjön Karvsjön Juvansjön	Vn	TR	Redan Redan Redan	Vinter Vinter Vinter	Junsele Elektriska AB		
33b	Hångstaörn	Vn	VL	Ny	Vinter 3	Iggesunds		
48	Hällforsen	Vb	VL	Redan	V i ort	Lse Kraft		Krv
59	Rörtjärn	Jä	VL	Ny	ÅRM	Enskild		Krv

1949								
8b	Holmsjön	Vn	VL/TR	Redan	Vinter 3		VL-54	
13b	Storfinnforsen	Vn	VL	Ny	Vinter	Krångede		Krv
16b	Borgasjön	Jä/ Vb	VL	Ny	ÅRM	KVS m.fl.		
17	Sädvajaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS	TR-51	
17b	Ormsjön	Vb	TR	Ny	ÅRM	KVS m.fl.		
21	Hällforsen Österskelet	Jä	VL	Ny		Svarthålsf		Krv
29	Umeälv	Vb	VL	Redan	Vinter	Umeå stad		
38b	Blåsjöfallet	Jä	VL	Ny	ÅRM	Blåsjöf AB		Krv
68	Malmesjaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	Sikfors AB	TR-52	
1950								
7	Flyån	Gvb	VL	Lgp	Vinter	Trönö El		Krv
14	Sällsjö	Jä	VL	Ny	Vinter	Storbof AB		Krv
23	Ottsjön	Jä	VL	Ny	ÅRM	KVS	Ej bifall	
33	Fjällsjöälven (Hotingsjön, Bodumsjön, Fjällsjön, Vängelsjön, Tåsjön, Flåsjön)	Jä/ Vn/ Vb	TR KR	Redan	Vinter	KVS m.fl.		
36	Edsele	Vn	VL	Omb	Vinter	Edsele AB		Krv
50	Ligga	Nb	VL	Ny	ÅRM	KVS		Krv
X	Kubbeån	Vn	VL	Ny	Vinter			
67	Gulsele	Vn	VL	Ny	Vinter	Gulsele AB		Krv
1951								
9	Sädvajaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	KVS		
13	Pengfors	Vb	VL	Ny	Vinter			Krv
29	Österskelet	Jä	VL	Ny				Krv

42	Finnforsen	Vb	VL	Omb	Vinter			Krv
51	Näverede	Jä	VL	Ny	Vinter	KVS		Krv
57	Midskog	Jä	VL	Redan	Vinter	KVS		Krv
1952								
5	Rickleån	Vb	VL	Redan	Vinter			
19	Stugun	Jä	VL	Ny	Vinter	KVS		Krv
21	Ramsele	Vn	VL	Ny	Vinter	Krångede		Krv
27	Ransaren	Vb	VL	Ny	ÅRM	KVS		
29	Lasele	Vn	VL	Ny	Vinter 3	KVS		Krv
46	Malmesjaure	Nb	TR	Redan	ÅRM	Sikfors AB		
51	Harseleforsen	Vb	VL	Ny	Vinter			Krv
59	Getterån	Vn	VL	Ny	Vinter 3	Roggån El		Krv
61	Limingen	No/ Jä	VL	Ny	ÅRM	AB Per H		
94	Storuman	Vb	VL	Redan ny damm	ÅRM	KVS	VL-58	
1953								
6	Suorvasjöarna	Nb	TR/VL	Redan	ÅRM	KVS	VL-65	
13	Gideålv	Vn	VL	Rep	Vinter 3			
1954								
1	Hällsjön	Vn	VL	Redan	Vinter 3	Roggån El		
2	Östra Skinnsjön Västra Skinnsjön	Vn	VL	Redan Redan	Vinter 3 Vinter 3	Roggån El		
10	Alsjoån	Gvb	VL	Redan	-	Strömb AB		Krv
11	Hedvigsfors	Gvb	VL	Lgp	-	Strömb AB		Krv
14	Bålforsen	Vb	VL	Ny	Vinter			Krv

Utbyggare:

AB Iggesunds Bruk
AB Kattstr – AB Kattstrupeforsen
AB Storboforsen
AB Svarthålsforsen
AB Per Holms elektricitetsverk
Alby Vattenfalls Aktiebolag
Bergeforsens kraftaktiebolag
Bergsjö Kraftaktiebolag
Blåsjöfallets kraftaktiebolag
Bolidens gruvaktiebolag
Botsmarks elektriska kraftförening u.p.a.
Edsele Kraftaktiebolag
FRF – Faxälvens regleringsförening
Gargnäs El – Gargnäs Elektriska kraftförening
Graningeverkens Aktiebolag
Granö kraftverksförening u.p.a.
Grytsjö elektriska förening u.p.a.
Gulsele Aktiebolag
Hackås-Näs Elektriska Aktiebolag
Hammarforsen Kraftaktiebolag
Holma-Helsinglands Linspinneri- och väfveriaktiebolag
Holmsunds Aktiebolag
IRF – Indalsälvens Regleringsförening
Junsele Elektriska Aktiebolag
KVS – Kungliga Vattenfallsstyrelsen
Kramfors Aktiebolag
Krångede Aktiebolag
Kungsgården-Mariebergs Aktiebolag
Lse Kraft – Lycksele kraftaktiebolag
Mo och Domsjö Aktiebolag
Nya Aktiebolaget Njurunda Industrier
Roggåns Elektriska Aktiebolag
Saxnäs elektriska förening u.p.a.
Sikfors – Sikfors kraftaktiebolag
Skellefteå Stads Kraftverk
Skönsviks Aktiebolag
Stockholms Superfosfatsfabriks Aktiebolag
Strömbacka Bruks Aktiebolag
Ströms tAB – Ströms trävaru AB
Sävar Belysningsförening u.p.a.

Torpsh – Torpshammar AB

Trondheims kommun, Norge

Trönö elektricitetsverks aktiebolag

VLL – Västerbottens läns landsting

V-mina El – Vilhelmina Elektriska AB

V-min Ö – Vilhelmina Östra Kraftverksförening

Wifstavarfs Aktiebolag

Åsele Kraftaktiebolag

I början av 1900-talet byggdes de första större vattenkraftanläggningarna för elproduktion i Sverige. En av dessa var Porjus kraftstation i Stora Luleälven, i året-runt-områden för renskötseln. Under de kommande decennierna, i takt med att Sverige baserade sitt energibehov på vattenkraft, skulle renskötselområdet hamna i fokus för ett stort antal industrialiseringar av vattendrag. Hur behandlades renskötare och renskötseln i förhållande till utbyggnaderna? Vilka inverknings fick exploateringarna för renskötseln och det samiska samhället, sett över en längre tid?

I denna avhandling undersöks hur den svenska industrialiseringen av vattendragen i renskötselområdet har gått till från 1910-1968. Mot bakgrund av jordbrukskolonisationen som till viss del redan hade trängt undan renskötseln, analyseras politiken och praktiken kring vattenkraftutbyggnad som en industriell kolonialism mot samerna och deras land.

Genom att studera rättsprocesser kring olika utbyggnader, lagförändringar på vattenkraftutbyggnadsområdet och hur renskötarna och samiska aktörer agerade i opinionen kring vattendragens industrialisering.

Åsa Össbo är historiker vid institutionen för idé- och samhällsstudier och Vaartoe-Centrum för Samisk forskning, Umeå universitet. Nya vatten, dunkla speglingar är hennes doktorsavhandling.

